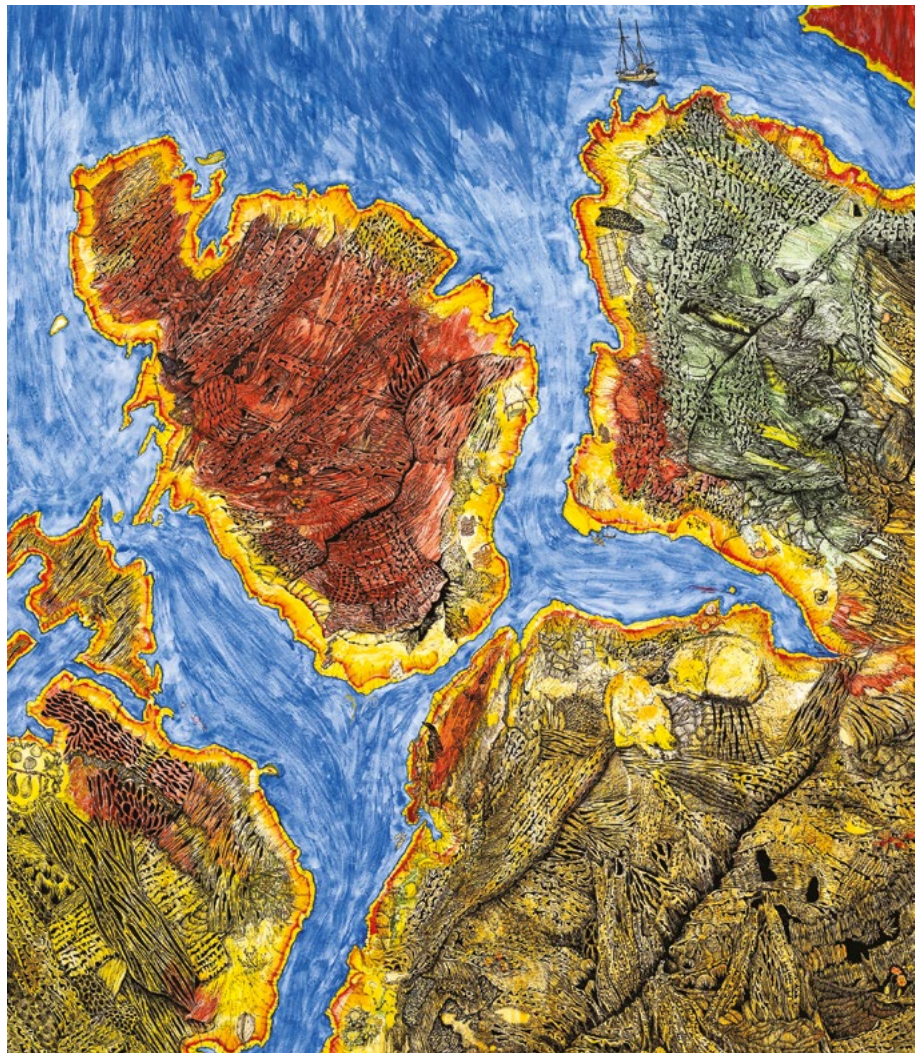

Frivillig kulturvern

Et kulturvern innenfra

Nanna Løkka, Anne-Sofie Hjemdahl
og Bård Kleppe

FAGBOKFORLAGET

Frivillig kulturvern

Frivillig kulturvern

Et kulturvern innenfra

Nanna Løkka, Anne-Sofie Hjemdahl
og Bård Kleppe

FAGBOKFORLAGET

Copyright © 2021 by
Vigmøstad & Bjørke AS
All Rights Reserved
1. utgave 2021 / 1. opplag 2021

ISBN: 978-82-450-3788-3

Grafisk produksjon: John Grieg, Bergen
Sideombrekking og omslag: Bøk Oslo AS
Design: William Stormdal / Bleed Design Studio
Forsidebilde: Ragna Misvær Grønstad: Vinden bærer bildene / Govat leat biekká buorit,
2020 © Ragna Misvær Grønstad / BONO 2021
Foto: Vegard Kleven

Utgitt i samarbeid med Norsk kulturråd.

Spørsmål om denne boken kan rettes til:
Fagbokforlaget
Kanalveien 51
5068 Bergen
Tlf.: 55 38 88 00
E-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
www.fagbokforlaget.no

Materialet er vernet etter åndsverkloven. Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarframstilling bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtale med Kopinor.

Kulturrådets FoU-utvalg er redaksjonsråd for Kulturrådets bokserie.

Innhold

09	Forord
11	Del 1
	Frivillig kulturvern
12	Frivillig kulturvern – kulturvern nedenfra?
16	Hva kjennetegner <i>frivillig</i> kulturvern?
19	En begrepsmessig innramming
24	Kulturvern som konstruksjon og prosess
26	Den personlige dimensjonen
28	Metode – et innenfra-perspektiv
34	En historisk, faglig og politisk kontekst
34	Fra borgerskapets fortidsminner til hvermannsens minner
45	Fra et smalt til et bredt kulturbegrep
48	Politikk og byråkrati
55	Kvalitetsforståelser og systemer for verdsetting
59	Frivillig kulturvern i forskningslitteraturen
61	En ubetalt ressurs i samfunnet
67	Historiefagenes profesjonskamp
74	Mestere, lærere og tradisjonsbærere med høy status
76	I spennet mellom mester og amatør i akademia
79	Del 2
	Organisasjonene og blindsonene
80	Blindsoner
82	Organisert frivillig kulturvern i tall
87	Finansiering
88	Et felles talerør
93	En folkebevegelse av historikere
96	På identitetsjakt
99	Folkets minner
100	En dannet aktivist
103	Vern gjennom bruk

- 105 I fyr og flamme for nedlagte fyr
- 106 Venner for livet
- 108 Husflid i hver en krok
- 110 Folkets drakter
- 111 Fra plante til produkt
- 112 Livet langs kysten
- 115 Vedlikehold av de store båtene
- 117 Dokumentasjon av de store båtene
- 118 På to og fire hjul
- 120 Bussnostalgi
- 122 På skinner
- 124 Pilotenes domene
- 126 Livets vann
- 128 En tradisjon fra middelalderen
- 128 På skattejakt
- 131 Kort sagt
- 133 Hva kjennetegner den organiserte frivilligheten i kulturvernet?
- 137 Hvordan vernes minoritetskulturene?
- 139 Urfolk
- 141 Nasjonale minoriteter
- 145 «Se vår ild»
- 150 Skogfinnenes tilbakekomst
- 155 Majoritetens strukturer og definisjoner

- 157 **Del 3**
 - En oppdagelsesreise i lokalt kulturvern**
 - 160 Notodden og Heddal – industri, blues og stavkirke
 - 164 Vikinghistorie ut til hele verden
 - 167 Med penn og politikk for arbeidernes kulturminner
 - 169 Nyhetens interesse
 - 173 Et husflidslag med profesjonell kompetanse
 - 177 Arven etter bestefar
 - 181 Nasjonal eller lokal forvaltning?

- 182 Frivillig kulturvern som kulturell brobygging
- 185 Sauherad – bondekultur, fruktproduksjon og moderne vikinger
- 188 Vikingtiden som inngang til selvutvikling
- 193 Et bygdetun for bærekraft
- 197 Verdiskapende skaperkraft
- 200 Bø –lektorenes historielag og lokal bilhistorie
- 201 Patrioten
- 203 Inn og ut av museumsreformen
- 205 Et digitalt, selvgrodd landskap
- 208 Driver vi med kulturvern?
- 211 Mange roller, personlig engasjement

- 214 **Del 4**
- Grenseløs frivillighet**
- 214 Profesjonelle og frivillige
- 218 Arbeid og fritid
- 220 Næringsinteresser
- 223 Kulturarvifiserte roller og aktører
- 225 Kulturytring eller kulturvern
- 229 Kunnskapens tre
- 230 Tilrettelegging for forskning og forvaltning
- 231 Håndlag og levendegjøring
- 233 Fra personlige minner til kollektiv erindring
- 237 Den stedlige dimensjonen
- 238 Kunnskap for hvem?
- 239 Kunnskapens kvalitet
- 241 Forening(er) av nytte og fellesskap
- 242 Dugnadsarbeidet
- 242 Sosiale fellesskap
- 244 Seriøs fritid i forhandling med det lekende og lærende menneske
- 247 Det frivillige møter det offentlige kulturvernet
- 247 Politiske mål og frivillighetens autonomi
- 250 De frivilliges kvalitetsforståelser

253	Økonomisk, faglig og symbolsk anerkjennelse
255	Konflikt og uenighet om vern og bruk av fortida
259	Kulturvernets kraft
259	Kulturvernets bærekraft
260	Identitetsskapende kulturarvfelleskap
262	Kulturvern innenfra
266	Kilder
269	Litteraturliste
282	Bildekrediteringer
283	Om forfatterne

Forord

Vi ble tildelt dette prosjektet i november 2019, og arbeidet startet kort tid etter. Omtrent på denne tida holdt undertegnede et foredrag på Fortidsminneforeningens 165-årsjubileum – en påminnelse om hvor lang den historiske tradisjonen for frivillig kulturvern faktisk er i Norge. Gjennom dette prosjektet har vi blitt kjent med det frivillige kulturvernet gjennom en sammensatt empiri. Vi har lest svært mange dokumenter, artikler, rapporter og bøker, men det er ingenting som gir mer forståelse enn det å snakke med folk. Det siste året har vi snakket med en rekke personer som på ulikt vis er engasjert i frivillig kulturvern. Takk til dere som har brukt av deres tid og kunnskap for å snakke med oss!

Vi vil også takke Kulturrådet for oppdraget. Kulturrådet oppnevnte ei referansegruppe for prosjektet. Denne har gjort en uvurderlig jobb – takk til dere! En særlig takk går til Dag Hundstad som ga noen forløsende kommentarer. Manuset er utover det lest av kjente og ukjente fagfeller. Takk for alle innspill og kommentarer. Til slutt vil vi takke Fagbokforlaget ved Dag Grønnestad som har bistått i siste fase.

Bø, 21. juni 2021

Nanna Løkka
Prosjektleder

Frivillig kulturvern

Hva er det som får folk til å bruke fritida si på å reparere et gammelt hus som de ikke skal bo i selv? Hvorfor tar folk i bruk alle lovlige midler i kampen for å redde ei blokk i Oslo sentrum? Hvorfor samles folk for å slå ei gammel slåtteeng i Hjartdal, som ikke lenger brukes til beite? Og hvorfor bruker folk ferien sin på å leve som moderne vikinger?

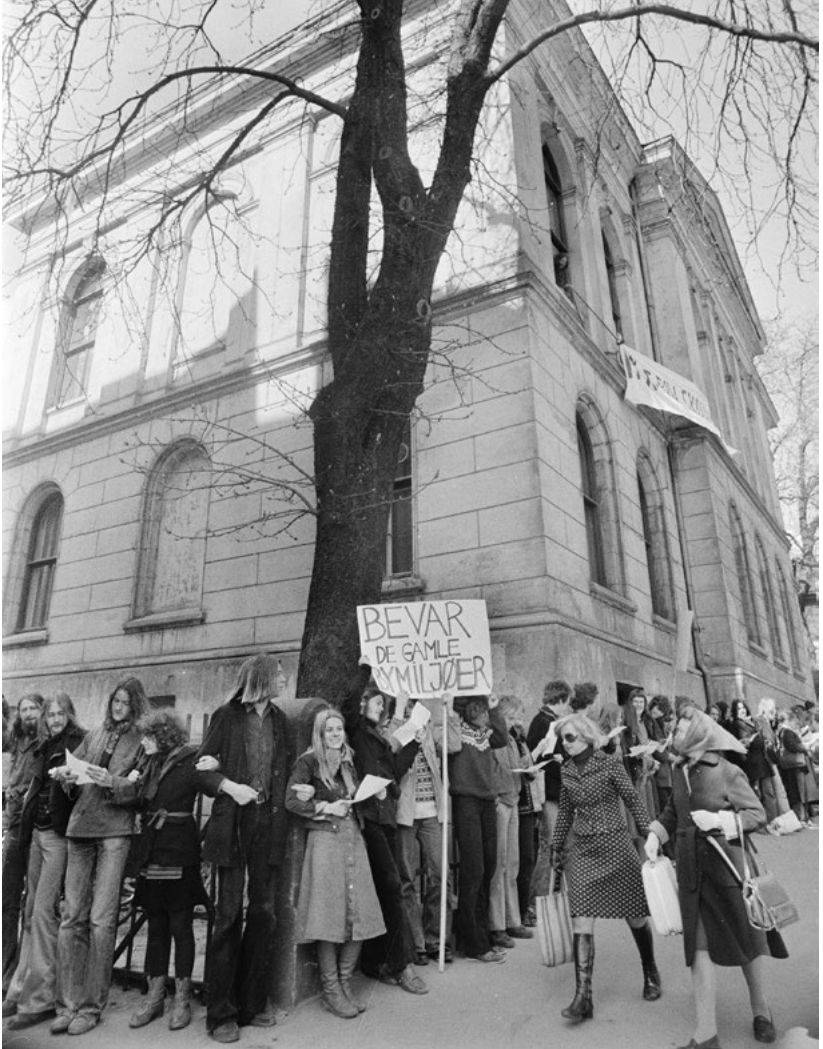
I denne boka setter vi søkelyset på kulturvern i Norge, nærmere bestemt på den frivillige delen av det. Kort sagt er kulturvern bevisste handlinger som har til hensikt å beskytte et bestemt kulturelt fenomen – gammelt eller nytt – mot tidens tann. Kulturvern handler med andre ord om at noen mener at et gitt fenomen står i fare for å bli ødelagt eller skadet, tatt ut av bruk eller rett og slett dø ut, men at dette fenomenet har en positiv verdi, og derfor trenger det en spesiell innsats for at det skal bli tatt med inn i framtiden. Kulturvern kan handle om å overføre kunnskap, dokumentere, arkivere, tilegne seg, lære bort eller på en annen måte vise fram det kulturelle fenomenet det gjelder. Kulturvern handler med andre ord om forholdet mellom fortid, nåtid og framtid, og står i sammenheng med at samfunn og kultur er i endring. Når samfunn endres, kan det innebære at bestemte gjenstander, kunnskaper eller praksiser mister sin primære funksjon. Kulturvernet bidrar til at kulturelle fenomen beholder sin funksjon lenger – eller får en ny funksjon, i kraft av å være historisk. Det å verne gamle hus er en form for kulturvern som er godt kjent, men kulturvern kan også være å reparere en lastebil eller formidle gamle historier om fyll og bråk. Kulturvern er bruk av historie. Vi skal komme tilbake til alt dette etter hvert.

Frivillig kulturvern har en lang historie i Norge, og har hatt en bestemmende posisjon for framveksten av kulturvernet som et offentlig anliggende. Som vi skal se, er de frivillige en betydelig aktør i kulturvernet også i dag. Likevel mangler det grunnleggende kunnskap om denne delen av kulturvernet: Hva kjennetegner det frivillige engasjementet innenfor dette området? Hva slags bakgrunn har de frivillige? Hvor kommer deres

motivasjon og engasjement fra? Hva slags kultur verdsetter de frivillige, og hvorfor? Produserer de en særegen form for kunnskap? Hvordan er innsatsen deres brukt og forstått i kulturvernet for øvrig og i akademia? Hvordan forstår de sin egen innsats? Hvordan forstår andre dem? Hvordan skiller det frivillige kulturvernet seg fra det offentlige? Dette er spørsmål som vi søker svar på i denne boka.

Frivillig kulturvern – kulturvern nedenfra?

Frivillighet omtales ofte som folkelig oppslutning, deltakelse og engasjement. Slik sett er frivillig kulturvern kulturvern nedenfra, i motsetning til et kulturvern styrt ovenfra av det offentlige. I forskningslitteratur som springer ut av det som kalles kritiske kulturarvstudier, brukes begrepet «the authorized heritage discourse», den autoriserte kulturarvdiskursen, om den faglige, juridiske, politiske, strukturelle og byråkratiske rammen som offentlig forvaltning skjer innenfor. Begrepet ble introdusert av den australske kulturarvsforskeren Laurajane Smith (2006) og kan brukes som utgangspunkt for å diskutere forholdet mellom det profesjonelle og offentlige kulturvernet og mer folkelige og lokale forståelser og praksiser. Smith er opptatt av å utvikle et mer demokratisk kulturminnevern. I tradisjonen etter henne har mange kulturarvsforskere vært opptatt av nettopp å løfte fram stemmene nedenfra: det være seg lokalsamfunn, sosiale grupper som har lite makt, huseiere eller frivillige – for å gi noen eksempler. Boka *Heritage from below* (Robertson, 2008) er et eksempel på forskningsbidrag som løfter fram ulike stemmer nedenfra. Kulturarvsforskeren Rodney Harrison tilhører samme forskningstradisjon som Smith. Han bruker uttrykket «grassroots heritage movements» (2010, s. 2), grasrotbevegelser som samler seg om kulturarv, for å beskrive kollektiv kunnskap og tradisjoner i et lokalsamfunn knyttet til ting, steder eller praksiser. Rodney er opptatt av at denne felles fortiden binder befolkningen sammen (2010, s. 11). Et annet eksempel er boka *Who needs experts? Counter-mapping cultural heritage* (Schofield, 2014), som også

Kulturvern kan komme som initiativ nedefra. I april 1976 demonstrerer elever på forsøks-gym for å bevare Hammersborg skole – et eksempel på hvordan kulturvern kan ta form av grasrotbevegelser og aksjonisme.

tematiserer kulturarv nedenfra. Disse relativt nye teoretiske perspektivene kan ses i forlengelse av eldre teori, for eksempel kulturhistorikeren Peter Burke, som fra 1970-tallet har vært opptatt av forholdet mellom folkekulturer og elitekulturer (bl.a. 1978, 1992). Selv om teorigrunnlaget i de kritiske kulturarvsstudiene er utviklet i mer klassesdelte samfunn enn det norske, mener vi det danner et godt utgangspunkt for drøftinger av nettopp frivillige, folkelige og lokale praksiser.

Frivilligheten utgjør per definisjon grasrota i kulturvernet. Det frivillige kulturvernet blir ikke styrt av myndighetene på samme måte som det offentlige kulturvernet. Det vokser fram andre steder, på andre måter. På den bakgrunn representerer det frivillige i utgangspunktet et annet kulturvern enn det offentlige og den autoriserte kulturarvsdiskursen (Smith, 2006, s. 35–42). Kritiske kulturarvstudier tar ofte utgangspunkt i en grunnleggende dikotomi mellom dette autoriserte kulturminnevernet og folkelige grasrotbevegelser, og har oppmerksomheten rettet mot maktforhold og konfliktlinjer mellom disse (f.eks. Harrison, 2013). Harrison mener at kritiske kulturarvstudier i utgangspunktet handler om å undersøke hvordan kulturarv produseres både ovenfra og nedenfra og hvordan disse to prosessene forholder seg til hverandre (2010, s. 8–9). Og det er nettopp disse to prosessene som danner et analytisk utgangspunkt for denne undersøkelsen. Hvordan står det offentlige og det frivillige i forhold til hverandre? Er det sakssvarende å omtale det frivillige kulturvernet i Norge som grasrotbevegelser og et kulturvern nedenfra?

De kritiske kulturarvstudiene har ofte hentet sin empiri fra det britiske og australske samfunnet, som er mer klassesdelt enn det norske. Det vil komme tydelig fram av denne undersøkelsen. Vi skal se at skillet mellom det frivillige og det offentlige – mellom nedenfra og ovenfra – ikke er like skarpt her som det kan være i andre land. Bokas tittel, *Kulturvern innenfra*, er et nikk til boka *Heritage from below*, men markerer at det mest betegnende for det frivillige kulturvernet i Norge er at motivasjonen for å engasjere seg kommer *innenfra*, ikke nedenfra. Som vi skal komme tilbake til, er det for enkelt å si at det frivillige kulturvernet i Norge representerer en slags folkelig motkultur til det offentlige. Som en rød tråd gjennom

empirien vi legger til grunn, er eksempler på gråsoner og uklare skiller mellom det frivillige og det offentlige kulturvernet. Derfor er også overskriften til dette delkapittelet utstyrt med et spørsmålstegn. Det er grunn til å spørre om det frivillige kulturvernet i Norge generelt sett representerer et kulturvern nedenfra i betydningen en motsats til det autoriserte kulturvernet. Hvis så skulle være tilfellet – når og hvordan representerer det frivillige kulturvernet grasrotbevegelser og folkelige initiativ? På hvilken måte er det frivillige kulturvernet opptatt av andre forhold og er basert på andre verdier enn det offentlige og akademiske?

Gjennom denne boka forfølger vi spørsmålet om hva som kjennetegner det frivillige kulturvernet i Norge, og vi gjør det ved å ta utgangspunkt i de frivillige aktørene, nemlig organisasjonene og enkeltpersonene. Det finnes et mangfold av former for frivillig deltakelse i kulturvernet. De frivillige kan være medlem av foreninger, andre bidrar med langvarig eller kortvarig individuell innsats, for eksempel knyttet til bestemte prosjekt. Selve innsatsen kan være koordinert, men likevel uavhengig av medlemskap i en organisasjon. Kulturvern kan også skje som kortere, men organiserte aksjoner for å redde et bestemt kulturminne. Innsatsen kan også være helt selvstendig. Frivillighet kan dessuten ta form av det som gjerne omtales som sosialt entreprenørskap, hvor markedstankegang kombineres med frivillig innsats (St.meld. nr. 10 (2018–2019) *Frivilligheita – sterk, selvstendig, mangfaldig – den statlege frivilligheitspolitikken*, s. 11–13; Lorentzen, 2020, s. 11–14). Generelt sett gjøres det i dag mer frivillig arbeid enn tidligere, men en mindre andel gjøres gjennom organisasjonene (Lorentzen, 2020, s. 13). I undersøkelsen *Økonomi, frivillig arbeid og deltakelse i den frivillige kultursektoren* skrives det at frivillig innsats innenfor kulturfeltet generelt er økende (Wollebæk & Sivesind, 2011, s. 8). Undersøkelsen peker eksplisitt på at det er en vekst i frivillige organisasjoner knyttet til kulturvern og lokalhistorie, for eksempel historielag, og innen stiftelser og organisasjoner som arbeider for bevaring av historiske gjenstander. «Nesten ingen av de overlevende historie- og kulturvernlagene har opplevd tilbakegang, mens tre av fire har økt medlemstallet», skrives det (ibid., s. 13).

Med andre ord, mye av det frivillige kulturvernet foregår i organiserte former. 26 nasjonale kulturvernorganisasjoner er tilsluttet paraplyorganisasjonen Norges kulturvernforbund. I tillegg drives det frivillig kulturvern i organisasjoner utenfor disse som har kulturvern som fremste agenda. Samtidig foregår altså kulturvern helt utenfor organisasjonslivet. Det er nettopp denne mangfoldige floraen av organisasjoner, prosjekter og enkeltpersoner vi retter blikket mot i denne boka. Vi beskriver på den ene siden det nasjonale landskapet av frivillige kulturvernorganisasjoner, på den andre skildrer vi hvordan frivillig kulturvern kan arte seg i praksis i et lokalsamfunn, der enkeltpersoner, institusjoner og lag og foreninger danner et nettverk av aktører. Med dette utgangspunktet diskuterer vi hvordan den frivillige innsatsen plasserer seg i forhold til det offentlige kulturvernet og «den autoriserte diskursen». Den autoriserte diskursen er – når alt kommer til alt – politikerne, ekspertene og fagfolkenes verdier og vurderinger. Det er de som utvikler og vedtar premissene. Øverst i hierarkiet av fortidsforvaltere står de offentlig ansatte ekspertene og de akademiske miljøene (Hundstad, 2020, s. 6). I vår operasjonalisering av det teoretiske begrepet «den autoriserte diskursen» skiller vi mellom akademiske forskningsmiljøer på den ene siden og offentlig politikk og byråkrati på den andre (og så vil det være eksempler på doble roller). Den offentlige politikken og oppfølgingen av denne (vedtak, fredninger, finansiering, informasjon, rådgivning o.l.) er en del av den autoriserte diskursen, som i sin tur er fundert på bestemte verdier og idealer. Det gjelder også academia. Men hvor plasserer frivilligheten seg i forhold til verdiene i den autoriserte diskursen? Og hvordan blir den frivillige innsatsen forstått og vurdert? Dette er sentrale spørsmål som vi søker svar på i denne boka.

Hva kjennetegner *frivillig* kulturvern?

Tidligere litteratur om kulturvernet av mer overordnet og sammenfattende karakter har tatt utgangspunkt i kulturvern som et offentlig anliggende. I den grad den frivillige delen av kulturvernet er behandlet, er det som en

del av helheten som relativt sett vies lite oppmerksomhet. Frivilligheten kan for så vidt ha blitt tilskrevet en sentral posisjon og viktig historisk rolle i kulturvernet, men den er i liten grad blitt satt i sentrum for analysene, og oftest er det betydningen historisk sett som trekkes fram. Det gjelder for bøkene *Fra antikkvititet til kulturminne. Trekk fra kulturminnevernets historie i Norge* (1991) av kunsthistorier og arkeolog Hans-Emil Lidén, *Vårt hjerte vet, vårt øye ser. Kulturvern i Norge* (2004) av kulturhistorikerne Sigrud Bø og Turid Følling Eilertsen, og for *Kunsten å bevare. Om kulturminnevern og fortidsinteresse i Norge* (2011) av etnologen Arne Lie Christensen. Det gjelder også for kulturhistoriker Anne Eriksens bok om museumshistorie, *Museum: en kulturhistorie* (2009a) og for historiker og filosof Harald Høibacks innføringsbok om museer: *Kunnskap og begeistring. En innføring i museenes historie, hensikt og virkemåte* (2020). I alle disse bøkene veves de frivilliges rolle inn i en større sammenheng og gis en sekundær posisjon. I denne boka setter vi derimot det frivillige kulturvernet, det folkelige engasjementet og grasrotbevegelsene i sentrum. Framfor å skrive om kulturvern med utgangspunkt i offentlig forvaltningspraksis beskriver vi hvordan frivillige har bidratt i utviklingen av den offentlige forvaltningen, hvordan og av hvem frivillig kulturvern gjøres i dag, hva som karakteriserer dette kulturvernet, og hvordan relasjonen mellom frivilligheten og det offentlige er.

Ved å undersøke den frivillige dimensjonen ved kulturvernet knyttes undersøkelsen til fagtradisjoner der «folket» settes i sentrum. Interessen for «folkets» tradisjoner, verdier og praksiser, som frivilligheten i utgangspunktet representerer, har ulikt opphav og ulike historier innenfor de humanistiske og samfunnsvitenskapelige fagfeltene. I norsk sammenheng kan interessen likevel sies å ha forankring i folkeminnevitenskapen (folkloristikken) og folkelivsgranskningen (etnologien) som gjennom 1900-tallet bedrev en såkalt «hjemlig etnografi» og rettet fokuset mot «folket», deres kunnskap, interesser og levemåter – og da gjerne med en nasjonal overbygning. Siden har disse fagene blitt omdøpt til kulturhistorie eller kulturvitenskap, men forankringen i folkelige praksiser og erfaringer er videreført. På 1970-tallet ble «folket» som studieobjekt og studier ned- enfra viktig innenfor en rekke fagtradisjoner, som historie og sosiologi, og

i sosialantropologien kunne blikket bli rettet mot Norge. Samtidig vokste kulturstudier (*cultural studies*) fram som en internasjonal og tverrfaglig forskningstradisjon, der makt, klasse, kjønn og sosial bakgrunn ble viktige forklaringsmodeller for kulturbruk, i tillegg til at populærkulturen ble løftet fram som forskningstema. Historikeren Peter Burke, kulturviteren Stuart Hall og kulturarvsforskeren Laurajane Smith har vært viktige inspirasjonskilder for de perspektivene vi anlegger i denne boka. De har på ulikt vis satt fokus på folkelige bevegelser, populærkultur og lokale praksiser og skapt bølger av endring i sine respektive fagtradisjoner.

Selv om vi startet dette prosjektet med noen perspektiver og temaer vi ønsket å belyse, er analysene i stor grad empiridrevne. For i tillegg til å belyse mer teoretisk forankrede spørsmål har vi ønsket å gi en grunnleggende beskrivelse av frivillighet i kulturvernet, siden en slik ikke finnes. Det overordnede spørsmålet vi svarer på gjennom boka, er rett og slett: *Hva kjennetegner frivilligheten i kulturvernet?* I dette ligger det, som vi har vært inne på, en vekting av hva som kjennetegner det *frivillige* bidraget i kulturvernet, i motsetning til det offentlige, men også en vekting av hva som kjennetegner frivilligheten slik den er i kulturvernet, kanskje i motsetning til på andre områder. For å svare på dette spør vi videre: Hvordan drives det frivillige kulturvernet? Hvem er aktørene, hva slags interesser har de, og hvorfor engasjerer de seg? Hva slags kunnskap produserer de? Hvordan forstår de sin egen innsats? Spørsmålene åpner for å undersøke hvilke relasjoner, hierarkier, kunnskapsformer, kvalitetsforståelser, interesser og verdier som er til stede i det frivillige kulturvernet. Vi belyser spørsmålene både sett fra de frivillige organisasjonenes ståsted og fra de frivillige selv, og det er de frivilliges egenforståelse som legges til grunn. Hvordan forstår de seg selv og sin egen innsats? Utover det plasserer vi altså de frivillige i den autoriserte diskursen og diskuterer altså hvordan akademiske miljøer forstår det frivillige kulturvernet og hvilken politisk og byråkratisk kontekst de inngår i. Vi drøfter hvordan det frivillige kulturvernet, det offentlige kulturvernet og de akademiske miljøene kan ha ulike forståelser av hva som har verdi, hva som er kvalitet, kunnskap og målet med kulturvernet.

En begrepsmessig innramming

Boka har sitt utgangspunkt i tre begrep: *frivillig*, *kultur* og *vern*. Jo mer vi har jobbet med tematikken, jo mer har vi blitt klar over hvor vanskelig det er å operere med klare definisjoner av disse begrepene. Begrepenes innhold og bruksområder har utfordret oss hele vegen. Som vi skal se, er det vanskelig å trekke grenser rundt disse tre nøkkelbegrepene. Hvor går grensene mellom frivillig innsats, arbeid, profesjonsfaglig og ufaglært innsats, idealisme, næringsutvikling, og så videre? Når er man frivillig – på jobb, som kilde, tradisjonsbærer, håndverker? Hva er kultur? Hva er kulturminner? Hva er kulturytringer? Hva er vern? Hva er bruk? At det frivillige kulturvernet er så vanskelig å ramme inn, er faktisk et av bokas viktigste funn. Det kommer fram av de avsluttende analysene. Men et sted har vi måttet begynne. Vi har tatt utgangspunkt i det følgende.

Boka handler i første instans om frivillig engasjement. Frivillighet Norge definerer frivillig virke som «virksomhet, som for det vesentligste er basert på frivillige gaver og innsamlede midler og/eller frivillig tidsbruk, og som har et ikke-kommersielt formål». På tilsvarende vis defineres frivillige organisasjoner slik:

«En frivillig organisasjon:

- er en sammenslutning av personer eller virksomheter som driver virksomhet på ikke-fortjenestebasert og ikke-offentlig basis, jf. definisjonen i frivillighetsregisterloven §§ 3 og 4.
- baserer en vesentlig del av driften på medlemskontingenter, gaver, innsamlede midler og/eller frivillig arbeidsinnsats.

En frivillig organisasjon kan være:

- en forening (lag, forbund, nettverk eller en paraplyorganisasjon) med medlemmer og demokratisk oppbygging, eller
- en stiftelse eller ideelt aksjeselskap som ikke deler ut midler eller som bare foretar utdelinger til frivillig virksomhet, jf. definisjonen i frivillighetsregisterloven §§ 3 og 4.»¹

1 <https://www.frivillighetnorge.no/fakta/hva-er-frivillighet> (lest 20.04.2020).

Det varierer mellom ulike definisjoner hvorvidt frivillig innsats må skje gjennom organisasjoner eller ikke, for å kunne defineres som frivillighet. I denne undersøkelsen forholder vi oss til frivillighet både innenfor og utenfor organisasjonene. Den sentrale kjernen i definisjonen her er at innsatsen er *ubetalt*, men som vi skal se, kan det være flytende overganger både mellom det profesjonelle og det ikke-profesjonelle og det betalte og det ubetalte engasjementet i kulturvernet. Det er også vanskelig å trekke klare grenser mellom frivillig innsats og ikke-pålagt overtidsarbeid, og i forlengelsen av det mellom frivillige organisasjoner og faglige nettverk. Innenfor enkelte fagfelt er det flytende overganger mellom det å være informant/kilde og det å bidra som frivillig. I definisjonen ovenfor vektlegges det at den frivillige innsatsen har et ikke-kommersielt formål. Når det gjelder kulturvern, kan det også her være utfordrende å trekke en klar grense. Enkeltpersoner kan engasjere seg frivillig med en agenda om å tjene penger på aktiviteten på sikt; private eiere kan restaurere et hus i samfunnets interesse, men samtidig bruke huset som utgangspunkt for kommersiell virksomhet. Enkelte av interesseorganisasjonene har sågar mer kommersielle interesser.

Som vi kommer tilbake til under behandlingen av frivillig kulturvern i forskningslitteraturen, kan et overdrevent fokus på begrepet «frivillig» skjule aktivitet som er frivillig, men som går under andre betegnelser. I ulike sammenhenger kan betegnelser som sivilsamfunn, lokalsamfunn, amatører eller ikke-profesjonelle brukes om det som her defineres som frivillighet/frivillige. Denne første delen av boka avsluttes med en undersøkelse av hvordan frivillig kulturvern er behandlet som forskningstema. Vi innledet den delundersøkelsen med å kartlegge hvilke tidsskrift som har publisert studier om frivillighet. Kartleggingen viser at begrepet helst brukes i sammenheng med analyser av sosiale, helsemessige og økonomiske

sider ved organiseringen av samfunnet.² Dette indikerer at begrepene «frivillig» og «frivillighet» som forskningstema framfor alt er innleiret i samfunnsvitenskapens perspektiver som gjerne har fokus på samfunnsmessige, sosiale, psykiske og helsemessige sider ved det frivillige arbeidet. Det betyr imidlertid ikke at kulturforskningen ikke har vært opptatt av det ulønnede kulturvernarbeidet og engasjementet utenfor academia og forvaltningen, men at det er blitt behandlet på andre måter og med andre begrep og perspektiv enn hva som er tilfellet i samfunnsforskningen. Et typisk eksempel er i historiefaget. Når historikere beskriver frivillig engasjement i historieproduksjonen, kaller de det lokalhistorie eller amatørhistorie (selv om lokalhistorie også kan skrives av fagfolk). På tilsvarende måte er de praktiske håndverksfagene opptatt av tradisjonsbærere og omtaler mange av de frivillige som nettopp det. Et annet eksempel er kulturhistoriens økende interesse for «folk», der de i første omgang inntar rollen som kilder, men seinere blir mer deltakende i selve kunnskapsproduksjonen i museer og arkiv. Dette understreker et velkjent fenomen for forskere, nemlig at begrepene både kan åpne og stenge for hva vi ser. Den såkalte språklige vendingen har rettet oppmerksomheten mot hvordan ordene vi bruker for å betegne virkeligheten, på en helt fundamental måte også påvirker hvordan vi forstår og griper inn i den samme virkeligheten (jf. Jordheim, 2008, s. 111). Slik er det også med begrepet «frivillig». Frivillig kulturvern kan forstås på ulike måter i ulike fagfelt, og slett ikke alltid med utgangspunkt i begrepet «frivillig». Dette diskuterer vi mer dyptgående i neste kapittel.

2 I det innledende arbeidet til boka gjorde vi systematiske søk etter fagfellevurderte artikler i publikasjonsdatabasen Oria med søkeordene «frivillig», «frivillighet», «frivillig innsats», «frivillig sektor», «frivillige organisasjoner», frivillig arbeid». Det ga oss treff i følgende tidsskrift: Tidsskrift for den norske legeförening, Tidsskrift for velferdsforskning, Tidsskrift for omsorgsforskning, Tidsskrift for ungdomsforskning, Tidsskrift for psykisk helsearbeid, Nordic studies in Education, Prismet, Nordisk tidsskrift for helseforskning, Norsk sosiologisk tidsskrift, Forum for Development studies, Nordiske organisasjonsstudier, Acta Sociologica og Tidsskrift for psykologiföreningen. Det samme søket ga ingen treff i kjente norske kulturtidsskrift. Vi sikter her til vitenskapelige tidsskrift som Tidsskrift for kulturforskning, Nordisk museologi, Norsk museumstidsskrift, Fortidsminneforeningens årbok, Nordisk kulturpolitisk tidsskrift eller andre publikasjoner som retter seg mot kulturforskere.

Ifølge Frivillighet Norge innebærer frivillig aktivitet at aktiviteten er til fordel for samfunnet, miljøet eller andre. Aktiviteten skal komme andre enn nære slektninger eller personer som kan regnes til egen husholdning, til gode.³ Denne formuleringen skal bidra til å trekke skillet mellom frivillig innsats og private hobbyer. Men også her gir definisjonen oss hodebry. Når en historiker jobber på en vitenskapelig artikkel eller driver med redaksjonsarbeid for den lokale årboka i helgene, er det da frivillig arbeid, personlig interesse eller ikke-pålagt overtid? Men hva om hun også samler på gamle bilder, som kanskje en gang i framtiden kan brukes til å illustrere artiklene? Er det da frivillig arbeid eller personlig hobby? Når en bestefar syr kofte til sine barnebarn, er det da frivillig kulturvern eller hobby? Og hva om han lærer barnebarna å brodere bunadsskjorte? Det finnes ikke klare svar på spørsmålet om dette er frivillig innsats eller hobby. Det er i tillegg forskjell på å være medlem av en frivillig organisasjon og å være frivillig aktiv, men hvor grensen går mellom passivt og aktivt medlemskap, kan være uklart.

Ytterligere et forhold som vedrører definisjonen av frivillige og det de bedriver, må gjøres rede for. Hvilket substantiv knytter vi adjektivet *frivillig* til? Er det frivillig arbeid? Innsats? Engasjement? Gjennom boka har vi brukt det substantivet vi har funnet mest passende ut fra konteksten. I det frivillige kulturvernet er det – som vi skal komme tilbake til flere ganger – altså utfordrende å foreta klare grenseoppganger, men Frivillighet Norge tar utgangspunkt i at frivillighet innebærer at innsatsen er ubetalt og at man bidrar til noe i samfunnet, noe som strekker aktiviteten utover seg selv. Det har vi brukt som rettesnor. Vi kommer tilbake til alle disse grenseoppgangene i den avsluttende delen og reflekterer over dem i lys av empirien.

Også kulturvernbegrepet er utfordrende. Begrepet *kulturvern* er brukt fordi undersøkelsen har et bredere nedslagsfelt enn det begrepet *kulturminnevern* dekker. «Kulturminner» brukes vanligvis om materielle minner fra fortiden, og i norsk sammenheng inngår begrepet i en lovregulert,

3 <https://www.frivillighetnorge.no/fakta/hva-er-frivillighet> (lest 20.04.2020).

offentlig forvaltningspraksis. Begrepet «kulturvern» inkluderer kulturminnevern, men det rommer langt mer. Alt fra bygningsvern, til ivaretagelse av håndverkstradisjoner, bevaring av kulturuttrykk, språk, gjenstandsforvaltning, arkiver, tekstproduksjon med mer kan omfattes av kulturvernbegrepet. I forvaltningssammenheng skilles det gjerne mellom immateriell og materiell kultur, der *immateriell kultur* viser til praksiser, tradisjoner og kunnskaper, mens *materiell kultur* viser til artefakter og fysiske omgivelser. Betegnelsen «kulturvern» favner begge disse. I utgangspunktet kan kulturvern slik omfatte vern av alle spor etter fortidens kultur. Historisk sett har kulturbegrepet i kulturvernet, både innenfor det frivillige og det offentlige, fått et stadig bredere nedslagsfelt. Det var vanlig å operere med et tredelt kulturbegrep: det smale (sektorielle), det utvidete og det generelle, der det smale er kvalitativt, mens det generelle er antropologisk. Det utvidete tar sitt utgangspunkt i det sektorielle, men inkluderer idrett og frivillighet, og gjenspeiler på mange måter det dagens kulturpolitikk favner. En annen, tilliggende inndeling gjøres mellom et elitistisk og et demokratisk kulturbegrep, der det elitistiske er vurderende, mens det demokratiske er inkluderende.

Som vi skal komme tilbake til, har kulturvernet beveget seg fra det smale mot det generelle, fra det elitistiske mot det demokratiske. Nettopp fordi begrepet *kultur* kan være så mangt, kan begrepet «kulturvern» brukes i svært mange ulike sammenhenger. Hva skal inkluderes og hva skal utelates? Vi har gjennomført to empiriske delundersøkelser med hver sin tilnærming til hvordan tematikken avgrenses. I den første delundersøkelsen, der vi ser på det frivillige kulturvernet via organisasjonene, har vi tatt utgangspunkt i en relativt smal definisjon av kulturvern. Det vil si vi legger prinsippet om egenforståelse til grunn. Vi skriver om organisasjoner som selv anser seg som kulturvernorganisasjoner, og som har sitt fremste formål å drive nettopp kulturvern. Innledningsvis i denne delen reflekterer vi over hvilke former for kulturvern som da ikke har kommet med. I den andre, empiriske delundersøkelsen har vi en åpnere inngang til begrepet. I denne delen er det langt på veg vi som forskere som definerer hva som er kulturvern og hvem som driver med det. Her beskriver vi aktiviteter fra

en rekke organisasjoner og personer som kanskje ikke selv ville vektlagt at de driver med kulturvern, selv om vi også her har tyngdepunktet på selvforståelse. Vi har utelatt mållag, andre språkforeninger og religiøse sammenslutninger. Både språk og religion er sentrale deler av kulturen og kulturpolitikken, men vi valgte å holde dette utenfor den empiriske undersøkelsen, rett og slett for å avgrense studiens omfang.

Kulturvern sies gjerne å handle om innsamling, dokumentasjon, bevaring og formidling. Begrepet «vern» gir også hodebry med tanke på definisjon og avgrensing. Det henger sammen med at kulturminneforvaltningen kan være basert på prinsippet «vern gjennom bruk», og at uttrykket «bruk er det beste vern» står sentralt i offentlig forvaltning. Dette har blitt ytterligere aksentuert ved ratifiseringen av UNESCOs konvensjon om immateriell kulturarv. Konvensjonen definerer immateriell kulturarv på en måte som gjør grenseoppgangen mellom kultur og kulturarv vanskelig. I ytterste konsekvens innebærer sidestillingen av vern og bruk at kulturvern rett og slett kan være kulturbruk eller kulturutøvelse, hvilket gjør at skillet mellom kulturvern og kulturutøvelse blir vanskelig å trekke. Dette er poeng som vi vil komme tilbake til flere ganger i boka.

Kulturvern som konstruksjon og prosess

Et grunnleggende perspektiv i undersøkelsen er at både historie, kulturminner og kulturarv er sosialt konstruert (Jensen, 2008; Eriksen, 2009b). Da er det relevant å spørre *hva slags kultur* de frivillige er opptatt av. Hvordan bidrar de i konstruksjonen av fortiden? Begrepene «kulturvern» og «kulturarv» henger tett sammen; kulturarvsbegrepet møter man i nær sagt alle sammenhenger når det er snakk om kulturvern. Kulturarv er et normativt begrep som gir en bestemt kultur en ny status. I dagligtale indikerer begrepet at det relaterer seg til kultur som noen ønsker å ta vare på. Kulturarv blir da objektet for vernet – kulturarv er den kulturen som vernes. Ofte kan begrepsfestingen også fungere som en *begrunnelse* for vernet: Dette er vår kulturarv, den må vi ta vare på. Denne tilnærmingen til

begrepet vektlegger ikke bare at kulturarv er et sosialt konstruert fenomen, men også at kulturarv har en makt- og identitetspolitisk dimensjon (Jensen, 2008, s. 13). For hvem sin kultur har krav på vern? Og hvem har definisjonsmakt? Identitetsdimensjonen handler om at kultur og kulturminner *brukes* til å bygge nettopp identiteter, og hvordan dette gjøres. Nettopp fordi kultur, historie og kulturarv har så sterke forbindelser til identitet, har mangfold og demokratisering blitt stadig viktigere mål i kulturvernet. Begrepet «kulturarv» har dessuten nære forbindelser til begrepet *historiebruk* og de prosesser der historie aktiveres for å skape en historisk bevissthet og gi mening til nåtiden (Aronsson, 2004, s. 17). Historien inngår i en nåtidig brukskontekst der ulike aktører bruker historien til ulike formål. Disse erkjennelsene gjør det klart at både frivillig og offentlig kulturvern handler om historiebruk og identitetskonstruksjon. Hva slags identiteter skapes gjennom frivillig kulturvern, og hvordan skjer det?

Forfatterne av denne boka tilhører en fagtradisjon som tar utgangspunkt i at fortiden dannes gjennom nåtidige prosesser, og søker derfor kunnskap om disse prosessene. Det leder oss til begrepet «kulturarvifisering», *heritagization*, ofte tilskrevet Rodney Harrison (2013). Begrepet «kulturarvifisering» har til hensikt å få fram den prosessuelle siden ved kulturarv, at kulturarv er noe som skjer, og at det skjer stadig oftere (Harrison, 2013, s. 69). Tidligere var kjøttkaker en matrett, så ble det kanskje definert som norsk tradisjonsmat, og i dag kan kjøttkaker gjerne omtales som norsk kulturarv. Det samme kan gjelde skigåing, ølbrygging eller produksjon av rømmekolle. Et gitt fenomen blir i en bestemt sammenheng definert som kulturarv og får med det en ny status. Det er denne prosessen som ligger til grunn for begrepet «kulturarvifisering». Det betyr at det er mekanismer i vår samtid som bestemmer hva som er verdt å ta vare på og hvorfor (Swensen, 2013). På norsk kan begrepet «kulturarvifisering» oppfattes som en unødig anglisisme, men etter vår oppfatning signaliserer det noe som uttrykket «å gjøre til kulturarv» mangler, nemlig at dette er et fenomen som strekker seg utover at det produseres kulturarv. Kulturarvifisering impliserer blant annet at det også produseres sosiale fellesskap og identiteter knyttet til den samme kulturarven (Johannessen, 2019, s. 58).

Når det gjelder frivillig kulturvern, er dette et interessant perspektiv på flere måter. For det første kan det være stadig flere aktiviteter som defineres og oppleves som kulturvern, aktiviteter som før ble betraktet som kulturutøvelse. Det kan for eksempel gjelde sang og dans av bestemte typer, eller tradering av håndverksteknikker. I forlengelsen av dette kan forståelsen av både organisasjoners og enkeltpersoners virke også kulturarvifiseres. Fordi vi i dag har en høy bevissthet omkring fortidens betydning og potensialet som ligger i å definere noe som nettopp kulturarv, definerer vi stadig oftere og stadig flere aktiviteter som kulturvern.

Ulike aktører vil oppleve ulike sider ved kulturen og fortiden som verdifull. Kulturarv er omtalt som «multivalent», altså som noe med flere verdier, nettopp fordi ulike aktører tilskriver kulturen ulik verdi (Mason, 2008, s. 100). For å forstå dynamikkene i kulturvernet må vi kjenne de ulike posisjonene som finnes, og forstå verdigrunnet deres (Mason, 2008, s. 99; Smith mfl., 2010). Dag Myklebust utførte en mye sitert analyse av verdigrunnet for det offentlige bygningsvernet i Norge allerede i 1981. Siden har flere forskere tematisert verdigrunnlag og maktkamper innenfor kulturvernet i Norge (f.eks. Pedersen, 2000; Mydland, 2011; Løkka, 2014; 2017; Fjeldheim, 2020). Likevel mangler det langt på veg kunnskap om de verdiene som det frivillige kulturvernet representerer.

Den personlige dimensjonen

De frivillige skaper og bringer kunnskap til kulturvernet, det er det ingen tvil om, men hva slags kunnskap produserer de? På hvilken måte utgjør frivilligheten en egen form for erindringsarbeid? Kulturvern kan sies å handle om kollektive måter å huske (og glemme) på. Raphael Samuel (1994) har argumentert for å bruke begrepet «memory», altså minne, for å anerkjenne at det finnes ulike former for historisk og kulturelt erindringsarbeid, og at dette arbeidet gjøres av ulike aktører, for eksempel folkelig historieskriving, faghistorisk skriving og kommersiell, historiebasert underholdning. Alt er historieproduksjon og -formidling, men i ulike former

og fra ulike stemmer. For å få bedre forståelse av det frivillige kulturvernet trekker vi inn det etablerte skillet mellom minne og historie som to ulike fortidsforståelser (Eriksen, 1999, s. 85). Dette skillet kan bidra til å forstå hva slags kunnskap de frivillige produserer. Mens «historie» har hatt status som vitenskap, har «minner» tradisjonelt vært ansett som personlige erindringer, ikke vitenskap. Minnene har i utgangspunktet hatt lavere status og blitt tilkjent liten vitenskapelig verdi, nettopp fordi de betraktes som personlige, upålitelige og emosjonelle. Slik forstått kan ikke minnene i seg selv stå som «historie», men de kan brukes som kilder (Eriksen, 1999, s. 71, 85 f.). En slik hierarkisk rangering av historie og minner har det vært tradisjon for i fag som folkloristikk, etnologi, kulturvitenskap og i historiefaget. I dag er dette skillet utfordret både semantisk og statusmessig, særlig gjennom forskningstradisjoner om historiebruk og *kollektiv erindring* (Eriksen, 1999, s. 85–99). Det særegne med erindring som fortidsproduksjon er at det betraktes som et kollektivt og sosialt fenomen. Det er delte minner som holdes ved like gjennom tekster, fortellinger, tradisjoner, symboler og ritualer. Det er disse praksisene som holder minnene sammen og vedlikeholder dem (Halbawchs, 1997 [1950]; Eriksen, 1999). Dessuten ligger det et element av udødelighet knyttet til den eller dem som minnes i den kollektive erindringen (Russell, 2006). Kunnskapen som forvaltes av frivillige, har ofte karakter av å være nettopp minner og kollektiv erindring, det være seg minner om livet i lokalsamfunnet i eldre tid, om folk, begivenheter og tradisjoner. Praktisk kunnskap dominerer deler av det frivillige kulturvernet. Denne kunnskapen sitter i hodet og hendene. Slik kunnskap kalles gjerne taus eller handlingsbåren kunnskap. Det er kunnskap som sitter i kroppen, som man ikke kan lese seg til, men som blir tradert mellom mennesker. For mange av de frivillige har kunnskapen om fortiden dessuten en sterk stedlig forankring. Kunnskapen om fortiden og den lokale geografien er ofte tett vevet sammen. Som vi kommer tilbake til avslutningsvis, er dette kunnskap som generelt skiller seg fra den akademiske. Kunnskapen er på et vis nærere, den er knyttet til eget liv, egne erfaringer, stedene man beveger seg, og den er gjerne kroppslig og sanselig.

Nye forskningsbidrag har løftet fram følelsenes plass i kulturarven og forvaltningen av denne (f.eks. Tolia-Kelly mfl., 2017). Vi mener at følelsene og det personlige engasjementet er en helt sentral del av det som karakteriserer det frivillige kulturvernet. Det er en dimensjon som dessuten komplementerer den offentlige og akademiske tilnæringsmåten, der kritiske perspektiv og tilstrekkelig distanse ofte holdes fram som ideal. Også profesjonelle kan være følelsesmessig engasjerte i kulturvern, men slik vi ser det, er det et grunnleggende kjennetegn ved det profesjonelle kulturvernet at det styres av juridiske vurderinger, objektive kriterier, gjeldende retningslinjer eller vitenskapelige tilnæringsmåter. De frivillige, derimot, kan la seg styre av personlige overbevisninger og agendaer på en helt annen måte. Det er dette personlige engasjementet innenfra som bokas tittel henspiller på.

Metode – et innenfra-perspektiv

Denne boka består av fire deler. I denne første delen gjør vi rede for tematikken frivillig kulturvern, og beskriver sentrale perspektiver og framgangsmåter for undersøkelsene som er gjort. Dessuten gir vi tematikken en faglig, historisk og politisk kontekst. Denne innledende delen avsluttes med en gjennomgang av hvordan frivillig kulturvern er behandlet i ulike forskningstradisjoner. Det gjør vi med to hensikter: for å få fram hva man har vært opptatt av innenfor dette forskningsfeltet, og for å undersøke hvordan frivillig kulturvern blir forstått og behandlet av den akademiske delen av den autoriserte kulturarvsvdiskursen. Dernest følger to empiriske deler; den første tar utgangspunkt i kulturvernorganisasjonene, den andre i lokale aktører og lokal praksis. Boka avsluttes med en analytisk del der vi åpner opp en rekke analyser basert på de foregående, og som også peker fram mot nye undersøkelser og videre forskning.

I utgangspunktet har vi anlagt et innenfra-perspektiv i beskrivelsene av det frivillige kulturvernet, også omtalt som et emisk perspektiv. Termen «emisk» står nettopp for det indre perspektivet i betydning hvordan

meningsdannelse blir til i språket og kulturen, mens det etiske står for det utvendige (og vurderende/dømmende) perspektivet (Pike, 1967). En emisk innfallsvinkel innebærer et forsøk på å betrakte samfunnet gjennom deltakernes øyne, slik de ser på samfunnet (Johnsen, 1986, s. 62). Perspektivet er forankret innenfor etnografisk og kulturhistorisk forskning, og det er et perspektiv som er særlig egnet i undersøkelser der man er opptatt av å ta folk på alvor, og erkjenner at de som skal undersøkes, er tenkende, handlende individer som velger på grunnlag av sine egne opplevelser (Eriksen, 1988, s. 72 f.). På den andre siden står altså det etiske, utenfor-perspektivet. Det benytter vi når vi ser på hvordan de akademiske fagmiljøene og det offentlige kulturvernet forholder seg til de frivillige.

Bokas empiriske deler er altså skrevet ut ifra et innenfra-perspektiv, hvor vi for å kunne besvare bokas hovedspørsmål og gi en beskrivelse av det frivillige kulturvernet gjør to nedslag. Vi har gjort en empirisk undersøkelse som belyser frivilligheten sett fra *organisasjonenes* ståsted. Denne tar utgangspunkt i kulturvernorganisasjonene som har tilsluttet seg paraplyorganisasjonen Norges kulturvernforbund. I tillegg har vi gjort en kartlegging av kulturvern innenfor et avgrenset geografisk område, nærmere bestemt to kommuner i gamle Telemark fylke. Dette er med andre ord en undersøkelse av hvordan frivillig kulturvern kan arte seg i et bestemt lokalsamfunn. Det første nedslaget gjør vi på et nasjonalt organisasjonsnivå, mens det andre er lokalt og tar utgangspunkt i frivillige enkeltpersoner og deres engasjement for kulturvern. Disse to studiene blir presentert i henholdsvis del 2 og 3. Dette er første gang det gjøres et forsøk på en samlet og systematisk beskrivelse av det frivillige kulturvernet i Norge. Derfor har vi valgt å gi empirien stor plass, og vi har lagt vekt på å få fram hvordan ulike sammenslutninger og enkeltindivider forstår seg selv og sin kulturvernvirksomhet. For å få til dette har vi funnet det hensiktsmessig å la de empiriske beskrivelsene stå for seg, mens analysen av empirien fortrinnsvis skjer i bokas del 4. Del 2 og 3 er derfor først og fremst deskriptive. Når det er sagt, så vil ingen beskrivelser være nøytrale eller interessefrie. Også de empiriske beskrivelsene vil derfor nødvendigvis være preget av våre forståelser og implisitte analyser. Ikke

minst er tekstene skrevet ut slik at de gir mulighet for å hente ut analytiske poeng i bokas siste del.

I begge disse delene baserer vi våre beskrivelser på en såkalt *bricolage* av kilder. Kildene som er lagt til grunn, er intervjuer, studier av nettsider, årsmeldinger, vedtekter og avisoppslag (jf. oversikt over kilder bakerst i boka). Begrepet «bricolage» skriver seg fra den franske antropologen Lévi-Strauss og hans analyse av hvordan han erfarte at blant annet myter og orden ble skapt hos urbefolkninger (Lévi-Strauss, 1962). Poenget til Lévi-Strauss er at myter bygges opp av det materialet en har for hånden, med ressurser som går på tvers av natur og kultur og som blir satt sammen på nye måter. Slik oppstår en mosaikk eller et lappeteppe av kilder hvor hvert fragment tilfører noe til den helheten vi søker å skape. Det er en metodikk som dels står i et motsetningsforhold til strengt systematiske og moderne vitenskapelige praksiser. I vårt tilfelle betyr metoden at vi har agert som såkalte brikolører; vi har samlet sammen ulike elementer der vi har funnet slike, det være seg tekster, nettpresentasjoner og andre uttrykk som dels alt har eksistert, og montert disse sammen i nye kombinasjoner og forhåpentligvis på måter som gir gode innblikk i hvordan deler av det frivillige kulturvernet forstår seg selv – og hvordan de blir forstått i den autoriserte diskursen.

Bærende for den empiriske framstillingen er semistrukturerte, kvalitative intervjuer (Brinkmann, 2018). I intervjuene tok vi utgangspunkt i en forhåndsdefinert liste med temaer som de vi skulle intervjuer, fikk lese gjennom før samtalen fant sted. Dette er en temaliste som kan karakteriseres som teoriladet, dvs. at den har vært styrt av noen teoretiske forståelser, men uten at de har vært knyttet til en bestemt teori (Kvale & Brinkmann, 2015). Den forhåndsdefinerte listen var sentrert rundt temaer som faglig bakgrunn og veg inn i det frivillige arbeidet, vedkommendes engasjement, motivasjoner for å engasjere seg, beskrivelse av egen innsats i kulturvernet, tidsbruk, spesielle givende eller utfordrende saker. Vi spurte også om samarbeidsrelasjoner og forholdet til den mer profesjonaliserte delen av kulturvernet. Det ble til sammen gjennomført 35 intervjuer (jf. kildelisten bakerst i boka). Intervjuene med organisasjonene ble

gjennomført på telefon, mens de lokale ble delvis gjennomført ansikt til ansikt og delvis pr. telefon på grunn av omstendighetene knyttet til covid-19 og smittesituasjonen våren og sommeren 2020. Uavhengig av intervjuform har vi lagt vekt på at den enkeltes egne tolkninger og refleksjoner over selvforståelse, erfaringer og fortellinger skulle få komme fram og stå i sentrum, noe som i flere tilfeller ga lange samtaler – noen ganger også flere samtaler. I etterkant har intervjuene blitt bearbeidet og analysert av alle tre forskerne. Noen intervjuer er parafrasert, mens andre er direkte sitert, hvor de fleste som ble intervjuet, av etiske grunner har fått mulighet til å lese gjennom egen tekstpresentasjon. Intervjumaterialet er dessuten sammenstilt med studier av ulike dokumenter, særlig i organisasjonsdelen. Der har vi brukt formålsparagrafer, årsberetninger og nettsider. I den lokale casebeskrivelsen er intervjuene særlig komplettert med lokalaviser, nettsider og sosiale medier – som en bricolage.

I del 3, altså i beskrivelsen av hvordan frivillig kulturvern utspiller seg i et lokalsamfunn, har vi i både metode og framstilling latt oss inspirere av klassisk etnografi. Her har vi en mer utforskende og åpen tilnærming til aktørene enn i den første empiriske delundersøkelsen, der vi tar utgangspunkt i organisasjoner som selv har definert seg som frivillige kulturvernaktører. I den lokale delundersøkelsen har vi sett på hvordan det frivillige kulturvernarbeidet gjøres – innenfor og utenfor de lokale organisasjonene. Etnologen Kirsten Hastrup skriver om det etnografiske objekt at det alltid er mer enn de mennesker som finnes i feltet og deres innbyrdes relasjoner: «Det er sociale forhold og fænomener af enhver art, kulturelle oppfattelser og værdier, institutioner og fortællinger, objekter og handling, tale og tavshed» (Hastrup, 2010, s. 16). Dette er elementer vi har forsøkt å fange opp. Også i den skriftlige framstillingen har vi latt oss inspirere av etnografien. Reisebeskrivelser var en populær litterær sjanger som fulgte de etnografiske oppdagelsesreisende mot slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Reiseskildringene var vitenskapelige og populærvitenskapelige på samme tid. Leseren fikk følge med på de modige oppdragene og være med på dramatiske og farefulle ferder gjennom ukjente landskap og til fremmede folkeslag. Underveis ble gjenstander

samlet inn. Gjenstandene dokumenterte og beviste reisens innsikter, og seinere havnet tingene gjerne på museum (Johansen, 2008, s. 65). Selv om det er en viss avstand fra dette til slik vi har gjort det, så har vi latt oss inspirere av den etnografiske reisesjangeren, både som en metafor som viser hvordan vår kunnskap om det frivillige kulturvernet er blitt til, og som en sjanger som gir rom for å beskrive en reise der vi stadig finner steder, foreninger, personer, praksiser, miljøer, historier og utsagn. På sett og vis er vi på jakt etter det frivillige kulturvernet. De gamle reisebeskrivelsene skulle fungere som opplevelse og underholdning i ett, og ulike emner ble sjelden systematisert i egne kapitler. De ble i stedet stokket sammen og framlagt bitvis og kronologisk mellom skildringene av reisemåten og landskapet (Johansen, 2008, s. 66). Dette er litterære grep og en form som vi har funnet interessant, og som vi mener er egnet til å løfte fram empirien og et analytisk poeng som blir tatt opp i del 4, nemlig den tette forbindelsen det er mellom folk og sted i det frivillige kulturvernet. Dermed får del 3 kanskje en litt uvanlig form for en moderne fagbok. Det frivillige kulturvernet er situert. Det er stort sett alltid stedlig forankret. De gamle, etnografiske reisebeskrivelsene var eksotiserende og framstillingene hadde innslag av «de andre» som fremmede» og kanskje til og med som «ville» – et utpreget etisk perspektiv. Men vår begrunnelse handler om å få fram den stedlige situeringen – og altså fordi vi mener sjangeren skaper rom for de frivilliges stemme og perspektiv. Derfor er de empiriske delene framfor alt beskrivende, ikke analytiske. Analysene er langt på veg skilt ut i del 4. Noen lesere vil kanskje være mest interessert i de empiriske beskrivelsene i del 2 og 3, mens andre vil kanskje være mest interessert i de analytiske delene 1 og 4. Forhåpentligvis vil mange ha gleden av alle delene.

Alle valg og avgrensninger har sine slagsider. I del 3 har vi valgt å ta utgangspunkt i to kommuner i Telemark: Notodden og Midt-Telemark, med deres lokale aktører og praksiser. Disse bruker vi som caser. Som den franske sosiologen Jean-Claude Passeron og historikeren Jacques Revel sier det i sin artikkel om casemetodikk, er det stor forskjell mellom forståelsen av noe som et case og et eksempel. Eksempelet vil alltid være eksempel på noe og representere en kategori, en teori eller en overordnet

idé, mens et case aldri vil kunne bli en generalisering. Case, slik vi bruker begrepet her, blir dermed en mulighet for utforskning og dyptgående sondering som kan bidra til å reise nye spørsmål like mye som at det vil gi svar på gamle (Passeron & Revel, 2005, s. 20 f.). Notodden og Midt-Telemark som caser har sine særtrekk som områder. Kommunene ligger i innlandet, og kystkulturen står naturlig nok svakere her enn andre steder. Området har store vassdrag og frivillige som er aktive i kulturvern knyttet til dette, men det er likevel aktiviteter som er mer forbundet med industri enn maritim virksomhet. Notodden og Midt-Telemark omfatter kun en mindre by, Notodden, noe som trolig betyr mindre mangfold enn i større byer. Området har heller ingen samisk befolkning av størrelsesmessig betydning, og det befinner seg ikke i kjerneområdet for noen av de nasjonale minoritetene. Samtidig har de to kommunene bosatt nyere innvandrere gjennom de 20 siste årene, og i henhold til SSBs statistikk har mellom 10 og 15 prosent av befolkningen i de to kommunene innvandrerbakgrunn. Arbeidsinnvandrere fra Polen og flyktninger fra Syria danner de to største gruppene, men som vi skal se, er det få spor etter disse i kulturvernet. På den andre siden befinner området seg midt i smørøyet hva gjelder tradisjonell bondekultur og industrihistorie. Midt-Telemark og Notodden vil med andre ord ikke kunne representere andre steder enn seg selv. Som case er området imidlertid fullverdig idet alle dets særpreg gir oss en mulighet til å utfordre teorier og dominerende normer. Som Passeron og Revel hevder, bidrar en dialektisk relasjon mellom det normale (normative) og caset til at caset blir et epistemologisk, dvs. kunnskapsmessig, redskap. Caset tilfører en type refleksjon, fortolkning og utvikling av ny innsikt (Passeron & Revel, 2005, s. 20 f.).

På samme måte som case-undersøkelser har sine muligheter og begrensninger, har også vårt nedslag og utgangspunkt i Norges kulturvernforbund og organisasjonene der sine muligheter og begrensninger. En inngang via organisasjonene gir oss innsikt i miljøer som har evnet å samle seg og rigge sine organisasjoner på måter som gir dem en posisjon til å søke midler og øve innflytelse på kulturpolitiske beslutninger. Samtidig gir inngangen i liten grad tilgang på empiri om frivillig kulturvern som

ikke har de samme faste strukturene, slik som for eksempel kulturvern i minoritetsmiljøer. Siden hverken undersøkelsen av kulturvernorganisasjonene eller av aktører og lokal praksis i indre Telemark gir oss særlig kunnskap om frivillig kulturvern hos urfolk og andre minoriteter, har vi valgt å gi dette en egen beskrivelse. Prosjektets rammer har imidlertid kun tillatt oss å gjøre denne grovmasket og forenklet. Beskrivelsen av minoriteter og kulturvern finnes i del 2. Det frivillige kulturvernet er et komplekst og sammensatt område. Vårt ønske er å få fram denne kompleksiteten og dette mangfoldet innenfor de rammer et bokprosjekt gir. Vår målsetting er å åpne det frivillige kulturvernet som forskningstema, snarere enn å presentere én ensporet, stringent analyse.

En historisk, faglig og politisk kontekst

Den offentlige kulturvernpolitikken og -forvaltningen domineres i dag av begreper som demokratisering, involvering og medborgerskap – idealer som kan oppnås nettopp gjennom frivillighet. Profesjonaliseringen av kulturvernet har derfor ikke ført til avvikling av frivilligheten – tvert imot. Frivilligheten har imidlertid antatt andre former og funksjoner enn den hadde tidligere, og innenfor visse kontekster har den fått en annen status. I dette kapittelet skal vi se nærmere på den historiske utviklingen av det frivillige kulturvernet i Norge; vi skal undersøke den politiske og byråkratiske konteksten som det frivillige kulturvernet befinner seg i, og se nærmere på de kvalitetsforståelsene som ligger til grunn.

Fra borgerskapets fortidsminner til hvermannsens minner

Frivillig kulturvern har en lang tradisjon i Norge, og forbindelsene mellom etableringen av historiserende, akademiske disipliner, det offentlige kulturvernet og frivillige initiativ er tett vevet sammen i historien om det frivillige

kulturvernet. Gjennom hele denne historien står synet på kulturminnene og deres verdi i nær relasjon til historieforståelsen i mer generell forstand. Kulturvern i betydningen å dokumentere, samle inn, ta vare på og formidle fortidens bygg, gjenstander og kunnskap, tradisjon og historie var først en interesse som tilhørte en ny type borgerlig offentlighet som vokste fram på 1700- og 1800-tallet (f.eks. Bennett, 1996; Eriksen, 2009a; Brenna, 2010; Christensen, 2011). I dag er den historiske måten å forstå verden på noe som ofte tas for gitt. Vårt verdensbilde er så tett vevet sammen med *historismen*, som innebærer å forstå samfunn og livsformer som foranderlige og dermed preget av sin tid, at vi sjelden reflekterer over at slik har det ikke alltid vært. De tidlige tilløpene til kulturvern kan knyttes til nettopp framveksten av historismen (Eriksen, 2007, s. 11), og var i stor grad initiert av høyt utdannede enkeltpersoner med faglige egeninteresser i arbeidet. For noen var dessuten den økonomiske dimensjonen en viktig motivasjon.

Opprettelsen av Fortidsminneforeningen i 1844 blir gjerne regnet som startpunktet for kulturvernet i Norge, både i generell og frivillig forstand. Før *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring*, som den da het, ble stiftet, var det få – om noen – som drev systematisk kulturminnevern i Norge. Norske kunstnere, historikere og arkeologer brakte med seg ideer fra kulturhistoriske interesseorganisasjoner i Tyskland og tok til orde for «at oppspore, undersøge og vedligeholde Norske Fortidsminnesmerker, især saadanne, som oplyse Folkets Kunstfærdighed og Kunstsans i Fortiden, samt gjøre disse Gjenstande bekjendte for Almenheden ved Afbildninger og Beskrivelser», slik det het i den første formålsparagrafen til foreningen. Med maleren J.C. Dahl i spissen ble foreningen etablert av kunstnere og akademikere fra fagfelt som kunsthistorie, arkeologi og historie. I en samtid med gryende industrialisering og interesse for å modernisere arkitekturen var foreningen – helt i tråd med nasjonalromantiske strømninger – opptatt av å registrere, forske på og bevare særegne norske kulturminner. Foreningen startet et omfattende kartleggingsarbeid der viktige kulturminner ble dokumentert og nedtegnet. Det var middelalderens arkitektur og bevaringen av de norske stavkirkene og andre kirkebygg som foreningen hadde et særlig fokus på i sitt tidlige arbeid.

J.C. Dahls tegning «Telemarksbønder» fra 1830 gjenspeiler hvordan kunstnere og andre lærde fikk ny interesse for norsk arkitektur og folkekunst under romantikken. Som en del av en større europeisk bevegelse så man på Norge med nye, romantiserende øyne. For Dahls del ga dette seg utslag i et stort personlig engasjement for å redde og dokumentere stavkirker og andre norske kulturminner. Som et ledd i arbeidet tok han initiativ til å grunnlegge Fortidsminneforeningen. Dahl har på denne bakgrunn spilt en unik rolle i utviklingen av norsk identitet og selvforståelse, og det frivillige kulturvernet.

Kulturminner som sto i fare for å forfalle eller bli revet, ble forsøkt reddet. Mange av stavkirkene sto i denne perioden under sterkt press for rivning grunnet nye standarder for kirkebyggenes størrelse. Fortidsminneforeningen samlet inn kapital til oppkjøp av verdifulle eiendommer (og gjenstander). Etter hvert fattet foreningen også interesse for arkeologi og etterreformatoriske bygg. Slik inkluderte foreningens arbeid i første fase både bygningsvern og arkeologi. Som den eneste aktøren på kulturminnefeltet hadde Fortidsminneforeningen flere formelle oppgaver i det tiltakende offentlige kulturminnearbeidet utover på 1800-tallet og bidro til å berede grunnen for vedtaket av den første kulturminneloven (1905), for etableringen av Riksantikvaren (1912) som et offentlig embete for kulturminnevern, og for at universitetsmuseene fikk et eget ansvar for arkeologien. Riksantikvaren ble etablert nettopp etter initiativ fra Fortidsminneforeningen som ønsket seg en mer engasjert stat innenfor kulturminnevernet (Lidén, 1991). Opprettelsen medførte at skillet mellom den offentlige forvaltningen og Fortidsminneforeningen som interesseorganisasjon ble mer tydelig, men fram til 1920 fikk Fortidsminneforeningen fortsatt mer statlig støtte enn Riksantikvaren (Christensen, 2011, s. 97).

Fortidsminneforeningens arbeid med bygningsregistreringer og utforsking av det som ble ansett som den nasjonale bygningskulturen, ble et viktig idégrunnlag for flere norske museumsdannelser. Det gjaldt både de store norske friluftsmuseene Norsk Folkemuseum (1894) og Maihaugen (1904), og Kunstindustrimuseet (1876) (Lidén, 1991).

Som en reaksjon på industrialiseringen på 1800-tallet fulgte økt interesse for og oppmerksomhet omkring både vareproduksjon og håndverk. Etableringen av Kristiania Kunstindustrimuseum i 1876 var tuftet på ideen om at museet kunne styrke norsk industri og næringsliv. Museet ble etablert som et modellmuseum som skulle fremme norsk kunstindustri og kunsthåndverk. Målet var å bevisstgjøre samtidens håndverkere og forbrukere, for å få håndverkerne til å skape vakre og gode produkter, og for å få forbrukerne til å kjøpe godt norsk håndverk (Glambek, 2010, s. 95). Med museumsdannelsene fulgte venneforeninger som jobbet frivillig. Blant de første var venneforeningen nettopp til

Kristiania Kunstindustrimuseum, som ble dannet i 1882. Først gikk den under navnet *Damenes forening til innkjøb av gamle norske sølvsager til Kunstindustrimuseet*, siden *Foreningen til vore gamle sølvarbeiders bevaring for landet*, også kalt «sølvdamene». Foreningen var forbeholdt kvinner og dreide seg primært om innkjøp av sølvgjenstander til museet (Opstad, 1983, s. 2–3). Sentralt i den norske kunstindustribevegelsen sto folkekunsten, og særlig husfliden, som fikk stor plass i norske kunstindustrimuseer (Shetelig, 1944, s. 184–187). Å benytte frivillig arbeidskraft fra borgerskapets kvinner i museumsarbeidet var for øvrig en strategi som synes å ha vært utbredt. Den ble også brukt av andre store museumsinstitusjoner, slik Tonte Hegard beskriver i historien om Norsk Folkemuseum (1994) og Anne-Sofie Hjemdahl (2013) om Kunstindustrimuseet. På Norsk Folkemuseum ble damekomiteene aktivt benyttet for å styrke museets økonomi, gjennom lotterier, innsamling av gjenstander og penger, og gjennom arrangementsvirksomhet (Hegard, 1994, s. 154 f.).

Parallelt med kunstindustrimuseenes interesse for håndverk, og ikke minst husflid, fulgte etableringen av frivillige husflidslag. Det første husflidslaget, *Norsk husflids venner Trondhjem*, ble etablert i 1887. Da kulturforskeren Eilert Sundt studerte den norske levemåten på 1800-tallet, skrev han: «Husfliden kan sees an saaledes, at den synes kun at være en ringe Sag, men den minder om Arbeidsomhet – og det er en stor Sag.» Sundts bok *Om Husfliden i Norge* bidro til en sterkere bevissthet omkring verdien av husflid, og mot slutten av 1800-tallet ble det etablert en rekke husflidsforeninger med tilhørende utsalg for produsenter. Da disse foreningene startet Norges Husflidsforbund i 1910, var dette utelukkende et tiltak for å styrke næringsgrunnet for bønder og andre håndverkere. Lenge mottok foreningen primært støtte fra Industriforsyningsdepartementet og Landbruksdepartementet. Dette var i en tid da turismen begynte å etablere seg i landet, og man så behov for å «fortrengse salget av alle slett utførte, såkalte nasjonale, turistartikler».⁴ Selv om næringsdimensjonen var det primære, er det relevant å se disse miljøene

4 http://www.husflid.no/om_oss/fakta_om_nh/historien/tiden_foer_1910 (lest 20.03.2020).

i relasjon til museenes interesse for håndverk, husflid og kunstindustri. I årene etter 1900 kom Kunstindustrimuseet i Oslo, som først og fremst hadde rettet seg mot samtiden og framtiden, til også å vende seg mot fortiden. Samtidig beholdt Kunstindustrimuseet i Oslo sammen med de øvrige norske kunstindustrimuseene sitt fokus på samtiden og framtiden og sine relasjoner til markedet og industrien (Hjemdahl, 2013, s. 12 f.). Det er nærliggende å anta at den vendingen mot fortiden, fortidens håndverk og historiseringen av håndverkstradisjonene som fant sted i de store museumsinstitusjonene, også vant gjenklang i de ulike husflidslagene – og at dette ga en interesse for å ivareta, samle og tradere ulike håndverks-tradisjoner.

Deler av det frivillige kulturvernets historie henger tett sammen med etableringen av akademiske miljø og akademiske fag. Med interesse for å formidle innsamlet kunnskap om folkekultur ble Norsk Folkeminnelag opprettet i 1920, som en frivillig forening, men med nære forbindelser til både folkeminnegranskingen som universitetsfag og Norsk folkeminnearkiv. Den akademiske interessen for folket og folkekulturen sto sentralt på 1800-tallet, og førte til dannelsene av fagene folkeminnegransking og etter hvert folkeminnovitenskap.⁵ Fra 1880-årene og framover skjøt den lokalhistoriske bevegelsen fart, og i de følgende tiårene ble det stiftet en rekke lag (historielag, sogelag) rundt om i landet. Mot slutten av 1800-tallet ble det etablert historiske foreninger i Bergen og Trondhjem. Bergen historiske forening, landets første lag for lokalhistorie, ble stiftet i 1894. Utover på 1900-tallet ble det etablert historielag også utenfor de store byene. I faglitteraturen omtales dette gjerne som folkebevegelser (Tretvik, 2004; Melve, 2010). Etableringen av disse lagene kan ses i sammenheng med en betydelig satsing på bygdebøker, og mange historielag har stått sentralt i lokal museumsutvikling. Bygdebøkene var ofte en kombinasjon av nøye dokumentert gards- og slektshistorie og en mer allmenn beskrivelse som gjerne inneholdt utgreiinger om geografi, geologi, flora og fauna, målføre, stedsnavn, folkeminner og andre sider ved den lokale

5 Seinere kjent som folkloristikk og etnologi.

kulturen. Bygdebokarbeidet var gjerne et samarbeid mellom faghistorikere og lekfolk. Den lokalhistoriske bevegelsen ble først drevet fram av historieprofessorer, der den nasjonale historien ble bygget opp gjennom grundige studier av det som tradisjonelt var samfunnets grunnleggende økonomiske og sosiale enhet: gården og gårdsfellesskapet. Fra 1920-årene fikk mange lokale aktører opplæring i historiske kildestudier og i historiske framstillinger, og mange kommuner har bestilt og finansiert bygdebøker og annen lokalhistorie (Flo, 2015). Resultatet var tallrike bygdebøker med vekt på gårds- og slektshistorie (Eriksen & Rogan, 2013, s. 16) og andre lokalhistoriske publikasjoner, der både faghistorikere og ufaglærte har bidratt – i noen tilfeller i samarbeid, i andre i konflikt eller likegyldighet overfor hverandre (f.eks. Hundstad, 2018). Som vi skal komme tilbake til, har det lenge vært et tydelig statusskille mellom lokalhistorie og annen historieskriving (Tretvik, 2004). Særlig har det utviklet seg et markant skille mellom lokalhistorie som henholdsvis profesjonsbasert og ufaglært virke siden 1970-årene – med tiltakende spenningsnivå (Skeie, 2018, s. 445).

I tett tilknytning til den lokalhistoriske bevegelsen og etableringen av historielag vokste det også fram en rekke bygdetun og museer på lokale initiativ utover på 1900-tallet (Eriksen, 2009a, kap. 3 og 4; Haugen, 2020). Lokale ildsjeler og historieinteresserte miljøer stiftet gjennom hele 1900-tallet lag og foreninger som har ervervet, samlet, tilgjengeliggjort og formidlet immaterielle tradisjoner, gjenstander, dokumenter, bygninger og hager med mer fra sitt lokale nærmiljø eller sin region. Hvorvidt de lokale lagene har vært definert som historielag eller museumsforeninger, har variert. Det var ofte tette forbindelser mellom museumslag, ungdomslag og mållag (Eriksen, 2009a, s. 83; Ågotnes, 2007, s. 51). Kulturhistoriker Hans-Jakob Ågotnes anser museumsetableringene på 1900-tallet som del av en større bevegelse til fordel for bygdeverdiar.

«*Norskdomsrørsla* er blitt brukt som samlande karakteristikk for denne mobiliseringa, som også er kalla motkulturell – den kjempa for å få aksept for bygdeverdiar på lik linje med urbane eliteverdiar. Det var rett

nok ikkje alle stader museumsetableringane var direkte uttrykk for dei motkulturelle rørslene. Det fanst ulike motivasjonar og perspektiv blant museumsaktivistane» (Ågotnes, 2007, s. 51).

Vender vi blikket mot hvilke interesseområder som ble løftet fram, viser den første fasen av organisasjonsdannelse at kulturvern dreide seg om bevaring, restaurering, innsamling, dokumentasjon og formidling av drakt- og husflidstradisjoner, gjenstander og bygninger og sagn og folkeminner. Det var særlig *alder*, høykulturelle uttrykk og særegne norske kulturtradisjoner som ble ansett som verdifullt. «Alt» fra vikingtid og middelalder ble eksempelvis tillagt stor verdi, mens fra yngre perioder var blant annet rosemalte stuer, broderte trøyer og sølvsmykker av høy kvalitet regnet som verdt å bevare. Utover på 1900-tallet ble det etablert stadig flere lokale lag og foreninger. I takt med antallet foreninger vokste det fram et behov for koordinering og landsorganisasjoner, slik etableringen av Landslaget for bygde- og by-historie (1920, seinere Landslaget for lokalhistorie) og Norges Husflidslag (1910) vitner om. I 1955 ble Norsk lokalhistorisk institutt etablert i Oslo for å styrke det lokalhistoriske arbeidet. På 1960-tallet ble det etablert offentlige stillinger som fylkeskonservatorer i hele landet (utenom Oppland og Finnmark), noe som bidro til å regionalisere kulturminnevernet. Disse stillingene var delvis statlig finansiert. Ansvaret for disse stillingene ble overført til fylkeskommunene da det ble etablert en egen administrasjon for fylkeskommunen midt på 1970-tallet. I denne perioden jobbet mange fylkeskonservatorer tett sammen med de frivillige miljøene.

På 1970- og -80-tallet skjedde en ny stor oppblomstring i organisasjonslivet og frivilligheten. Denne henger delvis sammen med et tematisk interesseskifte innenfor deler av de kulturhistoriske og historiske fagene – en sosial vending. Forskningen dreide seg nå mot sosiale forhold, arbeidsliv, klasse og kjønn – for å nevne noe. På dette tidspunktet ble det etablert nye frivillige organisasjoner med interesser som gjenspeiler dette, slik som kystkultur, fartøyvern og andre bevegelige kulturminner, og de etablerte organisasjonene opplevde en ny økning i antallet lokallag, slik

som historielagene. I denne perioden vokste fartøyvernet fram som en egen grein av kulturvernet, der noe av agendaen var å synliggjøre kystkulturens plass i den nasjonale historien, som fram til da hadde blitt marginalisert til fordel for innlandskulturen (Fulsås, 2011; Småland, 2020). Ifølge en ny doktorgradsavhandling om dette temaet inngikk fartøyvernet i en symbolsk kamp for kystkulturen mot et bondekulturelt hegemoni (Småland, 2020, s. 294).

På 1970-tallet ble det også klare tangeringspunkter mellom kulturvernet og miljøbevegelsen, og kulturvernet tar oftere form av lokale aksjoner for å redde bestemte bygninger eller bymiljøer. Deler av det frivillige kulturvernet får en mer aktivistisk karakter (se f.eks. *Fortidsminneforeningens årbok 2019 – Aktivisme*). Særlig oppstår dette i forbindelse med rivning av gammel bybebyggelse (Kittang, 2006, s. 154 f.). I noen sammenhenger førte rivningsaksjonene til sammenstøt mellom aktivister og myndigheter. Det vokste også fram en tradisjon for å arrangere konserter e.l. til støtte for bevaring av bygninger og bymiljøer. Frivillige grupper har stått sentralt i slike aksjoner.

Kulturminneforvaltningen har siden 1970-tallet vært en del av miljøpolitikken, og i dag hører denne inn under Klima- og miljødepartementet sitt ansvarsområde. Riksantikvaren ble etablert som et eget direktorat i 1988. Etter hvert ble det fylkesarkeologene i fylkeskommunene som tok over store deler av saksbehandlingen i kulturminnevernet og ble saksbehandlende førsteinstans etter kulturminneloven (Lidén, 1991, s. 99). I kjølvannet av disse endringene ble også Norsk institutt for kulturminneforskning opprettet (NIKU) i 1994. Gjennom NIKU ble forsknings-, dokumentasjons- og konserveringsvirksomheten hos Riksantikvaren skilt ut i et eget institutt. Med andre ord har det offentlige kulturvernet blitt stadig mer utviklet, spesialisert og institusjonalisert. Opprettelsen av Kulturminnefondet i 2002 som statlig tilskuddsordning for private eiere er blant de seinere organisasjonsdannelsene som har hatt stor betydning for kulturminneforvaltningen.

Fra slutten av 1900-tallet har oppmerksomheten i både offentlig og frivillig kulturvern i økende grad blitt rettet mot den immaterielle

dimensjonen ved kulturarven, mot handlingsbåren kunnskap og tradisjonshåndverket (Lenzerini, 2011; Planke, Moe & Walle, 2018), men også mot vern av urfolks- og minoritetskultur. Det nasjonale prosjektet har fått en mindre hegemonisk posisjon i kulturvernet; vi har fått en fortid basert på større mangfold og variasjon. Utover i 1990-årene kom det dessuten nye frivillige organisasjoner med fokus på kulturarv som næring og opplevelse, slik som Norsk Kulturarv (1993) og Norske Akevitters Venner (1999). I 1994 gikk deler av det frivillige kulturvernet sammen om å danne en felles paraplyorganisasjon, Norges kulturvernforbund, for å ha et felles talerør inn mot myndighetene og slik bli mer synlige. Organisasjonenes tilslutning til Kulturvernforbundet har imidlertid skjedd gradvis, og mange av de mindre organisasjonene tilsluttet seg Kulturvernforbundet først på 2000-tallet (*Norges kulturvernforbund*, 2019, s. 41).

Frivillig engasjement i museene er en særegen del av det frivillige kulturvernet, med en egen historie og dynamikk som nylig har gjennomgått særlig store endringer. Som nevnt har frivillige, lokale miljøer hatt en betydelig rolle i museumsdannelsene. Profesjonaliseringen av museene skjedde i mange tilfeller litt seinere enn i kulturminnevernet, og på mange måter pågår disse prosessene fortsatt. Lenge var en stor andel av museene i Norge basert utelukkende eller delvis på frivillig innsats, og relasjonen mellom museene og frivilligheten var kjennetegnet av å være basert på faste, stabile samarbeid. I mange tilfeller var museet og lokale lag og foreninger én og samme virksomhet. I 1968 hadde kun 67 av landets vel 200 kunst- og kulturhistoriske museer fast ansatt vitenskapelig eller annet personale (Tallerås, 2009, s. 285). Mangel på fast ansatte gjaldt særlig de mindre bygdemuseene som ble opprettet gjennom 1900-tallet (Hylland, Løkka, Hjemdahl & Kleppe, 2020, s. 20–21). Med stortingsmeldingen *Om museumssaken* fra 1973 og innføringen av den nye tilskuddsordningen for halvoffentlige museer ble det lagt til rette for flere og større lokale og regionale museer. Flere av museene fikk da faste stillinger. I 1999 ble situasjonen for de norske museene likevel oppsummert slik:

«Eit viktig trekk ved det samla norske museumslandskapet er dei mange små, sjølvstendige einingane som er spreidde utover heile landet. Det er i stor grad eit sjølvgrodd museumslandskap der private og lokale initiativ har vore ein mykje viktigare etableringsfaktor enn planlegging og styring frå styresmaktene» (St.meld. nr. 22 (1999–2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving*, s. 104).

Det var med andre ord fortsatt mange små og lokalt styrte museum ved årtusenskiftet. Med den nasjonale museumsreformen, lansert gjennom den såkalte ABM-meldingen, St.meld. nr. 22 (1999–2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving*, ble en profesjonalisering av sektoren satt i system. Implementeringen av reformen har ført til en strukturell endring for museene, som har løftet institusjonene vekk fra de frivillige miljøene. Uttrykket «selvgrodd museumslandsskap» fra sitatet ovenfor henspiller på frivillighetens karakter, og reflekterer hvordan museumslandskapet hadde utviklet seg fritt og med lite politisk styring. Museumsreformen har hatt til hensikt å styrke og koordinere de mange små museene, og brukte blant annet konsolidering som middel for å profesjonalisere sektoren og oppnå større og sterkere fagmiljøer. Reformen har derfor ført til et tydelig skille mellom de museene som valgte å bli en del av de konsoliderte, regionale enhetene, og de som valgte å bli stående på egne bein som mindre, lokale samlinger, fortsatt preget av stor frivillig innsats. Museumsreformen har utover dette endret forholdet internt mellom ledelsen, de ansatte og de frivillige i nær sagt alle museumsinstitusjonene. Rolleendringen mellom de reformerte museene og frivilligheten har i mange tilfeller ført til friksjon og konflikt, og i noen museer er rollene fortsatt under forhandling (Garberg, 2014; Hylland mfl., 2020). I likhet med kulturminnevernet har altså museumssektoren vært gjenstand for en gradvis profesjonalisering som har skapt mer markerte skiller mellom det offentlige og det frivillige kulturvernet.

Langt på veg kan vi si at den offentlige institusjonsbyggingen, byråkratiet og bevilgningene til kulturvernet er kommet i etterkant av de private og frivillige initiativene. I mange tilfeller har det offentlige fulgt etter

frivillige bevegelser, og gjennom hele historien har det vært tett dialog og samarbeid mellom frivillige og offentlige instanser. I løpet av 1900-tallet og fram til i dag har mye av kulturvernet gradvis blitt gjort til en offentlig oppgave samtidig som det frivillige kulturvernet har blitt bredere og mer organisert. Kulturvernet er blitt profesjonalisert og byråkratisert gjennom Riksantikvaren, Norsk museumsutvikling, ABM-utvikling, Kulturrådet, kommunesektoren, de høyere utdanningsinstitusjonene, museene og arkivene, men ofte har det vært tette bånd og mye samarbeid mellom de frivillige miljøene og de offentlige instansene og institusjonene. For kulturminnevernets del har frivilligheten historisk sett gått fra nær sagt å være selve kulturminnevernet til å bli en av flere aktører i et komplisert system av politikk, byråkrati, jus, planverk, tilskuddsordninger og andre virkemidler. Den solide organisasjonsstrukturen rundt frivillig kulturvern i Norge inngår i en nordisk tradisjon med demokratisk oppbygde organisasjoner og en generelt sett sterk frivillig sektor som har relativt stor innflytelse på politikktutforming og samfunnsutviklingen – både lokalt og nasjonalt.

Fra et smalt til et bredt kulturbegrep

Siden kulturvernets tidlige fase har det altså skjedd store endringer i synet på hva kulturvern er, hvordan det gjøres, og hva som har blitt utført av henholdsvis offentlig og frivillig sektor. Og som vi allerede har vært inne på, har det også skjedd endringer med tanke på hva slags kultur som anses som verneverdig. Hva slags kultur har kulturvernet engasjert seg i? Da det norske kulturvernet så sin spede begynnelse midt på 1800-tallet, lå fokus på å sikre og formidle det estetisk vakre ved kulturen. Det sto sentralt å frede utvalgte eksempler på høyverdig byggekunst rundt om i landet – spesielt arkitektur fra middelalderen og fram mot 1700-tallet hadde høy verdi. Dette skulle fungere som forbilder for samtidens arkitekter og byggmestere for å heve kvaliteten på norsk arkitektur og byggeskikk (Roede, 2013, s. 512). Det var nær sammenheng mellom kulturvernet og kunstfeltet (Christensen, 2011, s. 241), og kulturvernet

Fra 1970-tallet og fram til i dag har majoritetssamfunnet i stadig høyere grad anerkjent verdien av minoritetskulturer, også innenfor kulturvernet. Samtidig er det lite kunnskap om hvordan frivillige i praksis jobber med kulturvern blant minoritetene.

tok utgangspunkt i et kvalitativt kulturbegrep. Den sosiale vendingen i de akademiske fagene på 1970-tallet bidro imidlertid til å endre fokuset på hva som ble ansett som verdifullt, og som fortjente å bli historisert og vernet. I dag kan kulturvern handle om alt fra nedlagte bensinstasjoner til romfolkets sangtradisjoner. Det offentlige kan verne både pissoar, rorbuer og gammer, frivillige kan engasjere seg i alt fra skogfinske mattradisjoner til store festningsverk. Med andre ord er kulturvernet forankret i et bredt og demokratisk kulturbegrep.

Kulturvernet hadde lenge en aktiv rolle i nasjonsbyggingen ved å bidra til å definere «det norske», og det som ble betraktet som særnorske kulturuttrykk, ble ansett for å ha størst verdi (Roede, 2013; Eriksen, 2014). Kvaliteten i kulturbegrepet knyttet seg således til forestillinger om norskhet. Slik fikk bondekulturens tradisjoner tidlig en viktig plass i kulturvernet (Roede, 2013, s. 512). I dagens kulturvern er kvalitetsvurderinger knyttet til «det norske» og vektleggingen av alder og estetikk delvis blitt erstattet av et mer demokratiserende verdigrunnlag, men samtidig kan det fortsatt være ubalanse i forholdet mellom for eksempel kystkultur og innlandskultur (Svinsaas, 2016; Småland, 2020). Dessuten har kulturvernet i dag en utvidet forståelse av hva som er «det norske», sammenlignet med tidligere. Det vektlegges at det å være norsk rommer mange ulike variasjoner, og at kulturuttrykk med tydelig påvirkning fra andre kulturer også kan ha stor verdi.

Demokratiseringen av kulturvernet som har pågått siden 1970-tallet, har medført at i dag kan nærmest all kultur i utgangspunktet anses for å være verneverdig. Dette er forsterket av at feltet har blitt mer samtidsorientert, og at det har skjedd en dreining mot samtidsdokumentasjon. Dessuten er det altså i langt større grad enn tidligere anerkjent at historien om Norge rommer historien om flere kulturer. De siste 20 årene har det også blitt satt fokus på immateriell kulturarv. I Kulturrådets operasjonalisering av arbeidet med UNESCOs konvensjon om vern av immateriell kulturarv vektlegges det at dette er levende kultur. Dermed har oppfatninger av hva som har verdi og hva som anses verdt å bruke offentlige ressurser for å ta vare på, endret seg markant. I dag kan både industrielle kulturminner, folkedans og samiske båter, for å nevne noen eksempler,

være underlagt formelt vern. Utviklingen mot et bredere kulturbegrep har også skjedd i det frivillige kulturvernet. I enkelte sammenhenger har frivillige miljøer vist veg i denne demokratiseringsprosessen. Kulturbegrepet som legges til grunn i dag, er mer demokratisk enn kvalitativt, samtidig opererer både kulturpolitikken og miljøpolitikken med kvalitetsvurderinger – men som vi skal se på ulike måter.

Politikk og byråkrati

Frivillig kulturvern inngår i dag i en rekke politiske og forvaltningsmessige kontekster. Noen av dem har vi allerede vært inne på. Politisk og byråkratisk sett er kulturvernet et lappeteppes av nivåer og organer. På statlig nivå er Kulturdepartementet og Klima- og miljødepartementet de to viktigste forvaltningsorganene. Blant annet ligger de aller fleste kulturhistoriske museene under Kulturdepartementet, så også kulturvernorganisasjonene og forvaltning av tradisjonskultur og immateriell kulturarv. Den statlige frivillighetspolitikken ligger også under Kulturdepartementet. Kulturrådet har flere – i denne sammenheng relevante – roller i implementeringen av kulturpolitikken: på den ene siden har de direktoratsfunksjoner overfor museene, på den andre har de rådsfunksjonen i forvaltningen av Norsk kulturfond. Her er det en egen avsetning for kulturvern. I tillegg har Kulturrådet oppgaver knyttet til den statlige forvaltningen av immateriell kulturarv. Den kulturelle skolesekken (DKS) har en kulturarvskomponent. DKS er et samarbeid mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet. Kulturtanken er den nasjonale koordinatoren for ordningen, og er en etat under Kulturdepartementet. Kulturminnevernet ligger imidlertid under Klima- og miljødepartementet, med Riksantikvaren som direktorat. Riksantikvaren har flere former for samarbeid med det frivillige kulturvernet. Slik sett er både Riksantikvaren og Kulturrådet vesentlige nasjonale forvaltningsorgan for det frivillige kulturvernet. Enkelte tilskudd gis over statsbudsjettet, men mange politiske virkemidler forvaltes gjennom Kulturrådet og Riksantikvaren. Men det stopper ikke der. Andre departement

Kampanjeplakat for Norges Husflidslag fra 2020. Husflidslagene jobber systematisk med å styrke tradisjonshåndverk i Norge. Plakaten illustrerer hvordan man i kulturvernet nå tar i bruk begreper fra naturvitenskapen, slik som «rødliste», for å beskrive arbeidet sitt.

har også ansvar for kulturvern og dermed innvirkning på kulturvernarbeidet. Kommunal- og moderniseringsdepartementet har ansvar for saker som gjelder urfolk og nasjonale minoriteter, dermed spiller også de en rolle i denne politikken samlet sett. Flere departement har dessuten et forvaltningsansvar for kulturminner knyttet til egen sektor og dermed frivilligheten i forvaltningen av disse. Samferdselsdepartementet har ansvar for en rekke kulturminner knyttet til transport og samferdsel, Olje- og energidepartementet har ansvar for kulturminner knyttet til vassdrag og energiproduksjon. Videre finnes det venneforeninger knyttet til universitetsmuseene, som sorterer under Kunnskapsdepartementet. Kulturvern kan også utøves av Mat- og landbruksdepartementet som eksempelvis gir driftsstøtte til Norsk Kulturarv. Til sist har også Sametinget et viktig ansvar for de samiske museene og det samiske kulturminnevernet.

Til tross for dette sammensatte bildet kan vi likevel si at kulturvernet primært hører hjemme i to sektorer: kultursektoren og miljøsektoren, og at disse to sektorene hviler på helt ulike premisser. For kulturminneforvaltningen, som plasserer seg innenfor miljøsektoren, er den juridiske dimensjonen svært viktig. Helt avgjørende for denne sektoren er eksempelvis hierarkiet mellom før-reformatoriske levninger, bygninger eldre enn fra 1649, samiske kulturminner eldre enn 100 år og andre fredede og vedtaksvernede objekter og miljøer som er nedfelt i lovverket. Sektoren opererer derfor med det som kalles *vernemyndighet* og et system for utøvelse av denne myndigheten. Her står også bruk av planverket helt sentralt. Den offentlige kulturminneforvaltningen har førstelinjetjenester på både kommunalt og fylkeskommunalt nivå. Målsettingene for kulturminnepolitikken har vært i endring. Helt overordnet gjenspeiles dette i retorikken, der vi kan se at det har vært en bevegelse fra å bruke uttrykk som konservering og istandsettelse til vern gjennom bruk (Christensen, 2011). Politisk sett har kulturminnevernet også endret seg fra å være betraktet som en smal akademisk disiplin til å bli kultur- og miljøpolitikk som tilhører alle. Politikken har dessuten styrt kulturminneforvaltningen mot en mer instrumentell tilnærming. Kulturminnevernet har langt på veg beveget seg bort fra kunstfeltet og over i miljøforvaltning og offentlig

arealplanlegging (Christensen, 2011, s. 241). Begrep som verdiskaping og samfunnsnytte er i dag en sentral del av diskursen (St.meld. nr. 16 (2004–2005) *Leve med kulturminner*; Riksantikvaren, 2011, 2015; Brandtzæg og Haukeland, 2010; Skogheim og Vestby, 2010) – også for frivilligheten. Kulturarv skal brukes i lokalt og regionalt utviklingsarbeid med tanke på stedsutvikling, folkehelse og reiseliv, for å nevne noe. Bærekraftprinsippet har fått stadig større oppmerksomhet, og kulturminnene skrives nå inn i den sirkulære økonomien (Meld. St. 16 (2019–2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*; Fjeldheim, 2020). I Meld St. 16 (2019–2020) trekkes kulturminnevernet enda tettere inn mot naturvitenskapen, miljøvernforvaltningen og miljøpolitikken, blant annet gjennom begrepsbruken og lanseringen av begrepet «kulturmiljøer». Kulturmiljøer omfatter her både kulturminner og kulturlandskap, men tyngdepunktet flyttes på mange måter fra begrepet *minne* til *miljø*, fra menneske til natur. Selv om instrumentelle mål har kommet til, har målene om vern likevel stått stabilt når det gjelder kulturminner, men hva som skal vernes, har endret seg i seg retning av mer mangfold og representativitet for hele samfunnet. Det kommer vi tilbake til.

Kulturvernet som hører til i kultursektoren, er på statlig nivå forvaltet gjennom Kulturrådet. I forvaltningen av fondsmidlene er det i liten grad jus og objektive kriterier som styrer. Det er kvalitetsvurderinger og skjønn (selv om det selvsagt foreligger retningslinjer for tildelingene), dessuten er prinsippet om armlengdes avstand viktig. I Kulturrådets portefølje vil det frivillige kulturvernet først og fremst forholde seg til det som kalles «Prosjektstøtte kulturvern». Formålet er å «stimulere til prosjektbasert arbeid med innsamling, dokumentasjon, bevaring og formidling av materiale som utgjør grunnlaget for auka kunnskap om historie, kunst, kulturarv og samfunnsnivå i Norge fram til i dag». Det meste av midlene blir tildelt prosjekter som dreier seg om innsamling, dokumentasjon og formidling.⁶ Rådet, som består av fagpersoner fra ulike sider av kulturvernet, skal fatte avgjørelser om tilskudd på en armlengdes avstand til politikerne. Det skal

6 <https://www.kulturradet.no/stotteordning/-/vis/prosjektstotte-kulturvern> (lest 01.04.2021).

være et uavhengig *kunst- og kulturfaglig basert skjønn* som skal legges til grunn (Mangset & Hylland, 2017, s. 221 f.). På den måten er premisene svært forskjellige i de to sektorene, med jus på den ene siden, kulturfaglig skjønn på den andre.

Et annet relevant moment i denne sammenhengen er kulturpolitikens særlige fokus på profesjonalitet og profesjonalisering, som lenge har preget dette området. Kvalitet og profesjonalitet omtales gjerne som én og samme ting samtidig som diskursen knyttet til kultur og næring, har vært opptatt av å profesjonalisere kultursektoren og gjøre kunst- og kulturarbeid til bærekraftige yrker og profesjoner. Mye kulturpolitikk har dreid seg om institusjonsbygging og utvikling av infrastruktur for å profesjonalisere kunst- og kulturarbeid. Skillet mellom profesjonelle og ikke-profesjonelle utøvere danner derfor et viktig utgangspunkt for både virkemiddelapparatet og institusjonsbyggingen. Som vi allerede har vært inne på, har dette for museenes del ført til at frivillige har gått fra å være aktører med en stor grad av ansvar for driften av museene til i dag primært å være bidragsytere inn mot en profesjonalisert virksomhet. Et unntak fra dette etablerte skillet er imidlertid DKS, der innholdsproduksjon skal gjøres utelukkende av profesjonelle kunstnere eller kulturarbeidere på alle områder bortsett fra kulturvern. Her har man i langt større grad åpnet for at kan frivillige organisasjoner også bidra i undervisningsopplegg.⁷ I hvilken grad frivillige faktisk inkluderes i DKS-produksjoner om kulturarv, varierer.⁸

Det er ikke bare nasjonal politikk som påvirker kulturvernet. Kulturvern er blitt et stadig mer globalt anliggende, og den norske politikken og forvaltningen befinner seg således i en internasjonal kontekst. De siste årene har internasjonale konvensjoner fått økt betydning for norsk politikk

7 <https://www.denkulturelleskolesekken.no/forside/om-dks/utover/> (lest 15.03.2021). Denne praksisen er forankret politisk: «I hovudsak er ein person profesjonell som har kunstnarleg eller kulturfagleg arbeid som yrke. Likevel er det, særleg innanfor kulturarvsfeltet, frivillige miljø og enkeltpersonar med lokal og handlingsboren kunnskap som kan vere viktige ressursar i Den kulturelle skulesekken», skriver Kulturtanken med henvisning til St.meld. nr. 38 (2002–2003). DKS er et samarbeid mellom Kunnskapsdepartementet og Kulturdepartementet.

8 I rapporten diskuterer forfatterne blant annet hvordan «museum» og «kulturarv» blir forstått i DKS-systemet, og da berøres forholdet til frivillige miljøer (Brenna og de Ridder 2018).

og forvaltning på dette området. Allerede på 1970-tallet ratifiserte Norge UNESCOs verdensarvkonvensjon. Seinere har Norge tilsluttet seg ILO-konvensjonen om urfolks rettigheter (1990), Europarådets rammekonvensjon for vern av nasjonale minoriteter (1999), konvensjonen om vern og fremme av et mangfold av kulturuttrykk (2006) og UNESCOs konvensjon om vern av immateriell kulturarv (2006). Europarådets rammekonvensjon for kulturarvens verdi for samfunnet (Faro-konvensjonen) ble ratifisert i 2008. Tilslutningen til disse konvensjonene vitner i seg selv om en utvikling i synet på hva som er verneverdig kultur, hva som er norsk, hva som er vern, og hva kulturvern handler om. Samtidig har tilslutningen hatt en innvirkning på den norske kulturvernpolitikken, først og fremst fordi konvensjonene forutsetter en aktiv og operativ politikk på de aktuelle områdene. For eksempel har ratifiseringen av UNESCO-konvensjonen om vern av immateriell kultur ført til at museene har fått et stadig tydeligere samfunnsmandat knyttet til også å ivareta den immaterielle kulturarven (Planke mfl., 2018, s. 10). Det har dessuten ført til en aktiv og såkalt positiv politikk overfor de nasjonale minoritetene (Berge mfl., 2019). De internasjonale forpliktelsene vedrører forholdet til frivilligheten ved at de har løftet fram betydningen av mangfold og vern av minoritetskultur, av involvering av lokalsamfunn og av levende tradisjoner og tradisjonsbærere, for å nevne noe, men hvor stor denne innvirkningen faktisk har vært, er i liten grad undersøkt. Det gjelder både innvirkningen på kulturvernet generelt og det frivillige kulturvernet spesielt.

Det regionale og lokale nivået av politikken er også med på å styre kulturvernet og det frivillige arbeidet. På regionalt nivå har det vært nokså store variasjoner i hvordan fylkene har brukt kultur og kulturarv i sitt utviklingsarbeid (Vestby, 2012; Mangset & Hylland, 2017, s. 229–238). Det er også store forskjeller i hvorvidt og hvordan kommunene har en aktiv kulturvernpolitikk, hvordan de støtter prosjekter, lag og foreninger, og hvordan de organiserer dette i kommuneadministrasjonen. Frivillige miljøer kan ha direkte innvirkning både i behandling av enkeltsaker, i høringer, og på utformingen av lokale kulturminneplaner. Riksantikvaren har de siste årene hatt et program for å stimulere til økt kompetanse på både kulturminner,

kulturmiljøer og kulturmiljøforvaltning i kommunene.⁹ I den forbindelse har kommunene blitt oppfordret til å samarbeide med frivillige miljøer, og disse har generelt vist seg å ha hatt stor betydning i dette arbeidet.¹⁰ I sin evaluering av programmet skriver Pedersen mfl. (2020, s. 21):

«På spørsmål om hvilke aktører utenfor kommunen som har vært avgjørende for å utarbeide planen, trekkes spesielt fylkeskommunen, frivillig sektor (herunder lokale historielag, mm.) og eksterne konsulenter frem. [...] Flere kommuner vi har intervjuet trekker frem hvor avgjørende det var å benytte seg av lokalkunnskapen som historie- og bygdelag besitter.»

Med Norges ratifisering av Europarådets Faro-konvensjon som understreker betydningen av lokale fellesskap knyttet til kulturarv, har nettopp slik lokal medvirkning i offentlige prosesser fått mer fokus. Utover at frivillige gis mulighet til å delta i den lokale forvaltninga, er det mange kommuner som har samarbeid med og gir økonomisk støtte til frivillige lag og foreninger innenfor kulturvern, ikke minst ved at de bestiller bygdebøker eller lignende (Flo, 2015).

Mange beslutninger vedrørende kulturvern og frivillighet fattes dessuten lokalt. I dette prosjektet har vi grovt skissert den statlige politikken og kort nevnt hvordan frivillige inngår i en lokal kulturvernpolitikk, men vi har ikke gjort empiriske undersøkelser av forholdet mellom frivillig kulturvern og lokalpolitikken, hvordan lokale beslutninger forholder seg til den statlige politikken, hvilke konsekvenser lokalpolitikken har, hvilke føringer den legger, og hvilke variasjoner den skaper. I det hele tatt er både lokal kulturvernpolitikk og nasjonal, altså samspillet mellom statlige, regionale og lokale nivå, et lite utforsket område. I dag retter den statlige

9 <https://www.riksantikvaren.no/kik/>

10 Arbeidet med kulturmiljøplan er avhengig av kjennskap til kulturminner og innsikt i lokalhistorien. Planen skal inneholde en liste over prioriterte kulturmiljø som kommunen vurderer som kommunalt verneverdige, og som skal bevares og forvaltes på en god måte. Det vil være nødvendig å gå gjennom eksisterende registre og databaser for kulturminner. Samarbeid med bl.a. frivillige vil også bidra til en god plan. https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2020/12/20_11938-1-KIK-2021-Invitasjon-til-a-soke-om-tilskudd-til-kulturmiljoarbeidet-i-kommuner-og-f-227938_7_1.pdf

museumspolitikken seg utelukkende mot de konsoliderte og profesjonaliserte museene; på den måten er de samlinger som driftes av frivillige overlatt til lokalpolitikken (Hylland mfl., 2020, s. 34). Hvordan virker disse sammen? Mer kunnskap om forholdet mellom politikk og praksis når det gjelder frivillig kulturvern, mener vi er et relevant tema for videre forskning.

Kvalitetsforståelser og systemer for verdsetting

Frivilliges interesseområder og innsats blir til en viss grad vurdert i møte med det offentlige. I forlengelsen av at kulturvernpolitikken innenfor kultursektoren og miljøsektoren tar utgangspunkt i to ulike premisser, henholdsvis utøvelse av kulturfaglig skjønn og forvaltning med utgangspunkt i jus og lovverk, befinner kulturvernet seg mellom det som i kultursektoren kalles kvalitetsvurderinger, og det som i kulturminnevernet kalles systemer for verdsetting.

Kulturminner vurderes og rangeres etter et knippe faste, tilnærmet objektive kriterier. Disse er blant annet beskrevet i *Alle tiders kulturminner. Hvorfor og hvordan verner vi viktige kulturminner og kulturmiljøer* (Riksantikvaren, 2001) og operasjonalisert gjennom en veileder for verdsetting i det offentlig kulturminnevernet.¹¹ Som for eksempel kommunen oppfordres til å bruke i sitt arbeid med kulturminneplaner. Uttrykket «antikvarisk verdi» står i sentrum for vurderingen, alternativt «verneverdi». I noen sammenhenger brukes et fast klassifiseringssystem for å fastsette denne verdien. For eksempel kan man bruke klasse A, B og C til å rangere en bybebyggelse. Den antikvariske verdien handler om alder, autensitet, miljøsammenheng, representativitet. Dette igjen kan handle om verdier knyttet til estetikk, identitet og kulturhistorie. Det er slike verdier som legges til grunn for å avgjøre om noe er verneverdig. Den offentlige kunnskapsproduksjonen knyttet til kulturminner har beveget seg i retning

11 <https://www.riksantikvaren.no/veileder/hva-hvorfor-og-hvordan-en-innforing-i-kulturminneplaner-i-kommunen/#verdsetting>

av naturvitenskaplige metoder og logikker, der kulturminner til en viss grad blir behandlet taksonomisk som typer eller arter på samme måte som naturmiljø og biologisk mangfold.¹² Dagens kulturminneforvaltning kan beskrives som et system innleiret i et såkalt ressursforvaltningsparadigme der kulturminner overvåkes og forvaltes som om det var «natur». Blant annet brukes det listeføringer, inspirert av det internasjonale systemet for rødlisting av truede arter. På mange måter er forvaltningen basert på en essensialistisk forståelse av kulturminnene, der kulturminnene har inntatt rollen som selve fortida (Brattli, 2006, s. 137–170).

Dette byråkratiske verdsettingssystemet befinner seg innenfor en politisk ramme der andre målsettinger enn vern av verneverdige miljøer kan handle om mangfold, demokratisering og medvirkning.

Disse målsettingene står sentralt også i kulturpolitikken, så også bevaring og tilgjengeliggjøring.¹³ Men i kulturpolitikken og kulturbyråkratiet snakkes det i liten grad om verdsetting. Her brukes begrepet «kvalitet» (diskutert i Eliassen & Prytz, *Kvalitetsforståelser. Kvalitetsbegrepet i samtidens kunst og kultur* (2016)). I kulturpolitisk sammenheng er kvalitet nærmest ensbetydende med profesjonell. For eksempel sies det i Meld. St. 8 (2018–2019) s. 8: «Norsk kulturliv har vore gjennom ei svært positiv utvikling dei siste tiåra, med auka profesjonalisering og stor kvalitetsheving.» Kunst og kultur av høy kvalitet skal nå ut til flest mulig, er et overordnet kulturpolitisk mål i Norge (St.meld. nr. 8 (2018–2019)). Grøgaard (2016, s. 53) peker på at kvalitet også ofte handler om relevans i kulturpolitisk sammenheng. Norsk kulturfond, som skal bidra til å nå dette målet, er delt inn i fagområder med tilhørende strategier. Av den såkalte *Områdeplanen for kulturvern* kan vi få innsikt i hva som anses som særlig viktig innenfor denne delen av kulturfeltet.

«Utforskning og refleksjon rundt identitet, tilhørighet, historie og kulturell egenart framstår som viktig, like ens det å synliggjøre praksiser,

12 Seminarinnlegg ved Anne-Sofie Hjemdahl.

13 <https://www.kulturradet.no/museum-og-kulturarv>

uttrykk, kunnskap og ferdigheter både grupper og enkeltpersoner anerkjenner som del av sin kulturarv. Orienteringen mot immaterielle kulturuttrykk og fenomener i samtiden utgjør en fruktbar dimensjon, og er nøkkelen til et mer dynamisk og framtidsrettet kulturvern.»¹⁴

Under fanen *Hovedsatsinger* støter vi på ord og uttrykk som «refleksjon rundt samfunnsrollen», «problematiske forhold i samfunnet», «nye stemmer», «representasjon», «kulturelt mangfold», «barn og unge» og «kunnskapssatsinger». «Prosjekter hvor barn og unge blir aktivt involvert i kulturvernarbeid, vil gis høy prioritert», informeres det. Dette er med andre ord sentrale kvaliteter som blir vurdert etter skjønn ved tildeling av midler.

Som vi ser, opererer byråkratiet i de to sektorene med ulike systemer for verdsetting og kvalitetsvurdering; de vektlegger delvis også ulike forhold. Samtidig har de flere felles målsettinger. Vi skal se litt nærmere på en av dem, som kanskje særlig vedrører frivilligheten. Flere av målsettingene som ligger i både kulturminne- og kulturpolitikken, handler nemlig om demokratisering. Demokratisering har vært et sentralt tema i kulturpolitikken helt fra andre verdenskrig (Mangset & Hylland, 2017, kap.3), og i tråd med at politikken har blitt mer målstyrt, har også demokratiserende forhold gradvis blitt formulert som eksplisitte målsettinger ved politikken (f.eks. St.meld. nr. 10 (2011–2012) *Kultur, inkludering og deltaking*, s. 17; St.meld. nr. 8 (2018–2019) *Kulturens kraft – Kulturpolitikk for framtida*; Løkka, 2014). Demokratisering kan handle om flere forhold:

«For det første kan demokratisering vise til at kulturarv skal være tilgjengelig for alle. For det andre kan det innebære at innholdet i kulturarven på demokratisk vis gjenspeiler hele samfunnet: fattig, rik, kvinne, mann, barn, voksen, ulike etnisiteter osv. For det tredje kan demokratisering vise til at folket selv er med på å definere og påvirke egen kulturarv, en prosess der publikum går fra å være konsument til produsent» (Løkka, 2014, s. 241).

14 <https://www.kulturradet.no/norsk-kulturfond/kulturvern> – vedtatt 25.09.19.

Basert på innholdet i stortingsmeldingene innenfor kultur og kulturvern de siste 20 årene kan vi si at den statlige politikken har demokratisert kulturen og kulturarven i tilsvarende rekkefølge: først ble tilgjengelighet viktig, deretter representasjon, nå seinest har dette med deltakelse fått økt oppmerksomhet. Det henger trolig sammen med at sosial og stedlig forankring og deltakelse fra publikum er en viktig dimensjon ved Faro-konvensjonen. Der settes kulturarvens betydning for samfunnet i sentrum. Kulturarv defineres som ressurser som en gruppe mennesker forholder seg til. Begrepet «heritage communities» brukes til å benevne slike grupper. Konvensjonen sier at lokalsamfunn og andre fellesskap har rett til å definere sin egen kulturarv, rett til å tolke sin egen historie og rett til egne kulturminner. Denne konvensjonen forholder begge de to sektorene seg til. Konvensjonen vektlegger den sosiale og kulturelle betydningen av kulturarv, og hvordan kulturarv skaper identitet og er demokratibyggende. I museene har disse perspektivendringene ført til det som er betegnet som «den sosiale vendingen» og «den deltakende vendingen» – uttrykk som gjenspeiler hvordan museene nå forholder seg til offentligheten og publikum på nye og mer inkluderende måter (se Hooper-Greenhill, 2007; Simon, 2010). I det offentlige kulturvernet har deltakelse og medvirkning dermed fått en verdi i seg selv, blant annet gjennom involvering av frivillige i utarbeiding av lokale kulturminneplaner og innsamling og dokumentering av kulturminner (Løkka, 2014) og immateriell kulturarv.

På denne måten kan frivillig innsats vurderes som en kvalitet eller verdi i seg selv (knyttet til demokratisering, medvirkning, mangfold), samtidig som innholdet i det de frivillige driver med, underlegges vurderinger av kvalitet og verdi. Har kulturen de frivillige engasjerer seg i, antikvarisk verdi? Bidrar prosjektet til økt representasjon og mangfold? Det er langt på veg de profesjonelle ekspertene som sitter i posisjon til å gjøre disse vurderingene. I den siste delen vender vi tilbake til denne tematikken og løfter fram de frivilliges verdier i kulturvernet.

Frivillig kulturvern i forskningslitteraturen

For å få bedre oversikt over hvilken kunnskap som finnes om frivillig kulturvern per i dag, har vi kartlagt, systematisert og analysert forskningslitteraturen. På den måten får vi synliggjort hva tidligere studier har vært opptatt av, og hvordan vår undersøkelse plasserer seg i forhold til disse, og ikke minst får vi fram hvordan academia, som er en del av den autoriserte kulturarvsvdiskursen, vurderer frivillig kulturvern. I 2018 gjorde Menon Economics en enkel kartlegging av forskning på det de kaller kulturminnearbeid og frivillighet i Norge. De hevdet at det fantes få studier om denne tematikken, at det som fantes stort sett var samlet inn av organisasjonene selv, og at det i hovedsak dreide seg om beregning av tidsbruk i foreningene (Magnussen mfl., 2018, s. 3). En slik situasjonsbeskrivelse er etter vår mening bare delvis riktig. For selv om vi innledningsvis hevder at det ikke er gjort en systematisk kartlegging og beskrivelse av frivillig kulturvern tidligere, betyr ikke det at tematikken er ubeskrevet – lang ifra. En rekke fag har bidratt til kunnskap om frivillig engasjement i kulturvernet. Ulike fagfelt har imidlertid ulike tilnæringsmåter, begrepsbruk og rolleforståelse av frivillig kulturvern – noe som underbygger denne grenseløse dimensjonen ved det frivillige kulturvernet som vi var inne på innledningsvis.

I arbeidet med å utvikle en slik kunnskapsstatus for det frivillige kulturvernet ble det tydelig at forskningsbidragene kan ordnes etter hvilke perspektiver de anlegger. Slik vi ser det, fordeler bidragene seg etter henholdsvis samfunnsvitenskapelige, humanistiske og praktisk-pedagogiske innganger til tematikken. Vi har derfor valgt å presentere forskningen med utgangspunkt i disse tre overordnede faglige retningene for en generell og grovmasket gjennomgang av hva slags kunnskap ulike faglige retninger har produsert om frivillig kulturvern, og hvordan de generelt sett forholder seg til de frivillige, og hva slags rolle de tilskrives. I denne framstillingen vektlegger vi hvordan ulike bidrag bruker ulike perspektiver, og at de frivillige får ulike roller som delvis gjenspeiles i begrepsbruken. Ikke alle bruker begrepet «frivillige» om dem som bidrar med ubetalt arbeid. Som

vi var inne på innledningsvis, forklarer vi dette med at begrep som «frivillig» og «frivillighet» har sin forankring i samfunnsforskningen, mens den humanistiske forskningen og den praktisk-pedagogiske forskningen har beskrevet og forstått den frivillige innsatsen på andre måter. Og det i sin tur kan henge sammen med at de ulike fagtradisjonene har vært opptatt av den frivillige innsatsen på ulike måter – de frivillige gis ulike roller. Det kommer vi tilbake til.

Framstillingen nedenfor må ikke oppfattes som et forsøk på å gi en uttømmende og fullstendig beskrivelse av forskningen på frivillighet og kulturvern fra alle disse fagfeltene. Vi presenterer *eksempler* på hvordan tematikken er blitt behandlet. Som det vil framkomme, er det ikke vann-tette skott mellom fag og forskere her – tvert imot. Her vil antropologer bli plassert under humanistiske perspektiv og folklorister under samfunnsvitenskapelige. Vi har med andre ord vært opptatt av *perspektivet*, ikke den enkelte forskers faglige bakgrunn. Med en slik innfallsvinkel spør vi: *Hvilke perspektiver og faglige innganger er brukt i forskningslitteratur knyttet til frivillighet og kulturvern? Hvilken rolle tilskrives de frivillige i kulturvernet?* I tråd med de overordnede perspektivene i boka er vi interessert i hva tidligere studier sier om hvem de frivillige er og hva de gjør, og hva som kjennetegner den kunnskapen de produserer, og hvordan de akademiske miljøene forholder seg til og tolker den frivillige innsatsen.

Forskningslitteraturen har vi funnet fram til gjennom systematiske og strategiske søk (Grønmo, 2019). Vi har brukt bibliotekportalen Oria til systematiske litteratursøk og vi har gått gjennom litteraturlister i sentrale publikasjoner for strategiske søk.¹⁵ De systematiske søkene er avgrenset til publikasjoner etter år 2000; de strategiske søkene er ikke det. Det skal

15 Vi har brukt følgende fire søkeord: «kulturvern», «kulturminner», «kulturarv», «museum», i kombinasjon med følgende ord: «frivillig», «frivillighet», «frivillig innsats», «frivillig sektor», «frivillige organisasjoner», «frivillig arbeid», «amatør», «folk», «folkelig», «sivilsamfunn». Søkene ble avgrenset til studier fra 2000-tallet. Dette søket fanger ikke nødvendigvis opp engelskspråklige publikasjoner vedrørende Norge i internasjonale tidsskrifter, men ofte gjør det det, all den tid bidrag som legges inn i databasen av norske institusjoner, synes å være «tagget» med både norske og engelske søkeord. Under gjennomgangen av litteraturlistene har vi brukt snøballmetoden, i betydningen at vi har tatt utgangspunkt i relevant litteratur som vi alt kjenner, og brukt litteraturlistene her til å finne andre studier.

nevnes at det finnes flere master- og bacheloroppgaver om frivillighet. Disse har vi holdt utenfor.¹⁶ Ettersom vi er tre forfattere av denne boka, med bakgrunn fra ulike fagdisipliner (historie, etnologi, museologi og kulturstudier), og alle er aktive forskere innenfor kulturpolitikk og kulturforvaltning, kjenner vi deler av faglitteraturen nokså godt. Det innebærer at vi i flere sammenhenger har tatt utgangspunkt i litteraturen som vi kjente fra før.

En ubetalt ressurs i samfunnet

Generelt kan vi si at den samfunnsorienterte frivillighetsforskningen i Norge kjennetegnes av å være opptatt av hvordan frivilligheten samarbeider med ulike offentlige sektorer og virker innenfor ulike samfunnsområder. På den ene siden blir tema som motivasjon for frivillig arbeid, sosiale konsekvenser, utenforskap og inkludering av svake grupper belyst, på den andre grenseoppgang mellom offentlig og frivillig sektor og oppgaveløsning. For eksempel synes en rekke studier å dreie seg om hvordan frivillig sektor bidrar eller kan samarbeide med offentlig sektor om bestemte oppgaveløsninger og tjenester. Mange av bidragene har rettet seg mot spesielle sektorer som helse og omsorg, rusomsorg, idrett og kirke, der de sosiale dimensjonene ved frivillighet står sentralt. Ingen samfunnsvitenskapelige studier vi har funnet, retter seg direkte mot kulturminnevern eller kulturvern, derimot er det enkelte studier som omhandler frivillighet i kultursektoren generelt og i museene spesielt.

Fordi kultursektoren synes å skille seg fra andre sektorer med tanke på frivillig innsats, har Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillighet¹⁷

16 I tillegg til de akademiske bidragene som blir gjort rede for i det følgende, finnes organisasjonenes egenproduserte litteratur om seg selv. Det er for eksempel laget en lang rekke jubileumbøker om de mange kulturvernorganisasjonene i Norge, samt medlemsundersøkelser o.l. Vi har ikke inkludert slik litteratur i vår gjennomgang.

17 Den samfunnsmessige og personlige betydningen av frivillig innsats er blitt stadig mer anerkjent. Dermed har også forskningsinnsatsen med hensyn til det frivillige arbeidet blitt intensivert. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, etablert i 2008, er et konkret vitnesbyrd om dette.

gjort flere undersøkelser om nettopp dette. Disse bruker vi som eksempler på hva samfunnsfaglige studier kan vektlegge, og hvilke perspektiv som kan anlegges. De siste årene har senteret hatt et flerleddet prosjekt om frivillighet i kulturinstitusjoner. Det ble først gjort en innledende kartlegging (Wollebæk, 2018) og deretter et mer analytisk hovedprosjekt der to av tre delrapporter er publisert: *Frivillige i offentlige og halvoffentlige kulturinstitusjoner. De frivilliges perspektiv* (Segaard, 2019) og *Frivillige i offentlige og halvoffentlige kulturinstitusjoner. Institusjonenes perspektiv* (Segaard, 2020).¹⁸ Det er bruk av frivillige i fire typer kulturinstitusjoner som er undersøkt: arkiv, museum, kunstinstitusjoner og bibliotek. Arkiv og museum er særlig relevant med tanke på frivillig kulturvern, og tidvis er analysene finmasket og gjort med utgangspunkt i disse underkategoriene, slik at undersøkelsen kaster lys over temaet frivillighet og kulturvern. Den første delundersøkelsen viser tilbake til tidligere undersøkelser og peker på hva som karakteriserer frivillige i kulturinstitusjonene, og hva som skiller dem fra andre frivillige. Forskerne skriver at frivillige ved kulturinstitusjoner ofte er personer som har relevant faglig kompetanse, enten gjennom yrkeserfaring eller personlig interesse, hvilket også er drivkraften for engasjementet. Dette skiller dem fra frivillige i for eksempel idretten, skrives det (Saglie & Segaard, 2013; Segaard, 2019, s. 60). Hva som kjennetegner de frivillige i kulturinstitusjonene, oppsummeres på følgende måte:

«Delrapport 1 (Segaard, 2019) viser at kulturfaglig kompetanse og interesse er viktig for å forstå hvem de frivillige ved kulturinstitusjonene er, og ikke minst hva som motiverer dem til å gjøre en frivillig innsats. De frivillige engasjerer seg fordi de er genuint kulturfaglig interessert. De er opptatt av den kulturfaglige rammen for oppgaveutførelsen, og de opplever at de kan bidra med noe til den aktuelle kulturinstitusjonen. De kulturfrivillige synes med andre ord å ha en faglig tilnærming basert på kompetanse og/eller interesse. Samtidig, og som et speilbilde på

18 En tredje rapport skal publiseres i prosjektet: om endring og stabilitet i kulturinstitusjoners bruk av frivillige.

dette, viser den tidligere kartleggingen at den viktigste årsaken til at noen kulturinstitusjoner ikke involverer frivillige, er at de mener 'at frivillige mangler den nødvendige kompetansen til å bidra'» (Wollebæk, 2018, s. 12; Seggaard, 2020, s. 12).

Hensikten med den andre delundersøkelsen var å undersøke hvordan offentlige kulturinstitusjoner bruker frivillige, og hvilke holdninger de har til frivillig arbeid (Seggaard, 2020). I analysene brukes framfor alt forskningslitteratur og analysemodeller hentet fra studier av samskaping i offentlig sektor. Rapportene viser at de frivillige inngår i ulike grader av samskaping og medvirkning, og at det er variasjoner mellom de ulike kulturinstitusjonene. Bibliotek og museer bruker frivillige i større grad enn arkiver og kunstinstitusjoner, mens museene og kunstinstitusjonene er mest ambivalente til å bruke de frivillige. Undersøkelsene avdekker at det er særlig to dilemma knyttet til bruk av frivillige i kunstinstitusjoner. Dette handler på den ene siden om hvorvidt det er riktig å legge opp til ulønnet arbeid, på den andre om forholdet mellom profesjonell og ikke-profesjonell arbeidskraft. Disse dilemmaene henger trolig sammen med forventninger til ulønnet arbeid, som særlig kunstfeltet kjemper mot, og med utviklingen av museumsarbeid som en profesjon og et fagfelt.

Funnene om museene stemmer godt med det som er kommet fram i andre samfunnsvitenskapelige undersøkelser som også har belyst forholdet mellom frivillige og (halv)offentlige institusjoner, nemlig evalueringer av museumsreformen (Hylland mfl., 2020, kap. 3, med referanser). Slike evalueringer har i noen grad gitt kunnskap om de frivilliges endrede betingelser og roller i museene. Som vi skrev innledningsvis, har den såkalte museumsreformen endret og profesjonalisert museumssektoren. Dette har også endret de frivilliges posisjon og roller i museene. Analyser av dette finnes i en ny utredning om museenes samfunnsrolle, som forfatterne av denne boka var med på. I utredningen ble det gjennomført en nasjonal survey der museene ble spurt om hvordan de opplever samarbeidet med frivillige. Svarene viste at museenes forhold til de frivillige tidvis oppleves som utfordrende, og at det er preget av ambivalens sett

fra museenes ståsted (Hylland mfl., 2020, s. 86–88). Mange av museene er positive til samarbeid med frivillige, men flere av dem trekker altså fram utfordringene. Målet med museumsreformen var å profesjonalisere virksomhetene *samtidig* som det frivillige engasjementet ble beholdt og den lokale tilhørigheten styrket. Dette har vist seg å være vanskelig i praksis. Svarene i spørreundersøkelsen som ble sendt museene, ga lite konkret informasjon om hva utfordringene knyttet til de frivillige handler om – annet enn at museene opplevde at de frivilliges innsats kom i konflikt med den profesjonaliseringen som skjer ved museene. Fra andre undersøkelser er det kjent at frivillige og ansatte kan ha ulik forståelse av de faglige og ressursmessige prioriteringene som gjøres i museene (Kleppe & Hylland, 2011; Løkka mfl., 2019).

I skjæringspunktet mellom samfunnsvitenskapelige og pedagogiske tilnærminger finnes studier om frivillig arbeid som en form for læring. Et eksempel er Mette Irene Dahls artikkel «Finding a new voice: lifelong learning experiences in museum volunteering» (2018). Denne artikkelen er basert på empiri fra et maritimt museum i Norge, og vektlegger hvordan det frivillige arbeidet skaper en meningsfull pensjonisttilværelse for eldre menn med tidligere yrkeskarriere i maritim sektor. Studien anlegger ingen kritiske perspektiver, men er opptatt av å få fram hva frivillige kan gjøre for museet, og hva museet kan gjøre for frivillige pensjonister. Slike perspektiv, det vil si hva frivillige kan bidra med inn i museene og hva museene kan bidra med overfor frivillige, var også utgangspunktet for rapporten *Volunteers in Museums in Denmark, Sweden and Norway: A Comparative Report* (Christidou & Hansen, 2015). Rapporten handlet om livslang læring, personlig utvikling og trivsel generelt. Her ble frivillighet ved museer i Norden og Norge undersøkt komparativt. Den norske undersøkelsen ble utført ved Maihaugen og Sverresborg og la vekt på den sosiale dimensjonen ved frivillig arbeid, der «det å være til nytte» ble oppgitt som den viktigste grunnen for å engasjere seg som frivillig. Det finnes flere undersøkelser med lignende tematikk fra Sverige, der lokalt museumsarbeid er organisert gjennom såkalte hembygdsföreningar (f.eks. Eskilsson, 2007).

Til tross for at *funnene* om forholdet mellom de frivillige og de faglige institusjonene peker på en ambivalent – og til tider negativ – relasjon mellom dem, er *tilnæringsmåten* i disse samfunnsvitenskapelige undersøkelsene positiv. Utgangspunktet er at de frivillige og institusjonene samarbeider. Samskappingsanalyser er egnet til å få fram merverdier i samarbeidsprosesser mellom ulike sektorer. Framfor å legge vekt på friksjonene er utgangspunktet i samskappingsanalyser at samarbeid mellom ulike sektorer skaper merverdier. Samskappingsanalyser som undersøker frivillig innsats i kulturvernet, finnes også i reiselivsforskningen. I artikkelen «The Vikings are here! Experiencing Volunteering at a Viking Heritage Site» (Smed, Dressler & Have, 2016) analyseres re-enactment-miljøet på vikinggården Fyrkat i Danmark som en samskapende aktør i reiselivet. Forskerne betrakter de frivillige og deres historiske iscenesettelse som ledd i en samskappingsprosess av det de kaller en autentisk vikingopplevelse. Forskerne bak denne artikkelen vektlegger hvordan de frivillige motiveres av historieinteresse og sosiale fellesskap, og mener dette bringer nye forståelser av hvordan samskaping utspiller seg i møte mellom frivillige historieinteresserte og turisme og reiseliv. Slike studier gjør – etter hva vi kan se – i liten grad bruk av kritiske perspektiv, men har til hensikt å få fram hvordan forvaltning og formidling gjøres i fellesskap av ansatte og frivillige.

I nyere internasjonal forskningslitteratur omtales og forstås gjerne den frivilligheten som knyttes til kulturvern, som «serious leisure», «seriøs fritid» på norsk. En mye sitert artikkel om dette er «Museum volunteering: Heritage as 'Serious Leisure'» (2006) av sosiologen og samfunnsforskeren Norren Orr, der denne koplingen mellom begrepet «serious leisure» og kulturarv først gjøres.¹⁹ Analysen tar utgangspunkt i frivillige i museer i Storbritannia, og er referert til i en lang rekke seinere studier. Orrs artikkel har bidratt til å øke forståelsen av hva som motiverer frivillige, og hva de

19 Vi har ikke gjennomgått internasjonal litteratur knyttet til frivillig kulturvern på en systematisk måte, men ved gjennomgangen av forskningslitteraturen har det blitt klart at en håndfull internasjonale artikler har hatt særlig stor betydning i analyser av hva som kjennetegner frivilligheten i kulturvernet.

bidrar med. Orr skriver for eksempel at de frivillige ved museer ofte har problemer med å definere oppgavene de gjør, som henholdsvis jobb eller fritid (2006, s. 195). Orr vektlegger hvordan den seriøse fritiden gir folk mulighet til å delta i saker som virkelig interesserer dem (2006, s. 201), og hvordan frivillighet innenfor museum/kulturarv (begrepene «museum» og «heritage» brukes tilsynelatende om hverandre i artikkelen) gir mulighet for en slags karriere. Det betyr at frivillige blir ordnet i et hierarki etter kunnskap og ferdigheter, og at man kan gjøre en karriere som frivillig innenfor dette systemet. De frivillige kan ha særegen kunnskap som museene trenger. Dette kan føre til flytende hierarkier rundt hvem som er de profesjonelle i forholdet mellom de ansatte på museet og de frivillige. På den måten framstilles frivillig kulturvern som en slags fritidsjobb hos Orr, med en betydelig identitetsskapende dimensjon. Også sosiolog Lise Kjølørøds bok *Leisure as Source of Knowledge, Social Resilience and Public Commitment* (2019) setter søkelyset på frivillig arbeid som en fritidsaktivitet med en identitetsskapende dimensjon. Men i motsetning til Orr som betoner det frivillige arbeidet som en slags jobb, studerer Kjølørød fritidsaktiviteter i lys av Johan Huizingas teorier om «det lekende mennesket», eller *homo ludens* (1955). Hun skriver om mange ulike fritidsaktiviteter, blant annet om ulike former for samlervirksomhet. Dette karakteriserer Kjølørød som «spesialisert lek». Kjølørød er med andre ord opptatt av å bringe diskusjonen om det folk bruker fritiden sin til, bort fra konsum og over på lek, produksjon og kompleks læring – men også som en positiv, helsefremmende og samfunnsnyttig aktivitet.

De samfunnsfaglige tilnærmingene til frivillighet generelt vektlegger i stor grad hvordan frivilligheten er ubetalt innsats som bidrar til å løse offentlige samfunnsoppgaver og skaper mening og bedre helse hos de frivillige. Altså er man i utgangspunktet opptatt av å dokumentere de positive effektene av frivillig innsats: hva frivillig innsats bringer til ulike sektorer, hva den gjør for helsa, hvordan den styrker demokratiet, med mer. Noe av dette er undersøkt når det gjelder frivillig kulturvern spesielt. Studiene drøfter forholdet mellom de frivillige og faginstitusjonene og forholdet mellom jobb og fritid. De samfunnsfaglig orienterte undersøkelsene peker fram

mot forhold som står sentralt også i denne boken. For eksempel peker Orr på en glidende overgang mellom arbeid og fritid for mange av de frivillige, og andre undersøkelser av frivillighet i kultursektoren viser at det er tette forbindelser mellom frivillig innsats og yrkesliv, og at de frivillige besitter en høy faglig kompetanse. Dette er forhold som vi vil komme tilbake til flere steder. Så også forholdet mellom offentlige institusjoner og de frivillige, som her ble beskrevet både som konfliktfylt (i museumsevalueringene) og mer harmonisk og komplementært (i samskapingsanalysene).

Historiefagenes profesjonskamp

Betegnelsen «frivillig» er lite brukt i de humanistiske forskningsbidragene, og denne delen av forskningen har langt på veg vært opptatt av andre spørsmål enn de samfunnsvitenskapelige. Frivillig innsats i kulturvernet handler ofte om ulike praksiser som har sitt utgangspunkt i fag som historie, arkeologi, etnologi, kulturhistorie og arkiv- og museumsfag, men som finner sted *utenfor* academia og utenfor den offentlige forvaltningen. Derfor har forskningsperspektivene gjerne dreid seg om forholdet mellom de profesjonelle og de ikke-profesjonelle miljøene, mellom den autoriserte og den uautoriserte diskursen. Det kan handle om hvordan aktørene utenfor fagmiljøene bidrar inn i fagfeltene. Det handler om kvalitet, makt og kunnskapshierarkier. Generelt kan vi si at det ikke er det frivillige bidraget som settes i sentrum i disse studiene, men forholdet mellom profesjonen og frivilligheten. Utgangspunktet for studiet er oftere kunnskapen som er produsert (f.eks. lokalhistorien eller samlingen), eller det miljøet kunnskapen er produsert i (lokalsamfunnet, museet), snarere enn de frivillige selv. Og det er bare unntaksvis at begrepet «frivillig» brukes; langt oftere omtales de som amatører, ikke-profesjonelle, lokalhistorikere, hobbyarkeologer, ufaglærte eller lignende. I andre sammenhenger skrives det om lokale miljøer eller aktivistgrupper. I tillegg til dette møter vi de frivillige i rollen som kilder i de humanistiske fagtradisjonene. Å være kilde kan også betraktes som frivillig innsats.

Forholdet mellom profesjonelle og ikke-profesjonelle har særlig blitt diskutert i historiefaget. Det finnes en omfattende litteratur som behandler forholdet mellom lokalhistorie og rikshistorie, mellom ufaglærte lokalhistorikere og den akademiske profesjonen. For selv om tradisjonen for å skrive lokalhistorie er tett vevet sammen med utviklingen av det akademiske historiefaget, finnes det en klar bevissthet om forholdet mellom faghistorikere og ikke-faghistorikere og forskjellen mellom dem, slik det beskrives av Aud Mikkelsen Tretvik i boka *Lokal og regional historie* (2004):

«Eit kjenneteikn ved den lokalhistoriske verksemda i høve til mange andre fagdisiplinar er at ho har ei stor folkerørsle bak seg. [...] Ein må skilje mellom lokalhistorie som vitskapleg disiplin og den mangslungne verksemda som medlemmer i museums- og historielag og andre folk på meir individuell basis driv» (s. 20).

Tretvik forfølger forholdet mellom de to virksomhetene gjennom hele boka ved hjelp av begrepsparet amatør og akademiker/faghistoriker/profesjonell, der kriteriet for å være profesjonell er at vedkommende har hovedfag i historie eller lignende fag. Betegnelsen «amatørhistoriker» er nokså vanlig i historiefaglige bidrag som drøfter forholdet mellom lokalhistorie og faghistorie, men aller vanligst er det å bruke betegnelsen «lokalhistoriker» (f.eks. Stugu, 2006; Hundstad, 2018; Skeie, 2018).

I en tidlig artikkel kalt «Museumsarbeid – vitenskapelig arbeid eller fritidssysse!» problematiserte etnolog og museumsbestyrer Liv Hilde Boe nettopp forholdet mellom profesjonelle og amatører, men da i museums-sammenheng. Hun spør i hvilken grad museumsarbeid skal betraktes som et profesjonalisert vitenskapelig arbeid, eller som en fritidsaktivitet for det hun kaller amatørhistorikere (Boe, 1987). Hun beskriver dilemmaer som oppstår når museumsarbeid organiseres i skjæringspunktet mellom frivillig innsats og offentlig organisering:

«I dag ser man at amatører i stor grad har tatt fatt på nye kulturvernopp-gaver som også er museale oppgaver, men hvor ansvarsforholdene

kan være mer flytende. Dette gjelder arbeidsområder som f.eks. fotooppbevaring, innsamling av stedsnavn, tradisjonsdokumentasjon og bevaring av privat kildemateriale. Bevaring av slikt materiale blir ofte satt i gang før man har funnet en løsning på hvordan arbeidet skal organiseres og finansieres, og hvordan tilgjengeligheten og eiendomsforholdene til samlingene skal være» (Boe, 1987, s. 6).

Boes artikkel illustrerer profesjonskampen som har funnet sted i museumssektoren. Profesjonaliseringen av feltet har trolig bidratt til at omtalen av de frivillige ofte kan framstå som kritisk, og kan forklare hvorfor begreper som «amatør» og «ikke-profesjonell» brukes.

For arkeologiens del er forholdet mellom profesjonelle og frivillige diskutert med utgangspunkt i de frivillige metalldetektoristene. Siden mye arkeologi er omfattet av kulturminneloven, med tilhørende straffrett, utgjør ikke norske hobbyarkeologer en veldig stor gruppe. I land som Danmark og England, derimot, utgjør metalldetektoristene en relativt stor gruppe. I Norge har metalldetektorister tidligere blitt framstilt som en trussel mot arkeologien. Fagmiljøene har derfor etterlyst strategier for hvordan kulturminnevernet i Norge, og da spesielt fylkesarkeologene, skal samarbeide med hobbyarkeologene som gjerne vil bidra. I artikkelen «Private Metal Detecting and Archaeology in Norway», skrevet av tre arkeologer, diskuteres forholdet mellom detektoristene og fagmiljøene (Gundersen, Rasmussen & Lie, 2016). Artikkelen tar opp både positive og negative sider ved privat metallsøking. Metalldetektorsøk omtales som en hobby, og forfatterne skiller mellom metallsøkere som samarbeider med arkeologer (de omtales også som frivillige), og de som ikke gjør det og som unnlater å rapportere inn funn og lignende. I artikkelen «Om metallsøking i Norge og formålstjenlig kulturvern av løse gjenstander i pløyselaget» diskuterer John Kvanli og Lars Sørensen Søgaard også hvordan kulturminnevernet skal forholde seg til metall-detektorfunn, og påpeker et økende behov for å få på plass en helhetlig strategi og handlingsplan rundt gjenstander i dyrket mark og bruken av metallsøkere (2016). Disse bidragene har visse likheter med de

samfunnsvitenskapelige på den måten at de til dels er opptatt av hvordan miljøene kan jobbe sammen.

De humanistiske studiene av frivillig innsats i kulturvernet kan dreie seg om hva slags kunnskap og fortid de frivillige *produserer*. Spørsmål som hvordan denne kunnskapen er annerledes enn den akademiske, hvorvidt den er fundert på andre verdisystemer enn den autoriserte og/eller akademiske diskursen, og hvordan maktbalansen i kulturvernet er i endring, er blitt diskutert i flere ulike sammenhenger. Om selve kunnskapsproduksjonen skriver Tretvik at årbøkene og bygdebøkene som utgis av lokale historie- og museumslag, har vært svært viktig i lokalt kulturvern (2004, s. 70), samtidig sier hun at den lokalhistoria som er skrevet av amatørhistorikere, kjennetegnes av å være beskrivende «heimstadsforskning» uten særlige innslag av teori og analyse. Forholdet mellom det frivillige og det autoriserte kulturvernet er undersøkt i flere artikler. Leidulf Mydland står bak to, en om lokalt kulturminnevern («Skolehuset som kulturminne: Lokal verdier og nasjonal kulturminneforvaltning» (2011)), og en om private eiere av kulturminner («Olavsrosa: en alternativ kulturminnediskurs» (2013)). I begge diskuteres maktforhold og om det finnes alternative diskurser i kulturminnevernet. Mydland mener svaret er nei, men at miljøene utenfor den offentlige kulturminneforvaltningen har andre forståelser av hva som er autentisk, og hvordan historie bør formidles. Tilsvarende perspektiv har opptatt andre forskere når de har studert hvordan publikum/folk/grasrota blir engasjert i akademiske prosjekter eller offentlige kulturvernprosjekter, såkalt «citizen science». Eksempelvis diskuterer Nanna Løkka konsekvensene av dette i artikkelen «Demokratisk dialog i kulturminneforvaltningen – Et slag om fortiden» (2014). Hun konkluderer – på tilsvarende måte som Mydland – med at det er flere ulike verdigrunnlag i kulturminnevernet. Amatørhistorikerne har andre verdier og agendaer enn de profesjonelle.

Humanistiske studier av frivillig kulturvern kan også handle om hvordan sivilsamfunnet *braker* fortiden, historien og kulturminnene. I dag er minner, historieproduksjon og fortidsbruk sentrale forskningstemaer i både kulturvitenskapene og historiefaget (f.eks. Eriksen, 1999; 2007), og

med det er blikket flyttet fra folket som kilder til historiske forhold til folket som brukere av fortiden. Forskerne spør hva folk gjør med historien, enten dette er en aktivitet som skjer i folks fritid eller i mer profesjonelle sammenhenger. Slike studier kan for eksempel rette seg mot folks bruk av kulturminner og den frivillige innsats de legger ned for å holde disse i hevd (f.eks. Dammann, 2003). Minnestudier er et nyere, tverrfaglig fagfelt som undersøker bruk av fortid og dermed kulturvern, kulturminner og kulturarv som kollektive eller individuelle minner. Minner kan formidles i kulturelle, politiske og sosiale sammenhenger, og frivillige kan være viktige aktører i undersøkelser av minneproduksjon. Eksempelvis vektlegger sosialantropolog Anne Kathrine Larsen, i en analyse av den norske speltradisjonen, hvordan lokalhistorien gjenoppleves og reforhandles i den tiden spelet utvikles og vises (2010). Dermed får hun fram hvordan frivillige gjennom speltradisjonen bidrar til at det skapes kollektive minner.

Noen av de samme tilnæringsmåtene finner vi i studier som undersøker bruk av historie med utgangspunkt i et steds- og lokalsamfunns-perspektiv. Det gjøres blant annet i antologien *Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materiell kultur* (Selberg & Gilje, 2007). Her møter vi frivillige initiativ og frivillige engasjement i forbindelse med at lokal historiebruk analyseres. Tilsvarende gjøres i den nordiske antologien *Historien in på livet: diskusjoner om kulturarv og minnespolitikk* (Eriksen, Garnet & Selberg, 2002), der ulike bidrag diskuterer hvordan fortiden brukes i dag. Prosjektet som boka springer ut fra, het «Tradisjonalisering. Folkelige konstruksjoner av fortiden», hvilket gjenspeiler fokuset på folkelige initiativ. Også her er det *bruk* av kultur som står i sentrum. De frivillige som sådanne tematiseres ikke, det gjør derimot ulike former for folkelig initiativ knyttet til bruk av fortiden, og for å få fram forholdet mellom profesjonell og ikke-profesjonell bruk av fortiden etableres det et skille mellom *folkemodell* og *forskermodell*. Når Anne Eriksen skriver om bygdebøker i denne boka, har hun et annet perspektiv enn Tretvik, all den tid Eriksen ikke er opptatt av forfatterens utdanning på samme måte som Tretvik, men fokuserer på hvordan bygdebøker gjenspeiler et lokalt folkelig engasjement – både i produksjon og resepsjon. Hun ser på bygdebokas *funksjon*

i lokalsamfunnet som en særegen form for identitetsskapende bruk av fortiden, helt uavhengig av hvem som har skrevet den.

Ytterligere en inngang til humanistiske studier av frivillig kulturvern dreier seg om forholdet mellom frivillige og de profesjonelle *institusjonene*. Et tidlig bidrag til undersøkelser av maktforhold i kulturminneforvaltningen er antropolog Odd Are Berkaaks studie av engasjementet for fartøyvern i kulturvernet (Berkaak, 1992). I studien fokuserer Berkaak på de ulike historieforståelsene som finnes i fartøyvernet, og peker på at det finnes én form for historieforståelse i det offentlige kulturminnevernet og en annen blant de frivillige fartøyvernerne. Berkaaks poeng er at de ulike historieforståelsene gjør ulike ting, og at de bidrar til å skape ulike typer engasjement for fartøyvernet – som ikke nødvendigvis snakker så godt sammen og fort kommer i konflikt med hverandre. Det frivillig drevne fartøyvernet er på nytt studert av Erik Goth Småland i avhandlingen *Det frivillige fartøyvernet i Noreg – historisk bakgrunn, omfang og motivasjon* (2020). Småland anser fartøyvernet som velegnet for studier av frivillighet i kulturvernet, nettopp fordi det lenge falt utenfor det institusjonaliserte kulturvernet og utenfor den akademiske fagbyggingen. Småland undersøker fartøyvernets historiske forutsetninger og hva som er bakgrunnen for at fartøyvernet er blitt en arena for det han omtaler som frivillige grasrotbevegelser. Han spør hvem fartøyvernerne er, og hvilken betydning deres innsats har hatt for bevaring av kystkulturen. Småland mener de frivillige både har bidratt til at fartøyvern har blitt et offentlig anliggende, og til å produsere kunnskap rundt et tema som nærmest har vært og er fraværende i akademisk forskning.

I museumshistorien, museologien og museumsstudiene er frivilligheten diskutert ut fra flere perspektiv. En rekke historiske museumsstudier har pekt på kulturarvsinstitusjonenes tette kobling til de frivillige, spesielt ved de kulturhistoriske museene. I den museumshistoriske faglitteraturen er for eksempel de frivilliges innsats i innsamlingsarbeidet blitt studert og betonet (Eriksen, 2009a, s. 123–128). Her har det vært et viktig poeng å få fram hvordan de kulturhistoriske museene langt på veg er basert på lokale initiativ og lokale samlinger, og dermed at lokale og

private initiativ er vokst sammen med den mer offentlig styrte utviklingen av feltet (Hougen, 1961, s. 6; Boe, 1987; Eriksen, 2009a, s. 211). Et annet perspektiv handler om hvordan frivilligheten har bidratt til museenes vekst og økonomiske handlingsrom. Det belyses for eksempel av Anne-Sofie Hjemdahl i hennes avhandling om Kunstindustrimuseet i Oslo. Hun framhever det frivillige museumsengasjementet i utstillings- og publikumsrettet arbeid gjennom de såkalte damekomiteens arbeid, og løfter fram den innsats borgerskapets kvinner gjorde i museet, og som var helt avgjørende for museets økonomi på 1930-tallet (Hjemdahl, 2013, s. 122–127).

Det er altså forholdet mellom frivillige og de profesjonelle fagmiljøene med tanke på kunnskapsproduksjonen, kunnskapshierarkiene og maktrelasjonen som særlig har opptatt den humanistiske forskningen. Den humanistiske forskningen skiller seg dermed fra den samfunnsvitenskapelige ved at den er mer opptatt av hvordan frivillige har bidratt – og bidrar – inn i ulike fagtradisjoner og hva dette fører til, enn å være opptatt av de i frivillige i seg selv. Disse spørsmålene vil stå sentralt også i denne undersøkelsen. Men det finnes nyere humanistiske studier som bryter med dette mønsteret. Disse har en mer positiv tilnærming, og fokuserer i likhet med de mer samfunnsfaglige perspektivene på samarbeidet mellom frivillig og offentlig sektor. Denne forskningslitteraturen studerer hvordan frivillig deltakelse har fått stadig større plass i det offentlige kulturvernet, og bruker begrep som «the social turn» (Grewcock, 2013), «the participatory turn» (Simon, 2010), og «the educational turn» (O'Neill & Wilson, 2010) til å beskrive disse endringene. Teknologiske nyvinninger og digitale kommunikasjonsplattformer blir ofte sett på som sentrale drivere for denne formen for endring. Et eksempel på dette er boka *A History of Participation in Museums and Archives* (Hetland, Pierroux & Esborg, 2020) med bidrag fra en rekke norske og internasjonale kulturarvsforskere som løfter fram disse aspektene ved frivilligheten. Her ses frivillig deltakelse i sammenheng med såkalt Citizen Science og Citizen Humanities, det vil si ulike grasrotbevegelser som driver med kunnskapsproduksjon. Boka etablerer et kritisk rammeverk for å forstå hvordan kultur- og naturhistoriske

museer, arkiver og minneinstitusjoner konstruerer muligheter for ulike typer av engasjement blant befolkningen, fremmer motivasjon og læring og transformerer kunnskapsteoretisk praksis innen vitenskap og humaniora (ibid., s. 3).

I de humanistiske fagene trækker de frivillige i de profesjonelle fagmiljøenes bed – eller var det omvendt? Det kan føre til friksjonsfylte relasjoner, der det blir viktig å beskrive og analysere den kvalitative forskjellen mellom den profesjonelle og den ikke-profesjonelle delen av kulturvernet. På den måten etablerer de humanistiske fagtradisjonene kunnskapshierarkier, der de plasserer seg selv øverst. Det er grunn til å hevde at i de humanistiske fagtradisjonene går det sentrale skillet mellom amatør og profesjonell, ikke mellom frivillig og ansatt. Dette kommer vi tilbake til flere steder i boka. Blant annet skal vi se at det er langt vanskeligere å trekke disse skillelinjene enn det som kommer fram i denne forskningslitteraturen.

Mestere, lærere og tradisjonsbærere med høy status

En tredje inngang til studier av frivillig kulturvern dreier seg om selve håndverkspraksisen og kunnskapsoverføringen som ligger i for eksempel bygningsarbeid, mekaniske fag og kunst- og håndverksfag. Innenfor disse studiene er det den særegne kunnskapen frivillige besitter, som løftes fram. Begrepet «tradisjonsbærer» brukes gjerne i denne praksisorienterte forskningen; i den pedagogiske forskningen er det læringsdimensjonen ved tradisjonsbæreren som er det sentrale. I denne forskningslitteraturen tilskrives de frivillige rollen som faglig ressurs.

Den praktisk orienterte forskningen forholder seg til den delen av kulturvernet som handler om *håndverk* eller *kunstnerisk praksis*. Denne delen av det frivillige kulturvernet er belyst gjennom flere ulike fagfelt, men særlig i kunst- og formingsfag og etnologi. Innenfor deler av denne forskningslitteraturen brukes gjerne betegnelsen «tradisjonsbærer» om dem vi omtaler som frivillige, fordi det er den funksjonen som er den mest

sentrale.²⁰ I disse fagtradisjonene har tradisjonsbæreren høy status. Studiene tar utgangspunkt i ulike håndverkstradisjoner, slik som båtbyggertradisjoner og bygningsvern (Planke, 2001, 2016), drakt- og tekstilttradisjoner (Hoffman, 1964; Noss, 1999; Pedersen, 1997) eller sølvarbeid (Noss, 1985). I tillegg finnes egne forskningstradisjoner for tradisjonskultur som folkekunst, folkemusikk og folkedans, der de frivillige har status som fagfolk. Det finnes en lang rekke studier som omhandler tradisjonskunst, håndverksteknikker, kunnskapstradering og lignende tema. Det faller imidlertid utenfor denne bokas rammer å gi en god oversikt over den litteraturen.

Kulturvern som praksis har forbindelser til pedagogikken og utdanningsvitenskapen når det handler om kunnskapsoverføring. Da blir gjerne opplæringen og læringen som skjer i kulturvernet, vektlagt. Innenfor den pedagogisk orienterte forskningen finner vi derfor bidrag som ikke nødvendigvis har frivillighet som hovedperspektiv, men som likevel tematiserer og problematiserer den frivillige delen av kulturvernet. Disse bidragene skriver seg inn i forskningsfelt som «life long learning», på norsk «læringslivet» eller «livslang læring», og «public pedagogy» som omhandler læring som skjer utenfor det formelle skolesystemet. Innenfor disse fagfeltene er man opptatt av å studere uformelle læringsarenaer som blant annet museum og sosiale fellesskap (Sandlin, Schultz & Burdick, 2010). Et eksempel på hvordan frivillig kulturvern betraktes som slike læringsarenaer, finner vi i den norsk-svenske boka *Liv og lære* (Thommesen, 2009). Boka tematiserer hvordan taus kunnskap og handlingsbåren kunnskap læres bort innenfor ulike praksisfellesskap. Med utgangspunkt i fortellinger fra utøvere innen dans, husflid og bygningsvern diskuteres forhold som erfaringslæring, modelllæring og mesterlære, kompetanseheving og rekruttering, framtidens læringsarenaer med mer. Et annet eksempel er artikkelen «Praktisk-estetisk læringsinteresse – en motkulturell verdi?», der sosiolog Jorun Stenøien og pedagog Ann-Marie Laginder tematiserer

20 Et søk i Oria på ordet «tradisjonsbærer» viser at mange forskningsbidrag er biografiske portrett av tradisjonsbærere, flere av dem samiske.

de kulturelle verdier som oppstår gjennom folkelig interesse for praktisk-estetiske læringsaktiviteter (2015). Konkret undersøker de folks begrunnelser for å lære seg praktisk-estetiske aktiviteter. Hvorfor velger mennesker å lære seg dans, husflid og håndverksfag? Og hvorfor velger de å fortsette? (Stenøien & Laginder, 2015, s. 182).

Den praktisk-pedagogiske forskningen er lite opptatt av makt og relasjoner innad i kulturvernet, eller hvordan de frivillige rent faktisk virker inn i kulturvernet generelt sett. Denne forskningstradisjonen kretser rundt tradisjonen og håndverket i seg selv, forståelsen av læringsaspektet ved kulturvernet og overføring av kunnskap. Håndverk krever spesielle former for kunnskap, opplæring og interesse. I disse forskningstradisjonene anerkjennes dette i stor grad, slik at de frivillige her plasseres øverst i kunnskapshierarkiet, ikke langt nede slik som så ofte var gjeldende for de humanistiske tradisjonene.

I spennet mellom mester og amatør i akademia

Tematikken frivillighet og kulturvern er altså belyst fra en rekke ulike fagområder der ulike sider ved frivilligheten vektlegges, og frivilligheten tilskrives ulike roller. Vår inndeling i samfunnsvitenskapelige, humanistiske og praktisk-pedagogiske perspektiv kan gi inntrykk av noen ikke-eksisterende skott. I dagens forskningssituasjon jobber mange mer eller mindre tverrfaglig, og teorier og metoder beveger seg på tvers av ulike fagtradisjoner. Derfor kan flere av de omtalte bidragene sies å bevege seg mellom samfunnsvitenskapelige og humanistiske perspektiver. De praktisk-pedagogiske perspektivene kan også bli trukket inn både i samfunnsvitenskapelig og humanistisk forskning. Vi mener inndelingen likevel er hensiktsmessig, nettopp for å få fram noen *generelle* trekk, som at de samfunnsfaglig orienterte undersøkelsene grovt sett forholder seg til de frivillige som en ressurs, mens de humanistiske bidragene har en langt mer problematiserende inngang til de frivillige. En hypotese er at dette henger sammen med forholdet mellom de frivillige og de autoriserte

miljøene. I enkelte av fagfeltene har det vært viktig å etablere et skille mellom de profesjonsfaglige og de frivillige miljøene, mellom vitenskap og kvasivitenskap. Spørsmålet om faglig kvalitet har vært viktig for å få fram dette skillet. I de humanistiske studiene møter vi de frivillige ofte gjennom andre begreper enn begrepet «frivillig». Disse to forholdene kan henge sammen. Karakteristikken «profesjonskamp» kan bidra til å forklare hvorfor de frivillige i disse fagtradisjonene omtales som nettopp amatører, ikke-profesjonelle og lignende, og at det er forholdet mellom de to gruppene som særlig har opptatt forskerne. Begrepsdannelsene og bruken av begrepene kan reflektere den profesjonskampen de humanistiske fagene har stått i. I de praktiske og pedagogiske tilnærmingene til tematikken står de frivilliges kunnskap, deres *funksjon* som tradisjonsbærere og hvordan kunnskap overleveres, sentralt. Her har de frivillige med andre ord en helt annen status. I denne tradisjonen kan de gjerne plasseres øverst i kunnskapshierarkiet, nettopp fordi de har unik kunnskap og erfaring. Summa summarum kan vi si at de frivillige og deres bidrag på ulike fagfelt vurderes svært ulikt i de ulike fagtradisjonene. De frivilliges kompetanse plasseres både øverst og nederst i kunnskapshierarkier, og innsatsen betraktes som alt fra konkurrerende til komplementær.

Hvis vi ser på forskningslitteraturen i et kjønns- og mangfoldsperspektiv, ser vi at kjønn har vært lite framtreddende i de samfunnsvitenskapelige undersøkelsene. I noen av studiene har kjønn vært en variabel, men utover det er kjønnsperspektivet lite vektlagt. Heller ikke i de humanistiske bidragene synes kjønnsperspektivet å ha stått sentralt. I flere av de studiene vi har trukket fram, er empirien hentet fra frivillige miljøer med en overvekt av eldre menn. Undersøkelser basert på frivillig innsats av kvinner finnes framfor alt i beskrivelser av drakthistorie og tekstilfag. Det samme gjelder for studier av minoritetskulturer. I den grad det finnes studier av frivillig innsats i minoritetskulturer i Norge, dreier det seg – så vidt vi kan se – om praktiske eller pedagogiske studier av samisk kunsthåndverk, der de frivillige omtales som tradisjonsbærere.

Den eksisterende forskningslitteraturen kan videre sies å bestå av en rekke enkeltbidrag som i liten grad har undersøkt frivillighet i kulturvernet

som et samlet fenomen. Den foreliggende boka er i så måte et forsøk på en mer sammenfattende framstilling, som på den ene siden skriver seg inn i den humanistiske forskningstradisjonen der kunnskapsproduksjon, verdsetting og makthierarkier står sentralt. På den andre siden er vi opptatt av samfunnsfaglige perspektiver som politikk og økonomi, og ikke minst av hvordan disse virker sammen. De praktiske og pedagogiske perspektivene kommer vi derimot i mindre grad inn på. Siden kulturvernet er et svært sammensatt område, består det av en lang rekke håndverksmessige og pedagogiske framgangsmåter som det i denne sammenheng har favnet for vidt å kartlegge og analysere på en systematisk måte.

Organisasjonene og blindsonene

I denne delen beskriver vi det organiserte frivillige kulturvernet. Utvalget av organisasjoner er gjort med utgangspunkt i paraplyorganisasjonen *Norges kulturvernforbund*. Vi har beskrevet de kulturvernorganisasjonene som har tilsluttet seg denne. Det innebærer at organisasjonene som beskrives, betrakter seg primært som kulturvernorganisasjoner og uttrykker dette i sine vedtekter. Innledningsvis reflekterer vi over hva slags kulturvern vi går glipp av gjennom denne tilnæringsmåten, og vi gir eksempler på frivillige organisasjoner som også driver med kulturvern, men som ikke har dette som primæraktivitet. Vi fortsetter denne delen med å se nærmere på de frivillige kulturvernorganisasjonene gjennom tilgjengelige tall, og da særlig økonomitall som hentes inn når organisasjonene søker penger gjennom merverdiavgiftskompensasjonsordningen for frivillige organisasjoner. Dette registeret inneholder opplysninger om økonomien i de frivillige organisasjonene, både paraplyorganisasjonen og de lokale medlemsorganisasjonene. Disse opplysningene kan brukes til å si noe om størrelse og aktivitetsnivå i organisasjonene. Dernest gir vi en presentasjon av Kulturvernforbundet og dets medlemsorganisasjoner. Det frivillige kulturvernets *egenforståelse* har en sentral plass i denne undersøkelsen. Vi ønsker å få fram organisasjonenes selvforståelse – deres idéer og verdigrunnlag. Derfor får utsagn fra informantene stå uimotsagt. Hvordan forstår *organisasjonene* selv sin og de frivilliges rolle, hvordan begrunner de sitt arbeid, og hvilke utfordringer står de overfor?

Denne delen handler altså primært om de frivillige organisasjonene som har sluttet seg til Kulturvernforbundet. 29 organisasjoner har gjort det, 3 av disse er såkalte assosierte medlemmer. Vi omtaler 22 av dem.²¹ For å

21 Den norske historiske forening (HIFO) ble stiftet i 1869 for norske historikere, med formål om å utvikle historiefaget. I dag består HIFO i all hovedsak av profesjonelle historikere. Vi har derfor valgt å holde HIFO utenfor denne undersøkelsen. Arkivforbundet ble stiftet i 1986 og er en tilsvarende organisasjon med en profesjonalisert medlemsmasse, som også holdes utenfor undersøkelsen. Kulturvernforbundet fikk ytterligere to medlemsorganisasjoner i 2020: Europa Nostra Norge og Norsk nuperelleforening. Disse har vi ikke intervjuet eller skrevet om. Norsk Slektshistorisk Forening har ikke svart på våre henvendelser og er derfor beskrevet, men ikke intervjuet. Beskrivelsen av organisasjonen er basert på nettsiden og andre skriftlige dokumenter.

kunne bli en del av Kulturvernforbundet må organisasjonen være nasjonal; mange har lokallag som gjør at de har en tilstedeværelse over store deler av landet. Denne delen av undersøkelsen har slik et nasjonalt nedslagsfelt. Empirien her er intervjuer, nettsider og vedtekter. Organisasjonene er presentert i en deskriptiv form. I beskrivelsene forsøker vi å få fram hvilken rolle organisasjonene har i det frivillige kulturvernet. Hva er deres selvforståelse? Hva kjennetegner de aktive medlemmene, hva er de viktigste aktivitetene i organisasjonene, hvem samarbeider de med? De frivillige kulturvernorganisasjonene er ulike hva gjelder historie, størrelse, organisasjonsstruktur, virksomhet med mer. Dette gjenspeiles i presentasjonen av dem. Selv om vi har noen overordnede spørsmål som vi søker svar på, følger ikke organisasjonsbeskrivelsene en strømlinjeformet ramme.

Blindsoner

Innenfor kulturvernorganisasjonene finner vi et bredt spekter av kulturuttrykk, fra hus til kjøretøy, fra brennevin til husflid. Samtidig er det en underskog av mindre organisasjoner som uttalt driver med kulturvern, men som ikke er en del av Kulturvernforbundet. Det er også viktig å vite at Kulturvernforbundet kun tar opp nasjonale medlemsorganisasjoner, ikke lokale. Det finnes dessuten en rekke organisasjoner som driver med kulturvern, men som ikke selv betrakter aktivitetene sine på den måten. Vi kan ta jakt og friluftsliv som et eksempel. Jakt, fiske og friluftsliv er selvsagt uttrykk for kultur, men har tradisjonelt sett ikke blitt behandlet på en slik måte hverken i politikk, forvaltning eller academia (selv om dette nå har endret seg i enkelte sammenhenger). Jakt- og fiskeforeninger driver med kulturvern for eksempel i betydningen overføring av kunnskap. Den Norske Turistforening (DNT) driver kulturvern på flere måter. For det første vedlikeholder de egne hytter – en sentral del av historien til norsk friluftsliv og reiseliv. For det andre er DNT en viktig aktør i lokalhistorisk arbeid gjennom merking og formidling av historiske stier og vandreruter. En tilsvarende organisasjon er Norges sopp- og nyttevekstforbund som også driver arbeid med affinitet til kulturvernet.

I Norge har vi en sterk tradisjon for frivillig arbeid for språklige rettigheter. Språk er derfor et kulturuttrykk som det foregår mye frivillig aktivitet rundt, også utenfor de organisasjonene som her er beskrevet. Et annet eksempel er bruk og stell av hager og planter som kulturtradisjon. Det norske hageselskap har lokallag over hele landet. Mange av disse har fokus på historiske hager og historiske planter, og noen lokallag står for drift og vedlikehold av gamle hager. Et tredje eksempel er mediehistorie. Mediehistorie er kulturhistorie, og det finnes flere frivillige foreninger som bidrar til vern av norsk mediehistorie, for eksempel Norsk Radiohistorisk Forening. Foreningen ble stiftet i 1979 og har som formål å registrere, bevare og sette i stand gammelt radioutstyr, det være seg sender- og mottakerutstyr, hifi- og audioutstyr og lignende som har eller vil få historisk interesse. Lokale klubber for mediehistorie finnes av ulikt slag, slik som Oslo VinylKlubb og Cinemateket som formidler filmhistorie.

Det er i mange sammenhenger en hårfin balanse mellom utøvelse av levende kultur og kulturvern. FolkOrg er eksempelvis en viktig interesseorganisasjon for levende folkekultur, særlig folkedans og folkemusikk. Noregs ungdomslag jobber også for å formidle og utvikle den den immaterielle kulturarven som lever i lokale ungdomsaktiviteter. Særlig folkedans og amatørteaterarbeid har vært viktig der. Norske Historiske Spel er en medlemsorganisasjon for historiske spel og friluftsspel i Norge. Alle spelarrangører samt enkeltpersoner med interesse for og engasjement i historiske spel og friluftsspel kan tegne medlemskap. Organisasjonen jobber for økte offentlige tilskudd, og de arrangerer kurs og seminarer for dem som driver med spel.

Som vi kommer tilbake til i analysene, er det også vanlig at organisasjoner på et tidspunkt blir opptatt av sin egen historie og dokumenterer den gjennom en jubileumbok eller lignende. Det kan for eksempel gjelde politiske organisasjoner, idrettslag eller andre interesseorganisasjoner. På den måten kommer nesten et samlet organisasjonsliv innom kulturvern på et eller annet tidspunkt. Det er med andre ord mye kulturvern som foregår i andre organisasjoner enn de selvdefinerte kulturvernorganisasjonene.

Organisert frivillig kulturvern i tall

Hva kan tilgjengelig statistikk si om det frivillige kulturvernet? Et første overordnet statistisk spørsmål kan være hvor mange personer som er involvert i frivillig kulturvern i Norge. Organisasjonsdeltagelse er tema i SSBs levekårsundersøkelse som gjennomføres hvert tredje år. Her blir et representativt utvalg spurt om ulike grader av deltagelse i ulike kategorier av frivillige organisasjoner, men i svaralternativene er *kulturvern* ingen egen kategori. Det nærmeste vi kommer er friluftsgeselskaper og organisasjoner innen musikk, teater og kunst.

Kategori	Medlemskap
Lokalhistorie, slektshistorie og folkeminner	86 100
Vern av bygg og gjenstander	32 000
Husflid og tekstil	23 300
Bevegelige kulturminner	75 100
Mat og drikke	21 500
Totalt	238 000

I mangel på surveydata om deltagelse kan vi undersøke medlemskap i kulturvernorganisasjoner for å si noe om deltagelse. Svakheten ved denne tilnærmingen er at vi ikke har oversikt over dobbeltmedlemskap; vi får heller ikke kjennskap til hva medlemskapet innebærer. Ikke alle medlemskap innebærer en aktiv frivillig innsats. Dersom vi tar utgangspunkt i Kulturvernforbundet, finner vi om lag 238 000 medlemskap. De fleste, 36 prosent, av medlemmene er med i historielag eller en slektsgranskingsorganisasjon, 32 prosent er medlem av en organisasjon som ivaretar fartøy eller kjøretøy, mens 13 prosent er medlem av en organisasjon som primært jobber med vern av bygg og gjenstander. 10 prosent jobber med husflid, mens 9 prosent jobber med mat og drikke. Dersom vi deler det totale antall medlemskap i disse organisasjonene på folketallet, får vi en

organisasjonsandel på om lag 4 prosent. De nevnte dobbeltmedlemsskapene kan tyde på at medlemsantallet er lavere, men vissheten om at flere lokale lag og organisasjoner ikke er medlem av en nasjonal paraplyorganisasjon, kan bety at antallet er høyere.

Et annet relevant spørsmål i tallfestingen av kulturvernorganisasjoner er den økonomiske aktiviteten. Den beste kilden til informasjon om dette er trolig merverdikompensasjonsordningen for frivillige organisasjoner. Dette er en ordning som ble innført i 2010 med målsetting om å kompensere mva.-utgifter for frivillige organisasjoner. Når frivillige organisasjoner skal søke om mva.-kompensasjon, må de innrapportere organisasjonenes driftskostnader. Siden dette er en støtteordning som er relativt enkelt å få uttelling på, er insentivene sterke for at organisasjonene skal søke og dermed rapportere økonomitall. Selv om mange organisasjoner trolig likevel ikke søker, er nok oversikten relativt komplett og innbefatter økonomitall fra organisasjoner som normalt ikke fanges opp i offentlig statistikk. Til grunn for søknaden kan organisasjonene enten legge dokumenterte mva.-utgifter eller totale driftskostnader (inkludert lønnskostnader). I vår beregning av organisasjonenes kostnader har vi anslått at godkjent søknadsbeløp utgjør 7 prosent av totale driftskostnader. Dette varierer imidlertid noe fra år til år.

Heller ikke i dette registeret er kulturvern en egen kategori, men de fleste kulturvernorganisasjoner er kategorisert innen kategorien «kultur og kunst». I forbindelse med denne utredningen har vi gjennomgått organisasjonene manuelt og plukket ut dem vi mener passer innenfor kategorien kulturvern. Dette gjelder alle organisasjonene med medlemskap i Kulturvernforbundet, samt organisasjoner der navnet indikerer at organisasjonen jobber med kulturvern. En slik manuell gjennomgang vil aldri bli eksakt, men vil gi et godt anslag på det økonomiske omfanget av aktiviteten.

Tabell 1 viser samlede beregnede driftskostnader for alle frivillige organisasjoner i 2019. Totalt estimerer vi dette til kr 27,7 milliarder. Av disse utgjør idrett 10,6 milliarder (38,5 prosent), mens tros- og livssynsorganisasjoner utgjør 3,1 milliarder (11,3 prosent). Andre kultur- og

kunstorganisasjoner, det vil si fratrukket kulturvernorganisasjonene, har totale driftskostnader på 2,5 milliarder (9 prosent), mens kulturvernorganisasjoner har beregnede driftskostnader på 367 millioner. Dette utgjorde 1,3 prosent av den økonomiske aktiviteten til frivillige organisasjoner i Norge i 2019. Hva innebærer så omsetning eller driftskostnader? Dette er kun et mål på den konkrete økonomiske aktiviteten til organisasjonen og sier ikke nødvendigvis noe om verdiskaping eller økonomiske ringvirkninger. Det er heller ikke en kvantifisering av den definitivt viktigste verdien, nemlig det frivillige arbeidet. Det er derfor nødvendig å sammenligne denne aktiviteten med annen aktivitet.

Tabell 1: Beregnede driftskostnader for frivillige organisasjoner i 2019. Tall i millioner kroner Kilde: Lotteri- og stiftelsestilsynet.

Kategori	Sentralledd	Lokal-/ regionalledd	Totalt	Andel
Idrett	294	10 380	10 674	38,5 %
Tros- og livssynsorganisasjoner	709	2 427	3 136	11,3 %
Internasjonale aktiviteter	969	1 531	2 500	9,0 %
Kultur og kunst (f.eks. kulturvern)	217	2 270	2 487	9,0 %
Interesseorganisasjoner	819	1 090	1 909	6,9 %
Sosiale tjenester	647	1 210	1 856	6,7 %
Andre helsetjenester	240	1 111	1 351	4,9 %
Rekreasjon og sosiale foreninger	245	1 030	1 275	4,6 %
Barne- og ungdomsorganisasjoner	174	708	881	3,2 %
Natur- og miljøvern	145	228	373	1,3 %
Kulturvern	87	280	367	1,3 %
Andre	48	846	894	3,2 %
Totalt	4 593	23 111	27 704	100,0 %

Tabell 2 viser en detaljert oversikt over de ti kulturvernorganisasjonene med størst driftskostnader i 2019. Her finner vi Norges Husflidslag på topp med 75,2 millioner, etterfulgt av Landslaget for lokalhistorie og Fortidsminneforeningen. Oversikten skiller mellom sentralorganisasjon og lokal-/regionalorganisasjon, der sistnevnte viser til de samlede kostnadene til alle lokallagene. Vi ser her at det er store variasjoner mellom organisasjonene når det gjelder i hvilken grad den økonomiske aktiviteten skjer sentralt eller lokalt. I Landslaget for lokalhistorie skjer størsteparten av den økonomiske aktiviteten i lokalledene. I Fortidsminneforeningen skjer langt mer i sentralledet. Blant kulturvernorganisasjonene med størst økonomi, finner vi medlemmer i Kulturvernforbundet samt Dakota Norway som er aktiviteten rundt et veteranfly i Sandefjord.

Tabell 2: Beregnede driftskostnader i mill. kr for frivillige kulturvernorganisasjoner i 2019. Kilde: Lotteri- og stiftelsestilsynet.

Organisasjon	Sentralledd	Lokal/ regionalled	Totalt
Norges Husflidslag	24,5	50,6	75,2
Landslaget for lokalhistorie	3,4	63,8	67,2
Fortidsminneforeningen	31,5	11,4	42,9
Landsforbundet av Motorhistoriske Kjøretøyklubber	3,5	33,2	36,7
Norsk Forening for Fartøyvern	2,9	30,0	32,9
Forbundet KYSTEN	10,0	19,7	29,7
Dakota Norway	0,0	6,2	6,2
Slekt og Data	4,1	2,0	6,1
Norske Akevitters Venner	2,7	2,4	5,2
Norges kulturvernforbund	4,6	0	4,6
Andre	35,5	4,3	39,8
Totalt	118,0	228,3	346,3

Dersom vi fordeler den økonomiske aktiviteten geografisk, og holder sentralleddet utenfor, finner vi at det er relativt store forskjeller mellom fylkene.

Tabell 3: Beregnede driftskostnader i mill. kr for frivillige kulturvernorganisasjoner i 2019. Fylkesdelt, totalt og per innbygger. Kilde: Lotteri- og stiftelsestilsynet.

Fylke	Totalt (mill.)	Kroner per innbygger
Viken	49,5	40
Oslo	42,8	62
Vestfold og Telemark	31,2	74
Vestland	29,6	47
Trøndelag	25,9	55
Rogaland	23,4	49
Innlandet	18,3	49
Agder	17,9	58
Nordland	17,5	73
Møre og Romsdal	12,9	49
Troms og Finnmark	11,3	46
<i>Totalt</i>	<i>280,3</i>	<i>52</i>

Hvis vi ser økonomien i lys av medlemstallene, finner vi relativt store forskjeller. Noen organisasjoner har en stor økonomisk aktivitet på tross av få medlemmer. Dette gjelder særlig Fortidsminneforeningen med sin store og til dels profesjonaliserte museumsdrift. Det samme er tilfellet for Norges Husflidslag, men her er forretningsdriften skilt ut som egne foretak (ikke medlemsorganisasjoner) og inngår derfor ikke i den økonomiske oversikten som mva.-kompensasjonen tar utgangspunkt i. Norges Husflidslag har likevel en høy økonomisk aktivitet sett i relasjon til medlemstallet. Det samme gjelder Norsk Forening for Fartøyvern med sine om lag

ti tusen aktive frivillige, men her er aktiviteten knyttet til store materielle verdier med til dels store vedlikeholdsbehov. På den andre siden finner vi flere organisasjoner med relativt begrenset økonomi og få transaksjoner gitt medlemstallet. Dette gjelder de fleste organisasjoner som jobber med bevegelige kulturminner. På grunn av den store variasjonen i aktiviteten til de ulike organisasjonene kan man ikke trekke generelle slutninger omkring rammevilkår for de ulike organisasjonene basert på disse tallene. Tallene viser først og fremst at de ulike organisasjonene har ulik innretning og trolig derfor også ulike økonomier. Samtidig mener vi det er grunn til å undersøke de relativt store økonomiske forskjellene grundigere enn det vi har gjort i denne gjennomgangen.

Finansiering

De store økonomiske forskjellene mellom organisasjonene handler om finansieringen. Samlede tall for sentralledet i organisasjonene med medlemskap i Norges kulturvernforbund viser at kontingent utgjør om lag en tredel av inntektene, offentlig støtte utgjør i overkant av 40 prosent, mens «andre inntekter» utgjør om lag 25 prosent. Norges Husflidslag og Norsk Forening for Fartøyvern mottar størst andel offentlig støtte, mens andre, slik som Foreningen Skipet og Slekt og Data, primært er finansiert gjennom medlemskontingent. Noen av organisasjonene, som Norske Akevitters Venner og Landsforbundet av Motorhistoriske Kjøretøyklubber har sponsorer som bidrar til driften. Som vi allerede har sett, er det også mange organisasjoner som har den største økonomiske aktiviteten lokalt og dermed større mulighet for kommunal støtte og lokale sponsorer.

Den offentlige støtten gis primært fra to departementer: Kulturdepartementet og Klima- og miljødepartementet. Sistnevnte opererer med en grunnstøtte til frivillige miljøorganisasjoner og allmennyttige miljøstiftelser, der kulturvernorganisasjoner inngår. Støtteordningen er regulert i en forskrift som sier at ordningen omfatter frivillige miljøorganisasjoner med over 5000 medlemmer eller barne- og ungdomsorganisasjoner med over 3000

medlemmer. Blant Norges kulturvernforbunds medlemmer har Forbundet KYSTEN og Fortidsminneforeningen mottatt støtte fra denne ordningen. I 2021 ble også Norsk Fyrhistorisk Forening inkludert her. Norsk Forening for Fartøyvern får dessuten støtte over Riksantikvarens budsjett til fartøy.

Organisasjoner som får støtte fra Kulturdepartementet, er underlagt en noe annen styring. Støtten går via Kulturrådet. Her finner vi ingen forskrifter med klare krav til medlemstall, men en mer skjønnsbasert vurdering. Fram til 2021 ble søknadene til driftstilskudd behandlet av Faglig utvalg for kulturvern, mens Rådet for Norsk kulturfond fattet vedtak.²² Fra og med 2021 er tildelingen overført til Kulturrådet som direktorat, slik at det nå er Stortinget som vedtar støtten. Norges Husflidslag, Norges kulturvernforbund, Arkivforbundet, Landslaget for lokalhistorie, Slekt og Data og Norsk Folkeminnelag får støtte gjennom denne ordningen. I tillegg får Norsk Fyrhistorisk Forening noe støtte fra Kystverket som i sin tur er underlagt Samferdselsdepartementet. De resterende organisasjonene får ingen fast statlig støtte.

Et felles talerør

Norges kulturvernforbund (Kulturvernforbundet) er en paraplyorganisasjon som våren 2021 besto av 26 medlemsorganisasjoner. Disse er Fortidsminneforeningen, Norges Husflidslag, Landslaget for lokalhistorie, Forbundet KYSTEN, Norsk Kulturarv, Forbundet for Norske Museumsvenner, Foreningen Skipet, Arkivforbundet, Slekt og Data, Rutebilhistorisk Forening, Norske Akevitters Venner, Norsk Jernbaneklubb, Norsk Slektshistorisk Forening, Norsk Heraldisk Forening, Norsk Forening for Fartøyvern, Norsk Fyrhistorisk Forening, Norsk Folkeminnelag, Norsk folke-draktforum, Norges Metalsøkerforening, Norges Linforening, Den norske historiske forening, Landsforbundet av Motorhistoriske Kjøretøyklubber og Landsforeningen for Luftfartøyvern. Sommeren 2020 tilsluttet Norsk

22 <https://www.kulturradet.no/stotteordning/-/vis/driftstilskudd/tildelinger/2020/2020> (lest 26.01.2021).

nuperelleforening og Europa Nostra Norge seg organisasjonen. I tillegg til disse er Norges Bygdekvinnelag og Norges Luftsportforbund assosierte medlemmer. I 2020 fikk de assosierte medlemmene også selskap av Norske Parker, nettverksorganisasjonen for regionalparkene i Norge.

Kulturvernforbundet består samlet sett av omtrent 2000 lokallag bestående av cirka 230 000 medlemmer. Enkelte av medlemsorganisasjonene har også et regionalt nivå i organisasjonsstrukturen. En god del medlemmer har medlemskap i to eller flere organisasjoner; samlet antall unike medlemmer i kulturvernorganisasjonene er derfor trolig lavere enn 230 000.

Ifølge *Vedtekter for Norges kulturvernforbund* har organisasjonene følgende formål:

- «Norges kulturvernforbund er fellesorgan for organisasjoner innen kulturminnevernet og skal arbeide for å styrke kulturvernets / kulturarvens rolle i norsk samfunnsniv ved å
- øke kjennskapen til og interessen for historie og kulturvern
 - støtte arbeidet for registrering, innsamling, vern, bruk og formidling av kulturminner
 - bedre rammevilkårene for kulturvernet
 - Norges kulturvernforbund samordner saker av felles interesse og fremmer slike saker for myndighetene.»

Kulturvernforbundets hovedoppgaver er å være kontaktpunkt mot myndighetene og en møteplass for medlemsorganisasjonene. Særlig kontakten med myndighetene er viktig, ikke minst for de mindre organisasjonene. Kulturvernforbundet samordner organisasjonene, skriver innspill og høringssvar til myndighetene. Å få gjennomslag for nasjonale verneplaner styrker mulighetene for økonomisk støtte betydelig, derfor har det vært sentralt for flere organisasjoner å utvikle forslag til verneplaner for kulturminner som ikke kommer inn under Riksantikvarens fredningsansvar. Kulturvernforbundet har jobbet mye med å legge til rette for og bistå med utarbeiding av slike verneplaner. Dette har særlig vært viktig

for organisasjonene som jobber med vern av bevegelige kulturminner. En annen stor oppgave for Kulturvernforbundet er å arrangere og koordinere Kulturminnedagene. Kulturminnedagene er en nasjonal historie- og kulturarvsfestival med rundt 300 arrangement og om lag 50 000 besøkende rundt om i hele landet. De lokale arrangementene under Kulturminnedagene gjennomføres av frivillige lag og foreninger, kommuner, museer og private eiere av kulturminner.

Daværende Kulturvernets fellesorganisasjon (KORG) ble etablert i 1994. Til tross for at organisasjonen representerer frivilligheten, ble den opprettet på oppfordring fra styresmaktene (Norges kulturvernforbund, 2019, s. 25). Både Miljødepartementet og Riksantikvaren var engasjert i etableringsprosessen. Navnet, Norges kulturvernforbund, ble tatt i bruk i 2004. Fram til opprettelsen av Kulturvernforbundet var det lite samarbeid mellom kulturvernorganisasjonene. Ifølge forbundets første styreleder var det mer samarbeid mellom den enkelte organisasjon og offentlige instanser enn mellom organisasjonene (Norges kulturvernforbund, 2019, s. 24).

I 2001 formulerte Kulturvernforbundet (da Kulturvernets fellesorganisasjon) en kjerneverdi: «Frivillig sektor arbeider og er til på selvstendig grunnlag, er en del av sivilsamfunnet og har ikke som oppgave kun å stille sin arbeidskraft til disposisjon for virksomhet initiert av offentlig sektor» (Norges kulturvernforbund, 2019, s. 33). Slik løfter Kulturvernforbundet fram at de har en egen agenda som ikke nødvendigvis sammenfaller med myndighetenes. Men generalsekretæren mener at det ikke er så enkelt:

«Til en stor grad blir feltet utsatt for politisk føring. Vi brukes til å nå deres mål. Det er bra at de bruker oss til å nå egne politiske mål, men det passer ikke alltid helt og det bør være greit. Det bør for eksempel ikke være belønning for å være flink til å tilrettelegge for barn og unge. Det viktigste fra politiske hold har vært barn og unge, digitalisering og mangfold/inkludering. Alt dette er jo bra, men treffer litt feil for en del. Norske Akevitters Venner kan jo for eksempel ikke ha fokus på barn og unge.»

Det er nære bånd mellom organisasjonen og styresmaktene også på andre måter. Våren 2020 ble eksempelvis tidligere riksantikvar Jørn Holme valgt til styreleder for organisasjonen. Styret for øvrig består av ulike fagpersoner, flere av dem ansatt i offentlige eller halvoffentlige kulturverninstitusjoner. Om medlemsmassen ellers sier generalsekretær i Kulturvernforbundet, Toril Skjetne:

«Mange av våre medlemmer har faglig bakgrunn. Det frivillige ligger i at de ikke får lønn. Det er det som er skillet. Noen av foreningene er både faglige organisasjoner og frivillige interesseorganisasjoner som jobber politisk. Vi har også tre organisasjoner som er akkreditert i UNESCO-systemet. Arkivforbundet er vel en organisasjon for en profesjon. HIFO og Norsk Folkeminnelag har nok nesten også bare akademikere.»

Med andre ord opplever generalsekretæren at medlemsmassen generelt er idealistisk, men at de representerer mye profesjonell kompetanse.

Det frivillige kulturvernet og Kulturvernforbundet forholder seg – som vi har forklart – særlig til to departement: Klima- og miljødepartementet og Kulturdepartementet, med henholdsvis Riksantikvaren og Kulturrådet som direktorat. Kulturrådet er også fondsstyre. Kunnskapsdepartementet er viktig når det gjelder kurs og opplæring.²³ En viktig sak for Kulturvernforbundet er å få Samferdselsdepartementet mer på banen når det gjelder kulturvern. De bevegelige kulturminnene faller stort sett utenfor det både Klima- og miljødepartementet og Kulturdepartementet gir driftsstøtte til, og hadde trengt mer forutsigbar økonomisk støtte, forteller generalsekretæren. «Det er store forskjeller mellom departementene – på flere måter», sier hun, og trekker fram at de tre departementene har helt ulik praksis når

23 Flere av organisasjonene i Kulturvernforbundet driver med kurs og utdanningstilbud. Dette gjør de gjennom Studieforbundet kultur og tradisjon. Dette er et studieforbund for frivillige organisasjoner som driver opplæring i folkelig kultur: husflid, håndverk, folkedans, teater, kystkultur, lokalhistorie m.m. Studieforbundet fordeler et statstilskudd fra Kunnskapsdepartementet, og har ansvar for utvikling, tilrettelegging og finansiering av opplæringstilbud i medlemsorganisasjonene og lokallagene deres. Studieforbundet tilbyr også kurs fra en rekke organisasjoner utenfor Kulturvernforbundet, og er på lik linje med Kulturvernforbundet en viktig paraplyorganisasjon for mange av organisasjonene som driver med frivillig kulturvern.

det gjelder retningslinjer for økonomiske tilskudd.²⁴ Skjetne forteller også at det innenfor kulturfeltet er et tydelig skille mellom de profesjonelle og de frivillige aktørene, og at dette skillet blir stadig mer tydelig, mens det derimot innenfor kulturminnevernet er mindre fokus på dette skillet. Hennes opplevelse stemmer med andre ord godt med slik vi beskrev politikken i forrige del.

Det er stor bredde blant de frivillige kulturvernorganisasjonene både hva gjelder størrelse, medlemsmasse, aktiviteter og arbeidsform. Organisasjonene som har tilsluttet seg Kulturvernforbundet, er en sammensetning av små, mellomstore og store organisasjoner. Hvis vi teller medlemstall, er Landslaget for lokalhistorie størst, mens Norges Husflidslag har den største økonomiske aktiviteten. Med henholdsvis 380 og 360 lokalag er disse to også størst hva gjelder antall lokalag. Organisasjonene har ulik oppbygning når det gjelder medlemmer. De fleste av organisasjonene har personlige medlemmer, men én av organisasjonene er en ren paraplyorganisasjon for lokale foreninger, og to av organisasjonene har selve kulturminnene som «medlemmer». Mange av organisasjonene består av lokalag. For flere av de områdene som organisasjonene i Kulturvernforbundet dekker, finnes det en rekke lokale lag og foreninger som likevel ikke er en del av den nasjonale foreningen. Det finnes for eksempel en rekke historie-, husflids- og museums lag som ikke er en del av henholdsvis Landslaget for lokalhistorie, Norges Husflidslag eller Forbundet for Norske Museumsvenner. I denne undersøkelsen har vi ikke undersøkt hvorfor det er slik, men både medlemskontingenten og at tilslutning til et nasjonalt ledd oppfattes som lite relevant, kan være årsaker. Det blir i hvert fall nevnt som en forklaring i neste del når vi beskriver husflidslagene i Notodden og omegn.

24 Det har skjedd en endring omkring dette under behandlingen av Statsbudsjettet for 2021. Midlene til organisasjonenes driftsstøtte ble flyttet fra Norsk kulturfond til Norsk kulturråd, slik at fordelingen av pengene nå er flyttet ut av rådet og over til byråkratiet. Dette gjelder de organisasjonene som hører inn under Kulturdepartementet. Dette kan gjøre forskjellen mellom Kulturdepartementet og Klima- og miljødepartementet som Kulturvernforbundet peker på, mindre.

En folkebevegelse av historikere

Lokalhistorie har lange og sterke tradisjoner i Norge. Landslaget for lokalhistorie (LLH) ble stiftet i 1920 under navnet *Landslaget for bygde- og byhistorie* som en medlemsorganisasjon der både historielag, institusjoner og enkeltpersoner kunne være med. I 1982 endret laget navn og ble en paraplyorganisasjon for lokale og regionale historielag. LLH har omkring 380 medlemslag med rundt 73 000 enkeltmedlemmer til sammen. Det finnes dessuten mange historielag som ikke er medlem av LLH. To år etter at Landslaget ble stiftet, ble *Heimen* etablert som et lokalhistorisk fagtidsskrift. Tidsskriftet er fagfellevurdert og henvender seg i dag mer til det akademiske miljøet enn til det frivillige. Oppslutningen om Landslaget vokste betydelig gjennom 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet. Generalsekretær Tor Anders Bekken Martinsen kobler denne veksten til kommunesammenslåingene i 1964 og den mer generelle «grønne bølgen» på 1970-tallet der EF-striden og opprøret mot det sentrale politiske etablissementet sto sentralt. «Kommunesammenslåingen i 1964 bidro til en styrking av den lokale identiteten i kommuner som ble slått sammen, og fortsatt i dag finner vi mange historielag som er avgrenset etter de gamle kommunegrensene», forteller Martinsen.

Aktivitene til de lokale historielagene har vært svært mangfoldig, så mangfoldig at LLH lenge vurderte å etablere seg som en paraplyorganisasjon for all frivillig kulturvernvirksomhet, slik Kulturvernforbundet er i dag. Historielagene har opp gjennom historien blant annet vært sentrale i etableringen av flere museer, ikke minst folkemuseene. I Sogn og Fjordane var det eksempelvis sogelaga i Sunnfjord, Nordfjord og Sogn som sto bak etableringen av de tre folkemuseene for de tre regionene. Disse tre og en rekke andre museumsinitiativ er i dag profesjonelt drevne museer tilhørende det nasjonale museumsnettverket, men fortsatt finnes historielag som driver lokale museer, samlinger og bygdetun på mer eller mindre frivillig basis. I medlemsundersøkelsen til LLH i 2015 svarte 30 prosent av medlemmene at de forvaltet egen bygningsmasse. Det er likevel historieskriving som er den viktigste aktiviteten til historielagene. 90 prosent

Jevnaker historielag på tur til Stein gård. Historielagene dokumenter og formidler lokalhistorie, og besitter ofte detaljert kunnskap om lokale forhold. Ekskursjoner som den vi ser på bildet, bidrar til at kunnskapen ofte er tett knyttet til selve lokasjonen.

av lagene gir ut egne årbøker eller andre publikasjoner, der det trykkes lokalhistoriske tekster. Noen av disse holder høy faglig kvalitet og følger vitenskapelige standarder; de fleste har en mer populærvitenskapelig form. Mange av lagene legger også ned mye tid i dokumentasjonsarbeid, noe som danner et viktig kildegrunnlag for både faghistorikere og andre. I en rekke historielag er for eksempel fotodokumentasjon et sentralt arbeid, og flere av historielagene sitter på et omfattende bildemateriale og betydelige mengder informasjon om disse bildene.

De seinere årene har mye av den lokalhistoriske aktiviteten blitt digital og delvis nettbasert. Historielagene og deres medlemmer er blant annet viktige bidragsytere til Lokalhistoriewiki, et prosjekt drevet av Norsk lokalhistorisk institutt ved Nasjonalbiblioteket. Mange av lagene har aktive diskusjonsforum i sosiale medier, åpne eller lukkede, der for eksempel gamle bilder publiseres og diskuteres. Den sistnevnte aktiviteten bidrar både til historiefordeling og til aktiv deltakelse fra medlemmene (og i noen tilfeller andre følgere). Aktiviteten i digitale fora bidrar til å samle inn svært mye lokalhistorisk kunnskap og dokumentasjon. Utfordringen med dette arbeidet er, ifølge Bekken Martinsen, å sikre dokumentasjonen for fremtiden. Dersom samfunnet skal dra nytte av den kunnskapsproduksjonen som skjer i regi av lokalhistoriske lag, må det profesjonelle feltet i større grad jobbe for å tilpasse både arbeid og systemer til frivilligheten. Gjennom bedre kommunikasjon og forståelse kan man oppnå svært mye, mener Martinsen.

Som en betydelig kunnskapsprodusent innenfor historiefaget har historielagene flere kontaktflater mot det profesjonelle feltet. Det tydeligste eksempelet er det nevnte fagtidsskriftet *Heimen* der alle artiklene i utgangspunktet er fagfellevurderte. Mange historielagmedlemmer er faghistorikere i det daglige. Et eksempel på dette er Telemark historielag der historikere fra Universitetet i Sørøst-Norge alltid har vært og er sentrale. Historielektorer og museumsansatte er ofte aktive i lokallagene blant annet med lokalhistorisk skriving og veiledning. På den måten kan personer helt uten historiefaglig bakgrunn få hjelp til kildestudier eller til å gjengi kilder etter gjeldende standarder. I andre historielag ønsker man

i større grad å ivareta amatørvirksomheten uten krav til korrekt kildebruk. Martinsen forteller at graden av faglighet kan være kime til konflikt i noen historielag.

På identitetsjakt

Slektsforskning er en populær hobby. *Slekt og Data* (tidligere DIS-Norge) er én av to organisasjoner som organiserer slektsforskere. Slekt og Datas formål er å «skape møteplasser og tjenester for alle som er interessert i slekts- og personhistorie og gjennom dette legge til rette for at disse historiene blir funnet, bevart og formidlet». Foreningen skal videre «fremme slektsforskning og skape forståelse for den verdien slektshistorie har for vår identitet og kulturarv», i henhold til vedtektene. Foreningen er åpen for alle, og selv om det også er faghistorikere blant medlemmene, er de fleste av medlemmene personer som driver med slektshistorie på fritiden. Slekt og Data har cirka 11 000 medlemmer fordelt på 70 distrikts- og lokal-lag. Det er de lokale lagene som arrangerer møter og kurs ved hjelp av frivillige. Medlemmene mottar bladet *Slekt og Data* fire ganger i året, med artikler om ulike slektshistoriske temaer. Ifølge generalsekretæren i organisasjonen, Anne Schiøtz, er to tredjedeler av medlemmene over 60 år, med en overvekt av menn. Medlemstallet, men også gjennomsnittsalderen, er økende. Medlemmene i Slekt og Data har utviklet og bidratt til flere databaser, blant annet en omfattende database over gravminner. I basen er det registrert nesten tre millioner gravminner, hvorav to millioner er dokumentert ved hjelp av foto. Gravminneprosjektets målsetting er å registrere personopplysninger og fotografere alle gravsteinene på norske gravplasser, og gjennom dette bevare, dokumentere og formidle denne delen av slektshistorie i Norge.

En viktig oppgave for foreningen er å tilrettelegge kilder, slik at flest mulig kan finne og bevare sin historie. Dessuten er de opptatt av å heve kvaliteten på medlemmenes forskningsaktivitet ved å oppfordre til god og kritisk kildebruk og etterrettelig dokumentasjon. For initiativtakerne

Slektsgransking er en populær hobby i Norge, og nye teknologiske løsninger gjør arbeidet enklere. Samtidig kreves det stor innsats for å digitalisere og tilgjengeliggjøre dokumenter og bilder. I dag er det mange frivillige i sving, innenfor en rekke ulike organisasjoner, som bidrar til at vi som enkeltmennesker kan få mer kunnskap om vår familiebakgrunn. Dette bildet er fra Sør-Trøndelag i 1920-årene, og personene er koplet til Slekt og Datas Gravminnebase.

til organisasjonen var mulighetene som lå i de nye digitale redskapene, en viktig motivasjon for å etablere seg som organisasjon. I dag er digitale hjelpemidler en selvfølge, og både offentlige og kommersielle nettsider og produsenter av digitale verktøy legger stadig bedre til rette for dem som vil samle inn informasjon om egen eller andres slekt.

Slekt og Data har et utstrakt samarbeid med offentlige institusjoner om frivillig arbeid, da særlig arkiver. Samarbeidet med Arkivverket er det viktigste. Ett slikt samarbeid går ut på at frivillige transkriberer kirkebøker, et annet handler om at frivillige gir publikumsveiledning ved alle landets statsarkiver. I Oslo stiller den lokale avdelingen med frivillige som tilbyr hjelp til publikum ved Oslo Byarkiv én gang i uka. Andre steder i landet har lokalforeninger et samarbeid med Arkivverket der de blant annet bistår folk med å søke på nettsider og i arkivmateriale. Overfor politiske myndigheter har Slekt og Data jobbet aktivt for å sikre midler til arkivene og deres publikumstjenester. Foreningen samarbeider utover dette med en rekke folkebibliotek, der frivillige fra lokale lag tilbyr publikum hjelp til å søke i digitale arkiv. Mange av de lokale lagene har dessuten et tett samarbeid med museer. Her bistår de frivillige museene blant annet i arbeidet med å skanne bilder.

Norsk Slekthistorisk Forening driver også med slektsforskning. Den ble etablert i 1926 og har om lag 1700 medlemmer. Foreningen har til formål å fremme interessen for norsk slekts- og personhistorie. Den sentrale aktiviteten er å publisere artikler og annen litteratur som bygger opp under dette formålet, men de avholder også kurs i lesing av gotisk skrift, bruk av eldre kilder, genealogi, DNA med mer. Foreningen tilbyr bibliotek, databaser og veiledning til slektsgranskere i foreningens lokaler på Lørenskog. Norsk Slekthistorisk Forening har en mer historiefaglig tilnærming til slektsforskning enn Slekt og Data, og jobber i noen tilfeller tett med vitenskapelige miljøer. Foreningen gir blant annet ut to vitenskapelige tidsskrifter: *Norsk slekthistorisk tidsskrift* og *Genealogen*, men gir også ut andre publikasjoner. Medlemmene bidrar til prosjektet *Slekthistoriewiki*, som utvikles gjennom språk-kaféer og avholder LAN-arrangement.

Folkets minner

Sagn, eventyr, folkeviser og andre muntlige fortellinger er en viktig del av den immaterielle kulturarven. Norsk Folkeminnelag ble stiftet i 1920 etter initiativ fra professor Knut Liestøl ved Norsk Folkeminnesamling (NFS). Foreningen er særlig opptatt av dokumentasjon av folkeminner og muntlig kulturarv, og var lenge knyttet til Norsk Folkeminnesamling²⁵ ved Universitetet i Oslo. Således er det tette bånd mellom Norsk Folkeminnelag som frivillig organisasjon og det akademiske fagmiljøet. Organisasjonen står på mange måter med ett bein i det profesjonelle feltet og ett i det frivillige. De fleste av de om lag 400 medlemmene er kulturhistorikere med en hovedvekt av folklorister, men ifølge styreleder Kathrine Klinkenberg skiller Norsk Folkeminnelag seg fra for eksempel Forening for kulturforskning ved at også personer uten akademisk utdanning kan bli medlem. Klinkenberg forteller at Norsk Folkeminnelag skiller seg fra de andre kulturvernorganisasjonene ved at medlemskap primært innebærer å motta publikasjonene, og ved at det bare er ti av medlemmene som bidrar som frivillige. «Slik sett er vi en slags bokklubb», sier hun. Hovedaktiviteten i foreningen har siden oppstarten nemlig vært å gi ut bøker i bokserien *Norsk Folkeminnelags skrifter* samt det populærvitenskapelige tidskriftet *Folkeminner*. Alle medlemmene mottar disse to publikasjonene. Bøkene som gis ut i skriftserien *Norsk Folkeminnelags skrifter*, er fagfelleverdert og gis ut på Spartacus forlag. Mange av bøkene er redigert av personer som er ansatt i UH-sektoren og museene. Målsettingen med bokutgivelsene er å framskaffe gode tradisjonssamlinger fra hele landet, også samiske. De ulike bøkene relaterer seg til ulike yrkesgrupper, spesielle skikker, ulike fortellersjangre og nyere former for kulturytringer. Tidsskriftet *Folkeminner* er et gratistidsskrift som kommer ut to ganger i året. Dette er ikke fagfelleverdert, men også disse artiklene er skrevet av fagfolk.

25 Fra 1995 Institutt for kulturstudier, seksjon for folkloristikk.

En dannet aktivist

Som vi allerede har fortalt, var Fortidsminneforeningen på mange måter den organisasjonen som la grunnlaget for den kulturminneforvaltningen vi finner i Norge i dag. Da *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring* ble stiftet i 1844, var Norge et blankt ark i kulturminnesammenheng. I dag har foreningen omtrent 7000 medlemmer fordelt på 62 lokal- og regionlag. Foreningen eier og forvalter dessuten 8 stavkirker og 37 andre historiske eiendommer rundt om i Norge. Ved flere av eiendommene tilbys det faste eller mer sporadiske formidlingsopplegg.

De første femti årene var «oldtiden og middelalder» et hovedarbeidsområde for foreningen, det var kirker, klostre og bygninger tilhørende borgerskapet som ble viet særlig oppmerksomhet. Men etter at de arkeologiske museene ble opprettet og loven om fortidslevninger av 1905 ble vedtatt, endret foreningen retning og begynte å jobbe for vern av bygningsarven mer generelt. Seinere ble husmannsplasser, arbeiderboliger og andre deler av «hverdagskulturen» gjenstand for organisasjonens interesse. På 1960- og -70-tallet kom interessen for hele kulturmiljøer, ikke bare enkeltbygninger. Interesseområdet til Fortidsminneforeningen har hele tiden kretset rundt vern av bygninger. I de seinere årene har organisasjonen styrket dette arbeidet med også å styrke tradisjonshåndverket og den immaterielle delen av bygningsvernet. Prosjektet «Kulturminner for alle», finansiert med midler fra Sparebankstiftelsen DNB, er et eksempel på det. Her deler Fortidsminneforeningen ut midler til bygningsvernprosjekter over hele landet, der formidling av og opplæring i tradisjonshåndverk inngår som en viktig komponent.

Selv om Fortidsminneforeningen er basert på idealisme og personlig engasjement, har organisasjonen helt fra begynnelsen vært preget av fagfolk. Fortidsminneforeningen ble på mange måter etablert som en akademisk forening, og fortsatt er mange av foreningens medlemmer høyt utdannet. Ifølge generalsekretær Ola Fjeldheim har medlemmene i Fortidsminneforeningen en snittalder på godt over 50 år og generelt høy utdanning. Mange av medlemmene er pensjonister som tidligere hadde

FORTIDSVERN

Medlemsblad for Fortidsminneforeningen Nr. 1 2019 (44. årgang)

NORGES STØRSTE KULTURMINNE-MAGASIN

ÅTTE AV 6982

Fortidsminneforeningen er ingenting uten engasjerte medlemmer. Vi har møtt Grete, Samuel, Siri, Ann-Kristin, Eirik, Helge, Sigrid og Kristian.

LES OGSÅ:

- ✓ JOBBETIDSVILLAENE
- ✓ HISTORIEN OM DEN GRØNNE BENK
- ✓ JON BRÆNNE: JEG HAR FÅTT LÆRE NOE HVER DAG
- ✓ SKIPPERHUS PÅ FLYTTEFOT
- ✓ BLI MED TIL SKRIVERGAARDEN I NORDFJORD
- ✓ SNARVEI TIL FORENINGENS HISTORIE

FORTIDSMINNEFORENINGEN 1844-2019
VILJE TIL VERN I 175 ÅR

Medlemsbladet Fortidsvern, utgitt av Fortidsminneforeningen, gir i denne utgaven en presentasjon av åtte av medlemmene sine. Samtlige av dem er høyt utdannet innenfor relevante fagfelt, og viser slik hvordan motsetningen profesjonell vs. amatør eller ikke-profesjonell er lite egnert når vi snakker om frivillig kulturvern i generell forstand.

gode stillinger i samfunnslivet, mange i akademia og det offentlige kulturvernet. Samtidig forteller Fjeldheim at det i de seinere årene har kommet en ny generasjon med yngre medlemmer til foreningen. «Dette er personer som ofte driver med praktisk bygningsvern, og som heller er bosatt på et småbruk enn i Oslo vest», forteller han.

Fortidsminneforeningens rolle som politisk aktør er en viktig del av det frivillige og profesjonelle arbeidet i organisasjonen. Fortidsminneforeningen er trolig den organisasjonen som jobber mest politisk – i tillegg til Kulturvernforbundet. Både lokalt og nasjonalt jobber foreningen aktivt for bevaring av kulturminner, blant annet gjennom høringsuttalelser i ulike plan- og bygningssaker. Fjeldheim mener rollen som politisk aktør er den viktigste samfunnsoppgaven Fortidsminneforeningen driver med. Det demokratiske prinsippet i plan- og bygningsloven forutsetter at det finnes opplyste borgere som kan uttale seg i plansaker. «Her har de frivillige kulturminne- og miljøorganisasjonene en avgjørende rolle, og denne rollen forsøker Fortidsminneforeningen og innta både nasjonalt og lokalt», sier Fjeldheim. Det høye utdannelsesnivået og de mange koplingene som finnes mellom medlemmene og det offentlige kulturminnevernet, betyr derfor ikke at Fortidsminneforeningen løper det offentliges ærend, men heller at medlemmene bruker sin kompetanse og sine forbindelser til å utøve politisk press. Rollen som kulturminnenes politiske beskytter ble tatt til ytterste konsekvens da Fortidsminneforeningen i 2020 gikk til sak mot staten for rivingen av Y-blokka. Rollen som vaktbikkje overfor myndighetene ligger i kjernen av selvforståelsen til Fortidsminneforeningen og sier mye om hva de faktisk gjør.

Ved siden av å være en politisk aktør driver Fortidsminneforeningens medlemmer en rekke andre typer aktiviteter i lokallagene. Fjeldheim forteller at noen av lagene jobber utstrakt politisk, andre jobber mer med praktisk bygningsvern, mens den kanskje største andelen av medlemmene er dem som reiser på turer sammen for å se på gamle bygg og deltar for det faglige og sosiale fellesskapets skyld. Fortidsminneforeningen utgir en fagfelleverdert årbok hvert år, og bidrar slik til vitenskapeliggjøringen av kulturminnevernet.

Fortidsminneforeningen får grunnstøtte fra Klima- og miljødepartementet til organisasjonsdrift. I tillegg mottar de 5 millioner fra samme departement som er øremerket museumsdriften ved de mange eiendommene til foreningen. Denne todelt finansieringen gjenspeiler en todelt drift av organisasjonen. På den ene siden er Fortidsminneforeningen en medlemsorganisasjon, på den andre siden er den en museumsorganisasjon som driver museumsformidling på en rekke arenaer med 6,5 millioner besøkende årlig. Fjeldheim forteller at Fortidsminneforeningen på et tidspunkt forsøkte å bli innlemmet i det nasjonale museumsnettverket som en museumsenhet, men at de ikke fikk gjennomslag for det. Organisasjonen har likevel landet på at drift og formidling ved eiendommene skal være en kjerneoppgave også i årene framover. De har derfor en egen utviklingsansvarlig som jobber langsiktig med en strategi for museumsarbeidet. Formidlingen lokalt gjøres av både tilsatte sommervikarer og frivillige.

Vern gjennom bruk

Mange kulturminner er i privat eie. Norsk Kulturarv ble etablert i 1993 av Oppland fylkeskommune som en interesseorganisasjon for eiere av fredede og vernede kulturminner i Gudbrandsdalen. I dag er Norsk Kulturarv en landsomfattende organisasjon for eiere av kulturminner. Dette gjelder primært bygg, men også båter, håndverkstradisjoner og mattradisjoner. Organisasjonen har om lag 1100 enkeltmedlemmer, 250 næringsmedlemmer og 83 kommuner som medlemmer. Norsk Kulturarv får bevilgninger fra Klima- og miljødepartementet, Landbruks- og matdepartementet samt ulike former for prosjektstøtte og kontingenter.

«Vern gjennom bruk» er visjonen til Norsk Kulturarv. En vesentlig del av organisasjonens arbeid handler om å utvikle næringer ved bruk av kulturarv. Olavsrosa, som er organisasjonens kvalitetsmerke for opplevelsestilbud med basis i norsk kulturarv, er kanskje det mest kjente tiltaket. Dette er en utmerkelse som Norsk Kulturarv har forvaltet i vel 20 år, og til

enhver tid er det rundt 140 Olavsros-innehavere. De som søker, vurderes etter tre kriterier: hvordan kulturminnet er ivaretatt, og om det er restaurert etter gode prinsipper, om bygget/anlegget er tilgjengelig for publikum, og til sist er det et krav at historien skal formidles, og at stedene har planer for hvordan dette skal skje. Siden 1999 har Norsk Kulturarv også gitt tilskudd til verneverdige bygg gjennom «Ta et tak»-aksjonen. For mange av Norsk Kulturarvs medlemmer handler den frivillige innsatsen om å formidle og levendegjøre eiendommer de selv eier, slik at de framstår som autentiske og attraktive.

Flere av Norsk Kulturarvs aktiviteter retter seg mot barn og unge. Gjennom det nyetablerte tilbudet «Kulturarvskulen» har foreningen skapt et digitalt tilbud til skolene. De driver også Norsk Smaksskule som er et ernærings-, lærings- og kulturarvsprosjekt som ble opprettet etter initiativ fra Arne Brimi, og går ut på å få skoler og barnehager til å jobbe med smak, mat og råvarer med barna. I prosjektet «Rydd et kulturminne» får skoleklasser eller andre grupper barn og unge et mindre stipend for å rydde og tilgjengeliggjøre kulturminner i sitt nærmiljø. Hensikten er å øke bevisstheten om historie og kulturminner hos barn og unge. For noen år tilbake overtok Norsk Kulturarv eierskapet til Hjerleid Handverksskole i Dovre, som tilbyr videregående utdanning innen tradisjonelle håndverksfag. Skolen skulle legges ned, men da ble det mobilisert i lokalsamfunnene i Dovre og Lesja og i Norsk Kulturarvs organisasjon, forteller direktør Erik Lillebråten. For Norsk Kulturarv, som er opptatt av bygningsvern, var det viktig å redde håndverksskolen. Det har bydd på noe motstand fra politikerne i Oppland, fordi de har vært redde for at Hjerleid skulle ta elever fra de andre videregående skolene i fylket, forteller Lillebråten. «Det vi jobber særlig iherdig med her, er å få på plass en grunnfinansiering fra staten og ikke stykkpris-finansiering per elev, slik det er nå», forteller han.

Organisasjonens grunntanke, «vern gjennom bruk» og «bruk gir det beste vernet», er også vedtatt som en nasjonal kulturpolitisk målsetting for kulturvern gjennom de siste stortingsmeldingene. Likevel er det ikke et uproblematisk prinsipp med hensyn til krav om antikvariske verneprinsipper og offentlige forordninger. Spesielt innehavere av Olavsrosa møter

disse utfordringene, forteller Lillebråten. Kort sagt handler det om hvor pragmatisk man kan være i vernet. Skal vinduene være restaurert etter antikvariske prinsipper, eller skal de være mer pragmatisk restaurert med tanke på ressurser og bruk? I ytterste konsekvens kan det handle om hvorvidt bygg blir stående til forfalls eller blir tatt i bruk. Her er det ofte store regionale variasjoner med hensyn til hva det gis tillatelse til. Lillebråten oppsummerer: «I vårt samfunn er vi oppfostra med at det skal være likhet for loven, men det er ikke likhet for låven.»

I fyr og flamme for nedlagte fyr

Automatisering av fyrene på slutten av 1900-tallet førte til en massiv nedbemanning av fyrene i Norge. Av 209 bemannede fyr i 1970 var det kun 30 igjen i 1994. I 2006 ble det siste fyret automatisert. Fyrvokterne, som tidligere hadde satt sin ære i å vedlikeholde fyrene, forsvant. Dermed sto de værutsatte bygningene igjen uten daglig tilsyn. I 1991 startet Kystverket i samarbeid med Riksantikvaren med å utarbeide en plan for fredning av fyr langs norskekysten, samtidig som en rekke frivillige interessegrupper mobiliserte til vern av sine lokale fyr. Utover på 1990-tallet fant flere av gruppene sammen, og i 1997 ble Norsk Fyrhistorisk Forening (NFHF) stiftet. I dag har foreningen cirka 5000 medlemmer fordelt på 90 lokale lag. Siden organiseringen ved de lokale fyrmiljøene varierer, tar foreningen opp både privatpersoner, lokale foreninger og fyr og offentlige og private instanser som medlemmer, dog med ulik medlemskontingent.

Aktiviteten i venneforeningene og fyrgruppene varierer. Men utgangspunktet for aktiviteten er felles: de leier fyr fra Kystverket, av og til i samarbeid med kommuner eller andre aktører. Kjernen i aktiviteten er vedlikeholdet av fyrene. Ifølge styreleder Heidi Eikremsvik er medlemmene menn og kvinner i alle aldre, med en hovedvekt av pensjonister. På nettsiden fyr.no har NFHF samlet informasjon om fyrene og fyrstasjonene i Norge, der historien og hva fyrene blir brukt til i dag, presenteres. Ved flere fyr driver venneforeninger fyrhistoriske samlinger og holder omvisninger. Andre

steder har man et mer generelt kulturtilbud, som kunstutstillinger, konserter med mer. På steder med mange besøkende finnes det serveringstilbud sommerstid. Tilrettelegging for overnatting er et eksempel på hvordan noen av disse kulturminnene har blitt tatt i bruk på ny måte ved hjelp av frivillige. Mange av fyrene inngår i det landsomfattende tilbudet *Kystled*, som er et samarbeid mellom Forbundet KYSTEN, Den Norske Turistforening, Friluftsrådernes Landsforbund og Norsk Fyrhistorisk Forening. Felles for de frivillige initiativene er at fyrene gjøres tilgjengelig for allmennheten, og at de vedlikeholdes innenfor rammene av hva de enkelte foreninger er i stand til å finansiere.

Eikremsvik forteller at foreningen har et godt forhold til offentlige aktører og det profesjonelle feltet, fortrinnsvis Kystverket og de fem kystverkmuseene, selv om samarbeidet med sistnevnte er litt tilfeldig. De opplever Kystverket som en ansvarlig eier av fyrene, som de har et avklart og godt samarbeid med. Foreningen mottar driftsstilskudd fra Kystverket. De har noe inntekt gjennom medlemsavgiftene og kan få prosjekttilskudd etter søknader. De siste årene har foreningen dessuten administrert en tilskuddsordning til ny bruk av fyr, finansiert av Sparebankstiftelsen DNB, som de lokale venneforeningene kan søke på.

Venner for livet

Frivilligheten har alltid vært en viktig del av driften ved museer i Norge. Nesten alle museer har en eller flere venneforeninger som bidrar i arbeidet. Det finnes ingen komplett oversikt over det samlede antall venneforeninger for museene. I surveyundersøkelsen i rapporten *Museenes samfunnsrolle* (Hylland mfl., 2020) rapporterer museene om minst 233 venneforeninger; noen av disse er historielag. Forbundet for Norske Museumsvenner (FNM) organiserer 58 av disse, med i overkant av 20 000 medlemmer. Ifølge styreleder Knut Sterud utgjør pensjonister og eldre av begge kjønn en vesentlig andel av medlemmene i disse venneforeningene. Mange av de aktive i venneforeningene har høy

museumsfaglig kompetanse og/eller pedagogisk kompetanse som benyttes i formidlingen. Medlemstallene har vært stabile eller økende, men det er ikke alltid like lett å skaffe aktive medlemmer som bidrar i organisasjonsarbeidet eller påtar seg styreverv, forteller han.

Det er store variasjoner mellom foreningene i FNM. Noen, for eksempel Lillehammer Museums Venner, har valgt å tilpasse nedslagsfeltet sitt til «moderniseets» nye nedslagsfelt etter museumskonsolideringen, men mange av venneforeningene er knyttet til bestemte arenaer, eller til tidligere museumsinndelinger. Venneforeningene jobber parallelt med museet og bidrar i museumsarbeidet der de kan, og gis oppgaver av museet. Det praktiske arbeidet kan, foruten vedlikehold, handle om både faglige og ikke-faglige driftsoppgaver. Det kan være samlingsregistrering på den ene siden, vaffelsteiking på den andre. Det kan være kursarrangering eller hagebruk. Det er mange som legger ned mye jobb i tilknytning til museumsarbeidet. Noen medlemmer tegner først og fremst medlemskap for å få årboka eller andre publikasjoner fra museet; ved noen museer gir medlemskapet rabattert inngang.

Ikke sjelden er venneforeningene representert i styrene. Da eier venneforeninger gjerne en arena eller samling som drives av et profesjonelt museum. Noen av venneforeningene fungerer i tillegg som et historielag og er derfor heller medlemmer av Landslaget for lokalhistorie. Det er også venneforeninger som ikke er knyttet til et profesjonelt museum i det hele tatt, derimot driver venneforeningen museet på egen hånd.

Samarbeidsklimaet mellom venneforeningene og museene varierer, forteller Sterud. Noen steder har de to aktørene et godt samarbeid med avklarte roller og ansvarsoppgaver og et gjensidig mål for arbeidet. Samtidig finnes flere eksempler på at samarbeidet kan være utfordrende. Det kan være personlige samarbeidsproblemer mellom sterke ledere i museene og venneforeningene. Andre steder er samarbeidsproblemene av mer strukturell karakter. Som vi har vært inne på, har museumsreformen medført betydelige endringer i museumssektoren. Den har blitt profesjonalisert og sentralisert, og krav til nasjonal og regional relevans i museene har medført at de nye, konsoliderte museene ofte prioriterer strengere

mellom ulike arenaer. Noen arenaer har blitt prioritert opp, til glede for de frivillige på disse stedene, mens andre arenaer har blitt nedprioritert, med tilsvarende skuffelse og frustrasjon. En faglig fundert omprioritering kan være vanskelig nok for ansatte i museene, men det kan være enda verre å få med de frivillige. Museumsvenner brenner gjerne for sitt museum, sitt bygdetun, sin samling, ikke nødvendigvis for museet i nabokommunen, eller det konsoliderte museet. I slike prosesser kan det oppstå betydelige konflikter.

Større geografiske avstander mellom museumsledelsen og de frivillige har ført til at kommunikasjonen er tyngre enn den var tidligere, og at det tar lengre tid å iverksette initiativ fra de frivillige. Det finnes også enkelte eksempler på at museumsledelsen nærmest ikke ønsker den frivillige aktiviteten velkommen, forteller Sterud. Dette er likevel sjeldent. Ikke desto mindre savner museumsvennene et større engasjement fra museene mange steder. Sterud er imidlertid ikke overrasket over at museene er mindre opptatt av de frivillige i dag. «Offentlige museumsdokumenter har i svært liten grad omtalt det frivillige arbeidet som en viktig ressurs», sier han. I FNMs innspill til den nye museumsmeldingen påpeker de derfor at «samarbeid mellom museumsinstitusjonene og frivilligheten omtrent ikke er nevnt i den forrige stortingsmeldingen, *Framtidas museum – Forvaltning, forskning, formidling og fornying*. Dette til tross for at det er en kjensgjerning at frivilligheten har betydd svært mye for museumsarbeidet til alle tider». FNM opplever at den manglende satsingen og interessen på frivillig museumsarbeid fra statlig hold gjenspeiler seg i manglende økonomisk støtte. Foreningen får ikke driftsstøtte gjennom Kulturrådet, og baserer seg kun på kontingent fra medlemsforeningene. Alt arbeid i organisasjonen gjøres av et arbeidende styre.

Husflid i hver en krok

For 150 år siden var husflid og kunsthåndverk en vesentlig del av husholdet. Så ble samfunnet industrialisert. Håndverk ble industrialisert og

kunne kjøpes. Samfunnet ble mer spesialisert. Som nevnt var den primære målsettingen ved etableringen av Norges Husflidslag i 1910 å styrke husflid som næring. Dette er fortsatt en viktig målsetting for foreningen, men i dag står foreningen på flere ben. Både *undervisning*, *husflidsproduksjon* og *husflidsutsalg* er uttalte arbeidsområder. Bak etableringen av organisasjonen lå det en estetisk bevissthet med fokus på ivaretagelse av det gode håndverket. Foreningen har derfor vært engasjert i utvikling av gode utdanningstilbud i håndverksfag. I dag er disse under press, og foreningen jobber for at kunst- og håndverksfagene skal få større plass i skolen. De frivillige i de lokale husflidslagene driver framfor alt med nettopp undervisning og opplæring. Organisasjonene driver en utstrakt kursvirksomhet gjennom Studieforbundet kultur og tradisjon, med om lag 65 000 studietimer årlig. Det arrangeres kurs i en lang rekke teknikker, som bunadstilvirking, koftesøm, vevteknikker, trearbeid, spinning, produksjon av stoffer og gamle teknikker som stamping av vadmél, med mer. De siste årene har utvikling av teknikker og drakt fra vikingtiden blitt veldig populært.

Norges Husflidslag har et eget medlemskap for profesjonelle husflidhåndverkere. Disse danner et eget nettverk og får hjelp til blant annet profilering og nettverksbygging. Slikt medlemskap er forbeholdt personer med relevant utdannelse innen sitt fag, men utøvere kan også bli juryert inn av en fagjury. Husflidhåndverkere regnes som profesjonelle kunstnere i Norge i ulike kulturpolitiske sammenhenger, og flere husflidhåndverkere er gjennom årene tildelt Statens kunstnerstipend i kategorien Folkekunst. Mange av de frivillige har en dobbeltrolle som både profesjonell næringsutøver og frivillig.

Den største økonomiske virksomheten til organisasjonen er de 35 husflidsbutikkene rundt om i landet. Butikkene eies i hovedsak av lokale/regionale husflidslag, med noen private eierskap i tillegg. Alle inngår i merkevaren Husfliden. Deler av butikkenes eventuelle overskudd går tilbake til lokal aktivitet i eierorganisasjonene for å opprettholde og videreføre kunnskap i husflid og håndverk blant barn, ungdom og voksne, forteller Marit Jacobsen, direktør i Norges Husflidslag.

Den frivillige aktiviteten i organisasjonen er knyttet til de 23 000 medlemmene i 366 lokallag og 19 fylkeslag. Lagene har ofte bunadsgrupper, vevgrupper, knivgrupper og lignende. Mange har nære samarbeid med lokale museer. De fleste av medlemmene er mellom 50 og 80 år, om lag 10 prosent av medlemmene er under 26 år, mange av dem barn. Medlemstallet har vært stabilt de seinere årene. Bladet *Norsk Husflid* gis ut fem ganger i året og distribueres til alle medlemmer samt cirka 2000 andre abonnementer. Nettsidene husflid.no er en annen formidlingskanal for kunnskap om og i håndverk. Nettsiden unghusflid.no retter seg eksplisitt mot yngre aldersgrupper. Jacobsen forteller at organisasjonen jobber med ulike prosjekter. For tiden jobber de med bærekrafttematikk, deriblant prosjektet *Holdbart* som fokuserer på hvordan tradisjonshåndverk og materialkunnskap kan bidra til å gjøre forbruket mer ansvarlig – mer bærekraftig.

Norges Husflidslag er akkreditert som ikke-statlig organisasjon (NGO) av UNESCO. I den rollen har husflidslaget oppgaver knyttet til oppfølging av konvensjonen om vern av immateriell kulturarv. Blant annet lages det oversikter over glemte og nesten glemte håndverksteknikker. I 2017 gikk Institutt for bunad og folkedrakt, Noregs Ungdomslag, Norsk folkedraktforum, Studieforbundet Kultur og tradisjon og Norges Husflidslag sammen om et langsiktig mål: å få nominert bunadbruk i Norge til UNESCOs representative liste for immateriell kulturarv. Søknaden skal etter planen sendes i 2022.

Folkets drakter

Den norske bunad- og folkedrakttradisjonen er en viktig identitetsmarkør i Norge, og derfor noe som både forener og splitter. Norsk folkedraktforum (Nff) ble etablert i 1995. Formålet er å «arbeide med bunader som er i samsvar med den folkelege draktskikken i Noreg». For Nff er selve håndverket og den tekstile kulturarven viktig. Nff sitt mål er at dagens bunader skal bli laget i samsvar med håndverkstradisjonene i de gamle

folkedraktene, som bunadene bygger på, forteller lederen i Nff, Jakob Bjerkem. Norsk folkedraktforum har aldri vært en stor organisasjon. De har om lag 120 medlemmer. Mange av medlemmene er tradisjonsbærere i folkedraktsøm. I starten jobbet de fleste av medlemmene med rekonstruksjoner av folkedrakter; i dag er mange av medlemmene knyttet til museer og andre kunnskapsinstitusjoner. De frivilliges interessefelt bidrar til at organisasjonen har et godt og tett samarbeid med flere museer. Samtidig er organisasjonen kritisk til at stadig flere museer nedprioriterer arbeidet med folkedrakter ved blant annet å ikke fornye stillinger for personer med fagkompetanse.

Norsk folkedraktforum har gjennom årene hatt flere dokumentasjonsprosjekter. For tiden jobber organisasjonen med prosjektet «Hovudplagg og hårmote i folkedrakt og bunadbruk», der målet er å innhente kunnskap om hår og hodeplagg. Aktiviteten i organisasjonen er ellers knyttet til to årlige fagseminarer. Norsk folkedraktforum jobber sammen med blant andre Norges Husflidslag om nominasjonsprosessen til UNESCO om norsk bunadbruk.

Fra plante til produkt

Linplanten er en av de eldste kulturplantene i verden og har en rekke bruksområder. Mest utbredt er lin til oljeproduksjon og lin til tekstiler. I tidligere tider var linproduksjon og linforedling en vesentlig del av landbruket. Lin ble brukt til å lage klær og seil, for å nevne noe. *Norges Linforening* ble startet på Ås i 1990 i samarbeid med forskningsmiljøet ved Norges landbrukshøgskole (i dag NMBU). I Sverige finnes mange linforeninger, og det var her lederen i Norges Linforening, Anne Holen, som tok initiativet til oppstarten av foreningen, fant inspirasjon til etableringen av en norsk forening. Norges Linforening arbeider med utvikling av oljelin, spinnelin samt andre fiberplanter slik som hamp, nesle og lindebast. Det kulturhistoriske aspektet ved arbeidet deres er knyttet til dokumentasjon og formidling av

gamle produksjonsmetoder for lin, men også dokumentasjon av beredningsutstyr og linprodukter.

Norges Linforening har om lag 150 medlemmer. De utgir bladet *Lin-Nytt* 3 til 4 ganger i året og arrangerer medlemsturer i inn- og utland med tema lin og håndverk. De frivillige deltar på messer og utstillinger med demonstrasjon av beredning, spinning og vedlikehold av lintekstiler. Norges Linforening eier og driver en beredningsstasjon for lin på Apelsvoll på Toten i tilknytning til forsøksstasjonen til NIBIO på samme sted. De fleste av medlemmene er tradisjonsbærere knyttet til foredling og bruk av lin.

Livet langs kysten

Norge er en kystnasjon. På 1980-tallet var fokuset på immateriell kultur på frammarsj, og prinsippet «vern gjennom bruk» fikk stadig sterkere gjennomslag. På den tiden var fartøy og andre deler av kystkulturen i liten grad inkludert i det offentlige kulturvernet, og etableringen var slik sett en reaksjon på det. Forbundet KYSTEN ble stiftet i 1979 etter at de to foreningene «Båtlaget for bevaring av tradisjonelle norske båttyper» og «Foreningen for bevaring av eldre seilfartøyer» slo seg sammen (Berkaak, 1992). Forbundet KYSTEN var viktig for den generelle satsingen på kystkultur og immateriell kultur utover på 1980- og -90-tallet (Småland, 2020), og organisasjonen vokste raskt. I dag er det 121 lokale kystlag med omtrent 10 000 medlemmer rundt om i Norge.

Båtene står i sentrum for kystlagenes arbeid og interesse. Ifølge foreningens medlemsundersøkelse har kystlagene i snitt åtte båter hver. Flere av disse har offisiell vernestatus hos Riksantikvaren. Kystlagene forvalter en rekke bygninger knyttet til båtlivet, slik som brygger og handelssteder, naust og sjøhus, verksteder, tollpakkboder, losbuer, båtbyggerier og verft og havneskur.²⁶ Blant gjenstander som kystlagene forvalter, finner vi fiskeredskaper, maritime redskaper, slipper, kraner og

26 Hentet fra Kystledsundersøkelsen.

Forbundet Kysten har bidratt til at kystkulturen har fått en mer tydelig plass i norgeshistorien og det offentlige kulturvernet. Slik sett er vern av kystkultur et eksempel på et område der det frivillige kulturvernet har vist veien for det offentlige. Hvert år arrangerer Forbundet Kysten et landsstevne. Bildet er fra landsstevnet i Trondheim i 1997.

en mengde båtmotorer. I tillegg ivaretar flere av kystlagene kulturlandskap langs kysten. De fleste av kystlagene jobber med en eller flere former for tradisjonshåndverk, noen jobber med mattradisjoner, og flere av dem driver innsamling av historier og folkløse. Sammenkomster og stevner er viktige sosiale tiltak. Årlige landsstevner med foredrag, konserter, maritime aktiviteter, turer og ikke minst en stor båtmønstring har organisasjonen hatt siden 1982. De seinere årene har en rekke av de frivillige vært sentrale i Kystledsatsingen som tilbyr overnatting langs kysten. Organisasjonen tilbyr diverse kurs i både vern og bruk av båt, deriblant egne kurs for ungdom.

Generalsekretær Per Hillesund beskriver Forbundet KYSTEN som en organisasjon i krysningspunktet mellom kulturvern og friluftsliv. Organisasjonen ble startet på et ideologisk fundament der grønne verdier var sentrale. «Kulturvern og friluftsliv henger tett sammen med miljø og bærekraft. Dette er den gjeldende oppfatningen innenfor vårt felt», sier Hillesund. Flere av de lokale kystlagene er høringsinstanser i lokale saker, der blant annet nedbygging av strandsonen kan være et aktuelt tema. Kystlagene og Forbundet KYSTEN er aktive i kulturvernpolitikken. De har god dialog med Riksantikvaren og har blant annet vært pådriver for å få den nordiske klinkebåttradisjonen inn på UNESCOs liste over immateriell kulturarv. I likhet med de andre kulturvernorganisasjonene som jobber med flytende kulturarv, er Forbundet KYSTEN opptatt av å sikre at sertifisering av fartøy tilpasses bruk av antikvariske fartøy.

Alderen til medlemmene i Forbundet KYSTEN har økt de seinere årene, ifølge Hillesund. Samtidig holder medlemstallet seg stabilt ved at stadig flere personer over 50 blir rekruttert. Mange medlemmer er aktive til de passerer 80. Hovedvekten av medlemmene er menn, men flere av kystlagene har aktive familiemedlemmer og tilpasser aktivitetene til disse. KYSTEN ung er forbundets ungdomslag, med egne aktiviteter for barn og unge.

Vedlikehold av de store båtene

I kjølvannet av at Norge er en kystnasjon, er landet også en sjøfartsnasjon. Rundt om i landet finnes det en rekke større båter som det knytter seg mye frivillig arbeid til. Lenge var dette arbeidet løst organisert, men etter hvert som vernemyndighetene tok et større ansvar for slike båter, oppsto behovet for et felles talerør. Norsk Forening for Fartøyvern ble etablert i 1985, og ble i likhet med Kulturvernforbundet opprettet på initiativ fra Miljødepartementet. Organisasjonen er ikke medlemsbasert i tradisjonell forstand; det er fartøyene som er medlemmene. Blant de 196 medlemsfartøyene finnes en rekke kjente fartøy i både offentlig og privat eie. Blant de eldste er seiljektene *Jelse* og *Anna af Sand* samt *Skibladderne*, alle fra midten av 1800-tallet, men både fiske- og fangstfartøyer, ferjer, fraktestartøyer, losbåter, lystbåter, militære fartøy og redningsskøyter er medlemmer. Det største er fraktestartøyet *Hamen* med en bruttotonnasje på 1364.

Norsk Forening for Fartøyvern har lenge hatt en anerkjent rolle som mellomledd mellom fartøy og myndigheter, både når det gjelder fartøyenes behov for tilskudd til vedlikehold og istandsetting, og når det gjelder retningslinjer for sikkerhet og sertifisering. Etter at de ble tatt ut av departementets budsjett i 2012 og overført til Riksantikvaren, opplever de at styringssignalene har blitt mer uklare. De siste årene har organisasjonen erfart usikkerhet knyttet til mandat og rolle.

Foreningen jobber aktivt for sine medlemmer overfor vernemyndighetene, derfor er det også attraktivt å ha medlemskap. For å sikre at medlemsfartøyene holder et tilstrekkelig antikvarisk nivå og driftes ut fra foreningens formål, opptar foreningen følgende fartøy som medlem: «verneverdige dekkede og større åpne fartøy som bevares etter antikvariske retningslinjer når både eier og forvalter har som formål et varig vern av fartøyet som kulturminne». Ved opptak skal «[f]artøyets alder sammen med sjeldenhet, og andre særlige kulturvernfarende grunner tillegges spesiell vekt». Selve opptaket skjer ved en demokratisk prosess. Det betyr at Norsk Forening for Fartøyvern ikke nødvendigvis velger ut de samme

fartøyene som offentlige vernemyndigheter ville prioritert. Generalsekretær Hedda Lombardo forteller at foreningen blant annet vurderer engasjementet til det frivillige miljøet rundt båten og deres kompetanse, altså mer enn kun en objektiv vurdering av fartøyets kulturhistoriske verdi. Hun mener at denne praksisen blir oppfattet negativt blant enkelte personer hos vernemyndighetene, og at det er en håndfull medlemsfartøy som Riksantikvaren derfor ikke anerkjenner.

Selv om foreningen ikke har personlige medlemmer, anser ledelsen at de 196 medlemsfartøyene samler om lag 10 000 frivillige. Hvem er så disse? «Det er eldre menn som utgjør brorparten av de engasjerte», forteller Lombardo. «Ofte er det personer som fortsatt husker at båtene var i drift, eller som på andre måter har et forhold til båtene», forteller hun. Ofte har forholdet personlig karakter på den måten at det er assosiert med barndomsminner eller yrkesliv. Felles for dem er at de samlet besitter en unik kunnskap knyttet til sjøfart og vedlikehold av båter. For flere av fartøyene kreves det sertifisering som for eksempel kystskipper og maskinist. På tross av at tallet på medlemsfartøy stiger, forteller Lombardo at det eksisterer en vedvarende bekymring for manglende rekruttering til de mange venneforeningene som de frivillige er organisert gjennom. Etter som årene går, er det stadig færre som har et personlig forhold til fartøyene. Lombardo er imidlertid positiv og forteller at interessen for eksempelvis seilskuter er økende blant mange unge. Hun forteller også at miljøet knyttet til dampbåtene i Ørje i Østfold har opplevd en oppblomstring der mange unge har kommet til de siste årene.

I tilfeller der fartøy er eid av museer, har Norsk Forening for Fartøyvern nær kontakt og tett samarbeid både med museene og de mange frivillige venneforeningene som ofte drifter disse fartøyene. «Museene er helt avhengig av venneforeningen og deres kompetanse når det kommer til fartøyvern, fordi det er store tekniske objekter det dreier seg om», sier Lombardo.

Dokumentasjon av de store båtene

Foreningen Skipet er den siste av organisasjonene som jobber med flytende kulturminner. Men i motsetning til Norsk Forening for Fartøyvern og Forbundet KYSTEN jobber ikke Foreningen Skipet (NSS) med båter som en materiell størrelse. Deres interesse og arbeid knytter seg til skip som historisk kildemateriale, undersøkt og formidlet gjennom tekst og bilder. Som en av verdens største skipsfartsnasjoner gjennom etterkrigstiden henger skipsfart tett sammen med utviklingen av Norge som en handelsnasjon, oljenasjon og velferdsnasjon. Utenriksfarten var en viktig arbeidsplass for mange nordmenn og en viktig næring for en rekke norske rederier. Skipene det her dreier seg om, vil aldri bli en del av den materielle, flytende kulturarven i Norge. Mange av de viktigste kulturhistoriske objektene er for lengst omgjort til spiker, og dette vil også bli skjebnen til disse skipene i årene framover. Målsettingen for NSS og den frivillige innsatsen er derfor rettet mot bevaring gjennom dokumentasjon. Foreningens medlemmer har samlet inn bilde- og tekstdokumentasjon siden oppstarten i 1973. Samlet sitter de på et unikt materiale om norsk skipsfart. Den skriftlige dokumentasjonen formidles jevnlig gjennom tidsskriftet *SKIPET* som kommer ut fire ganger i året, samt en rekke bøker som medlemmene har utgitt.

Blant de frivillige i Foreningen Skipet er det mange som har jobbet i norsk skipsfart, enten på rederisiden eller som mannskap på skipene. På 1960-tallet jobbet omkring 80 000 nordmenn på sjøen. Dette tallet sank dramatisk utover 1980- og -90-tallet, slik at den store sjøfartsgenerasjonen er i ferd med å forsvinne. De frivillige blir stadig eldre, og tilskuddet av nye dekker ikke opp for frafallet. Frafallet har også en alvorlig konsekvens for kildematerialet. Blant de aktive medlemmene finner vi en rekke privatarkiv og svært mye nedlagt arbeid som står i fare for å forsvinne ved dødsfall. Styremedlem Erik Bergman forteller at de nylig fikk sikret et privatarkiv bestående av 150 000 bilder fra et dødsbo etter et medlem. Slike privatarkiv er systematisert på varierende vis og i liten grad digitalisert; de frivillige bidrar til å utvikle digitale systemer. Foreningen har de seinere

årene hatt et særlig fokus på å utvikle slike for digital dokumentasjon. Et av de viktigste pågående prosjektene er utviklingen av en database for norske skip, rederier og verft. Dette prosjektet er gjennomført uten offentlig støtte, men gjennom utstrakt frivillig innsats med tanke på å få fram detaljer om norske skipsfartsaktiviteter i internasjonal sammenheng. I 2020 omfattet registeret 20 000 skip.

Foreningen Skipet ønsker samarbeid med de maritime museene i Norge. De avholder blant annet møter på museet på Bygdøy. Foreningen mener samarbeidet kunne vært langt bedre. Til tider opplever de at deres kompetanse ikke verdsettes i tilstrekkelig grad. De opplever heller ikke å bli inkludert i vurderinger på områder der foreningen besitter høy kompetanse. De savner offentlig driftsstøtte til aktivitetene, ikke minst til de aktivitetene som omfatter innsamling av kunnskap om hvilken betydning den norske skipsfartsaktiviteten har hatt i norsk historie. I dag er foreningen utelukkende finansiert gjennom medlemskontingent.

På to og fire hjul

Landsforbundet av Motorhistoriske Kjøretøyklubber (LMK) ble stiftet i 1979 og består i dag av 142 ulike klubber som til sammen organiserer om lag 50 000 medlemmer. LMK skal «fremme bevaring av, forståelse for, forsvarlig bruk av og kunnskap om motorhistoriske kjøretøy, med særlig vekt på kjøretøy som er 30 år og eldre». Interessen for den rullende kulturarven er stor i Norge, og svært mange bruker mye fritid på å ivareta denne. Ifølge generalsekretær Stein Christian Husby er om lag 80 prosent av klubbene i LMK bilklubber. De resterende er klubber for MC, moped, traktorer og militærkjøretøy. Blant medlemsklubbene finnes både merkeklubber (f.eks. Saabklubben Gammalsaabens Venner), lokale klubber (f.eks. Gudbrandsdal Motorvognklubb) og temaklubber (f.eks. Norsk Britisk Bilhistorisk Forening). Den største medlemsklubben er moped- og MC-klubben Norsk Tempoklubb med over 5000 medlemmer. Felles for

medlemmene er at de har en formålsparagraf der kulturvern eller bevaring inngår som en komponent.

Aktiviteten blant de 50 000 medlemmene varierer, og den relativt åpne organiseringa bidrar til at mange ulike aktiviteter kan inkluderes i det frivillige arbeidet. Fra et kulturvernperspektiv er det særlig to bidrag som er vesentlige: istandsetting og bevaring på den ene siden, og formidling på den andre. En allsidig håndverkkompetanse ligger bak begge disse.

LMK sentralt arbeider opp mot myndigheter og beslutningstakere for å tilrettelegge for medlemmenes virksomhet. En viktig politisk oppgave for LMK har vært å etablere en forståelse for motorkjøretøy som en viktig del av kulturarven, særlig hos offentlige myndigheter. De opplever en stadig større anerkjennelse for sitt arbeid. Husby trekker fram to eksempler: Riksantikvarens bevilgning til Freia-bilen som teknisk/industrielt kulturminne, og arbeidet med det nye Norsk kjøretøyhistorisk museum, som er en del av Norsk vegmuseum ved Hunderfossen. Også internasjonalt har oppmerksomheten rundt rullende kulturminner økt, og den internasjonale paraplyorganisasjonen FIVA (Fédération Internationale des Véhicules Anciens) samarbeider blant annet tett med UNESCO.

LMK jobber også aktivt for at retningslinjer som skal bedre sikkerheten til og minske utslippene fra ordinær bilbruk, ikke får negative konsekvenser for veterankjøretøyene. Miljøsoner i byer er en problemstilling for veteranbilmiljøene, men enda mer avgjørende er muligheten for å få kjøpt drivstoff til veteranbiler.²⁷ Når det gjelder standarder for sikkerhet, opplever LMK at de har en god dialog med myndighetene. Veteranbilsikkerhet ble aktualisert etter ulykken på Rjukan i 2019 der fem personer i en veteranbil omkom. Generelt er det likevel svært få ulykker der veteranvognere er involvert, forteller Husby.

I andre land er interessen for historiske kjøretøy ofte en eksklusiv interesse blant personer med god økonomi. Husby forteller at deres søsterorganisasjon i Midtøsten har om lag 120 medlemmer som til sammen eier 2000

27 Etter hvert som metanolblandet bensin har blitt definert som bransjestandard av Stortinget, har LMK jobbet for at myndighetene må sørge for at også etanolfri bensin er tilgjengelig for forbrukerne (såkalt sikringskvalitet E0).

kjøretøy. Verdien av disse er svimlende. Selv om man også i Norge finner flere samlere med solid økonomi, er det ikke her man finner hovedvekten av nordmenn med interesse for veterankjøretøy. Ifølge Husby finner vi en langt mer folkelig tilnærming til kjøretøyinteressen i Norge. Svært mange av de aktive restaurerer og vedlikeholder egne kjøretøy. Det er en relativt høy alder blant medlemmene, og menn er sterkt overrepresentert. Interessen er ofte knyttet til kjøretøy som personene har et forhold til. Det kan være kjøretøy som har vært i familien, eller den første biltypen vedkommende hadde. Men dette er også en global kultur. Vern av historiske kjøretøy har hele tiden vært preget av at biler har blitt importert og eksportert. I en periode ble det importert en rekke eldre biler fra USA og Sverige til Norge, men nå går strømmen motsatt veg, forteller Husby. Den globale markedsøkonomien har forenklet en del av vedlikeholdet. I dag kan man enkelt bestille deler fra andre siden av kloden. Det er slutt på tida da man rotet i delekasser på bilmesser.

Bussnostalgi

Mens LMK primært er interessert i private kjøretøy, er Rutebilhistorisk Forening (RHF) rettet mot offentlig bil- og busstransport. For å forstå arbeidet og interessen til dem som jobber med dette, må vi gjøre et raskt tilbakeblikk til forrige århundre. 1900-tallet var på mange måter rutebilenes århundre, med etableringen av et mylder av små og store rutebilselskap. Selv om vannvegene med rutebåter og jernbanen bandt deler av landet sammen, bidro det nye rutebilnettet til at en rekke steder i landet fikk en ny infrastruktur. Rutebilbransjen etterspurte også materiell, og med det ble det utviklet en *påbyggerindustri* bestående av små og store karosserifabrikker rundt om i landet. Bussenes understell, motor og drivverk var produsert i Sverige, Tyskland, Nederland, USA eller England, men det var i Norge bussene ble tilpasset rutebilselskapenes behov og fikk sitt eget utseende. Dette var en stor industri på 1900-tallet med mer enn 250 verksteder som sysselsatte mange tusen mennesker i Norge. Mot slutten av 1900-tallet ble en rekke norske karosseriverksteder utkonkurrert av store utenlandske

selskaper, og i dag produseres det ikke lenger busser i Norge. Fusjoner og oppkjøp har dessuten redusert antallet busselskaper betraktelig.

Det er denne historien de 1600 medlemmene av Rutebilhistorisk Forening forsøker å ivareta gjennom restaurering, vedlikehold og kjøring av rutebiler samt dokumentasjon av historien til rutebilene og karosseriindustrien. Rutebilene eies i stor grad av private, men de tolv lokallagene og ti veteranbussgruppene har også en del kjøretøy i sitt eie.

For å beskrive den lokale aktiviteten blant de frivillige bruker foreningen to eksempler når vi snakker med dem, dvs. Jønnevald rutebilanlegg ved Skien og Rutebilhistorisk Senter på Ellingsøya ved Ålesund. Førstnevnte er en rutebilgarasje som eies av Telemark Museum og driftes av Telemarksavdelingen av RHF. Sistnevnte er et bussgarasjeanlegg fra 1978 som RHF avdeling Sunnmøre kjøpte i 2012, og som i dag brukes som verksted, garasje og formidlingsanlegg for lokal rutebilhistorie. Her finnes også et tekstilager som hele veteranbussmiljøet har glede av. Den frivillige innsatsen dreier seg om oppbevaring, vedlikehold, dokumentasjon og formidling. Mange av de frivillige har mekaniske ferdigheter.

Selv om det foregår formidling fra verksteder og garasjer, er det på veien den viktigste formidlingen foregår. RHF stiller gjerne med busser når en historisk begivenhet finner sted, når noe skal markeres, eller når noen trenger en litt annerledes transport. Flere av de lokale lagene tar på seg transportoppdrag, selv om dette er begrenset i omfang. I forbindelse med filminnspillinger er bussene ettertraktede, for eksempel i «Kongens nei» der medlemmenes busser var godt representert. Ved siden av å vedlikeholde og kjøre buss er det mange medlemmer som har særskilt interesse for den historiske biten med dokumentasjon og formidling av karosseri- og rutebilhistorien. Det foregår en varierende, men viktig skriftlig dokumentasjon og formidling blant de frivillige, ikke minst gjennom foreningens medlemsblad. RHF har også et bibliotek i Haugesund med et godt utvalg innen bussrelaterte tema.

Menn over 50, og særlig spreke pensjonister, utgjør brorparten av medlemmene i Rutebilhistorisk Forening. De opplever at de stadig rekrutterer «nye gamle», slik at medlemsmassen er stabil. En utfordring

er imidlertid at bussjåfører er attraktive arbeidstakere. Bransjen har hele tiden behov for sjåfører, og mange har deltidsjobb som sjåfører fram til de er 75 år. Da blir det mindre tid til frivillig arbeid.

Også Rutebilhistorisk Forening jobber aktivt politisk. Den viktigste enkeltsaken er å få åpning for at rullende kulturminner kan inkluderes i Kulturminnefondet og i tildelinger fra Riksantikvaren. Til grunn for det må det ligge en verneplan, som de er godt i gang med å utarbeide. Foreningen har også jobbet politisk for at miljøreglement og tekniske krav til kjøretøy må være tilpasset den hverdagen som rutebilentusiastene forholder seg til. Foreningen ser med misnøye på at rullende kulturminner generelt og rutebusser spesielt ikke har en mer anerkjent posisjon i norsk kulturminneforvaltning. De frivillige miljøene får økonomisk støtte til garasjeanlegg som kulturminner, men ikke til det som disse anleggene skal verne om, selve kjøretøyene. Det er dessuten uklart hvem som skal være ansvarlig departement for dette området – kultur, miljø eller samferdsel.

På skinner

En annen del av transporthistorien som frivillige kulturvernere beskjeftiger seg med, er jernbanen. Norsk Jernbaneklubb (NJK) ble etablert i 1969 og er «en forening av jernbaneentusiaster som er glad i tog», forteller leder Nils-Kristian Møller. Hovedaktiviteten til klubben er vedlikehold av jernbanemateriell og infrastruktur. Det er i dette arbeidet det legges ned flest frivillige dugnadstimer. Stasjoner, linjer, lokomotiver og vogner settes i stand og holdes ved like. NJK eier 10 lokomotiver, 17 skiftetraktorer, 20 motorvogner, 69 personvogner og cirka 130 godsvogner. Noe av dette er i kjørbar stand, noe materiell er under oppussing, mens noe oppbevares for framtidig oppussing.

Kjøring av gamle tog er en viktig del av aktiviteten til de frivillige. På Østlandet organiseres dette gjennom driftsavdelingen Norsk Museumstog som kjører historiske tog på det nasjonale jernbanenettet. Togsettet inneholder spisevogn, barvogn og salongvogner der de reisende får servering.

I deler av kulturvernet besitter frivillige kunnskap som i liten grad finnes i det offentlige kulturvernet. Det gjelder blant annet for de rullende kulturminnene, der mange av de frivillige er tidligere ansatte i jernbanen. På bildet prøvekjøres et damplokomotiv som frivillige har restaurert, for å skape opplevelser for et bredt publikum.

I 2019 kjørte toget ukentlig turer Nordmarka rundt, samt noen charterturer. Tilbudet er et samarbeid med Norsk Jernbanemuseum og markedsføres under navnet Historiske Togreiser. Ved siden av Norsk Museumstog finner vi den største aktiviteten på Krøderbanen og på Gamle Vossebanen, der Norsk Jernbaneklubb kjører tog hele sommeren. Aktiviteten på Krøderbanen foregår i samarbeid med Buskerudmuseet. Aktiviteten på Gamle Vossebanen drives av NJK. Museumsjernbaner i drift finnes også på Setesdalsbanen, Urskog-Hølandsbanen og Rjukanbanen. Her drives arbeidet av museer i samarbeid med lokale venneforeninger.

NJK hadde cirka 2100 medlemmer på landsbasis i 2019. De fleste er bosatt i det sentrale Østlandsområdet. Medlemsmassen beskrives av lederen som «gutter i alle aldre», der en overvekt av medlemmene er nær eller over pensjonsalder.

Jernbanemateriell tar mye plass og skal helst oppbevares under tak for å hindre forringelse. Dette er vanskelig å få til. I tillegg er det et vedvarende problem at arealet der materialet er plassert og medlemsaktiviteten pågår, ofte er attraktivt for utbygging. I tillegg deler NJK mange av de andre organisasjonenes frustrasjon over at rullende kulturminner ikke prioriteres tilstrekkelig hos Riksantikvaren. Per i dag er flere jernbanestasjoner og jernbanestrekninger fredet, men det er ingen tog eller annet materiell som er det i Norge. Foreningens leder forteller at de har et godt samarbeid med museer og offentlig myndigheter, særlig Bane NOR, men at sistnevntes krav til inntjening ofte kan komme i konflikt med NJKs arbeid. Nye sikkerhetsrutiner kan også sette en stopper for kjøring av veteran tog på åpen linje. Etter hvert som automatisk togstopp blir innført i Norge, forsvinner mulighetene for å kjøre damplokomotiv andre steder enn på dedikerte museumsbaner.

Pilotenes domene

Landsforeningen for Luftfartøyvern (LFL) ble stiftet i 2016 på Kjeller og er en av de nyeste landsdekkende kulturvernorganisasjonene. LFL har

som formål å fremme bevaring av verneverdige luftfartøy, og å ivareta det frivillige luftfartøyvernets interesser.²⁸ Selv om landsforeningen er ny, er ikke interessen for å ivareta veteranfly ny. En rekke personer og miljøer har hatt en slik interesse i mange år. Tidligere var aktivitetene gjerne knyttet til klubbene i Norsk Aero Klubb, NAK, som i dag heter Norges Luftsportforbund. Norges Luftsportforbund har en sentral rolle i pilotutdanningen for og organiseringen av privatfly i Norge, og de har en utbygd infrastruktur for flyving og tett samarbeid med norske luftfartsmyndigheter. Nå er den historiske interessen altså skilt ut i LFL.

Frivillig aktivitet innen luftfartøyvern er særlig knyttet til en interesse rundt det å bygge, vedlikeholde, operere og – ikke minst – fly historiske luftfartøy. «Vern gjennom bruk» er et gjennomgående mantra for LFL, der de frivillige ønsker å formidle hele opplevelsen knyttet til flyvning, også den taktile delen av flyene: lyd, lukt, og å ta og føle på. Like viktig som den materielle opplevelsen og kunnskapen er den immaterielle delen av luftfartøyvernet, der håndverkkompetansen og kunnskapen knyttet til å fly og operere historiske flytyper er sentral. Det er for eksempel stadig færre som kan fly et halehjulsfly,²⁹ forteller lederen av LFL Morten Sletbak Haave.

Kompetansekravene til dem som skal vedlikeholde og ikke minst fly de gamle flyene, er store. Men får gjort lite med en brennende interesse dersom man ikke har den rette sertifiseringen av luftfartøyet eller flygeren. Denne kan man få gjennom veteranflyklubbene. For enkelte større flytyper er det primært tidligere yrkesflygere, enten sivile eller militære, som har sertifisering. Siden yrkesflygere går av med pensjon relativt tidlig, er det mange i luftfartøyvernmiljøet som har en profesjonell flygerbakgrunn. Ifølge Haave kommer det stadig nye til. Den frivillige aktiviteten rundt historiske luftfartøy foregår over hele landet, fra Bodø i nord til Lista i sør. Tyngdepunktet for historiske fly er likevel på Kjeller ved Lillestrøm. Her

28 <http://www.flyvern.no/about/>

29 Halehjulsfly er et fly med ett hjul under hver av vingene, som er foran flyets tyngdepunkt, og et tredje hjul under flyets hale, langt bak tyngdepunktet. Dette er spesielt mindre rettningsstabilt under avgang og landing, særlig i sidevind. Før andre verdenskrig var dette likevel den dominerende flytypen, da det ga relativt lavere totalvekt og litt mindre luftmotstand enn såkalte nesehjul, der det tredje hjulet står foran hovedhjulene.

er det største aktive flymiljøet, og flyplassen huser en rekke flyvedyktige veteranfly fra 1928 fram til i dag.

Eierskapet til de mange luftdyktige luftfartøyene varierer. Dette påvirker organiseringen av det frivillige arbeidet. Noen fly eies av flyklubber, ett fly eies av Norsk Luftfartsmuseum, mens et flertall av mindre luftfartøy er i privat eie. Noen få, større og mer krevende fly eies av stiftelser. Et eksempel på sistnevnte finner vi på Torp flyplass, der Stiftelsen Dakota Norway med en venneforening på 1600 personer drifter og flyr et passasjerfly av typen DC-3 Dakota. Det pågår også et omfattende arbeid i stiftelser knyttet til å få en Gloster Gladiator 423 fra kampene på Fornebu 9. april 1940 luftdyktig, samt å få en Spitfire som tjenestegjorde på kontinentet under andre verdenskrig, på vingene.

Den viktigste oppgaven for LFL har siden oppstarten vært å etablere en omforent nasjonal verneplan for luftfartøy i Norge. Hensikten er å sikre materiell og immateriell kulturaktivitet ved å utarbeide et nasjonalt register og å utvikle en prioritering av hvilke luftfartøy som kan og bør vernes som nasjonale flyvedyktige kulturminner.

Livets vann

Norske Akevitters Venner er – som navnet tilsier – en forening med en brennende interesse for livets vann, akevitten. Utgangspunktet for organisasjonsopprettelsen var et stortingsvedtak i 1998 om privatisering av Arcus, som mange fryktet ville bidra til at norsk akevittproduksjon ble flagget ut av landet. Det medførte at en vennekrets «slo ring om den tradisjonsrike norske akevitten, knyttet til potetsprit, fatmodning og god mat- og drikkekultur», som Ingvar Hage, dagens leder av foreningen og en av grunnleggerne, uttalte til medlemsbladet *AquaVIT* (nummer 2/2009).

Den lokale aktiviteten er arrangement av sosial karakter, der mat og ikke minst drikke er den viktigste ingrediensen. Arrangementene inneholder som regel et foredrag der ulike temaer knyttet til akevitt presenteres. Av og til organiseres det ekskursions. Sentralt settes det av mye

ressurser til å produsere bladet *AquaVIT* som medlemmene mottar. Aktiviteten til venneforeningen økte utover på 2000-tallet i takt med en generell økende interesse for norsk- og lokalprodusert mat og drikke, og i dag har organisasjonen 8000 medlemmer fordelt på 46 lokallag. Selv om foreningen startet som et nasjonalt initiativ, fant man raskt ut at det var lokalt de viktigste aktivitetene kunne foregå.

Det tradisjonelt kulturvernorienterte arbeidet dreier seg om dokumentasjon av den norske brenneritradisjonen. Noen lokallag samarbeider med museer i tradisjonelle brenneristrøk, mens andre samarbeider med arkiver om arkivmaterieell fra norsk akevittproduksjon. Hage trekker også fram foreningens arbeid med det teknisk-industrielle kulturminnet Atlungstad Brenneri. Mange frivillige kulturvernorganisasjoner er opptatt av å videreføre handlingsbåren kunnskap knyttet til produksjonen, men Norske Akevitters Venner har ikke det fokuset. Selv om ølbrygging har blitt den nye folkesporten, har organisasjonen ingen planer om å brenne potetsprit selv. «Det er nærmest et umulig prosjekt som ikke vi skal jobbe med», sier Hage.

Foreningen har imidlertid jobbet politisk for å fremme norsk akevitt. Det viktigste resultatet av dette arbeidet var innføringen av et regelverk i 2011 som fastsatte kriterier for å benytte betegnelsen «Norsk akevitt». Her heter det at potetbrennevinet skal være produsert i Norge av minimum 95 prosent norske poteter, og at det skal være modnet på eikefat.³⁰ Helt siden oppstarten har foreningen hatt et godt samarbeid med bransjen – både produsenter og serveringssteder. Det viktigste arbeidet rettet mot serveringsbransjen er Norske Akevitters Venners autorisering av serveringssteder. I dag kan 40 steder smykke seg med tittelen «Autorisert serveringssted for norsk, fatmodnet akevitt», som foreningen tildeler.

30 <https://lovdata.no/dokument/LTI/forskrift/2010-12-17-1810>

En tradisjon fra middelalderen

Heraldikk er læren om våpenmerker og våpenskjold. Norsk Heraldisk Forening ble etablert i 1969 og har i dag om lag 250 medlemmer på landsbasis. Ifølge formann Kaare Seeberg Sidselrud består flertallet av medlemsmassen av amatører med interesse for heraldikk, men det finnes et mindretall av fagfolk. Den sistnevnte gruppa består av både kunstnere som lager våpenmerker, og personer med akademisk interesse for heraldikk. Den akademiske interessen manifesterer seg blant annet i det vitenskapelige, nordiske *Heraldisk Tidsskrift* som utgis i København av det skandinaviske Heraldisk Selskap. Blant amatørerne finner vi, ifølge Sidselrud, en del personer med interesse for slektshistorie, men også personer som har møtt heraldikken gjennom vinetiketter, fotballklubber og bilmerker. Generelt er det en overvekt av menn i foreningen, mange av dem i relativt høy alder.

Hovedtyngden av medlemsaktiviteten foregår i Oslo, der flertallet av medlemmene bor. Aktiviteten omfatter medlemskvelder der foredragsholdere presenterer ulike tema. I den offentlige debatten har Norsk Heraldisk Forening nylig markert seg i forbindelse med etableringen av nye kommunevåpen i forbindelse med kommunereformen. Tidligere var kommuner bundet av en forskrift i utarbeidelsen av kommunevåpen. I seinere år har man sett bort fra denne og overlatt ansvaret til kommunene selv. Dette har medført at en rekke nye kommunevåpen ikke følger heraldiske standarder. Foreningen har både påpekt dette overfor myndigheter og jobbet mot kommunene for at de skal ivareta den heraldiske tradisjonen.

På skattejakt

De siste frivillige kulturvernerne vi skal presentere i dette kapitlet, er metallsøkerne eller «detektoristene». Aktiviteten til Norges Metallsøkerforening dreier seg utelukkende om metallsøking. Metallsøkere, som opprinnelig ble utviklet som minesøkere på 1930-tallet, kan i dag kjøpes for

et par tusen kroner. Metallsøking foregår mest på dyrket mark, der man lettest finner arkeologiske gjenstander. I og med at ferdsel på dyrket mark kun er tillatt utenfor landbruksseong, og snø og frost vanskeliggjør leting, er aktiviteten primært begrenset til et par måneder vår og høst.

Metallsøking er en tidkrevende hobby. Når man søker, må man gå systematisk til verks og samtidig innstille seg på at for hvert spennende funn må man grave opp kilovis med søppel. Lederen i Norges Metallsøkerforening, Erik Rønning Johansen, forteller at 98 prosent av det de finner, er nettopp søppel. Men av og til finner de spennende ting. «Enkeltobjekter som er mest interessant for flertallet, er sølvmynt fra 1650 til 1905», forteller han. «Finner vi en tiøre fra 1880, har vi gjort funnet for dagen.» Hobbyen er med andre ord særlig godt egnet for folk med god tid, og særlig dem som kan sette av noen dager i perioden mellom frost og våronn. Blant medlemmene er det flest menn, cirka ni av ti, ifølge Johansen.

Metallsøkerinteressen fører ofte med seg en mer generell arkeologisk interesse, særlig knyttet til de gjenstander medlemmene finner. På nettsidene til foreningen er de frivilliges funn avbildet og katalogisert med supplerende opplysninger. Selv om foreningen omtaler dette registeret som et digitalt museum, er metallsøkernes mål å finne gjenstandene, ikke å samle på dem. Det er klare regler for hvem som skal ha detektorfunn. Gjenstander datert før 1537 og mynt eldre enn 1650 er statens eiendom og skal derfor leveres til fylkeskommunen for videre forvaltning. Nyere gjenstander tilfaller ofte grunneier eller den som finner dem. Ifølge Johansen er ofte problemet at ingen ønsker å ivareta nyere gjenstander.

Metallsøkerne har godt samarbeid med fylkeskommunen, som utgjør førstelinjen i forvaltningen av arkeologiske gjenstander. Samtidig ønsker medlemmene et enda tettere samarbeid. De ønsker at det i plan- og bygningsloven, og praktiseringen av denne, blir satt av tid til søk, og at det i større grad blir åpnet for at amatører får tilgang til utgravningsområder etter at de profesjonelle arkeologene er ferdig. Dette har man fått til enkelte steder, blant annet i forbindelse med E6-utbyggingen i Østfold. Resultatet var mange interessante funn gjort av metallsøkerforeningen.

Søk med metalldetektor etter gjenstander er et arbeid som krever tålmodighet, der hoveddelen av funnene må karakteriseres som søppel. Men noen ganger er det virkelige skatter som dukker opp. Våren 2021 fant fire kamerater dette keltiske beslaget i Stjørdal i Trøndelag. Beslaget er datert til vikingtid, og ligner et beslag fra Osebergfunnet.

Kort sagt

Det frivillige, organiserte kulturvernet kjennetegnes av å være omfattende og mangfoldig. Innsatsen er rettet mot en rekke ulike aktiviteter, som tekstproduksjon, innsamling og tilgjengeliggjøring av kilder, vedlikehold og istandsetting/restaurering, opplæring og tradering av kunnskap, historieformidling, drift og dugnadsarbeid. Sagt på en annen måte har de frivillige en rekke ulike funksjoner i kulturvernet samlet sett. De forstår seg selv som en ressurs med mye kunnskap som det offentlige i større grad bør anerkjenne og lytte til.

Hva slags kultur er det organisasjonene i Kulturvernforbundet er opp-tatt av? Flere organisasjoner dreier seg om vern av bevegelige kulturminner. Dette er en langt nyere del av kulturvernet enn for eksempel byg-ningsvern og husflid. Som vi skal komme tilbake til, handler det for mange av de frivillige i denne kategorien om vern og historisering av eget yrkesliv. Organisasjonene i denne gruppa er likevel forskjellige; blant annet skiller Forbundet KYSTEN seg ut ved å være mer fokusert på miljø og bærekraft enn de andre. Foreningen Skipet skiller seg ut ved ikke å drive med ved-likehold, i motsetning til de andre.

Den norske historiske forening, Landslaget for lokalhistorie, Norsk Slektshistorisk Forening og Slekt og Data har til felles at de bruker historiske kilder og produserer tekst om historiske forhold. Norsk Folke-minnelag har særlig hatt fokus på å tilgjengeliggjøre både skriftlige og muntlige kilder. Så også Norges Metalsøkerforening som driver en egen form for arkeologi og dermed framskaffer arkeologisk kildemateriale. Flere av disse organisasjonene har relativt tette bånd til academia og offentlige institusjoner, slik at det kan være utfordrende å skille den frivillige virksomheten fra den profesjonelle. Det gjelder imidlertid ikke Norges Metalsøkerforening, og Landslaget for lokalhistorie har sentralt sett beveget seg vekk fra academia. Siden noen av organisasjonene gir ut såkalte vitenskapelige publikasjoner, altså fagfelleverderte, gjøres tekstproduksjonen av profesjonelle historikere og museumsansatte. Disse må vi gå ut fra gjør noe av arbeidet i sin arbeidstid. Det samme gjelder den mer

dokumenterende tekstproduksjonen, som lokalhistoriske årbøker. Mange av disse tekstene skrives av for eksempel museumsansatte, som skriver både i arbeidstiden og på fritiden.

Norges Husflidslag, Norges Linforening, Norsk folkedraktforum og Norsk nuperelleforening jobber med håndverkstradisjoner. Håndlingsbåren kunnskap er viktig, derfor er organisasjonene mer rettet mot ivaretagelse av immateriell kulturarv, selv om også det materielle kan være viktig. Såkalte tradisjonsbærere danner kjernen av de frivillige her.

Fortidsminneforeningen, Norsk Kulturarv og Norsk Fyrhistorisk Forening driver særlig med bygningsvern. Fortidsminneforeningen har også en gjenstandssamling. Museenes venneforeninger er opptatt av drift, vedlikehold og samlinger ved museene, og museumslag kan ha ansvar for både enkelthus og bygdetun. Også lokale historie- og kystlag besitter samlinger. Flere av de lokale organisasjonene forvalter samlingene i samarbeid med offentlige/halvoffentlige institusjoner. Organisasjonene har tette bånd både til academia og til det offentlige kulturminnevernet. Norsk Kulturarv driver også med bygningsvern, men har fokus på hvordan bygningsarven kan tas i bruk, levendegjøres og danne utgangspunkt for verdiskaping.

Som vi har sett, varierer økonomien til de ulike organisasjonene mye, fra mange millioner til noen få hundre tusen. Vi har sett at det varierer i hvilken grad den økonomiske aktiviteten er organisert lokalt eller gjennom de nasjonale organisasjonene. Noen foreninger, slik som Norges Husflidslag, organiserer medlemskap nasjonalt og får dermed relativt store kontingentinntekter, men også utgifter i den landsomfattende organisasjonen, mens andre, slik som Landslaget for lokalhistorie, organiserer medlemskap lokalt og får dermed kun begrensede kontingentinntekter fra lagene. Fortidsminneforeningen har på sin side en betydelig museumsaktivitet, som langt på veg er profesjonelt drevet, med tilsvarende inntekter og utgifter. Hvis vi likevel skal forsøke å si noe om foreningsøkonomien, ser vi at offentlig støtte utgjør den viktigste inntektskilden for de store organisasjonene, mens medlemskontingent utgjør den viktigste inntektskilden for de små organisasjonene. De ulike departementene har

ulike retningslinjer for offentlig støtte. Det opplever organisasjonene som uheldig. Flere nevner at ordningene under Klima- og miljødepartementet er mest forutsigbare og minst krevende.

Hva kjennetegner den organiserte frivilligheten i kulturvernet?

Vern gjennom bruk er et mantra for mange av organisasjonene, og representerer på mange måter de frivillige organisasjonenes verneideologi, men også en formidlingsstrategi. Håndtering og bruk av kulturminnene er helt vesentlig for motivasjonen til de fleste. For mange innebærer bruk levendegjøring og gjenskaping av historiske forhold. Mye av aktiviteten til organisasjonene er rettet mot egne medlemmer, men flere har en utpreget utadrettet virksomhet. Mange av organisasjonene holder kurs for både medlemmer og ikke-medlemmer, eller formidler kunnskap til et allment publikum. Flere av organisasjonene har også en viktig rolle i turistnæringen. Dette gjelder organisasjoner med museumsdrift, Fortidsminneforeningen med sine anlegg, men også kystlagene og fyrvennene som tilbyr overnatting, og jernbanevernerne som tilbyr tilrettelagte turer med tog rundt Nordmarka.

De frivillige selv er generelt sett en godt voksen gruppe med mange pensjonister. Enkelte av organisasjonene har utfordringer med at medlemsmassen blir stadig eldre, men det later til at de fleste lykkes relativt godt med rekruttering. Det rekrutteres stadig nye pensjonister. Flere av organisasjonene har slått seg til ro med at kulturvern er en interesse som for mange kommer med årene. Så lenge man har hjemmeboende barn, er den frivillige innsatsen gjerne rettet mot barnas aktiviteter, men når barna flytter ut, knyttes ofte frivilligheten til det man selv interesserer seg for. For noen av organisasjonene oppleves det politiske fokuset på rekruttering og involvering av barn og unge som vanskelig og unødvendig, mens andre synes det er viktig og jobber målrettet for å få med flere unge. I noen sammenhenger har vi hørt at den aldrende medlemsmassen blir en trussel

mot kulturvernet, fordi vernet er knyttet til en bestemt type kunnskap som dør ut med de frivillige.

Flere av de frivillige organisasjonene har karakter av å være yrkesfelleskap, der aktivitetene dreier seg om historisering av eget yrkesliv. Det har vi særlig hørt om når det gjelder de bevegelige kulturminnene. Kulturvernorganisasjonene gjenspeiler i stor grad et tradisjonelt kjønnsrollemønster, der menn dominerer organisasjonene som driver med mekanikk og motor, mens kvinnene dominerer husflid og tekstil. Noen av organisasjonene har en mer blandet kjønns sammensetning. Et par av organisasjonene har prøvd å få en bedre balanse mellom kjønn, men har erfart at det er vanskelig å endre på dette. Kjønns sammensetningen i enkelte av organisasjonene har klar sammenheng med nettopp forbindelsen til enkelte yrkesgrupper.

Vi kommer ikke så tett inn på den individuelle interessen og motivasjonen for kulturvern gjennom intervju med lederne av organisasjonene. Likevel sier de at interessen for kulturvern for mange er knyttet til personlige minner. Det kan være et hus man husker fra oppveksten, et kulturmiljø man vokste opp i, et kulturlandskap, et håndarbeid, båter man tok som barn, bilen som far hadde da han vokste opp, bunaden man arvet fra bestemor, eller altså minner fra det tidligere yrkeslivet. Slekt og Data oppgir at medlemmene framfor alt ønsker mer kunnskap om egen slekt. Lokalhistorie som ikke er skrevet av faghistorikere, skrives nesten alltid av folk fra lokalmiljøet, de frivillige i bygdekvinnelaget tar vare på mattradisjoner fra sine respektive områder, museumsvenner ivaretar lokale kulturmiljøer eller samlinger som på en eller annen måte kan knyttes til deres egen historie. En hypotese er dermed at det frivillige kulturvernet får et særlig fokus på tidsalderen som de frivillige vokste opp i, eller da de var arbeidsføre. Slik kan det være at mye frivillig kulturvern grovt sett retter seg mot kultur fra 1940-tallet og fram til 1980-tallet. Hvis dette stemmer, vil vi i framtida få kulturvernorganisasjoner som er opptatt av andre kulturelle forhold enn i dag, slik som for eksempel digital teknologi. At det frivillige kulturvernet i stor grad dreier seg om personlige minner, innebærer at den stedlige dimensjonen ved fortiden står sentralt. Historien som produseres,

blir situert og stedets betydning betonet. Det frivillige engasjementet står i klar sammenheng med den stedlige dimensjonen ved fortiden, derfor vil ikke frivillig innsats kunne flyttes fra et sted til et annet.

Hva slags kunnskap er det så organisasjonene produserer? Mange av organisasjonene produserer arkiver, samlinger og databaser, altså kilder for seinere kunnskapsproduksjon. Det kan handle om dokumentasjon og innsamling av alt fra gjenstander, oppskrifter og teknikker til gravminner, arkeologiske kilder og genealogier, eller båtregistre, fyrstasjoner eller rutebiler. Flere av organisasjonene organiserer og tilgjengeliggjør dette stoffet gjennom databaser. I slike databaser finner vi faktainformasjon, bilder og filmer. Bildene er ofte supplert med metadata, altså informasjon om årstall, opphav, hva og hvem vi ser på bildene, og lignende. Dette materialet er, og vil være, viktig kildestoff for framtidig historieskriving. Flere av organisasjonene driver selv med historieskriving. Tydeligst er dette hos historielagene som hvert år produserer et hundretalls årbøker med en rekke artikler om lokalhistoriske tema. Men også de andre foreningene produserer tekster til bøker, medlemsblader med mer om historisk stoff. En tredje form for kunnskap er det som ofte kalles handlingsbåren eller taus kunnskap. Dette er begreper som gjerne benyttes til å omtale kunnskap som primært tilegnes gjennom aktiv handling og som derfor overføres gjennom praktisk arbeid. Mye av kunnskapsproduksjonen i det frivillige kulturvernet har en slik taus dimensjon ved seg. Mange av de frivillige utøver ett eller flere håndverk på ulike typer kulturminner. Slik sett er de tradisjonsbærere og bidrar til å holde i hevd håndverkstradisjoner som ellers kan gå tapt. Langt på veg kan man si at det er handlingsbåren kunnskap som benyttes når ulike fartøy skal opereres, enten det er en dampmotor eller et halehjulsfly. Dette er kunnskap og tradisjon som må holdes levende dersom man ønsker at slike fartøy skal kunne tas i bruk.

Flere av organisasjonene preges av en høyt utdannet medlemsmasse med tette bånd til historiefagene i akademia og/eller det offentlige kulturvernet. Også her er det tydelige forbindelser mellom den frivillige innsatsen og yrkeslivet. Noen av de frivillige organisasjonene har akademisk eller profesjonsrettet profil som gjør det vanskelig å skille dem fra

profesjonsorganisasjoner som Museumsforbundet. Det gjelder framfor alt HIFO og Arkivforbundet, som vi nettopp derfor har holdt utenfor denne undersøkelsen, men også Norsk Folkeminnelag, Fortidsminneforeningen og Norsk Slekthistorisk Forening preges av historiefaglige miljøer. Forholdet mellom arbeid og fritid glir derfor over i hverandre i kulturvernet, i likhet med distinksjonen mellom frivillig og profesjonell.

Et par av organisasjonene er etablert i samråd med myndighetene. Flere av organisasjonene har tette forbindelser til det offentlige kulturvernet, både gjennom medlemmene og gjennom styrene sine. Enkelte organisasjoners ledelse domineres av personer fra universitet/høgskole/museum og ansatte i offentlig forvaltning. Noen av organisasjonene har styremedlemmer fra offentlig forvaltning. Når tidligere riksantikvar Jørn Holme nå er oppnevnt til ny styreleder i Kulturvernforbundet, er det et eksempel på at frivilligheten og det offentlige kulturvernet ofte befolkes av de samme personene. I flere sammenhenger er det vanskelig å operere med klare skiller mellom det frivillige og det profesjonelle feltet. Dette gjelder imidlertid ikke alle organisasjonene.

Slekt og Data og Norges Metallsøkerforening er eksempler på organisasjoner som gjenspeiler grasrota i langt større grad, så også organisasjonene som driver med vern av bevegelige kulturminner. Således er det organiserte frivillige kulturvernet delt mellom organisasjoner som er tett knyttet til det profesjonelle kulturvernet (i betydningen utdannet til kulturvern på en eller annen måte), og organisasjoner som er basert på et mer folkelig engasjement. Disse kan tidvis verdsette kultur på en annen måte enn den autoriserte diskursen. Det skal vi komme tilbake til.

Det kan også være uklare grenseoppganger mellom det frivillige og det kommersielle kulturvernet. Det gjelder særlig for Norges Husflidslag, men også Norske Akevitters Venner som har tette bånd til akevittbransjen, Norsk Kulturarv retter seg særlig mot kulturarvsbedrifter, der medlemmene også har kommersielle interesser i kulturarv. En god del fyr er drevet som reiselivsdestinasjoner med overnatting og/eller restaurant. I slike tilfeller er det glidende overganger mellom frivillig, ikke-kommersiell innsats og næringsinteresser.

Organisasjonene jobber politisk, om enn i ulik grad. Særlig de store organisasjonene er politiske pressgrupper for å styrke eget interessefelt og tilstrebe offentlig støtte til egen aksom tivititet. Flere organisasjoner jobber politisk for å sikre at lovverk ikke begrenser aktiviteten deres. Eksempler på dette er miljø- og sikkerhetslovgivning knyttet til fartøy og kjøretøy. Enkelte av organisasjonene har en lang historie med å være politiske aktører på miljø- og kulturvernsområdet. Forbundet KYSTEN er for eksempel særlig opptatt av bærekraft og friluftssinteresser langs kysten, mens Fortidsminneforeningen er aktiv i vernesaker og har tradisjon for å drive aktivisme i form av demonstrasjoner o.l. Fortidsminneforeningens Årbok for 2019 var sågar viet temaet aktivisme. Det nye tilskuddet i Kulturvernforbundet, Europa Nostra Norge, har også lobbyisme og politisk påvirkning og bevisstgjøring som en nøkkellaktivitet. For flere av de frivillige organisasjonene er det en sentral aktivitet å skrive høringsuttalelser til politiske prosesser – både lokalt, regionalt og nasjonalt. Flere av de frivillige kulturvernorganisasjonene har dessuten deltatt aktivt i utformingen av kommunale kulturminneplaner. I slike sammenhenger opptrer de frivillige kulturvernorganisasjoner som representanter for lokalsamfunnet. I enkelte sammenhenger kan det derfor være vanskelig å skille mellom frivillighet og lokalsamfunn som analytiske størrelser.

Hvordan vernes minoritetskulturene?

Det skjer mye frivillig kulturvern både innenfor og utenfor organisasjoner som *ikke* er en del av Kulturvernforbundet. Det gjelder blant annet mye av den frivillige innsatsen som retter seg mot vern av urfolks- og andre minoritetskulturer. Som vi var inne på innledningsvis, er den offentlige kulturvern- og identitetspolitikken i dag basert på forståelsen av at det er mange måter å være norsk på. Tidligere ble kulturuttrykk som ble oppfattet som fremmede, definert ut av «det norske», det være seg samisk historie og samiske kulturuttrykk eller kulturen til andre minoriteter i Norge. Der det offentlige kulturvernet lenge var rettet mot bevaring av det som

ble oppfattet som mest mulig norsk, er offentlig forvaltning i dag langt mer opptatt av å utvide forståelsen av hva som kan være norsk kultur, eller kanskje mer presist hva som er eller har vært kultur i Norge. Dermed handler ikke offentlig kulturvern bare om majoritetens kultur lenger, men også om minoritetenes.

Som følge av at Norge har ratifisert internasjonale konvensjoner knyttet til minoriteters rettigheter, har samene i Norge nå formell status som urfolk, mens kvener/norsk-finner, skogfinner, jøder, rom/sigøyner og tater/romani har status som nasjonale minoriteter.³¹ Disse statusene er gitt kulturer som har en lang og spesiell plass i norgeshistorien, og som staten i dag anerkjenner som minoritetskulturer som trenger eget vern. At samene har status som urfolk, henger sammen med at de har hatt en tilstedeværelse i landet i uoverskuelig fortid. De har altså ikke innvandret til landet i hverken eldre eller nyere tid, men befolket denne delen av verden så lenge man kjenner til. I tillegg finnes det et utall av andre minoritetskulturer som følge av nyere innvandring til Norge. Men hvordan engasjerer frivillige seg i vern av kultur knyttet til disse tre kategoriene: urfolk, nasjonale minoriteter og nyere minoritetsmiljøer?

Vi har ønsket å si noe om vern av minoritetskulturer, men i denne studien var det ikke rom for en systematisk gjennomgang av hvordan det skjer. Beskrivelsen baserer seg delvis på empiri fra tidligere undersøkelser (Berge, Haugsevje & Løkka, 2019; Løkka, Engh & Haugsevje, 2019) samt innspill til Kulturrådet vedrørende deres arbeid med immateriell kulturarv, som er tilgjengelig digitalt, og *Rapport fra Riksantikvarens arbeid med minoritetenes kulturminner 2003–2006*. Vi har supplert denne empirien med tre intervjuer av personer som tilhører to av de nasjonale minoritetene. Intervjuene er gjort per telefon. Informantene er intervjuet om henholdsvis Tater-Millas hus, Norsk Skogfinsk Museum og Finnskogdagene. Dette skal tjene som *case* på kulturvern hos nasjonale minoriteter. De

31 Her bruker vi de offisielle betegnelse på disse minoritetene. Tre av dem bruker doble betegnelser, fordi de er delt i synet på hva de vil betegnes som (jf. f.eks. www.regjeringen.no eller www.snl.no). En mer utfyllende beskrivelse av begrunnelsen for betegnelse finnes blant annet hos Eriksen, 2016, og Berge mfl., 2019, s. 21–28.

skal på ingen måte representere hvordan en bestemt minoritetskultur driver frivillig kulturvern, de skal heller ikke tjene til å representere minoritetskulturer generelt. Disse tre casene er valgt fordi vi visste at det var et frivillig engasjement som lå bak kulturvernet knyttet til Tater-Millas hus, Finnskogdagene og Norsk Skogfinsk Museum. Som vi kommer tilbake til, mener vi frivillig kulturvern og minoriteter er en tematikk som bør utforskes ytterligere.

Urfolk

Flere av organisasjonene tilsluttet Kulturvernforbundet forholder seg tydelig til samisk kultur og kulturvern – noen av dem mer tilfeldig, andre mer systematisk. Dette gjelder først og fremst de store organisasjonene: Fortidsminneforeningen, Forbundet KYSTEN, Landslaget for lokalhistorie, Norges Husflidslag, Norsk Folkeminnelag og Slekt og Data. Alle disse har lokallag over hele landet, også i samiske områder. Fortidsminneforeningen eier ett samisk kulturminne, Elvebakken, et sjøsamisk hus i Balsfjord. Fortidsminneforeningen har gitt betydelige tilskudd til ivaretagelse av samiske kulturminner. Norges Husflidslag er en av mange frivillige organisasjoner og foreninger som driver kurs og opplæring i samiske håndverkstradisjoner. Forbundet KYSTEN har gitt økonomisk støtte til sjøsamiske båtbyggermiljø. Norsk Folkeminnelag har gitt ut samiske folkeminner. Det finnes en rekke lokale historielag som dokumenterer og beskriver samisk historie. Landslaget for lokalhistorie er den eneste organisasjonen som også har samisk navn. Flere av de andre kulturvernorganisasjonene kunne hatt større nedslag i samisk kultur, det finnes eksempelvis ingen venneforeninger knyttet til samiske museum i Forbundet for Norske Museumsvenner, selv om også samiske museer har venneforeninger.

Selv om de største kulturvernorganisasjonene inkluderer samisk kultur, er det ikke gjennom disse det frivillige samiske kulturvernet primært foregår. Det har vært utenfor rammene for dette prosjektet å gi en systematisk framstilling av samisk kulturvern, så vi må nøye oss med å

skissere noen hovedlinjer. Frivillig samisk kulturvern har først og fremst foregått gjennom de store samiske interesseorganisasjonene. Det er særlig disse som har kjempet for bruk og vern av samiske tradisjoner, selv om også mindre grasrotbevegelser har stått sentralt i dette arbeidet. Norske Samers Riksforbund er et eksempel på en stor samisk kulturorganisasjon (og et politisk parti) som har kjempet for vern, beskyttelse og bruk av en rekke sider av samisk kultur. Sámiid Duodji og Duodjáriid Ealáhussearvi er de største samiske interesseorganisasjonene for profesjonelle håndverksutøvere. Innad i disse organisasjonene finnes det mange varianter av frivillig engasjement for duodji, samisk håndverkskultur, som omfatter en lang rekke former for immateriell kulturarv (Aamold mfl. (red.), 2017). Det samiske tradisjonshåndverket blir utover dette ivaretatt gjennom et nett av frivillige tilknyttet ulike lag, foreninger, skoler, profesjonelle håndverkere, museum, språk- og kultursenter m.m. (Løkka, Engh & Haugsevje, 2019). Andre tradisjonelle samiske kulturuttrykk som joik, musikk, fortellinger og folketro blir også formidlet, dokumentert og videreutviklet i et samspill av profesjonelle og frivillige og små og store organisasjoner og foreninger. Eksempelvis kan vi nevne den samiske ungdomsorganisasjonen Noereh som har etablert den internasjonale koftedagen for å øke bevisstheten om og statusen til den samiske koftetradisjonen. Samisk Hus i Oslo er eksempel på et møtested som huser en rekke samiske organisasjoner som har vært viktige for vern og bruk av samisk kultur i Osloregionen. Huset i seg selv drives av både ansatte og frivillige. De samiske museene involverer publikum og frivillige i innsamlings- og dokumentasjonsarbeid, slik det for eksempel gjøres i et pågående dokumentasjonsprosjekt om koftebruk ved Varanger Samiske Museum. Det finnes en lang rekke Facebook-grupper om samisk håndverk, språk, kultur og historie, som drives av enkeltpersoner eller frivillige lag og foreninger. Det er viktig å være bevisst på at det finnes minoriteter i minoriteten når det gjelder samisk kultur. Det finnes ulike sørsamiske, sjøsamiske, skoltesamiske, lulesamiske og pitesamiske kulturtradisjoner som også er en del av det samiske kulturvernet.

En undersøkelse av sosial kapital blant samer viser at den samiske befolkningen har høyere deltakelse i næringslivsorganisasjoner enn

gjennomsnittet i Norge, men lavere i det disse forskerne omtaler som «hobbyklubber» (Selle mfl., 2015, s. 115). Med støtte i en tidligere undersøkelse av samiske duodjare, håndverksutøvere, mener vi dette kan henge sammen med at håndverk er en sentral del av den samiske næringstradisjonen (Løkka, Engh, Dahl Haugsevje, 2019). Håndverket er en næring i seg selv, og hos reindriftssamer betraktes håndverket ofte som en del av primærnæringen. Disse to er uløselig knyttet sammen. Vi mener derfor det er grunn til å tro at samer kan anse håndverksforeninger som næringsorganisasjoner. Foruten dette, og at samiske kulturtradisjoner preges av tradisjonsbrudd som følge av fornorskingspolitikken, er det som særlig skiller samisk kulturvern fra kulturvern ellers i Norge, nettopp at kulturvernet har inngått i en kamp for samenes rettigheter generelt. Samisk kulturvern har derfor hatt en langt mer politisk og aktivistisk karakter enn det kulturvernet generelt har hatt ellers i Norge (Tveterås, Arntsen & Jernsletten, 2002).

Samenes status som urfolk gjør at de har fått et stadig sterkere rettsvern knyttet til sin kultur. I denne sammenheng kan vi nevne hvordan såkalt Lokal økologisk kunnskap (LØK) eller Tradisjonell økologisk kunnskap (TØK) stadig oftere blir trukket inn i naturforvaltningen, blant annet gjennom ratifiseringen av FN-konvensjonen om biologisk mangfold og naturmangfoldloven av 2009. Økologisk kunnskap som det her vises til, er kunnskap som særlig knyttes til urfolk – kunnskap der skillet mellom kultur og natur ikke eksisterer. Ofte dreier det seg om urfolkstradisjoner for bruk av naturressurser (f.eks. Joks, 2015). En hypotese er at frivillige fra samiske miljøer trekkes inn i slike type kartlegginger og analyser på en annen måte enn det norske lokalsamfunn gjør.

Nasjonale minoriteter

I 1998 ratifiserte Norge FNs rammekonvensjon for vern av nasjonale minoriteter. Siden da har fem minoritetsgrupper hatt en særegen status som «nasjonale minoriteter» i Norge – med tilhørende rettigheter. Disse

fem nasjonale minoritetene har ulike tradisjoner og kanaler for frivillig kulturvern. Minoriteten rom/sigøyner har selv liten tradisjon for foreningsliv og organisasjonsarbeid. Dette synes til en viss grad å være i ferd med å endre seg, likevel er de få organisasjonene som finnes, små, og de har ofte hatt kort levetid. Ingen av kulturvernorganisasjonene har foreninger eller prosjekter som retter seg mot vern av rom/sigøyner-kultur. Rom/sigøyner er imidlertid opptatt av at de representerer en levende kultur som ikke skal «kulturarvifiseres», derfor fokuserer de på muligheter for å *bruke* og uttrykke sin kultur, ikke verne (Berge, Haugevjev & Løkka, 2019). Hos rom/sigøyner skjer derfor det frivillige kulturvernet gjennom å skape arenaer for kultur. Dette gjøres særlig på Romano kher, kulturhuset deres i Oslo, der de har prosjekter rundt for eksempel musikk, dans og matlaging. Miljøet på Romano kher har laget kokebok, de har en egen TV-kanal med program om matlaging, de har dansegrupper for barn, arrangerer konserter m.m. De ulike prosjektene gjennomføres av ansatte og frivillige i samarbeid. Imidlertid har både Oslo Museum og Kulturhistorisk museum, i samarbeid med minoriteten, hatt utstillinger knyttet til rom-/sigøynerhistorie i Norge. Også festivaler, som Yagori Gypsy Music Festival, arrangert sammen med Kulturkirken Jakob, er viktig for deler av minoriteten.

Minoriteten tater/romani har også liten tradisjon for foreningsarbeid, men i dag finnes det flere ulike interesseorganisasjoner, der Taternes Landsforening og Landsorganisasjonen for Romanifolket er de største. Disse har mobilisert ulike kultur- og kulturvernprosjekter. Både dokumentasjon av historien, språkvern, musikk- og gjenstandsdokumentasjon har vært viktig for denne gruppen. Flere av prosjektene har vært gjort i samarbeid med museer. Glomdalsmuseet ved Anno museum, som er nasjonalt ansvarsmuseum for denne minoritetsgruppen, har dokumentasjonsprosjekter og språk- og kulturarrangement der særlig Taternes Landsforening har vært en viktig samarbeidspartner. Haugalandmuseet og Rørosmuseet har også hatt innsamlings- og formidlingsprosjekter rettet mot tater/romani, der lokale frivillige har vært engasjert i dokumentasjons- og formidlingsarbeidet. Tater/romani-minoriteten og deres forhold til egen kulturarv er et eksempel på at kulturvern kan oppleves som

personlig krenkende, ja nærmest truende, og skape konflikt. Tater/romani-minoriteten stiller seg eksempelvis ikke samlet bak at det er positivt å formidle den mørke historien de er en del av (Berge mfl., 2019). Mange ønsker å glemme fortiden og se framover. Noen er redd for å bli avslørt som tater/romani, mens andre ønsker å tone ned fokuset på det som er annerledes med tater/romani-kultur, og vil at de skal framstå som mest mulig «norske». Ved å legge opp til identitetsbygging gjennom museene kan vi si at det offentlige kulturvernet og dets gode intensjoner også har ført til ytterligere splittelser og konflikt i tater-/romanimiljøene.

Den kvenske/norskfinske minoriteten har derimot langt mer erfaring med organisasjons- og foreningsarbeid enn rom/sigøyner og tater/romani. Dermed har også det frivillige arbeidet i denne minoriteten i større grad vært gjort gjennom organisasjoner, lag og foreninger, men heller ikke den kvenske/norsk-finske minoriteten har særegne kulturvernorganisasjoner etter hva vi kjenner til. Det frivillige kulturvernet gjøres primært av de generelle interesseorganisasjonene og enkeltindivider. I likhet med samene er kvener/norskfinner opptatt av språk, nærmere bestemt retten til språkundervisning og bruk av morsmål. Mye frivillig kulturvernarbeid dreier seg således om rettighetskamp for språkundervisning og morsmålsbruk (for eksempel for eldre og demente) i offentlige tjenester (Berge mfl., 2019). Det er Vadsø museum som er ansvarsmuseum for den kvenske/norsk-finske minoriteten. Museet samarbeider med kvenske og norsk-finske lag og foreninger om dokumentasjons- og formidlingsprosjekter. Mange av historielagene i Finnmark har vært opptatt av å dokumentere og formidle kvensk historie. Men også i den kvenske/norsk-finske minoriteten er det uenigheter om historien, i en så stor grad at minoriteten på mange måter ikke deler identitet (Berge mfl., 2019). Frivillig kulturvern kan således føre til konflikt også her, noe som i sin tur kan gjøre at folk er forsiktige med å engasjere seg. For eksempel ble det lokale protester i Vadsø da Fortidsminneforeningen satte opp sine karakteristiske blå skilt på bygninger i byen og knyttet dem til kvensk kultur. Den delen av minoriteten som identifiserer seg som norsk-finner, mener bygningene ikke tilhører en kvensk, men en norsk-finsk kultur. Tilsvarende konflikt har

museet kommet i. På den måten ser vi at kulturvern og dets definisjoner kan være kilde til splittelse, og hvordan frivillig engasjement kan medføre å ta stilling i en identitetskonflikt.

Den jødiske historien har vært viet stor offentlig interesse, som en del av historien om andre verdenskrig. Andre verdenskrig er imidlertid en svært avgrenset del av den komplekse jødiske kulturarven og dens lange historie. Det er Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter samt de to jødiske museene i henholdsvis Oslo og Trondheim som står for en stor del av den offentlige forvaltningen av jødisk historie og kulturvern i Norge, men prosjekter gjennomføres ofte i samarbeid med de jødiske miljøene og menighetene. Jødisk Museum i Oslo har en venneforening med cirka 600 medlemmer; samme sted finnes det også en jødisk filmklubb.³² Også Holocaustsenteret har en venneforening. Mye jødisk kultur er immateriell og knyttet til praksis og muntlige fortellinger. Denne kulturarven holdes levende i menighetene og i de mer sekulære jødiske miljøene. De jødiske kulturfestivalene er andre viktige arenaer for jødiske kulturuttrykk. Disse er med på å formidle og skape ny interesse for jødisk kultur. Den jødiske minoriteten er både et kulturelt og religiøst fellesskap, og jødisk kultur henger tett sammen med religionen. Det kan føre til utfordringer da religiøse fellesskap ofte holdes utenfor støtteordninger for frivillige lag og foreninger i Norge.

Det er i liten grad levende kultur knyttet til den skogfinske minoriteten, derfor er det av stor betydning for dem å ta vare på de få kulturelle sporene som finnes. Den er i motsetning til de foregående eksempelvis lite opptatt av språklige rettigheter, fordi språket allerede er borte. Kjerneområdet til den skogfinske minoriteten er Finnskogen, men det finnes mindre skogfinske miljøer på Østlandet og andre steder, for eksempel i Verdal i Trøndelag. Stedsnavn er derimot en viktig kilde til skogfinske kulturtradisjoner. Det frivillige arbeidet har derfor rettet seg mot blant annet dokumentasjon og innsamling av skogfinske stedsnavn, gjenstander og andre materielle kulturminner. Norsk Skogfinsk Museum ble etablert i 2005, og

32 www.jodiskmuseumioslo.no

en betydelig del av arbeidet ved museet gjøres ved hjelp av frivillige lag og enkeltpersoner (se nedenfor). Utover det skogfinske museet finnes det flere historielag som dokumenterer skogfinsk historie. Hvert år markeres den skogfinske historien i Norge gjennom Finnskogdagene. Der framføres spel, og kulturtradisjoner formidles til et bredt publikum. Fortidsminneforeningen har også engasjert seg i skogfinske kulturminner ved å overta eierskapet til torpet Abborhøgda på Finnskogen. Skogfinsk matkultur har opptatt både museer, bygdekvinnelag og historielag. I en tidligere undersøkelse har vi blitt fortalt at mange er interessert i å undersøke hvorvidt de har skogfinske røtter. Frivillige enkeltpersoner og foreninger har derfor spesialisert seg på slektsforskning (Berge, Haugsevje & Løkka, 2019). Glomdalsmuseet – Anno museum formidler også skogfinsk historie.

«Se vår ild»

Tater-Millas hus i Solør er en viktig del av taternes/de reisendes kulturhistorie i Norge og derfor også en del av norgeshistorien. Virksomheten rundt Tater-Millas hus kan tjene som eksempel på hvordan frivillige fra en av de nasjonale minoritetene driver kulturvern og ivaretar kulturminner, kulturhistorie og immaterielle tradisjoner.³³ Tater-Millas hus drives av Stiftelsen Tater-Millas venner hvis intensjon er å gi de reisende en arena til å møtes/samles og ivareta sin egen identitet og tilhørighet. Tater-Milla (1886–1976) var datter av Stor-Johan, og en samlende skikkelse for taterne/de reisende. For mange utenfor minoriteten har Tater-Milla blitt kjent gjennom Dagfinn Grønsetts biografi om henne. De siste årene har teaterstykket «Se min ild», om nettopp Tater-Milla, vært satt opp av Skøyerstaten Teater på flere scener på Østlandet. For mange taterer er Tater-Milla blitt et viktig forbilde og et symbol på kulturell identitet.

33 I den følgende framstillingen omtaler vi minoriteten som tater/de reisende, fordi de frivillige knyttet til Tater-Millas hus selv bruker denne betegnelsen. I teksten ovenfor bruker vi tater/romani som er den betegnelsen staten bruker. Det er viktig å være klar over at minoriteten tater/romani er splittet i en rekke ulike saker. Det er derfor ikke slik at dette kulturminnet eller vår informant kan stå som representant for hele minoriteten.

Jenny Emilie Pettersen, bedre kjent som Tater-Milla, er en viktig historisk person for mange romanifolk/tatere. I dag er huset hennes fredet av Riksantikvaren. Huset driftes av frivillige som et samlingssted og formidlingsarena. Siden romani-/taterkulturen har vært basert på en reisende livsform, er det få faste kulturminner knyttet til deres kultur.

Siden taterne var et omreisende folk, har de etterlatt seg få faste kulturminner. Huset etter Tater-Milla er derfor blitt et viktig kulturminne for deler av minoriteten, et kulturminne med stor symbolverdi. Stedet er trolig det eneste bosettingsstedet etter reisende i Norden hvor det er levende kulturaktiviteter i dag. På anbefaling av Riksantikvaren ble huset fredet etter vedtak av Våler kommune i 2019. Huset eies i dag av Våler kommune, men disponeres av Stiftelsen Tater-Millas venner. Styret består av tre barnebarn etter Tater-Milla og to representanter fra bygdefolket i Våler (ikke tilhørende minoriteten). Det er disse fem som er kjernen i det frivillige miljøet, men flere bidrar mer sporadisk. Stiftelsen ble initiert av barnebarnet, Nora Pettersen,³⁴ som sammen med et annet styremedlem fra bygdefolket i Våler stilte med private midler for opprettelsen av stiftelsen våren 2018. Vi har snakket med styreleder og primus motor Nora om hvordan huset drives, og det frivillige engasjementet hennes. Ifølge henne var huset mangelfullt restaurert og ikke i drift i 2018, men nå er det mange aktiviteter og mye liv rundt huset.

Det arrangeres flere faste, årlige arrangementer: en markedsdag i forbindelse med Tater-Millas bursdag der taternes tradisjon for handel holdes ved like, en midtsommerfeiring med konsert, historiedeling, sang, musikk og utstillinger av nye og gamle gjenstander, Vålerdagene der husets og familiens historie fortelles, og julegrantenning. Til alle arrangementene er det hestekjøring, slik taterne pleide å gjøre det. I tillegg er huset åpent for besøk tre dager i uka hele juni. Da er det sang, musikk, historier og samvær. «Det vi ser når huset er åpent, er at dette gjenskaper den gamle bygdekulturen. 'Når flagget er oppe, er det kaffi på kjel', sier vi – det har blitt et slags slagord for oss», forteller Nora. «Mennesker som aldri er på museum, de kommer hit og forteller. En en-til-en-formidling mellom meg eller andre her og dem som kommer. De kommer med håndverk og fortellinger. De syns det hører hjemme her. Det kan være folk som ikke er taterere/reisende også», forteller Nora. Hun hevder at det har blitt stadig

34 Informanten Nora Pettersen omtales med fornavn etter hennes eget ønske. Denne formen bryter med de andre intervjuene, der informantene omtales med etternavn.

større oppslutning om arrangementene. På Midtsommerfesten i fjor var det oppimot 400 besøkende, og Nora forteller at det stadig kommer flere fra bygdesamfunnet, altså folk som ikke selv er tater. «Det viser at det har skjedd store endringer i vårt forhold til bygdefolket», forteller hun.

«Her har det vært samlinger for veteranklubben og historielaget, og biskop, prost og prest har vært på besøk. I vår valgte sognepresten å holde en friluftsgudstjeneste på Millaplassen. Det var en fin seanse med ca. 100 personer til stede og påfølgende kirkekaffe. I morgen kommer det ei skoleklasse som skal ha gjenforeningsfest etter 60 år. De skal ha arrangementet sitt her. Solør har vært et viktig sted for reisende i mange generasjoner. Det forteller kildene og gamle folk. Hjertelaget til folket vårt var i Solør. Her i Solør var dem vant til tater med sitt fremmede språk, liv i leieren, handel og sin fargesterke gestikulering. Solør har vært flerkulturelt og inkluderende lenge. Det viser for eksempel kirkegården i Våler, her hvor det er flest begravet reisende i Norge. Nå har Tater-Millas hus blitt et sted der gamle fordommer viskes ut i godt fellesskap.»

Nora forteller at stiftelsen har fått noe tilskudd fra den nasjonale støtteordningen til kulturprosjekter for nasjonale minoriteter (før forvaltet av KMD, nå Kulturrådet) til drift. Av de tildelte midlene som kommunen fikk av KMD, har det blitt utviklet parkeringsplass samt ei grønn slette der tilreisende kan stå gratis. Det er også planer om et sanitæranlegg. «Med den nye sletta kan vi få en sterkere attraksjon for å formidle taterhistorien til enda flere», mener Nora.

Når vi spør om hvem de samarbeider med og hvem som har bidratt, trekker Nora fram både lokalsamfunnet, kommunen og Riksantikvaren. De følgende utsagnene og vurderingene fra Nora henger sammen med de systematiske overgrep den norske stat har begått mot tater/romani-folket. Tater/romani-folket ble fram til 1980-tallet utsatt for en systematisk assimileringsspolitikk, med tidvis svært harde metoder. Politikken ble ført både lokalt og statlig, og også kirka var en aktiv aktør i overgrepene som

ble begått. Tater/romanifolket har med andre ord blitt forsøkt tatt *ut* av lokal og nasjonal historie, ikke *inn*. Nora sier: «Uten samarbeidet med Våler kommune hadde aldri dette blitt gjennomført. Jeg kan ikke få sagt det nok», sier hun. «Men også Riksantikvaren og den anerkjennelsen som deres status gir», trekker Nora fram. «Tater-Millas hus gir de reisende en arena til å møtes og ta tilbake sin identitet og tilhørighet. Derfor er det så viktig at dette blir anerkjent av myndighetene. Når Hanna Geiran [riksantikvar] sier til Torp [program på NRK TV] at huset bør ivaretas – ikke bare det materielle, men også historien. Når ho sier dette, og at huset er en viktig del av norsk historie ... Det er så viktig for oss.» Og på samme måte trekker hun fram betydningen av at de har hatt besøk av biskopen og hatt arrangementer sammen med Den norske kirke, som jo var svært aktive i assimileringspolitikken rettet mot tater i Norge. «Men samarbeidet med Glomdalsmuseet som burde vært en naturlig samarbeidspartner, har vært heller dårlig», sier hun. «Vi jobber på forskjellige måter, så de får holde på med sitt og vi med vårt.»

Når vi spør Nora om det er et spesielt øyeblikk eller et høydepunkt hun vil trekke fram knyttet til den frivillige innsatsen, forteller hun om fjorårets julekonsert.

«Da jeg satt i en fullsatt, pyntet kirke og fikk være med på en fantastisk musikalsk reise med flere vokalister fra de reisende, deriblant Elias Akselsen samt en av Sveriges mest kjente sangerinner, Ebba Forsberg, vi fikk høre gamle viser vi har sunget i generasjoner, men også norske, tradisjonelle julesanger med eget barnekor, var det en magisk opplevelse og helt ubeskrivelig. Det var en bekreftelse på vår tilhørighet til Våler, Solør og den norske historien, og da kjente jeg at vi har en genuin kulturarv som vi i stiftelsen bidrar til å formidle, ivareta og verne om.»

Overskriften til dette avsnittet refererer til tittelen på teaterstykket «Se min ild», som i sin tur viser til Tater-Millas indre brann for taterkulturen. «Se vår ild» henspiller på pasjonene og emosjonene som ligger til grunn for

taternes/romanifolkets historie i Norge. Noras historie får fram hvordan frivillig kulturvern kan romme mange lag med historier og følelser, og at for noen handler den frivillige innsatsen om identitet på eksistensielt nivå. I slike situasjoner kan frivillig kulturvern brukes til å skape både forsoning omkring hva som har skjedd historisk sett, og toleranse mellom ulike kulturer i nåtida.

Skogfinnenes tilbakekomst

Det andre eksempelet har vi funnet i den skogfinske minoriteten. Vi har snakket med to personer som begge engasjerer seg i vern og bruk av skogfinsk kultur – om enn på ulike måter og med ulike begrunnelser. Den ene personen vi har intervjuet, er Dag Raaberg. Han er i dag direktør ved Norsk Skogfinsk Museum, men har jobbet som frivillig i flere skogfinske lag og foreninger i en årrekke. Den andre er Even Wiger, ildsjel i Finnskogdagene.

Raaberg er altså direktør og dermed ansatt i Norsk Skogfinsk Museum, men fortsatt hender det at han bidrar som frivillig. Han unngår imidlertid å ha verv i frivilligheten, for ikke å ha for mange roller. Det er en hårfin balanse mellom overtid og frivillig innsats for slike som han, der det frivillige og det profesjonelle glir over i hverandre. Som museumsdirektør koordinerer han et betydelig frivillig arbeid. Vi har derfor snakket med han både som frivillig og som profesjonell som jobber med frivillige. Raaberg forteller at han som mange skogfinner vokste opp uten å vite at han hadde denne bakgrunnen. Det var ikke noe man snakket om. Heller ikke foreldrene visste at de var skogfinske. Identiteten som skogfinsk har vokst gradvis fram etter hvert som familiehistorien ble avdekket, og parallelt med at han fikk kunnskap om skogfinsk kultur. Seinere har han selv hatt en aktiv rolle i å utvikle denne kunnskapen. «Jeg har særlig vært interessert i kunnskap om det magiske, sjamanistiske og religiøse i den skogfinske kulturen», forteller han, «men også bygningsvern og mange andre ting har jeg vært opptatt av.»

Raaberg er i slutten av sin yrkeskarriere. Han begynte som skogbruker, og den formelle utdanningen og yrkesbakgrunnen hans er fra den sektoren. Men hans aller første jobb var som guide på Finnetunet, et museum med skogfinske bygninger i Grue kommune. Da var han 15 år, og interessen for den skogfinske kulturen ble vekket. Siden har Raaberg vært engasjert som frivillig i en rekke ulike sammenhenger og med ulik styrke, men alltid orientert mot skogfinsk kultur. Den frivillige innsatsen var på sitt mest intense i perioden 2000–2005, forteller han, da skogfinske historielag og museer konsoliderte seg og jobbet for å komme på statsbudsjettet. I de fem åra anslår han at han jobbet frivillig med Norsk Skogfinsk Museum tilsvarende to årsverk. Da bevilgningen kom på plass, ble han ansatt ved Norsk Skogfinsk Museum. Raaberg er tydelig på at til tross for at det i dag føres en nasjonal politikk for bevaring av kulturen til de nasjonale minoritetene, og at dette til en viss grad gjenspeiles i det offentlige forvaltningsapparatet, er hele den skogfinske kulturarven forvaltet med utgangspunkt i et frivillig engasjement.

Norsk Skogfinsk Museum er en konsolidering av fire frivillige foreninger: Gruetunet Museum, Finnetunet, Austmarka Historielag og Åsnes Finnskog Historielag. Disse fire frivillige organisasjonene utgjør de fire beina i museet, og styret er sammensatt av representanter for disse fire. Norsk Skogfinsk Museum drives i dag med snaut fem lønnede årsverk, og den frivillige innsatsen er beregnet til å tilsvare seks årsverk. De frivillige bidrar i alle de tradisjonelle museumsfaglige oppgavene som innsamling, dokumentasjon, tekstproduksjon, formidling og gjennomføring av arrangement. Et viktig arrangement for museet er Finnskogdagene. Det skal vi komme tilbake til.

Historien om Norsk Skogfinsk Museum har vært lang og tidvis vanskelig, men Raaberg forteller at nå er det aller meste positivt. «Vi jobber fortsatt hardt for å få et eget museumsbygg, og det håper jeg vi får, men vi opplever ikke at vi blir direkte motarbeidet, slik som vi opplevde det tidligere.» Museumssektoren i Norge har gjennomgått en omfattende nasjonal reform, der konsolidering og profesjonalisering har vært viktige prinsipper. Norsk Skogfinsk Museum har valgt å ikke bli en del av Anno

museum, som de andre museene i fylket (Hedmark) har blitt. Raaberg forklarer at de frivillige ikke ville gi fra seg makten over den skogfinske kulturarven til et stort, profesjonelt museum. «Vi har opplevd mye press for at vi skulle bli en del av et større museum, særlig i den perioden vi jobbet for å få statsstøtte. Nå har dette roet seg, men det kan jo endre seg igjen. I dag samarbeider vi godt med Anno museum, blant annet med fellesmagasinet og dokumentasjonssenter på Elverum. Vi er også med i Museumsforum Innlandet, et nettverk for alle museene i det nye fylket. Jeg opplever heller ikke at fylkeskommunen eller departementet presser oss mot sammenslåing, slik de gjorde før.»

Vi spør videre om hvem som har vært de viktigste samarbeidspartnerne for det frivillige skogfinske miljøet, slik han ser det. Raaberg trekker fram Riksantikvaren og Fortidsminneforeningen som veldig viktige i senere tid. Riksantikvaren har de siste årene hatt en gruppe som har jobbet med nasjonale minoriteter. Fortidsminneforeningen ervervet skogfinnetorpet Abborhøgda i 2019. «Vi samarbeider med dem om vedlikehold og aktiviteter og deler kunnskap.» Raaberg trekker fram hvordan den første nasjonale, historiske vandreruten ble etablert på Finnskogen. Det var et felles prosjekt mellom Riksantikvaren og DNT, der museet og lokalmiljøet bidro. «Også DNT Finnskogen & omegn er veldig viktig», sier Raaberg. «Det regionale museumsnettverket og det skandinaviske nettverket for skogfinsk kultur, Finnsam, er også viktig. Og så er det lokalt næringsliv. Så er det jo museer og miljøer i blant annet Sverige, Finland og deler av Russland», fortsetter han.

Siden Raaberg har arbeidet med vern av skogfinsk kultur siden begynnelsen av 1970-tallet, har han opplevd både oppturer og nedturer, medgang og motgang. Når vi spør om det er noe spesielt han er stolt av å ha fått til, sier han litt forsiktig at det nok ikke hadde funnes et skogfinsk museum hvis det ikke var for han og hans samarbeidspartner og venn gjennom alle disse årene, Birger Nesholen: «Men, vi hadde ikke klart det uten hverandre. Vi har jobbet i tospann i mange år, og jeg tror vi har inspirert og engasjert hverandre. Noe av min motivasjon har blitt opprettholdt gjennom det samarbeidet.» Han vektlegger hvordan det skogfinske

miljøet er samlet og stiller seg bak arbeidet de gjør. Det gjør også de tre kommunene. «Vi har årlige møter med ordførerne, det sier jo mye. Jeg opplever stor lokal anerkjennelse i dag. Også nasjonalt forresten. Mye har skjedd siden 1970-tallet.»

Når det gjelder den skogfinske kulturen, er det frivillige og det profesjonelle kulturvernet så tett vevet sammen at det er nærmest umulig å skille det fra hverandre. Her jobber Riksantikvaren, Fortidsminneforeningen, de frivillige foreningene, Norsk Skogfinsk Museum, Anno museum og mange flere tett på hverandre i prosjekter og arrangement. Vi spør Raaberg om han har noen tanker om hvordan det har blitt slik. Raaberg mener bestemt at dette har noe å gjøre med at de er en nasjonal minoritet: «Mange steder har lokale lag og foreninger gitt fra seg eierskapet til samlinger, og med det styringsretten, til konsoliderte museer. For oss har det vært umulig. Det handler antakelige om at kulturminnene, samlingene og museet er den identiteten og kulturen som vi har mistet. Nå har vi tatt den tilbake, og vi kan ikke gi den fra oss. Vi har kanskje blitt opplevd som litt vanskelige når det gjelder dette, men det handler om at vi vil forvalte vår egen kultur, i et eget museum.»

Men før vi forlater den skogfinske minoriteten, skal vi se litt nærmere på arrangementet Finnskogdagene og Republikken Finnskogen. Finnskogdagene er et samarbeid mellom Grue Finnskog Idrettslag, Grue Finnskog Husflidslag og Finnetunet på Svullrya, altså ett av de fire lokale museene i Norsk Skogfinsk Museum. Formålet med arrangementet er å spre kunnskap om skogfinsk kultur, men også å skape aktivitet, liv og oppmerksomhet omkring Finnskogen. Og det er særlig dette siste Even Wiger er opptatt av. Wiger er statsminister i Republikken Finnskogen, en republikk som proklamerer sin eksistens med glimt i øyet de tre dagene Finnskogdagene avholdes. I disse tre dagene er Grue Finnskog løsrevet fra kongeriket Norge. Det settes en egen regjering, der den finske ambassadøren i Norge er president, og for tiden er altså Wiger statsminister i denne regjeringen. Wiger forklarer at han er valgt inn som representant for Finnetunet, men ikke fordi han har bakgrunn i kulturvernet. «Jeg har ikke tidligere vært med i et historielag eller noe sånn, men jeg har mye

erfaring med store arrangement og jeg brenner for å utvikle Finnskogen som et bærekraftig samfunn med en bærekraftig kultur», sier han. «Jeg er opptatt av å skape noe som gjør Finnskogen til et attraktivt sted å bo og besøke.»³⁵

Wiger forteller at han er oppvokst på Finnskogen, og at han i dag har hytte der. «Både jeg og kona har bestemt oss for å engasjere oss 100 prosent med den kompetansen vi har, for å bidra til å utvikle Finnskogen som et levende samfunn. Alt næringsliv er truet her, det kan enkelt vises gjennom en rekke 'nedlagte' småbygder langs hele grensen til Sverige. Vi vil skape attraktivitet og utvikle lokalsamfunnet ved hjelp av kulturen og det unike vi har her.» Tidligere var Wiger ansvarlig for gjennomføringen av VM i rally på Finnskogen og engasjert i organisasjoner og arrangement knyttet til bilsport, men nå er det Republikken Finnskogen og Finnskogdagene som gjelder. Finnskogdagene jobber tett sammen med næringslivet, men er langt på veg selvfinansiert gjennom lokale sponsorer, gaver og billettinntekter. «Vi har fått offentlige midler fra tid og annen, men det er uforutsigbart om vi får og hva vi får, så det er bedre å være uavhengige», sier Wiger. For Wiger er det skogfinske viktig, men nærmest litt sekundært for engasjementet rundt Republikken Finnskogen. Ikke for at det ikke er viktig, men for at andre har mye mer kompetanse på dette enn Wiger. Han er ikke så opptatt av å avdekke ytterligere detaljer i den skogfinske kulturen, men snarere av hvordan det skogfinske kan brukes i en kulturbasert og bærekraftig samfunnsutvikling på Finnskogen. «Det er hverken det skogfinske eller kulturvern som motiverer meg mest, det er Finnskogen som et helhetlig, bærekraftig samfunn som er det aller viktigste for meg. Men for å få til det bruker vi skogfinsk kultur, som det jo derfor er viktig at noen jobber med å få kunnskap om og kunne formidle», forklarer han. «Neste år skal vi gjenskape Svullrya til slik det var i 1970, med tanke på klær, kjøretøy og så videre.» På den måten er Wiger opptatt av hvordan

35 Finnskogen referer i denne sammenheng til Grue Finnskog, som ligger i Grue Kommune, med Svullrya som «hovedstad».

kulturen kan *brukes*, vel så mye som hvordan den kan *vernes*, selv om dette åpenbart henger tett sammen også for han.

Wiger sikter høyt og opplever at det i seg selv gir positive effekter og mer engasjement. Han forteller at de i fjor inviterte det norske og det svenske kongeparet samt den finske presidenten til Finnskogdagene. De visste at det var lite sannsynlig at de ville komme, og det gjorde de heller ikke, men, forteller Wiger, «det at vi sendte invitasjon gjorde både kommunene og fylket mer engasjert. Og det er jo det aller viktigste at folk og politikere ser at på Finnskogen der satses det på kultur og bærekraftige modeller for utvikling. Jeg vil at vi skal få til bærekraftige modeller for kulturbasert samfunnsutvikling, nettopp slik at vi er selvfinansierte som arrangement, og at vi bidrar til lokal næringsutvikling», sier han. «Med de siste års vekst i omfang og utviklingen av arrangementet, oppmerksomheten Finnskogen får, og antall positive tilbakemeldinger som registreres, viser nok at Finnskogdagene som arrangement på mange måter har blitt symbolet på en stå-på-kultur lokalt, som inkluderer næringsliv, samfunn, kultur, humør og tradisjon med en framoverlent rolle», sier Wiger.

Majoritetens strukturer og definisjoner

Sporadisk retter de store frivillige organisasjonene oppmerksomheten mot nyere innvandringshistorie og -kultur. Dette gjelder blant annet Norsk lokalhistorisk institutt som eksempelvis har et pågående prosjekt om dokumentasjon av tamilsk historie i Norge i Lokalhistoriewiki. Ellers finnes det lokale lag og foreninger for og av ulike nyere innvandringsgrupper over hele landet. Det er flest slike i byer, men også i distriktskommuner kan det finnes foreninger som retter seg mot enkelte minoritetsmiljøer som har sitt opphav i andre land enn Norge. Mange steder organiseres det internasjonale kaféer som bidrar til å verne om minoritetenes kultur-, språk- og mattradisjoner. Disse kan bli arrangert av nettopp slike minoritetsforeninger, men mange steder kan det være Røde Kors, Norsk Folkehjelp, museer, bibliotek eller lokale menigheter som arrangerer slike kaféer.

I neste kapittel får vi *litt* innsikt i hvordan dette skjer i Notodden kommune, der frivillig kulturvern i minoritetsmiljøene foregår på andre måter og med andre aktører enn i majoritetssamfunnet.

Historisk sett har nesten alt kulturvern knyttet til minoritetskulturer vært gjort av frivillige. Dette er i ferd med å endre seg, særlig for de minoritetskulturene som har fått en særegen posisjon og status hos norske myndigheter. Målet for den offentlige politikken er at både urfolk og nasjonale minoriteter selv skal forvalte egen kultur og kulturarv og ha stor innflytelse på politikken som gjelder dem. Men i praksis står fortsatt disse gruppene svakere enn majoriteten både når det gjelder et offentlig og profesjonelt kulturvern, og når det gjelder frivillighet – framfor alt synes det å være slik i de gruppene som har liten tradisjon for organisasjonsliv. Da kan strukturene i kulturvernet, som jo er utviklet av majoritetskulturen, føre til opplevelser av at det fortsatt er majoritetssamfunnet som legger premissene. Blant de nasjonale minoritetene finner vi flere eksempler på at det offentlige kulturvernet fører til konflikter og splittelser som i sin tur kan virke negativt inn på frivillig engasjement.

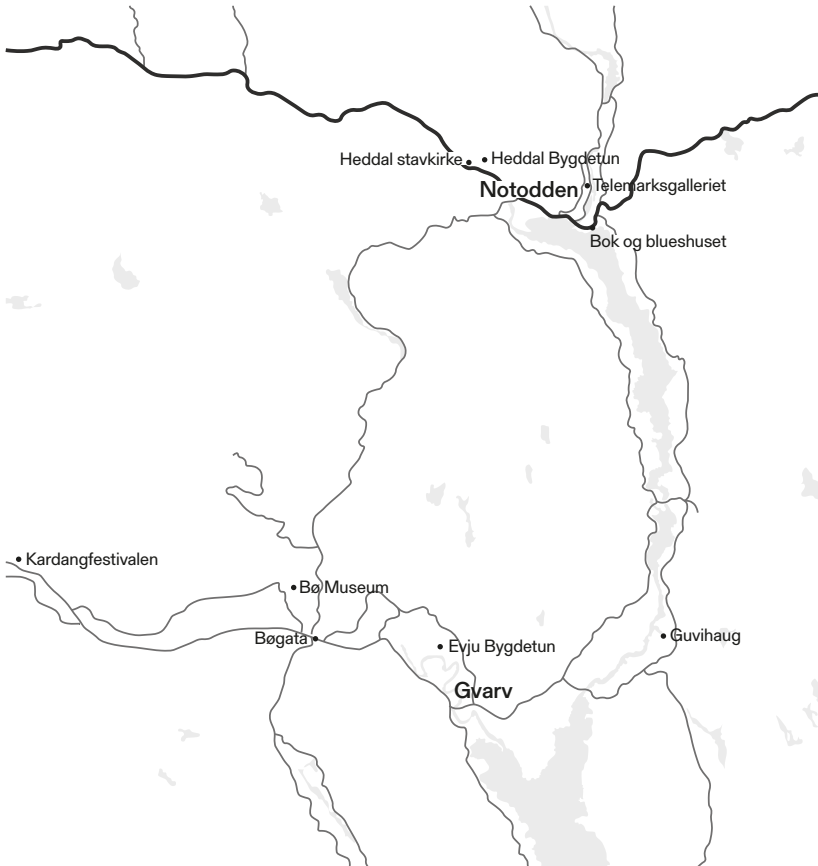
For noen av minoritetskulturene er det lite relevant å operere med et skille mellom kulturbruk og kulturvern. Flere av minoritetene er opptatt av at de har en levende kultur, derfor oppleves kulturvernorganisasjoner og -institusjoner som irrelevante, ja til og med som en trussel mot den levende kulturen. I den samiske kulturen er mange opptatt av at samisk håndverk anses som en levende næring. Mye frivillig kulturvern skjer gjennom organisasjoner og foreninger som ikke primært identifiserer seg som kulturvernorganisasjoner, slik som samiske håndverksinstitusjoner og -foreninger, festivaler eller sigøynernes/romfolkets kulturhus.

I minoritetsmiljøene er det vanskelig å skille profesjonelt og frivillig kulturvern. Mye av det frivillige arbeidet skjer i tett samarbeid med profesjonelle aktører, og også her møter vi kulturvernere som både er profesjonelle og frivillige. Hos noen av minoritetene er det få profesjonelle aktører som selv tilhører minoriteten; særlig gjelder det rom/sigøynere og tater/romani.

En oppdagelsesreise i lokalt kulturvern

Fra å ha sett på frivillig kulturvern gjennom organisasjonene skal vi nå se på hvordan frivillig kulturvern utspiller seg lokalt. Vi flytter blikket fra organisasjonene til lokale aktører og praksis, nærmere bestemt til de to kommunene Notodden og Midt-Telemark. Men spørsmålene vi stiller, er langt på veg de samme. Hvordan utøves frivillig kulturvern? Hvem er de som jobber frivillig med kulturvern, og hva er drivkraften deres? Hva slags kultur er de opptatt av? Hva slags kunnskap produserer de? Hvilke kamper kjemper de? Står de i konflikt med noen? I intervjuene har vi lagt mer vekt på å få fram dette med bakgrunnen for den personlige motivasjonen og engasjementet enn i undersøkelsen på organisasjonsnivå. Når det gjelder formen på teksten, har vi – som vi forklarer i innledningen – latt oss inspirere av den klassiske etnografien, spesielt reiseskildringene. Vi tar utgangspunkt i et avgrenset geografisk område og gir beskrivelser av det mangfold av frivillig kulturvern som foregår her. Ambisjonen har vært å komme i kontakt med frivillighetens mange former, også den som skjer utenfor organisasjonene, for å kunne gi en detaljert beskrivelse av et landskap av kultur, kulturminner, lag, foreninger og enkeltpersoner som bruker tiden sin på frivillig kulturvernarbeid. I denne delen har vi hatt en langt åpnere tilnæringsmåte til kulturvern enn i forrige kapitel, der la vi vekt på selvforståelse. Her har vi beskrevet kulturvern som gjøres av lag og foreninger som ikke nødvendigvis selv definerer seg som kulturvernorganisasjoner. For å avgrense har vi i utgangspunktet ikke forholdt oss til religiøse foreninger, idrettslag og mållag.

For å få en oversikt over dette landskapet kontaktet vi innledningsvis frivillighetskoordinatorene i kommunene. For Midt-Telemarks del fikk vi oversendt en første oversikt over lag og foreninger av frivillighetskoordinator i kommunen. For Notoddens del fantes det en oversikt over de frivillige lagene på nettsiden www.vifritid.no.³⁶ Disse listene ble supplert

Kartet viser frivillig kulturvernaktiviteter i Notodden og Midt-Telemark som er omtalt i boka.

gjennom digitale søk etter nettsider og Facebook-grupper, studier av lokalaviser og gjennom informasjon gitt av aktører vi kom i kontakt med underveis, med andre ord en form for snøballmetode. Dernest kontaktet vi to ansatte i det offentlige kulturvernet, verdensarvkoordinator i Notodden kommune og daglig leder på Evju Bygdetun, som vi visste hadde utstrakt samhandling med frivillige, for å få innsikt i hvilke frivillige grupper eller enkeltpersoner de samarbeider med. Vi fikk også oversikt over aktive frivillige rundt Heddal Bygdetun, men her ble den ansatte ikke intervjuet.

Med dette som utgangspunkt gjorde vi et utvalg av informanter med hensikt om å få bredde og mangfold hva gjelder objektet for engasjementet, rollen, stedet, synligheten, kjønn og alder. Vi gjennomførte tolv intervjuer. Fem av informantene møtte vi personlig, sju intervjuer ble gjort per telefon. Det er Anne-Sofie Hjemdahl og Nanna Løkka som står bak denne delen av boka. Hjemdahl er ikke lokalkjent i området, og representerer slik sett et blikk utenfra. Løkka har derimot vokst opp og bodd store deler av sitt liv i Midt-Telemark/Notodden, og har dermed et lokalt blikk på lokalsamfunnet. Hun kjenner også flere av informantene, noen av dem godt. Intervjuene ble gjort med utgangspunkt i en intervjuguide, men de frivillige fikk stort rom til å fortelle om det de selv var opptatt av. Flere av intervjuene ble gjennomført på stedet de var engasjert i. Siden det ikke var mulig å gjennomføre alle intervjuene på denne måten, har vi besøkt noen av de sentrale stedene de frivillige er engasjert i uten at de var tilstede. Vi har også brukt hjemmesider, Facebook-sider, avisartikler og årsmeldinger til å innhente informasjon om de ulike aktørene og danne oss oversikt over det som skjer lokalt.

Både Notodden og Midt-Telemark har et mangfoldig og sammensatt kulturvern bestående av museer og bygdetun innenfor og utenfor det nasjonale museumsnettverket, festivaler, husflidslag, historielag, mållag, bygdekvinnelag, sogelag, vikinglag, foreninger for bilkultur, turlag, miljøer rundt folkemusikk og folkedans – for å nevne noe. Det finnes store, profesjonelle, historiefaglige institusjoner (Universitetet i Sørøst-Norge, Norsk Industrierbeidermuseum, den offentlige verdensarvforvaltningen) og et konglomerat av frivillige lag og foreninger. Området består både av

en gammel industriby (Notodden), større og mindre tettsteder som blant har vokst fram på grunn av jernbanen eller beliggenhet langs vassdraget, og jordbruksområder med historie fra det gamle bondesamfunn. Begge kommunene er innlandskommuner på Østlandet, men Telemarksvassdraget gjør at området har lang tradisjon for bruk av vannveien. I de to kommunene finner vi ei stavkirke, tre andre middelalderkirker og industriarv som er tilkjent UNESCOs verdensarvstatus. Ifølge statistikk fra SSB har mellom ti og femten prosent av innbyggerne innvandrerbakgrunn.

For å få oversikt over de frivillige kulturvernaktivitetene og orientere oss i dagsaktuelle kulturvernsaker har vi fulgt med i lokalavisene og på en rekke Facebook-sider og -grupper. Notodden har lokalavisa Telen som kommer ut tre dager i uka, mens Bø blad, lokalavisa for hele Midt-Telemark kommune, kommer ut én gang i uka. I perioden prosjektet har pågått, har det stått langt mer i Telen enn i Bø blad om frivillig kulturvern. Dette får følger for hva som skjer av debatter i sosiale medier. I prosjektperioden har det vært delinger av saker om frivillig kulturvern på Notodden og aktive kommentarfelt knyttet til avisoppslag relativt ofte. I Midt-Telemark har det vært langt mindre av dette. Forklaringen kan være at journalistene i Bø blad er mindre opptatt av kulturvern, eller at det er større kamp om spalteplassen der siden avisa kun kommer ut én gang per uke. Det kan også være at det er færre saker knyttet til det frivillige kulturvernet som gjøres, altså færre kamper, kontroverser, nyheter. Uansett mener vi å ha sett en betydelig forskjell i antall oppslag og lokale debatter om frivillig kulturvern mellom de to kommunene.

Notodden og Heddal – industri, blues og stavkirke

Vi begynner reisen på Notodden. Notodden er både en kommune og en by. Kommunen har om lag 13 000 innbyggere, hvorav rundt 9000 bor i byen. De resterende 4000 er fordelt på kommunens mer landlige områder: Heddal, Lisleherad og Gransherad. Notodden by vokste fram gjennom Norsk Hydros og Tinfos' industriutbygging, som av hensyn til lokale

Både musikk- og historieinteresserte har bidratt til å istandsette og ta i bruk gammel industrihistorie på Notodden.

naturressurser ble lagt til enden av østløpet til Telemarkkanalen. I dag er Notodden by dominert av to kulturelle fyrtårn (i metaforisk forstand): Notodden Blues Festival og nettopp industriarven etter Hydro som er tilkjent UNESCOs verdensarvstatus. Svært mye av den kulturelle aktiviteten i byen kretser rundt disse to fyrtårnene. Både bluesfestivalen og industriarven har omfattende frivillige miljøer knyttet til seg. Materielt sett preger industriarven fortsatt byarkitekturen og bymiljøene, særlig i sentrumsområdene, men noen av de sentrale fysiske sporene etter verdensarven befinner seg i de mindre sentrumsnære områdene, og i skog og utmark. Heddal stavkirke er et tredje fyrtårn i Notodden kommune, både kulturelt sett og i bokstavelig forstand. Norges største stavkirke ruver i landskapet langs Europaveg 134 i et av kommunens mer rurale områder, Heddal. Stavkirka representerer en annen kultur og en annen historie enn den vi finner i Notodden sentrum, nemlig en gammel bondekultur hvis lange og stolte historie beviselig går tilbake til middelalderen. I tilknytning til Heddal stavkirke er det etablert et bygdetun, Heddal Bygdetun, som i dag er konsolidert inn i Norsk Industriarbeidermuseum (NIA). Rundt dette kulturmiljøet finner vi flere ulike frivillige lag og ildsjeler. Slik sett dreier mye av Notoddens kulturvern seg rundt to historiske akser: den gamle bondekulturen og industrihistorien. Disse henger til en viss grad sammen, men både språk, materiell og immateriell kultur skiller seg tydelig fra hverandre.

Notoddens profil som bluesby kommer fysisk til uttrykk gjennom en installasjon i en rundkjøring langs Europaveg 134, ved innkjøringa til sentrum. Alle som kjører gjennom Notodden, ser denne. En seks meter høy bluesmikrofon viser at du har kommet til «bluesbyen Notodden», som for øvrig er kommunens offisielle tilnavn. Om lag hundre meter sør for mikrofonen ligger Bok & Blueshuset, Notoddens kulturhus som rommer kino, bibliotek, konsertscene, kulturskole m.m. Bluesfestivalen ble første gang avholdt i 1988, og har seinere fått en omfattende infrastruktur rundt seg, slik som det nevnte Bok & Blueshuset, et bluesstudium på universitetet og Little Steven's Blues School. Den frivillige aktiviteten rundt blueskulturen er særlig knyttet til gjennomføring av festivalen og Notodden Bluesklubb.

Men er dette kultur eller er det kulturvern? Det kommer an på hvem du spør. Da Notodden Blues Festival i sin tid ble etablert, ble koplingen mellom Notoddens industri- og arbeiderhistorie og bluesjangeren betonet. Arbeiderkulturen på Notodden hadde mye til felles med kulturen der bluesen kom fra: klassesdelte samfunn, undertrykkelse, hardt arbeid og sosiale utfordringer. Bluesfestivalen ble på en slik bakgrunn skrevet inn i Notoddens industrihistorie og framstilt nettopp som en naturlig arv etter industrisamfunnet og de nedlagte arbeidsplassene. I dag er enkelte ildsjeler og frivillige veldig bevisst på denne koplingen, og anser derfor det de gjør, som en form for kulturvern, mens andre ikke er opptatt av et slikt perspektiv når de snakker om blueskultur på Notodden. Miljøet og frivilligheten rundt Notodden Blues Festival har udiskutabelt bidratt i kulturvernet, særlig gjennom bruk av gamle industrilokaler, og ved å øke bevisstheten rundt byens industrihistorie og dens kulturelle særtrekk. Dette blir blant annet formidlet på Notodden Bluseum, et formidlingsopplegg om Notoddens blueshistorie på Bok & Blueshuset.

De siste 20 årene er det vokst fram en bred lokal bevissthet omkring Notoddens industriarv helt uavhengig av bluesfestivalen. I 2015 ble den materielle arven etter byens industrihistorie skrevet inn på UNESCOs verdensarvliste. Arbeidet med å komme inn på listen startet på Rjukan (som Notodden deler statusen med), og frivillige lag og ildsjeler har hatt en viktig rolle helt fra begynnelsen i denne prosessen (Johannessen, 2019, s. 70). Historielaget på Notodden sto blant annet sentralt i arbeidet med å dokumentere historien, de har også hatt mange roller i å formidle Notoddens industrihistorie – både i søknadsprosessen og seinere. Det er vanskelig å få klarhet i om den første idéen om å søke verdensarvstatus kom fra frivillige eller offentlig ansatte, men det er mye som tyder på at det var en kommunalt ansatt fra Rjukan som var hjernen bak. Som mange kulturvernere var/er han både ansatt og ildsjel og frivillig engasjert. Uansett, de vi har snakket med, mener at forståelsen av at industriarven faktisk var verneverdig, vokste fram som en grasrotbevegelse der historielag og enkeltpersoner sto sentralt.

Vikinghistorie ut til hele verden

Den første vi kontakter, er Vicky Mikalsen, verdensarvkoordinator i Notodden kommune. Vi vil spørre henne om hvilke frivillige hun samarbeider med og om hva, for å kartlegge den frivillige aktiviteten. Mikalsen viser seg å være en meget aktiv frivillig kulturverner, så først snakker vi med henne om hva hun driver med som frivillig. Mikalsen er universitetsutdannet med mastergrad i vikingtid- og middelalderstudier. Selv om hun er svært engasjert i Notoddens industriarv, forteller Mikalsen at det er vikingtid som ligger hennes hjerte aller nærmest. Interessen for vikingtid og en annen livslang pasjon, nemlig for hardrock og metal (musikk), får hun utløp for som medeier, styremedlem og fagsjef for festivalen Midgardsblot som arrangeres ved Borrehaugene i Horten hvert år.

Midgardsblot er en stor, internasjonal musikk- og vikingtidsfestival som forener vikingtidsformidling med moderne metalmusikk. Festivalen arrangeres i samarbeid med Vestfoldmuseene, Vestfold og Telemark fylkeskommune og Horten kommune, og mottar offentlig støtte fra blant annet Kulturrådet. Festivalen samarbeider også med lokale vikinglag og såkalte moderne vikinger. Mikalsen forteller at alt arbeidet hun gjør med festivalen, er frivillig, og at innsatsen har økt betydelig de siste årene. I perioder har hun jobbet både helger og i ferier med festivalen. Mikalsen har ansvar for det faglige innholdet, altså alt det som dreier seg om vikingtidsformidling. Det handler om iscenesetting av historiske forhold under selve festivalen; det kan være kunstnere som engasjeres til å lage historiske effekter, eller teatraliske innslag. Det handler om å finne spennende tema og relevante fagfolk til foredrag, lage innhold til festivalens mange digitale formidlingskanaler som nettside, Facebook og YouTube, men også om booking av artister som bruker vikingtiden i sin musikalske produksjon. Mikalsens kunnskap om vikingtid er en bærebjelke både i festivalens tradisjonelle og mer kreative formidlingsformer. Festivalen tiltrekker seg et internasjonalt publikum, både fysisk og digitalt. Mikalsen viser seg således å være et eksempel på en lokal frivillig med solid faglig bakgrunn, som legger en betydelig innsats i

Mange frivillige har høy faglig kompetanse, også formelt sett. Vicky Mikalsen er verdensarvskoordinator i Notodden kommune og frivillig i viking- og musikkfestivalen Midgardsblot. Hun bruker sin utdannelse i vikingtidshistorie i det frivillige festivalarbeidet. Der formidler hun vikingtidshistorie til et nasjonalt og internasjonalt publikum. Festivalplakaten fra 2016 eksemplifiserer hvordan festivalen tar i bruk og formidler kultur fra vikingtiden, i dette tilfellet er det den religiøse forestillinger om norner og den rekonstruerte gildehallen på Borre som danner motivet. Plakat fra Midgardsblot 2016.

kulturarvsformidling *utenfor* sitt eget lokalsamfunn, til et nasjonalt og internasjonalt publikum.

Så tilbake til hvilke frivillige Mikalsen har kontakt med i jobben som verdensarvkoordinator for Notodden kommune. Hun forteller om samarbeid med Notodden Kjøretøyhistorisk Forening i forbindelse med det årlige Verdensarvløpet, et nasjonalt billøp i hjertet av Hydroparken på Notodden og en markering av at også bilhistorien på Notodden startet med Hydro. Hun forteller at de har samarbeidet med Notodden Jeger- og Fiskerforening om en Villmarkscamp i Hydroparken under åpningen av Industripromenaden i fjor. Der bidro skateklubben også, sier hun. «Det var for å skape aktivitet i verdensarvområdet, og vise at Industripromenaden kan være en god møteplass, så på den måten bidro de indirekte i forhold til verdensarv.» Videre sier hun at DNT Notodden har bidratt ved at de sammen med kommunen har laget felles innhold til DNT-appen SjekkUT og en flyer. Målet med dette samarbeidet var å formidle industrihistorien og samtidig gjøre oppmerksom på at industriområdene langs vannet er gode turområder. Gjennom frivillige organisasjoner som DNT, skateklubben og jaktforeninga får publikum andre grunner til å oppsøke de industrielle kulturminnene, og de kan derfor nå andre målgrupper, forteller Mikalsen.

«Ellers er Facebook-gruppene viktige», sier hun. Hun forteller om Tømmerrennas Venner som legger ut mye i sosiale medier som skaper oppmerksomhet, og fortsetter med å beskrive et nett av frivillige:

«Mange enkeltpersoner er aktive på Facebook-sida *Viktig og Vakkert* som Norsk Industriarbeidermuseum drifter. Her bidrar folk med å legge ut bilder og hjelper NIA med lokalhistorisk kunnskap om bildene. Dette er viktig frivillig innsats i digital drakt. Historielaget i Grønnebyen er også viktige for oss. De holder åpent hver tirsdag, drifter nettside, har tatt imot fotosamlinger og bistår både kommunen og Norsk Industriarbeidermuseum i forskjellige sammenhenger. Andre typer frivillighet har tilknytning til spesielle objekter eller områder i Rjukan-Notodden Industriarv. Tinnosbanens venner er et eksempel på dette.

Så langt har jeg ikke hatt så mye med dem å gjøre, foruten at vi har vært til stede sammen på åpne møter og arrangementer som angår Tinnosbanen spesielt. Kanskje vi får en annen kontakt framover? Og så må vi ikke glemme velforeningene. Jeg har for eksempel vært invitert til omvisning på Svelgfoss av Lisleherad velforening for å bli kjent med bo- og kulturmiljøet der, og snakke litt om muligheter for området framover i forhold til verdensarvstatusen. Til sist har jeg hatt mye kontakt med Grønnebyen velforening om forvaltning av egne hus som kulturminner og en viktig del av verdensarvstatusen. Jeg har også hatt en god del kontakt med det jeg vil kalle ildsjeler innenfor frivilligheten knyttet til de industrielle kulturminnene her. Det er én som brenner for Tinnoset og Tinnosbanen. I tillegg er han engasjert gjennom Odd Fellow-ordenen. De ønsker å sette i stand Victoria hotell i sentrum, som er et viktig bygg i jugendbyen. En annen har vært en viktig ressurs med tanke på å samle inn materiale og skrive om industrihistorien og det som binder by og land sammen. En tredje er særlig opptatt av Lienfoss og tømmerrenna. Til sist har jeg også titt og ofte kontakt med Edgar Gundersen. Noen ganger har han noe på hjertet, men som oftest er det nok jeg som trenger råd fra en som kjenner både Hydro- og Tinfoshistorien så godt. Den frivillige aktiviteten har i grunnen betydd mye i min jobb som verdensarvkoordinator, og er en arena for å forankre verdensarvverdiene. Jeg håper jeg ikke har glemt noen. Frivilligheten gjør altså en særs viktig jobb, vil jeg si, i forhold til både dokumentasjon og formidling av kulturminnene på Notodden.»

Med penn og politikk for arbeidernes kulturminner

Etter samtalen med Mikalsen bestemmer vi oss for å kontakte en av dem hun har nevnt, Edgar Gundersen. Vi møter han på Stasjonen Kafé i den gamle Hydroparken. Omgivelsene i Hydroparken gir en fin ramme for intervjuet. Gundersen er pensjonert sivilingeniør og beskriver seg selv som «kulturminnevenn» på Facebook-sida si. Det passer bra med slik vi

opplever han: en ildsjel med mange jern i ilden og inngående kunnskap om Notoddens historie. Gundersen har engasjert seg i mange ulike lokale kulturminnevernssaker på Notodden siden 1970-tallet. Han forteller oss at han vokste opp som barn av industrien på Notodden, at bestefaren var rallar, og at mora alltid var opptatt av historie og «levd liv». Denne interessen for folk og hvordan ting ble gjort før, fikk han inn med morsmelka, forteller han. En virkelig aktiv interesse for kulturvern fikk han mens han studerte i Trondheim seint på 1960-tallet. «Vi var jo med på å redde Bakklandet, vi var veldig aktive i den aksjonen», forteller han. Seinere, da han flytta tilbake til Notodden, ble engasjementet for kulturminner og historie rettet mot Notoddens by- og industrihistorie. Gundersen har vært aktiv i Fortidsminneforeningen og Notodden historielag. Han har også vært representant i kommunestyre for RV/Rødt og brukt den posisjonen til å jobbe fram kulturvernssaker. Han var en av initiativtakerne til den nevnte foreninga Tømmerrennas Venner, «men mest av alt har jeg jobbet for meg sjæl», sier han. «Jeg har engasjert meg i ting jeg personlig har vært opptatt av.» Det sterke engasjementet for å sette i stand den såkalte tømmerrenna som renner langs elva gjennom Notodden, var også motivert av personlige grunner. Gundersen lekte der som barn. Hans egne barn var noen av de siste som fikk bruke renna som lekeplass.

Gundersen har brukt ulike metoder for å øke den lokale bevisstheten om verdien av industrihistorien. «Jeg har skrevet mange leserinnlegg», forteller han. «Gjennom dem har jeg satt i gang debatter lokalt – både politiske debatter og bredere samfunnsdebatter.» Gundersen har skrevet for lokalavisa Telen, blant annet i form av en føljetong bestående av 100 artikler om industrihistorie og Sam Eyde. Gundersen trekker fram språket som kulturbærer når han forteller om føljetongen i lokalavisa. Han forteller at avisa «bærumifiserte» språket hans, men språket og dialekten er jo i seg selv industriarv. Gundersen har også løftet fram Notodden som jugendby, og formidlet historien om arkitekturen og byggene gjennom både tekst og byvandring. Når Gundersen forteller om hvilke lokale saker han har kjempet for, skjønner vi at han særlig har vært opptatt av arbeiderne, arbeiderliv og de materielle minnene etter disse. «Vi kan ikke

bare ta vare på det som er stort og flott og fra overklassa, slik som Adminiet³⁷», sier han. I flere sammenhenger har hans engasjement ført til at bygg og anlegg har blitt anerkjent som viktige, verneverdige kulturminner. Han ble brukt som kjentmann da representanter for UENSCO skulle på befaringsreise til Notodden under prosessen med å få tilkjent verdensarvstatus. Hans engasjement og kunnskap førte til at nye objekter ble inkludert i verneplanen. Men historiene om tapte saker synes å ha være flere enn dem han har vunnet. Han er særlig frustrert over kommuneadministrasjonen på Notodden; det er de han mener å ha kjempet mest mot opp gjennom åra. «Det har vært mange kamper, særlig mot kommunen og teknisk etat», forteller han.

Som sivilingeniør har Gundersen ingen faglig bakgrunn fra kulturminnevernet, men en fagperson med kunnskap om bygg og anlegg må han i høyeste grad sies å være. Gundersen representerer en type frivillig ildsjel som særlig har operert som aktivist og samfunnsdebattant i kulturminnevernet. Han har brukt lokalavisa og lokaldemokratiet til å fremme sine synspunkter og sette kulturvern på agendaen på Notodden, men på grunn av sin lokale kunnskap er han også tatt inn i den offentlige varmen og altså brukt som kjentmann og rådgiver av kulturminnemyndigheter på alle nivå (kommune, fylkeskommune, Riksantikvar og UNESCO). Han har i tillegg formidlet lokalhistorie gjennom historielagets årbok og utallige lokale foredrag og byvandringar.

Nyhetens interesse

Etter samtalen med Gundersen kjører vi en runde i Notodden sentrum for å se på noen av de bygg og anlegg han har fortalt om. Vi kjører gjennom Grønnebyen og ser arbeiderboligene nedenfra. Vi kjører forbi ungdomsbyggene i sentrum der Gundersen har hatt sine byvandringar, så kjører vi opp

37 Admini brukes som betegnelse på Norsk Hydros representasjonsboliger. Det finnes et slikt på Notodden, men også i Rjukan og på Herøya. I denne sammenheng er det adminiet på Notodden det vises til. Også andre bedrifter bruker betegnelsen admini om sine representasjonshus.

I mange sammenhenger er det offentlige og det frivillige kulturvernet enige, men i en del saker jobber de ut fra ulike verdigrunnlag. For mange frivillige er praktiske løsninger viktigere enn autentisitet; i andre sammenhenger kan man være uenige om hva som er autentisk. Frivillige synes eksempelvis å være mer positive til rekonstruksjoner av gamle bygningsmiljøer enn forvaltningen er i dag. Bildet viser flyttingen av det gamle stabburet fra Notodden offentlige lærerskole inn i Skolandparken, der hensikten er å utvikle et lærerskolemuseum i stabburet. I dette tilfellet ble flyttingen gjort fordi det var mer praktisk å ha stabburet lenger inn i parken enn nær veien, der det lå tidligere.

på Villamoen og ser på Adminiet, hydromaktens høyborg. Dette befinner seg på en høyde over bysentrum, slik at vi derfra ser den fargerike Grønnebyen ovenfra, slik Hydro-ledelsen i sin tid også gjorde. Vi tar bilder og tenker på hvordan Gundersen nettopp har kjempet for at byen skulle beholde de materielle minnene etter arbeiderne – ikke bare direktørene og fabrikkene. På veg ut fra Villamoen kjører vi forbi Sam Eydes tennisbane, som vi har lest i lokalavisa at blir istandsatt i disse dager.³⁸ Det er en lokal dugnadsgjeng, primært av menn i 40-årene som ellers er engasjert i diverse idrettsforeninger, som står for istandsettelsen. De har fått tilskudd av både kommunen og fylkeskommunen til arbeidet, nettopp fordi tennisbanen er en del av verdensarven. Tennisbanen minner oss på hvor vanskelig det er å definere hva som er kulturarv. Når blir idrett kulturarv? Når det handler om anlegg og materielle minner? Folkedans er jo kulturarv for de fleste, men er det idrett?

Fra Villamoen kjører vi opp til Ramberghjørnet for å se toppen på hustakene i bydelen Tinnestoppen. Det var disse Gundersen fortalte at var blitt utelatt som signifikante objekt i verdensarven, noe som etter hans synspunkt viser at verdensarvstatusen har delt Notoddens industriarv i et A- og et B-lag. Gundersen hevder det har blitt vanskeligere enn før å vinne fram for vern av bygg og anlegg som ikke er omfattet av verdensarvstatusen. I avisa Telen leser vi at det i disse dager mobiliseres til en lokal verneaksjon for et hus i Asbjørn Knutsens gate.³⁹ To frivillige kulturvernere fra Notodden har i samarbeid med Fortidsminneforeningen avdeling Telemark tatt initiativ til å jobbe mot kommunens nåværende plan for å redde en arbeiderbolig i bydelen Toppen. Kommunen ønsker å rive huset og omregulere tomte. De viser til at huset kun ligger i buffersonen for verdensarven, ikke innenfor det definerte området. Denne pågående prosessen indikerer at det kan være noe i det Gundersen sier. Et annet eksempel gjelder en lekter som ligger ved den gamle Tinfos-kaia.⁴⁰ Lokale stemmer

38 «Vi er kjempeglade over å ha fått disse pengene», *Telen* 01.03.2021.

39 «Anne er klar for kamp igjen», *Telen* 12.08.2020; «De vil redde huset på Toppen», *Telen* 14.08.2020.

40 «Når vi har råd til et sølvtre, da bør vi ha råd til å ta vare på denne lekteren også», *Telen* 15.03.2021; «Vi bør engasjere noen i et arbeidsprosjekt», *Telen* 17.03.2021.

etterlyser midler til istandsetting og bruk, hvorpå en lokalpolitiker har foreslått at dette kan være en mulighet til å etablere et nytt dugnadslag som kan jobbe med restaurering. Men utfordringen er penger. Lokalpolitikeren Tor Sveinung Simones mener det bør være penger å hente gjennom verdensarven, og uttaler til Telen 17.03.2021: «For meg minner dette om verdensarv, og det bør være penger å hente der.»

Samtidig pågår det også kamper mellom lokale ildsjeler og sentrale styresmakter for å istandsette industriminne. Den nedlagte jernbanestrekningen Tinnosbanen er en del av den statlige fredningen og et av verdensarvens signifikante objekter. Det er staten som eier banen, men det er ikke bevilget penger sentralt til istandsettelse. Den lokale foreningen, Tinnosbanens venner, ledet av Lise Wiik, tidligere ordfører på Notodden, kjemper for å få strekningen inn på Nasjonal transportplan og statsbudsjettet, slik at den kan settes i stand.⁴¹ Dette arbeidet kan karakteriseres som politisk lobbyisme. For å støtte opp under venneforeningens arbeid har en lokal Rødt-politiker satt i gang en underskriftskampanje i den hensikt å legge press på regjeringen.

Fra Ramberghjørnet kjører vi ned Storgata, da passerer vi Skolandparken. Som vi så i forrige del, er det flere av kulturvernorganisasjonene som dreier seg om det vi kalte «historisering av eget yrkesliv». Det finner vi flere eksempler på blant informantene i Notodden og Midt-Telemark også, og i Skolandparken foregår det nettopp en slik prosess i perioden vi gjør våre undersøkelser. Vi leser i lokalavisa Telen at noen pensjonerte lærere fra Høgskolen på Notodden (nå universitet) har gått sammen og etablert «Interessegruppa for Seminarstabburet på Skoland».⁴² De jobber for å få flyttet et stabbur fra 1899 som ble brukt som seminarrom ved lærerskolen i dens tidlige historie, til Skolandparken. Stabburet skal brukes som lærerskolemuseum og minnesmerke over de to første lærerskolene i byen, den

41 Saken har hatt en rekke omtaler i Telen i 2020 og 2021, blant annet «Skjebnetid for Tinnosbanen», *Telen* 27.01.2021; «Nå har han startet underskriftskampanje for å berge Tinnosbanen: – Vis at du bryr deg!», *Telen* 01.02.2021; «Ikke et ord om Tinnosbanen i Nasjonal transportplan: – Jeg er fryktelig skuffet over statsråden», *Telen* 07.04.2021.

42 «Skoland-stabburet: Blir skolemuseum», *Telen* 10.08.2020.

første grunnlagt i 1895. Ildsjel Knut Jordheim (90 år) sier til Telen: «Vi er en gjeng av gamle avdanka lærere fra Statens sløyd og tegnelærerskole og Notodden friseminar, seinere Notodden offentlige lærerskole.» Med seg på laget har han Thor (93 år) og Olav Smedsrud (73 år). På museumsstaburet vil de bevare og formidle historisk materiale fra de to første lærerutdanningene på Notodden, skriver avisa. 30. september omtaler Telen på nytt saken.⁴³ Stabburet er flyttet og klart til å utvikles som en skolehistorisk samling. Samlingen skal åpnes for publikum om cirka ett år, skrives det. Styret er satt og består blant annet av flere pensjonerte lærere.

Etter å ha passert Skoland tar vi av fra Storgata og kjører inn mot Tinfos og Norsk Industrierbeidermuseum, avdeling Telemarksgalleriet. Men vi kjører ikke ned til museet med en gang, vi kjører først inn til hyttebyen, arbeiderboliger for Tinfos, for å se på Tømmerrenna som Gundersen var så engasjert i. Renna slynger seg langs med elva opp mot Svelgfoss. Svelgfoss var en annen bydel Gundersen var levende opptatt av å bevare miljøer i. På Svelgfoss ble bare lynavlederhuset definert som verdensarvsobjekt, men det skjedde altså etter at Gundersen tok UNESCO-representantene med på ekskursjon. Etter å ha tatt bilder av Tømmerrenna og konstatert idyllen som råder i Hyttebyen, kjører vi ned til selve Tinfos-området og Norsk Industrierbeidermuseum. Der møter vi vår neste informant, Guro Nordby. Vi har tatt kontakt med henne fordi hun er leder i Notodden husflidslag, men vi møter henne på museet, for det er der hun jobber.

Et husflidslag med profesjonell kompetanse

Guro Nordby er etnolog og har nettopp disputert for en ph.d. i kulturstudier på Universitetet i Sørøst-Norge. Hun har tidligere vært med i Notodden historielag og bidratt i flere lokalhistoriske bøker og artikler. Blant annet har hun skrevet ei bok om bunadstilvirker Anne Bamle fra Heddal, en av bunadshistoriens store døtre. Bamle dokumenterte og samlet inn

43 «Her dingler 15 tonn stabbur ... 121 års skolehistorie», *Telen* 30.09.2020.

kunnskap om lokale folkedrakttradisjoner i Øst-Telemark, særlig bunaden. Nordby har bidratt til dokumentasjon og formidling av Bamles liv, og er nå altså leder i Notodden husflidslag der mange av medlemmene nettopp er engasjert i bunadstilvirking. Men det er ikke tradisjonen etter Anne Bamle som står sentralt hos medlemmene i Notodden husflidslag. «Her er de fleste opptatt av eldre folkedrakttradisjoner. Det er et annet husflidslag som er særlig opptatt av tradisjonen etter Anne Bamle», forteller Nordby. Vi blir umiddelbart på hugget for å avdekke lokale konflikter og maktkamper i miljøet, men Nordby kan forsikre oss om at det kun er snakk om ulikheter i interesse. Hun forklarer at det er flere husflidslag i Notodden kommune og omegn, men at det bare er Notodden husflidslag og ett annet som er med i Norges Husflidslag. Nordby var med på å stifte Notodden husflidslag i 2011, og for henne var det et poeng at de skulle være en del av moderorganisasjonen. De andre frivillige som var engasjert i oppstarten, var to kvinner med tilknytning til formingsutdanninga ved universitetet (da høgskolen) og en lærer. Slik har husflidslaget både kunstfaglig og museumsfaglig kompetanse tilgjengelig.

Aktivitetene i husflidslaget dreier seg først og fremst om kursarrangering og ukentlige møter der medlemmer møtes for å gjøre håndarbeid. Nordby forteller om kurs i alt fra knivlaging til båndveving. De har også hatt en egen gruppe som syr bunad sammen. De driver ikke med innsamling eller dokumentasjon, fokus er på selve håndverket og kunnskapsoverføring. Det er rundt 50 medlemmer i foreningen, hvorav om lag 25 er aktive. Dette er i all hovedsak kvinner, men en av de mest bunadskompetente i foreningen er mann. De har i liten grad samarbeid med andre lokale aktører, hverken universitetet eller bygdetunet for eksempel, men de har hatt samarbeid med andre husflidslag om kurs, og med Bok & Blues-huset om formidling og arrangementer. Nordby forteller også om en bunadsparade på det lokale kjøpesenteret. «Det var morsomt og stor interesse for den. For er det noe folk er engasjert i, så er det bunader.» Selv om husflidstradisjonene de driver med, framfor alt har røtter i den gamle bondekulturen, så har de prøvd å kople seg på industrihistorien. Det handler blant annet om å stimulere til utvikling og reaktualisering av

gamle tradisjoner. «Vi hadde blant annet en strikkekonkurranse om å lage et produkt med utgangspunkt i industrihistoria. Da fikk vi inn mye spennende, og vottene som vant konkurransen, var klassiske ullvotter med nytegnede mønstre av lokale, industrielle motiv», forteller Nordby. Og når det gjelder selve innholdet i det som produseres, er ikke Nordby så opptatt av tradisjoner. Som kulturviter har hun åpenbart et faglig og analytisk forhold til begrep som autentisitet, tradisjon, kultur og kulturarv. Nordby er mer opptatt av kreativitet, håndverk og materialitet. Hun snakker om møtet mellom hånden og materialet, om kvalitet og bærekraft. Bærekraft er spesielt viktig for henne: «Jeg er ikke så opptatt av tradisjonen, men av nærheten til materialer og hvordan du behandler materialene, hva vi kan gjøre med dem og hvordan vi kan ta vare på dem. Hvis du ikke kan noe om dette, så kan du heller ikke ta vare på tingene», sier hun.

Nordby forteller om sin mor når vi spør om hvordan hun ble interessert i håndarbeid. Moren var faglærer i vev og aktiv i husflidslaget. Nordby trekker fram det sosiale, at felles interesse for tradisjonshåndverk bidrar til å bygge sosiale relasjoner. Som innflytter til Notodden har den sosiale dimensjonen ved foreningslivet vært viktig for å bygge nettverk. Når det gjelder å ta ledervetet, var det fordi ingen andre ville. «Min kompetanse i denne sammenheng er særlig den administrative, men det at jeg ble leder, var helt ærlig fordi noen må være leder og ingen andre ville», forteller hun. Nordbys motivasjon for å drive frivillig organisasjonsarbeid synes i så måte delvis å bunne i pragmatikk heller enn pasjon og kampvilje.

Etter samtalen med Nordby i lokalene til Norsk Industrierbeidermuseum ved Tinfos legger vi industrien bokstavelig talt bak oss og søker nordover mot det Telemark er viden kjent for: bondekultur, rosemaling, treskjæring, felespill og beltestakker. Vi kjører Europaveg 134 nordover og parkerer bilen ved Heddal stavkirke. Idet vi går ut av bilen, møter vi tilfeldigvis Gundersen igjen, han som vi hadde intervjuet tidligere samme dag. Han er ute med familien og vinker oss til seg. Hans kone, dramalærer ved Universitetet på Notodden og instruktør i det lokale barneteateret, er med, og hun vil gjerne fortelle om at hun for tida er engasjert i å utvikle et spel som skal fortelle verdensarvshistorien på Notodden – på frivillig

basis. Og med det får vi tildelt nok en brikke i det lokale puslespillet av frivillig kulturvern.

Ved stavkirka er det etablert en formidlingsarena, Prestegardslåven, eller Låvekyrkja som den også kalles. Her fortelles kirkas historie, og det er turistinformasjon og kafé. Lokalsamfunnet og frivillige har hatt en sentral rolle i utviklinga av både låven og innholdet i formidlinga, blant annet gjennom foreningen Heddal stavkirkeforum.⁴⁴ Vi setter oss på en av benkene utenfor stavkirka, og betrakter statuen som står der av folkeminnesamler Olea Crøger (1801–1855), laget av billedhugger Tore Bjørn Skjølsvik. Olea Crøger er kvinnen som på eget initiativ samlet og tilførte folkeminnesamlerne M.B. Landstad og L.M. Lindeman mye materiale. Statuen framstiller Olea som en rakrygget kvinne med blikket opp og fram, mens bondejenta som hun snakker med, er mer forsiktig i kroppsspråket der hun kikker forsiktig opp på Olea. Vi gjør oss noen betraktninger både om den lange tradisjonen for kulturvern som finnes her, og om forholdet mellom forsker og informant, som statuen illustrerer. Så går vi videre, opp til Heddal Bygdetun som ligger høyt og luftig til ovenfor stavkirka, og som viser hvordan storbonden og husmannen i Heddal levde for vel 200 år siden. Vi hadde håpet å få en prat med noen av de frivillige som er engasjert her, men ingen av dem vi kontaktet, hadde mulighet denne dagen. Vi tar en runde på bygdetunet likevel. Nå som skolen har sommerferie og utenlandske turister uteblir på grunn av koronaviruset, har vi – med unntak av to lokale ungdomsguider – museet for oss selv. Vi går rett til Rambergstugo og ser på de kjente rosekameriene til Olav Hansson, som han malte i «uppstugo» her i 1784. Så ser vi en utstilling av Anne Bamle (se ovenfor) – Telemarks svar på Hulda Garborg – og hennes rekonstruerte beltestakker i en egen monter i 2. etasje. Vi bestemmer oss for å få med oss husmannsplassen også, og tusler ned til Hola. Deretter tar vi fatt på bakken opp til Fyrileivstugo med interiør og rosedekor av treskjærere og rosekamer Olav Fyrileiv fra Heddal. I ettertid søker vi etter frivillige

44 Vi hadde avtalt intervju med en av ildsjelene i dette arbeidet, Halvor Sem. Han ble imidlertid brått syk og døde før vi fikk snakket med han.

kulturvernere som driver med nettopp rosemaling eller treskjæring, men vi finner bare enkeltpersoner som holder tradisjonene ved like som hobby eller egen næringsvirksomhet.

Arven etter bestefar

Ei uke seinere har vi fått til et møte med et styremedlem i Heddal og Notodden Museumslag, Olav Smedsrud. Smedsrud er pensjonist, med yrkesbakgrunn som lærer i ungdomsskole, videregående skole og høyskole. Med kaffekoppen mellom oss er vi fort tilbake til Fyrileivstugo. Det var nemlig denne stua som gjorde at Smedsrud engasjerte seg i Heddal Bygdetun for 20 år siden. Smedsrud forteller at Olav Fyrileiv er hans bestefar. Opprinnelig var stua oppført i Holmenkollen i 1931–32 for en britisk konsul som ville ha et hus som minnet om Telemark. Smedsrud fikk kjøpt stua til museet for 250 000 kroner i 1990. Da hadde han gått budrunde med Toralv Maurstad som bød det mangedobbelte, men, sier han: «Eieren ønsket at stua skulle bli offentlig tilgjengelig. Takket være frivillig innsats fra bygdefolket og offentlige tilskudd ble prosjektet realiserbart, og ikke minst det at vi fikk med oss transportlinja på Notodden videregående skole til å frakte stua og tømmerlinja på Rjukan videregående skole til å ta den ned og sette den opp på ny».

Smedsruks engasjement for historie og kulturvern handler om familien. Det eskalerte da han begynte å søke kunnskap om bestefarens arbeid som tømmer og håndverker, og med leveranser langt utenfor Norge. Flere i hans nære familie hadde en pietistisk avstand til kultur. De så ikke helt verdien i det bestefaren drev med, eller de tok det for gitt. Men han hadde en onkel som hver sommer kom på besøk og som viste *faglig* interesse for Fyrileivs virksomhet, og ifølge Smedsrud «stilte gode spørsmål til bestefaren om materialer og mønster, om former og farger. Og da ble jeg også nysgjerrig på bestefars arbeid», forteller han. Da bestefaren døde i 1975, overtok en annen onkel den rike brev- og dokumentksamlingen etter Fyrileiv. «Men da jeg senere kom og ville se gjennom dette, så var det alt

Mange frivillige engasjerer seg i kulturminner knyttet til egen familie. Fyrileivstua på Heddal bygdetun er både tømret og malt av bestefaren til den lokale ildsjelen Olav Smedsrud.

blitt kastet. Det er en stor sårhet for meg», sier Smedsrud og forteller at mye av det han har engasjert seg i siden, har handlet om å spore bestefarens arbeider. «Det var en mektig tilfredsstillelse da *stugo* sto der gjenreist som et bestefarminne og en miljøberikelse», forteller han. Selv om Smedsrudd engasjement er sterkt knytta til bestefarens arbeider, begrenser ikke engasjementet seg kun til den personlige og lokale historien. På spørsmålet om hva han brenner for, så er det bevaring av eldre kulturminner. Han gremmes over å se at moderne arkitektur bryter opp gamle bygningsmiljøer. «Det er heller ikke lenge siden jeg sa høyt at jeg burde dra til Oslo for å kjempe for Y-blokka», sier han.

Å virkelig jobbe for bevaring lærte han i tiden som lærer på Modum. Da fikk han kontakt med ekteparet Steinsvik som holdt på å stifte museet på Blaafarveværket på 1970-tallet. «Det var en veldig inspirasjon. Det er klart det smitta på meg», forteller Smedsrud, som tok med seg engasjementet tilbake til Notodden. For Smedsrud handler frivilligheten i kulturvernet om å gjøre noe for dem som kommer etter – om å bidra til deres kulturelle identitet, som han sier. Som høydepunktet i det frivillige arbeidet trekker han fram fagfellesskapet og utvekslingen av fagkunnskap som foregår i museumslaget. Det inspirerer til videre innsats. «Bare det å være i den settingen og lære av dem. Og å se at det du har jobba med i årevis, blir en realitet – følelsen av å få til noe. Det er også noe jeg unner den oppvoksende slekt – derfor vil jeg gjerne rekruttere ungdom til dette», sier han.

Engasjementet til Smedsrud fordeler han på verv i Heddal og Notodden Museumslag og nå seinest også i arbeidet i interessegruppa for Seminarstabburet på Skoland aktivitetshus, som vi ga en beskrivelse av tidligere. Dette stabburet er også laget av bestefar Fyrileiv. Dessuten skriver Smedsrud bøker. Fram til nå er det blitt to bøker om slekthistorie og en lokalhistorisk barnebok basert på lokal sagntradisjon. Mellom ti og førti timer i uka går med til frivillig innsats, der Heddal og Notodden Museumslag får en god skjerv av innsatsen. I museumslaget får han gjerne oppgaver som er rettet mot det offentlige – ofte søknadsskriving. Den store saken han jobber med nå, er å få på plass ei stue på bygdetUNET

der de kan samle besøkende. Museet har fått pålagt mange restriksjoner for å sikre bevaring av de gamle husene. De får blant annet ikke lov til å fyre opp ild eller varme opp stuene lenger. «For å imøtekomme de 11 000 besøkende hvert år trenger vi et sted å formidle uten at det går ut over bevaringa», sier Smedsrud, og forteller videre om planene:

«Først fikk vi tilgang til et hus på Bolkesjø – et gammel eldhus. Men Riksantikvaren forbød oss å flytte det. Nå har vi fått tak i noe annet – bygget får vi gratis. Det har vært ei skolestue, men var også bunadssy-ersken Anne Bamle sin bolig, så her kan også hun og det kvinnehender skapte, få et fokus. Klasserommet er på 45 kvadrat og egner seg for formidling. Håpet er å få på plass huset i løpet av to år, for da er det Anne Bamle-jubileum. Og da håper vi å få dronning Sonja hit også. Hun er ofte å se i Anne-Bamle-bunad.»

I uka før dette intervjuet hadde derfor Smedsrud med seg en delegasjon fra teknisk etat i kommunen for å se på plassering og hvordan dette kunne løses teknisk. Etter befaringen var Smedsrud optimistisk siden kommunen var enig i det meste av det som ble foreslått, og svarte i løpet av timer med prosessveiledning. «Det er uvant», forteller han.

Selv om bygdetunet i dag er konsolidert med Norsk Industrierarbeidermuseum – der NIA har ansvar for forvaltning og formidling – skjer fortsatt mye av arbeidet gjennom frivillig innsats. Frivillige står for plenklipping, for vår- og høstdugnader og for vaskedugnader i stuene, forteller Smedsrud. «Dessuten er alle i museumslaget frivillige.» Bygdekvinnelaget er frivillig støttende. Det samme er etablerte kunstnere med tilknytning til området. Som tidligere lærer er Smedsrud dessuten opptatt av å få med seg ungdommen: Han ønsker dem inn i museumslaget og i museumsdrifta. «Så må vi få på plass en solid vennegruppe som gir inntekter. Vennegruppa er altfor liten nå», hevder han.

Nasjonal eller lokal forvaltning?

Naboen, Heddal stavkirke, er godt synlig fra bygdetunet og binder sammen historie og folkekultur i området. Selv om Smedsrud ikke har noe forpliktende engasjement i stavkirka, så har han personlige erfaringer med forvaltning av kirka og samarbeidet med øverste vernemyndighet – Riksantikvaren. Sammen med vikingskipene er stavkirkene ansett som noe av det gjeveste i norsk kulturarv, og de har hatt en særlig status i Riksantikvarens arbeid. Smedsrud forteller imidlertid historier om det han har opplevd som en litt arrogant og stivbeint kulturelite, sett fra lokalsamfunnets side. Den ene historien omhandler bestefaren Fyrileiv som i 1908 bidro med å restaurere og komplettere den ødelagte altertavla i stavkirka. Under den store restaureringa mange år etterpå, i 1952, ble det avdekket skyggemaling bak altertavla, og bestefar Fyrileiv ble kritisert av tidligere riksantikvar Harry Fett for å ha laget altertavla for stor. «Men jeg kunne ikke da vite hva som var bak korpanelet», svarte Fyrileiv. Smedsrud rister på hodet. Men også selv har han forsøkt å komme fram til løsninger med Riksantikvaren. Det var da han ble spurt av kirkevergen om han kunne forfatte et brev til Riksantikvaren vedrørende bevaring av kardinalkorset skåret inn i svalgangens apsis. Smedsrud forteller at dette korset med dobbeltbjelke vekker oppsikt særlig hos katolske turister. Korset blir strøket på eller også pirket i, sier han. Med henvendelsen ønsket kirkevergen å finne en løsning – gjerne å la pleksiglasset som beskytter kirkas runeinskripsjon. Det ville ikke Riksantikvaren. Direktoratet kom i stedet med to råd: enten ansette en ekstra vakt eller lage et fysisk stengsel i det rommet som etter tradisjonen skulle være åpent for alle. «Jeg ble ganske oppgitt. Nå må vi visst leve med at dette sterke minnet sakte forsvinner. Sammenlikner vi med foto fra 1952, ser vi at noe skjer. Jeg har vært på gode kurs i regi av Riksantikvaren, men jeg skjønner ikke hvorfor byråkratiet i denne saken ikke vil utvise praktisk skjønn. – Et regjereri over det levende liv, reglement uten intuisjon og hjerte, en vitenskap på trass – for å sitere Hamsun. Sånt kan irritere og bremse frivilligheten», avslutter Smedsrud.

Det frivillige miljøet rundt Heddal stavkirkeforum har lenge engasjert seg for at bestemte gjenstander som opprinnelig sto i kirka, nærmere bestemt en benk og en pult fra middelalderen, skulle tilbakeføres til Heddal fra Norsk Folkemuseum, der de befinner seg i dag. Det lokale miljøet har ønsket å «få gjenstandene hjem», slik at de kan formidles i den konteksten som de er tatt ut av. Et tredje møbel i samme serie står fortsatt i Heddal. Etter flere avslag på søknader om tilbakeføring av de originale gjenstandene har den lokale interessegruppa nå samlet offentlige og private midler til rekonstruksjoner. Etter mange års innsats står de rekonstruerte møblene nå tilgjengelig for publikum inne i stavkirka.⁴⁵

Frivillig kulturvern som kulturell brobygging

Etter å ha omgitt oss med bygdetun og stavkirker ønsker vi å komme i kontakt med lokale kulturvernere som engasjerer seg i mindre tradisjonell norsk kultur. Hvilke frivillige grupper er engasjert i mangfold og vern av nyere innvandreres kultur i området? Hverken Notodden eller Midt-Telemark er som sagt kommuner med store minoritetsmiljøer. Det finnes ifølge Proff.no en samisk forening med adresse registrert på Notodden, men vi får ikke kontakt med denne. Nyere minoritetsmiljøer finnes det likevel flere av i både Notodden og Midt-Telemark. I Notodden kommune er en relativt stor andel av disse arbeidsinnvandrere fra Polen og Litauen. Midt-Telemark har en større andel fra Romania knyttet til fruktproduksjon. Begge kommunene har bosettingsprogram for flyktninger, der de største gruppene er fra Syria, Eritrea og Somalia. Midt-Telemark har en relativt stor andel innvandrere fra Danmark. De kan for en stor del knyttes til universitetsmiljøene. Det finnes likevel få frivillige interesseforeninger knyttet til disse innvandrermiljøene. Vi har bare funnet én registrert interesseforening for innvandrere: Bø bosniske forening. Denne synes imidlertid

45 Tilbakeføringskrav fra lokalsamfunn er beskrevet og analysert av Løkka (2017). Der beskrives dette eksempelet mer detaljert.

ikke å være aktiv. Men det foregår noe frivillig kulturvern innenfor andre institusjoner. Internasjonale kaféer og arrangementer er eksempel på arenaer der minoritetsgrupper kan styrke sin kultur gjennom musikk, dans, mat og lignende. En ansatt i Notodden kommune forteller oss at nesten alle aktiviteter rettet mot innvandrerne der skjer i regi av kommunen eller av de religiøse samfunnene, men med stor innsats av innvandrerne selv. De er ikke organisert i frivillige lag, forteller han. Men etter litt nærmere undersøkelser finner vi ut at Heddal Bygdekvinnelag har et prosjekt rettet mot innvandrerkvinner. Så da blir vi værende blant tradisjonskulturen og bøndene i Heddal litt lenger, men fokus flyttes fra bygningsvern til mat.

Vi snakker med pensjonert sykepleier og mangeårig leder av Heddal Bygdekvinnelag, Vera Tinnes Solaas, en sentral drivkraft i bygdekvinnelaget generelt og i prosjektet rettet mot innvandrerkvinner spesielt. Det kommer vi tilbake til. Tinnes Solaas kan vise til nesten 30 års fartstid i bygdekvinnelaget, 8 år som leder i lokallaget i Heddal. I tillegg til arbeid i helsevesenet har hun drevet økologisk gård, holdt på med bygningsrestaurering, og hun forteller at kokebokforfatteren Hanna Winsnes er hennes tippoldemor. Tinnes Solaas' engasjement er rettet mot mennesker, barn og rein mat, miljø og håndverk. Når vi spør hva hun brenner for, så svarer hun: «Det jeg synes er veldig viktig, er levende bygder, at folk vil bo i bygdene, og da må det foregå noe her. Og da må du både være åpen for nye ting, men samtidig bevare tradisjoner; det gjelder både mat, hus og håndverk.»

Opprettholdelse av tradisjonelle håndverksfag står sterkt i bygdekvinnelagets arbeid. I Heddal har de en aktiv vevstue med kurs i sying av Anne Bamle-bunader. Tinnes Solaas forteller dessuten om stor interesse for den gamle broderiteknikken smøyg som er til bruk på bunadsskjorta. Bunadskvinnene møtes fast. Noen ganger går de også sammen med de profesjonelle på bunadsfronten, eller husflidslaget som vanligvis kun syr stakker og holder bunadskurs. Selv forteller Tinnes Solaas stolt at hun fikk gjort ferdig en bunad til barnebarnet sitt på et slikt kurs. Det er kombinasjonen av å bevare tradisjoner, å vise en åpenhet mot andre, og å tenke fornyelse og sosiale nettverk som synes å prege aktivitetene til Heddal Bygdekvinnelag. Og i dette arbeidet står maten helt sentralt.

Når kvinnene i bygdekvinnelaget møtes, handler det alltid om mat. De holder kurs i tradisjonell matlaging, for eksempel lefsebaking, de serverer bluesfrokost under Bluesfestivalen, selger lapper på bygdetunet og samler inn tradisjonsoppskrifter. De har også vært med på en større innsamling av tradisjonelle matoppskrifter i Telemark sammen med lokalavisa Telen, der leserne fikk mulighet til å stemme fram sin favorittrett. Flesk og duppe vant, og Tinnes Solaas forteller om bygdekvinnelaget som i etterkant sto i Notodden sentrum og serverte flesk og duppe til hele Notoddens befolkning. Det var arbeidet for minoritetskvinner og prosjektet «Kvinner ut» som gjorde at vi kontaktet Tinnes Solaas og bygdekvinnelaget. Prosjektet bidro til at Heddal Bygdekvinnelag ble kåret til årets lokallag i Norges Bygdekvinnelag i 2018, og det handler om å få «nye landskvinner» inn i det lokale fellesskapet. For å få til dette hadde bygdekvinnelaget egne arrangementer med lokale minoritetskvinner. De møtes til foredrag, lager mat sammen og danser. I disse settingene er det maten som er brobygger: «Det er jo særlig mat vi møtes på. Vi har jo vært i kontakt med kvinner fra mange forskjellige land, blant annet Afghanistan og Syria ... de har laget sine retter, vi har laget våre og vi har til og med dansa», forteller Tinnes Solaas. «Vi hadde også felles blåbærturer. Det viktige er gjensidig kulturutveksling», mener hun, «at dem lærer om vår kultur og vi lærer om deres kultur. Også dette er kulturvern», understreker hun. På denne måten har bygdekvinnelaget også vervet noen innvandrerkvinner, men det har vist seg at det ikke alltid er så lett for dem å komme seg på møtene. Tinnes Solaas forteller at de ofte må hente og bringe kvinnene for at de skal komme. «Så det er et skjørt system», sier hun. Til tross for at prosjektet nå er avsluttet, har Tinnes Solaas fortsatt med å holde kontakten med mange av minoritetskvinnene. «Jeg har invitert flere hjem til meg og hatt selskap med dem og andre fra bygdekvinnelaget», forteller hun. Og hun driver leksehjelp for innvandrerkvinner på det kommunale aktivitetshuset Huset vårt. Maten er altså helt sentral i Heddal Bygdekvinnelags arbeid, enten det er for å nå ut til nye grupper eller for å aktivere tradisjoner. Dette med mat står sentralt for hele bygdekvinnelaget. I 2018 ble Norges Bygdekvinnelag også berømmet for dette ved at generalforsamlingen i UNESCO

vedtok å gi dem status som en rådgivende organisasjon innen immateriell kulturarv og ekspert på tradisjonell matkunnskap.⁴⁶

For Tinnes Solaas og bygdekvinne i Heddal handler det frivillige kulturvernet mye om å bygge broer – mellom tradisjoner, til nye mennesker og til nye miljøer. Som organisasjon kan de vise til et bredt samarbeid med andre lag, det offentlige og næringslivet: Norges Bygdekvinnelag, Telemark Bygdekvinnelag, andre lokallag og kulturaktører i området: Barnas Turlag, Heddal og Notodden Museumslag, Notodden kommune, Husflidslaget, Bondelaget, Hagelaget, Telen og Heddal Bygdetun. Dessuten forteller Tinnes Solaas at de jobber aktivt for å bygge broer mellom ulike samfunnsområder og mellom generasjoner. «Det handler om å være åpen, nysgjerrig og bli kjent med hva andre driver med, enten det er bedrifter, spesielle utdannelser eller minoritetskvinner.» «Hva er den viktigste verdien ved frivillighet, slik du ser det, innenfor kulturvern da?» spør vi avslutningsvis. «Det er jo rett og slett at det er sosialt, og så er det viktig at mange drar sammen – slik at man føler tilhørighet. Og at man er en kulturbærer.» I løpet av samtalen har Tinnes Solaas nesten klart å rekruttere oss inn i bygdekvinnelaget. Men vi må videre.

Det finnes enda flere mindre lag og foreninger for husflid, tradisjons-håndverk, dans, musikk, museum, bygningsvern, kjøretøy, fly og historie i Notodden kommune. Men et bokprosjekt har sine begrensninger; vi forflytter oss sørover og inn Fruktbygda.

Sauherad – bondekultur, fruktproduksjon og moderne vikinger

Mellom byen Notodden og tettstedet Bø ligger jordbruksbygda Sauherad, som har gitt seg selv navnet fruktbygda. Fram til 2019 var Sauherad en egen kommune, men fra og med 2020 er Sauherad slått sammen med Bø til Midt-Telemark kommune. Sauherad har cirka 4300 innbyggere

46 <https://bygdekvinnelaget.no/norges-bygdekvinnelag-er-tildelt-unesco-status-som-mateksperter>

spredt rundt i bygder av landbrukseiendommer og eneboliger og mindre sentrumsområder. Gvarv er det største senteret, men også Nordagutu og Akkerhaugen er tydelige sentra. Det er mange av de samme aktørene og folka som går igjen i kulturvernet og i kulturlivet i Sauherad. Slik det kanskje er på små steder? Kommunen, kirka, bygdekvinnelaget, historielaget, bygdetunet, mållaget og folkehøyskolen er sentrale institusjoner, og det er tett samarbeid mellom mange av aktørene. Mange av menneskene har roller i flere institusjoner og organisasjoner. I den grad Sauherad kan sies å ha et kulturelt fyrtårn, slik vi beskrev det på Notodden, må det sies å være Evju Bygdetun utenfor Gvarv. Der formidles gammelt og nytt bondeliv. Men kanskje passer det bedre å bruke veven som metafor enn fyrtårnet for å beskrive Evju Bygdetun, men det skal vi komme tilbake til. Miljøet rundt Evju Bygdetun har uansett vært et nav i veldig mye frivillig kulturvern i bygda. Helt utenfor bygdetunets nettverk finnes det unntaksvis enkelte andre frivillige kulturvernaktører. En av dem er det moderne vikinglaget Guvihaug som holder til utenfor Nordagutu. Dit er vi på veg.

Men før vi kommer dit, passerer vi Hjuksebø. Hjuksebø var et av flere små sentra i gamle Sauherad kommune. Som følge av de nye kommunegrensene er Hjuksebø nå blitt en del av Notodden kommune, men historisk sett har Hjuksebø vært en del av Sauherad, og for mange vil det kulturelt sett forbli slik. Vi kjører forbi den gamle skolen som husflidslaget har kjøpt og holder i stand. Der avholdes ukentlige møter for husflid, maling og sosialt samvær, og et årlig loppemarked. Det står også en enda eldre skolebygning på Hjuksebø. En av de første skolebygningene i Sauherad ble i sin tid flyttet til den nye skolen, og står nå som et lite skolemuseum i skolegården til det som i dag er Hjuksebø Montessoriskole. Det var en tidligere rektor og frivillig kulturverner ved Hjuksebø skole som fikk flyttet det lille huset til den nye skolen, og som satte det i stand for å bruke det som formidlingsarena. Han ble engasjert i de gamle skolestuene i forbindelse med et lokalhistorisk arbeid om haugianerbevegelsen i Sauherad – eller var det omvendt? Som følge av kommunesammenslåingen er den lille skolestua blitt en forvaltningsmessig nøtt i det lokale kulturvernet, for hvor hører den hjemme? De frivillige som har engasjert seg i huset, tilhører ikke

geografisk sett den utvidede Notodden kommune, og det gjør jo heller ikke huset i seg selv. Slik saken står i dag, tyder det på at skolestua blir flyttet til nettopp Evju Bygdetun, der den vil inngå i en større bygningshistorisk og kulturhistorisk sammenheng. I Notodden og Midt-Telemark kommuner ligger det for øvrig en rekke gamle, nedlagte skoler. Nesten alle disse blir brukt og vedlikeholdt av forskjellige bygdelag som ikke primært gjør det for kulturvernets skyld, men som bruker bygningene til forsamlingslokaler. Det står nok verre til med de gamle bedehusene. Det har vært sterke bedehustradisjoner i området, noen få bedehus er fortsatt i bruk, men mange av de gamle bedehusene er revet eller har blitt stående uten vedlikehold, og få eller ingen har vært opptatt av dokumentasjon og historieskriving knyttet til dette miljøet.

Nordagutu ligger omtrent midt mellom Gvarv og Notodden. Nordagutu er et bygdesentrum som vokste fram rundt jernbanen, og Nordagutu stasjon er den eneste stasjonen som fortsatt er i bruk som stasjon i Sauherad. De nedlagte jernbanestasjonene er stort sett i privat eller kommunalt eie, men den frivillige organisasjonen Akkerhaugen Rocksamfunn eier Akkerhaugen stasjon. De bruker og vedlikeholder bygget etter egne behov for øvingslokaler og konsertscene. På Nordagutu stasjon står en statue av felespilleren Myllarguten. Myllarguten vokste opp i Sauherad, og to av hans gamle bopeler der holdes ved like av lokale lag: en ligger på Akkerhaugen, den andre på Evju Bygdetun. Den immaterielle arven etter Myllarguten traderes av lokale og nasjonale spellemenn og gjennom kulturskolene. Inne i stasjonsbygningen har idrettslaget Kjapp, Narekollens venner og Sauherad historielag sammen laget en utstilling av historiske bilder fra Nordagutu. Temaene er idrett og jernbane. Narekollens venner har også satt i stand en gammel lokal hoppbakke og merket ei turløype opp til den; slik er lokal idrettshistorie blitt aktualisert og formidlet av lokal frivillighet på Nordagutu. Ei bok om Narekollen (hoppbakken) ble utgitt i 2020, og personer tilknyttet idrettslaget jobber med ei bok om idrettslaget Kjapps historie, der gamle bilder og fortellinger samles. Innsamlinga foregår delvis på Facebook.

Vikingtiden som inngang til selvutvikling

Vi kjører imidlertid forbi Nordagutu sentrum, til husmannsplassen Guvihaug. Like nedenfor Guvihaug, ned mot elva, ligger en vikinggård under utvikling. Dette er tilholdsstedet til Guvihaug Vikinglag og en moderne vikinghøvding, lagets leder, Per Øyvind Gulliksen. Gulliksen eier husmannsplassen. Han er utdannet sivilingeniør og bor og jobber på Notodden. Til daglig driver han firmaet Brannspesialisten, samtidig som han gjennom de siste 8–9 årene har jobbet med å bygge opp Guvihaug. Guvihaug er etablert som et enkeltpersonforetak i Gulliksens navn. I tillegg har han startet opp Guvihaug Vikinglag (2017) – en gruppe frivillige som utfører ulike aktiviteter på Guvihaug, og som har bidratt til at bygningene har reist seg. Gulliksen er frivillig selv, og har en rekke frivillige knyttet til seg som deltar i dugnader rundt bygging og vedlikehold, men ikke bare det. På Facebook-sida deres informeres det om håndverkskurs, inviteres til gjenskaping av et slag, her etterspørres folk som vil delta som statister i filminnspillinger med vikingtid som tema, og det inviteres til tredreiing og produksjon av utstyr til kommende vikingmarkeder. Av Facebook-sida ser vi også at Sauherad Bygdekvinnelag har vært på besøk og holdt kurs for sine medlemmer om binding av takke-/bakstekost. Vi snakket med Gulliksen på telefon, og akkurat den dagen var vikinglaget engasjert i et filmprosjekt for Den kulturelle skolesekken.

Selv om Gulliksen har valgt å bruke vikingtid som historisk ramme for sitt prosjekt, er det ikke nødvendigvis vikingtiden i seg selv som er målet med aktiviteten på Guvihaug. Grunnen til at han valgte et historisk fokus på vikingtid, var mer pragmatisk: «Det handlet om at dette er en tid som er lett tilgjengelig, og som det er stor interesse for og store miljøer rundt, samtidig som det gir muligheter til å bruke den lokale kulturarven. Målet med stedet er imidlertid ikke å gå tilbake til vikingtida og forsøke å leve som dem, med den smerten og kulden som det trolig innebar. Det er ikke noe attraktivt å gå tilbake igjen sånn som det var og leve slik de gjorde, men det finnes en del ting som jeg tror vi kan ha glede av å kjenne til», forklarer han. Den grunnleggende tanken med Guvihaug ligger verken i

Deler av det frivillige kulturvernet går inn i historien på en fysisk og kroppslig måte, slik som vikinglagene. Disse har ofte stor kunnskap om praktiske sider ved vikingtidskulturen, og tilnærmer seg fortiden på en langt mer fysisk måte enn det som tradisjonelt har vært gjort i akademiske miljøer. På Guvihaug jobber de frivillige med å holde i hevd en rekke håndverkstradisjoner.

kunnskapsproduksjon om eller formidling av vikingtid som sådan, men i hvordan vikingtidens levemåte kan hjelpe dagens mennesker til å bli kjent med seg selv på nye måter. Det handler om selvutvikling, om opplevelse, følelser og forståelse av seg selv: «Sånn at du kan ha glede av den energien du har. Sånn at du kan ha et forhold til den gruppen du tilhører, at du bygger en gruppe», sier Gulliksen. Stedet han har bygd opp, er tuftet på en idé om at levemåten i vikingtida, med de kroppslige erfaringene en slik levemåte gir, har noe å tilby dagens mennesker og kan virke bevisstgjørende og berikende. «Vi bygger opp et sted for formidling av kulturarv og der folk kan ha glede av det i sine liv», forteller Gulliksen, og viser til aktiviteter som håndverk, matlaging, kampsport og ikke minst selve byggingen av vikingtunet.

En viktig bakgrunn for opprettelsen av Guvihaug og det filosofiske ståstedet som Gulliksen forfekter, ligger i hans egen historie. I mange år jobbet Gulliksen som sivilingeniør. Han jobbet mye, og ifølge han selv for mye. Han gikk på en smell. Da kom han i kontakt med villmarksenteret *Villmarksleiren*, hvor han jobbet en stund. De drev etter mange av de samme prinsippene som han selv driver etter nå. Den faglige forankringen for virksomheten, og delvis legitimeringen, henter Gulliksen hos kona. Hun er professor i håndverksfag ved Universitetet på Notodden og forsker på hvordan kroppslige praksiser bidrar til læring. Det er i hennes forskning på formingsfag, og altså ikke historie eller arkeologi, at den akademiske forankringen ligger.

Gulliksen forholder seg mye til andre kompetansemiljøer, også akademiske, og da spesielt til museer som jobber mer eksperimentelt med vikingtid. Det kan være Veien kulturminnepark ved Buskerudmuseet, Midgard vikingsenter ved Vestfoldmuseene og Lofotr Vikingmuseum ved Museum Nord, eller mer kommersielle aktører, slik som miljøet rundt Gudvangen Viking Valley. Dessuten har Guvihaug nær kontakt med andre vikinglag, blant annet gjennom vikingmarkedene. Gulliksen viser til to ulike posisjoner i miljøet som han mener det er viktig å ha et avklart forhold til – spesielt i diskusjoner om autentisitet. «Det er de faktabaserte, arkeologiske og kulturhistoriske akademiske miljøet som baserer sine uttalelser

på funn og beskrivelser. Hvis du spør arkeologene og historikere, så sier de: Dette har vi funnet – dette vet vi, så dette er autentisk», forklarer Gulliksen. Den andre posisjonen er de som ønsker å gjenskape vikinglivet slik en tror det kan ha vært, og som Gulliksen selv slutter seg til. Han forklarer: «Vi er mer opptatt av de livene de har levd i vikingtiden, slik vi tror at det kan ha vært, og gir det innhold innenfor de rammene som er sannsynlige [...]. For oss handler det om opplevelsen er autentisk. Lys, akustikk, lukt ... Vi vil helst bruke alle sansene, så vi prøver å lage en sannsynlig helhet. I stedet for å se det gjennom et mikroskop. Nettopp disse ulikhetene i forståelsen av det autentiske kan fort skape diskusjon i det miljøet», forteller Gulliksen. «En tror at en diskuterer det samme [autentisitet], men det gjør en ikke.» Det er disse forholdene som gjør at Gulliksen ikke søker seg mot de mer tradisjonelle, historiefaglige akademiske institusjonene, rett og slett fordi han mener at de ikke tar opp i seg den kunnskapen han er på jakt etter – menneskene og livet de levde. «Så vi tar et bredere spekter enn de gjør. Men fint at de tar sin del, det trenger vi.»

Guvihaug befinner seg i skjæringspunktet mellom frivillighet og kommersiell drift, der det langsiktige målet er kommersiell virksomhet. Slik er det Gulliksen driver med kulturelt entreprenørskap. Målet er at Guvihaug skal bli et drivverdig sted, der han kan tjene penger og ha ansatte. Fram til det skjer, og for at det i det hele tatt skal kunne skje, driftes stedet av frivillige krefter særlig knyttet til Guvihaug vikinglag. På det meste, det vil si på årsfester, teller laget kanskje 40–50 stykker, men i vanlig dugnadssammenheng er det langt færre. At stedet i dag er drevet på frivillig basis, har betydning for hvem de retter aktiviteten mot. Aktiviteter rettet mot barn og unge gir best grunnlag for å få økonomisk støtte. I mange år har de for eksempel fått støtte av Bufdir (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet) til aktiviteter for barn og unge. Målet om å bli en kommersiell aktør gjen-speiles delvis i hva slags nettverk Gulliksen forholder seg til. Vikinglaget har fått offentlig støtte fra næringsfondene i Notodden og Midt-Telemark kommune, Bufdir samt DKS-midler. Fra næringslivet er det produksjonsbyråer innenfor film, Telemarkskanalen og fylkeskommunen som de har forholdt seg mest til. Når de etter planen etter hvert skal tiltrekke seg et

mer voksent publikum, vil virksomheten kunne gå over i en mer kommersiell fase. Samtidig er Gulliksen klar over at dette ikke nødvendigvis vil bli noen enkel overgang, siden det vil innebære nye utfordringer. «Da vil noen få betalt, mens andre jobber frivillig, og det er et dilemma. Men jeg tror vi skal klare det, for vi har en sterk gruppe som har lyst til å være her og har glede av å være her. Men jeg tror det er lurt å være bevisst og tydelig på dette målet, så ikke det frivillige aspektet føler seg lurt da», forteller han.

Vi avslutter vårt besøk på Guvihaug og ser nedover elva. Vi vet at det er et annet vikinglag som holder til lenger nede i vassdraget, på Akkerhaugen. De kaller seg Olavs menn og skiller seg kanskje først og fremst fra Guvihaug vikinglag ved at de har en kristen formålsparagraf med agenda om å bevare arven etter Olav den hellige, og at de eksplisitt retter seg mot gutter og menn. Kun menn kan bli medlemmer. Olavs menn er registrert som en religiøs organisasjon, og er ikke registrert i Frivillighetsregisteret. Før var de ett vikinglag, nå er de to.⁴⁷ Men de har fortsatt mye til felles, framfor alt interessen for håndverket; også Olavs menn har etablert et vikingtun. Olavs menn har dessuten det rekonstruerte vikingskipet *Åsa* som synliggjør deres tilstedeværelse i området på en spektakulær måte. Skipet ligger til vanlig i havna på Norsjø Ferieland, den lokale campingplassen. Der er det yrende liv hele sommeren, og de besøkende får se et rekonstruert vikingskip på nært hold. Noen ganger dukker også Olavs menn opp og ror henne ut, til publikums begeistring. I sommer kunne for eksempel lokale og tilreisende bivåne at en lokal brud ble rodd ut av fullt utkledd viking til sin kommende ektemann som befant seg på ei øy utenfor Akkerhaugen. I likhet med miljøet på Guvihaug har Olavs menn oppdrag knyttet til nasjonal og internasjonal film- og reklame-produksjon, blant annet deltok de i Jakten på Olav, NRKs produksjon fra 2020 om Olav den hellige. Olavs menn kler seg som vikinger og har fokus på autentisitet og håndverkstradisjoner når det gjelder klær og utstyr, og de vektlegger vikingtidsaktiviteter som sverdkamp, seiling og roing, dessuten gjennomfører de ritualer. 03.08.2020 har avisa Vårt Land en reportasje

47 Saken ble omtalt i *Telen* 31.03.2016.

om Olavs menn, som vektlegger nettopp hvordan ritualene og det å tilby et sosialt fellesskap spiller en sentral rolle for dem. Særlig er de opptatt av mannsrollen i det moderne samfunn. Høvding Anders Kvåle Rue sier til *Vårt Land*: «Det er noko med ein brorskap, for å seie det litt høgtideleg, og ein meningsfull fellesskap som me trur mange menn manglar.»⁴⁸ Olavs menn har utviklet formidlingsopplegg både til barn og unge og til flyktninger og asylsøkere. Formidlingen skjer gjennom kommunale kanaler, slik som SFO, skolen og voksenopplæringa. Olavs menn har i tillegg formidlingsopdrag for destinasjonsselskapet Visit Telemark og det fylkeskommunale foretaket Telemarkskanalen regionalpark, Vest-Telemark Museum med mer.

Et bygdetun for bærekraft

Vi kjører fra vikingene og videre til Gvarv. Ferden går gjennom frukthager og kornåkrer, forbi et lokalt ølbryggeri og en vingård. Og et sted mellom Gvarv og Bø, ikke den vegen man vanligvis kjører, men den som går over Hørte, der ligger Evju Bygdetun. Her har vi gjort avtale med museumsbesyrer Jorid Vale. Evju Bygdetun ble etablert som museum i 1975. I dag drives gården som et levende bygdetun og kultursenter med nesten 12 000 besøkende (2019) årlig. Bygdetunet har store dyrkingsareal, våningshus, eldhus, bur og driftsbygninger anlagt som et firkant-tun. Organisatorisk sett er Stiftelsen Evju Bygdetun i dag en del av foreningen Midt-Telemark Museum, et samarbeid mellom Bø Museum, Bø Prestegard, Hørte dampfarveri og Sauherad historielag. Museet er ikke en del av det nasjonale, konsoliderte museumsnettverket. De mottar noe tilskudd fra kommunen til drift, men mesteparten av aktiviteten holdes i gang ved hjelp av frivillige. Vale er eneste ansatte i 70 prosent stilling, i tillegg er hun sanglærer på kulturskolen. Vale er dessuten frivillig på en rekke kulturarrangement i kommunen, blant annet under de årlige markedsarrangementene på

48 «Dyrkar mannleg samkjensle», *Vårt Land* 27.04.2021.

Gvarv: Norsk Eplefest, Sauheraddagene, Pilegrimsvandring i Midt-Telemark og Gatefest, og med som frivillig i flere lokale lag, blant annet historielaget. Hun skriver lokalhistorie, blant annet til lokalavisa.

Vale har vokst opp med museet. I 1975 ble faren hennes engasjert som leder av museumsstyret, og som ung var hun med på å rydde museet, registrere gjenstander og lage de første utstillingene. Men det var først på 1990-tallet at hun for alvor ble engasjert. «Først kom jeg inn som vara i museumsstyret, men da faren min hadde passert 80 år, sa han at jeg kunne ta over ledervervet. Så jeg også starta egentlig som frivillig», forteller hun. For Vale handler bygdetunet framfor alt om gårdskultur og matkultur – om dyrking og tilberedning av mat. I introduksjonsvideoen til Evju på bygdetunets egen hjemmeside står hun på trammen og inviterer til gårdbesøk med et fat epler, mens hun nettopp snakker om bondeliv og mat. Og det er slik vi også blir mottatt, med stor entusiasme, historier og mat. Målet er å ta vare på og videreutvikle gårdskulturen gjennom aktiv bruk, forteller hun. Og bruk handler om mat. Med inspirasjon fra filosofen Guttorm Fløistad om at *nærhet og næring* er det viktigste for menneskene, har Vale gjort sin egen vri på dette og lagt til sang. «Så du kan si at museumsarbeidet drives etter prinsippene om *nærhet, næring og sang*», forteller hun. «Og frivillighet.» For det er den store andelen frivillige som kjennetegner museumsdriften.

Besøket starter med en omvisning, forbi Fjoset der Nes Nasjonale Dansarring og Ungdans samles ukentlig, og forbi urtehagen som ble anlagt for noen få år siden av en eldre kar i lokalsamfunnet. Fortsatt holder han den i hevd, selv om han periodevis er alvorlig syk. Vi passerer Beltevevarstugo etter Hælgje Storskot, som utvikla beltestakken til den populære folkedrakta. Her holder bunadsdamene til, og vi går videre til Theodor Kittelsen-tunet, der den belgiske gartneren, Ana Verbelen, nå jobber med det nye hageprosjektet *Evju mathage*. I det hvite, nyoppsatte drivhuset møter vi henne. Dyrkingen skjer etter prinsippet om samplanting, forteller Verbelen, driftsformer hun kjenner fra arbeid på egne gårder i Belgia og Spania. «Det er kun hun som har denne kompetanse her», forteller Vale, «så nå søker vi midler, slik at vi kan få finansiert en 50 prosent stilling til

henne». I arbeidslaget denne dagen har Verbelen med en yngre dansk dame og en ung gutt fra rusomsorgen. Museet er i rask ekspansjon på dette området. De jobber med å anlegge nye dyrkingsområder utendørs, både for grønnsaker og eldre frukttyper. «Vi har etablert et andelslag også», forteller Vale, «foreløpig er det 10 stykker som har fått mulighet til å kjøpe seg inn.» Dessuten jobber museet med et jordforbedringsprosjekt for å legge om deler av driften til å bli økologisk, der de har inngått en samarbeidsavtale med Universitetet i Sørøst-Norge (USN) innen jordhelse.

På veg tilbake til eldhuset for å fortsette samtalen støter vi på Hans Sundsvalen som er i full gang med å flytte det gamle 1700-tallsburet. Sundsvalen er håndverker og har jobbet for Riksantikvaren, blant annet med stavkirker. Etter mange år som ordfører er han nå pensjonert, men han er fortsatt kommunepolitiker og jobber altså som en av mange frivillige på museet. Sundsvalen manøvrerer den store traktoren og forsøker å få tredd buret inn på en stor stålhenger. Kona følger med, tar bilder og dokumenterer.

Vi vender tilbake til Eldhuset og får lunsj bestående av en «ugrasuppe» som i hovedsak består av brennesle, tysskål, løpstikke, potet, olje og krydder. Vi får også knekkebrød med frisk salat fra drivhuset, ost og kjøttpålegg og egensylta gresskar. Formidlingsarbeid knyttet til jordbruk og mat har helt fra begynnelsen vært viktig for Vale, og det var hennes første formelle oppgave ved bygdetunet. For ca. 25 år siden, som lærer på barneskolen i bygda, utviklet hun undervisningsopplegget «Fra jord til bord». Skolesjefen mente dette passa godt inn i den lokale lærerplanen og ville at hun skulle gjøre mer ut av det. «Først fikk jeg 5 % av lærerstillingen min til undervisning her. Da jobbet det en museumsbestyrer i 50 % stilling på Evju, og når han skulle pensjoneres, foreslo han for kommunen at jeg skulle overta.» Slik fikk Vale jobben som museumsbestyrer. Stillingen ble aldri utlyst. Likevel var det ikke tradisjonelt museumsarbeid som ble Vales oppgave. Selv om bygdetunet har et formelt ansvar for å bevare bygninger, gjenstander og arkiv på en skikkelig måte, var det formidling og koordinering av det frivillige kulturnettverket i kommunen Vale skulle ta seg

av. «Som lønna skal jeg serve de frivillige», forteller hun. Til sammen står vel 150 mennesker oppført på museets liste over frivillige. Nes og Saude Bygdetunlag hadde ansvar for drifta av bygdetunet de første åra uten kommunal stilling. Nå er de et viktig støttelag som tar ansvar for registrering av museumsamlingene og samarbeider med museumsbestyreren om utstillinger og kulturarrangement. Museet har noen faste arbeidsgrupper, hvorav Broderikafeen, Ungdans, Nes Dansarring og yoga-gruppa er der på ukesbasis, mens andre er der mer sporadisk, slik som Nes og Saude Bygdetunlag, gruppa for bunadskurs, fotoregistrering, dugnadslauget, smedlauget, bryggelauget, gardsverkstad, kalendergruppa og en gruppe for kulturlandskap. Ei tysk dame med kompetanse på både folkemusikk og klima og miljø kommer til bygdetunet et par ganger i uka for å stemme opp de mange felene i museets felesamling, og er engasjert som prosjektleder for andelslaget.

Hva er det som driver de frivillige? undrer vi. «Felleskap, det å komme sammen med andre. Det å ha en fysisk plass å gå til er viktig», svarer Vale. Eierskapet til bygdetunet deler Vale også villig ut til de frivillige som velger å engasjere seg: «Jeg sier, her kan du leike at dette er din gård. Så lenge du lever, er dette din gård.» Blant de frivillige finnes det nemlig mennesker som tidligere drev egen gård og som bærer et stort savn til gården, forklarer hun. Det er viktig at de frivillige får lov til å være medskapende, mener Vale. «Å gi og ta er hovedsaken i frivillighet – det skal være et jevnbyrdig forhold.» Vale understreker poenget ved å vise til at det blant de frivillige er mange pensjonister som ikke har så mye annet å gjøre. Det handler om å se folk og ta dem på alvor, understreker hun.

De frivillige på Evju har ulike yrkesbakgrunner og ulike interesser som de bidrar med i drifta av og aktivitetene på bygdetunet. Mens noen er ufaglærte og trenger en meningsfull aktivitet å holde på med, bidrar andre med for eksempel profesjonell bygningsvernkompetanse opparbeidet gjennom et langt yrkesliv. Andre igjen lar seg trekke av museets samlinger, blant annet feler, med hensikt om å forske i og bruke disse for å komme videre med egen kunstnerisk utvikling og karriere – en spesifisert og nærmest profesjonalisert frivillighet som er rettet mot et profesjonelt

liv. Noen, slike som dansegruppa og håndverksgruppene, lar de fysiske omgivelsene på Evju være ramme for sosiale, men mer lukkede aktiviteter som ligger tett opptil private hobbyer – men som også gir liv på museet under spesielle arrangement. Den nystartede økologiske matproduksjonen og andelshagen på sin side tar utgangspunkt i tunets store dyrkingsarealer og driver aktiviteter som grenser til entreprenørskap og utvikling av nye, bærekraftige produksjonsmåter på Gvarv og bygdene rundt. Her er det flytende grenser mellom betalt arbeid, hobbyer og frivillig innsats, og mellom profesjonell og amatør. Dessuten viser mathagen at det er flytende grenser mellom museumsformidling, opplevelse og utvikling av nye næringer.

Det er tette forbindelser mellom bygdetunet, historielaget og annet kulturliv i Sauherad. Det er dette som gjør at Evju Bygdetun og Jorid Vale framstår som et senter med en drivkraft og et nettverk som strekker seg inn i en rekke andre institusjoner, lag og foreninger. Vi har snakket med en av dem som ofte har prosjekter sammen med Evju Bygdetun og Jorid Vale, og som slik inngår i den samme veven. Eivind Lønheim er blant annet leder av Sauherad historielag, redaksjonsmedlem for en kommende kultursoge for Sauherad, styreleder for Midt-Telemark Museum, medforfatter av Kulturminneplanen for Sauherad og Bø, og – fram til nylig – styreleder for Norsk Eplefest på Gvarv.

Verdiskapende skaperkraft

Eivind Lønheim er pensjonert revisor. Han har gjennom de siste ti-tolv årene engasjert seg i en rekke kulturvernprosjekter i Gvarv og Bø. «Interessen kom fordi jeg har gode venner som var engasjert på Evju Bygdetun», forteller han. Lønheim har bodd i Oslo i 50 år, men har småbruk på Gvarv. «Så var jeg litt frivillig på Evju. Jeg kjenner Jorid Vale som jeg har vennskap med fra langt tilbake. Dessuten er kona mi fra Bø», forklarer han. For Lønheims del har mye av det frivillige arbeidet handlet om å gjøre Sauherads og Bøs kulturhistorie synlig og politisk gjeldende for offentlige

beslutningssystemer – det være seg gjennom kulturminneregistreringer, arbeidet med kulturminneplan for Bø og Sauherad og etableringen av Midt-Telemark Museum.

Lønheim ble først engasjert i et arbeid med å registrere kulturminner i Sauherad og Bø kommune for 10–12 år tilbake. Lønheim og de øvrige som jobbet med registreringene, kom i kontakt med Riksantikvaren, som inviterte til samarbeid. Riksantikvaren ønsket å prøve ut en digital modell for formidling av kulturminner, slik at kulturminnene ble tilgjengelig på folks telefoner når de var på reise. Også Kulturrådet ble engasjert i prosjektet. Med samarbeidet fulgte 250 000 kroner til det frivillige registreringsarbeidet. På denne bakgrunn engasjerte Lønheim seg seinere i arbeidet med å utarbeide en interkommunal plan for kulturminner i Bø og Sauherad; de fikk støtte gjennom Riksantikvarens program Kulturminner i kommunen. I innledningen til planen blir det frivillige forarbeidet trukket fram: «Dei frivillige har gitt kommunane eit særstøtt godt utgangspunkt for denne første kulturminneplanen, og har såleis vore ein viktig pådrivar for sterkare fokus og satsing på kulturminne» (*Interkommunal kommunedelplan for kulturminne for Bø og Sauherad 2016–2028*, s. 3).

Lønheim bekler også rollen som styreleder for Midt-Telemark Museum. Midt-Telemark Museum ble stiftet i 2018 og er en sammenslåing av Bø Museum, Bø Prestegard, Evju Bygdetun, Hørte Dampfarveri og Sauherad historielag. Museet har en egen nettside, der de skriver at de har som formål å formidle kunnskap om materiell og immateriell kulturarv på grunnlag av avtaler med medlemsforeningene. Med styrelederhatten på forklarer Lønheim om bakgrunnen for museumsetableringen: «Det handlet om å gjøre seg gjeldende og gjøre oss store nok overfor bevillgende myndigheter», forklarer han. «Vi ser at vi trenger mer ressurser fra fylkeskommunen. Disse ressursene går i dag kun til de store museene. Vi mener selvsagt det er urettferdig at det bare er de store, statlige museene som får fylkeskommunal støtte», sier Lønheim. Etableringen av Midt-Telemark Museum handler altså om museumspolitik, der en del av styrets oppgaver er å jobbe inn mot politisk hold. «Det er derfor jeg er styreleder i Midt-Telemark Museum, siden vår viktigste oppgave er å skaffe penger

og styrke institusjonene – og da særlig Evju Bygdetun og Bø Museum.» Lønheim vektlegger museenes tunge ansvar for store bygningsmasser, og deres oppgaver med tanke på kulturvern. «Folkemusikken, felespill, bunader og beltestakk. Det er krevende å jobbe med dette», sier han.

Lønheim har vært styreleder i Sauherad historielag i snart ti år. Sauherad historielag ble opprettet i 1986 og har vel 100 medlemmer, de fleste pensjonister. Lønheim kan fortelle at det viktigste prosjektet akkurat nå er det lokalhistoriske bokprosjektet *Kultursoga for Sauherad* – et bygdebokprosjekt. Til arbeidet har historielaget engasjert en miks av profesjonelle historikere (blant annet fra USN og NIA) og lokale folk som ikke har historie som fag. Blant de lokale bidragsyterne er Vale fra Evju og noen av de frivillige der. Og selv om de profesjonelle historikerne får litt betalt for arbeidet, så er det også en frivillig innsats fra deres side. Til å styre arbeidet har de organisert en styringsgruppe av frivillige i historielaget. Lønheim forteller om det frivillige engasjementet sitt: «Jeg synes det er interessant å prøve å få ting til. Når du er i sosiale settinger, så må du snakke om dårlige ting i samfunnet. Men jeg orker ikke å holde på med det. Jeg vil gjerne jobbe med ting der jeg kan få et resultat [...] Ja, det handler om å få noe til å fungere», sier han.

Engasjementet for å få til ting har Lønheim også for andre næringer, men historie og kulturhistorie trekkes gjerne inn. Et eksempel er markedsarrangementet for lokalmat, Norsk Eplefest på Gvarv, der Lønheim har vært styreleder i en årrekke. Eplefesten har pågått i vel 15 år, med det formål å promotere fruktbygda Sauherad. Arrangementet samler rundt 70–80 utstillere og vel 3000 besøkende hvert år, og forener næringsutvikling og lokalt kulturliv. Gjennom arrangementet veves lokal kulturhistorie sammen med samtidskunst, nye og gamle matnæringer. Det er et stort arrangement med frivillige i alle ledd, blant annet idrettslaget. Norsk Eplefest handler om næring og om å gi Gvarv og Sauherad en identitet rundt dette. Lønheim mener arrangementet har hatt stor betydning for lokalt næringsliv og lokal identitet: «Det har vært viktig for utvikling av eplemost og sider og å skape oppmerksomhet rundt det [...]. Det viktige ved Norsk Eplefest er alt det positive som skjer i bygda her. Vi er ikke det største

epleområdet i Norge, men det mest konsentrerte området med epledyrkere.» Lønheims engasjement for å drive med kulturvern synes først og fremst å handle om å få folk til å samarbeide og skape noe sammen, gjennomføre prosjekter og skape verdier lokalt.

Fra Evju Bygdetun er det bare fem minutter å kjøre til den gamle kommunegrensa til Bø. Der Sauherad hadde epler i sitt kommunevåpen, hadde Bø feler. Fela vant over eplene, så kommunevåpenet i den sammenslåtte kommunen har feler, men det er ikke felene vi er på jakt etter når det gjelder frivillige kulturvernere i Bø. Vi vil snakke med noen som faktisk skriver lokalhistorie, og så vil vi finne noen som engasjerer seg i gamle biler – det siste skal vise seg å være lettere sagt enn gjort.

Bø –lektorenes historielag og lokal bilhistorie

Bø er både navnet på en tidligere kommune, ei bygd og et bygdesentrum midt i Telemark. Bøgata kan gi assosiasjoner til en søvning fjellandsby i Colorado, siden Lifjell ofte gir den enslige sentrumsgata en snødekt fjellhorisont. Gamle Bø kommune har cirka 6000 innbyggere og har tradisjonelt sett vært dominert av den lokale bondekulturen, der folkedans, folkemusikk og bunadssøm har vært viktig. Fortsatt står folketradisjonene sterkt i Bø. Bø er et arnested for bunadssøm og beltstakktradisjon, det er et folkemusikkarkiv der, og Bø Museum har en stor samling hardingfeler. Spellemannslaget Bøheringen og Bø juniorspellemannslag lever i beste velgående, og mange barn velger å spille fele gjennom kulturskolen. Dansere fra Bø Dansarring hevder seg stadig på nasjonalt nivå. Den årlige Telemarkfestivalen formidler både lokal og internasjonal folkemusikk.

En helt annen del av kulturlivet dreier seg om råning og bilkultur. Mens vi jobber med denne boka, lanseres TV-serien «Rådebank», som handler om nettopp denne siden av ungdomskulturen i Bø. Det er flere lokale amcar-klubber og annet foreningsarbeid som vitner om det. Ved å ha vært vertskommune siden 1970-tallet for en distriktshøgskole, seinere høgskole, nå universitet, har dessuten Bø (i likhet med Notodden) lenge hatt

et høyt innslag av akademikere. I Bø har både miljøfag, historie og kulturstudier vært sentrale utdanningsfag, hvilket har satt sitt preg på bygda. Kulturlivet i Bø preges for eksempel av et høyt kulturfaglig utdanningsnivå, antakelig høyere enn i andre sammenlignbare bygdekommuner. Dette påvirker også kulturvernet. Biologer engasjerer seg i å holde kulturlandskap i hevd, driver plantevern og formidling av planters kulturhistorie på fritida, friluftslivslærere restaurerer robåter, oselevre og fjæringer, og ikke minst er det mange historikere som skriver lokalhistorie.

Patrioten

Vi møter tidligere leder av Telemark historielag, Ingvar Skobba, for intervju hjemme i huset hans på Langkåshaugen. Skobba er pensjonert historie- og samfunnsfaglektor fra Bø videregående skole, men i historielaget har han jobbet sammen med mange av historikerne fra høgskolen/universitetet. Skobba var leder i Telemark historielag fra 1992 til 2017, han skriver lokalhistorie og er skribent. I tillegg blir han brukt som rådgiver for andre lokalhistorikere. For tida fungerer han som veileder for Sauherad historielag i arbeidet med kultursoga som vi hørte Lønheim fortelle om. Skobba er registrert som selvstendig næringsdrivende lokalhistoriker med eget forlag og omfattende foredragsvirksomhet. Noe er betalt, mye er ubetalt. «Men det går nedover med meg nå», sier han med glimt i øyet. «Det siste foredraget jeg holdt, hadde tittelen Mjølkeramper og kunavn i Bø. Det sier sitt.» Det er mange innslag av humor i Skobbas bidrag til lokalhistorien. Når vi spør om han kan trekke fram et høydepunkt i arbeidet som lokalhistoriker, nevner han bokprosjektet «Telemarks historie»: «Arbeidet med Telemarks historie-prosjektet må sies å ha vært et høydepunkt i arbeidet mitt med lokalhistorie. Faglig sett var det profesjonelt, lærerikt og et kvalitetsarbeid. Jeg har jobba mye med profesjonelle historikere fra høgskolen, men dette prosjektet var jo så stort og ambisiøst. Det var veldig moro å være med på.» Skobbas bidrag til Telemarks historie var imidlertid lønnet, så akkurat den innsatsen var ikke frivillig. Derimot illustrerer prosjektet

hvordan Skobba hele tiden har jobbet i skjæringspunktet mellom det profesjonelle historiefaglige miljøet på høgskolen og det ufaglærte lokalhistoriske miljøet, hvor han som lektor i historie ofte har vært den mest skolerte.

Telemark historielag har alltid vært tungt akademisk. Skobba representerer slik sett et av de mindre akademiske medlemmene. Flere av medlemmene har professortittel. Laget ble ikke etablert som et fylkeslag med utgangspunkt i alle lokallagene i fylket, men som et historielag med utgangspunkt i de historiefaglige miljøene, først og fremst fra det som da var distriktshøgskolen, seinere høgskolen og så Universitetet i Bø, men også med historielektorer fra videregående skoler og tilsatte ved museene i Telemark. I dag går medlemstallene nedover, men fortsatt er historielaget levende. «Det har gradvis kommet med flere damer, det har vært bra», forteller Skobba, «men ellers har det vært mye grått hår og røykhoste. Som leder har jeg nærmest neglisjert medlemsverving. Det har vært min svakhet», sier han og ler. Historielaget avholder et årlig seminar, som i sin tur danner utgangspunktet for ei årbok, *Årbok for Telemarks historie*, der Skobba har vært redaksjonsmedlem og flittig bidragsyter.

Skobbas frivillige innsats i kulturvernet handler om tekstproduksjon – sine egne og andres tekster. Tekstene hans beveger seg i spennet mellom de saklige og faglige og de humoristiske og kåserende. Men de er alltid kildenære. «Det er jo nærheten til kildene som gjør at jeg har valgt lokalhistorie. Jeg liker at det er kort veg til kildene.» Han har særlig vært opptatt av krigshistorie, men har skrevet om en lang rekke lokalhistoriske tema. «Jeg har jo for eksempel vært opptatt av å skrive om det som har vært sosialt uakseptabelt og sånn. Jeg har skrevet om tema som kanskje andre ikke har tatt opp tidligere. Fyll. Fattighus. Det er viktige sider ved Bøs historie som jeg har løftet fram. Og det setter folk pris på.» Mye av det Skobba har skrevet for lokalavisa, har han skrevet på dialekt. «Det er jo også kulturvern, sier han. Og det syns folk er morsomt å lese.»

I likhet med Gundersen fra Notodden har Skobba en lang historie som politisk aktiv på ytterste venstre fløy. Vi spør om hva som har vært drivkraften hans og om det er en sammenheng mellom de politiske og de faglige interessene hans. Men der tar vi feil. «Da må du være kreativ, tror

jeg, for å finne den sammenhengen», sier han. «Nei, svaret er enkelt, min drivkraft er lokalpatriotisme. Enkelt og greit. Det har det alltid vært. Jeg vil skrive om Bø og bøheringer. For meg er alt mer interessant hvis det er med en bøhering.»

Når vi spør om hvor interessen for historie kommer fra, forteller han først om hvordan faren og broren var interessert i krigen. Da ble han det også. Deretter forteller han at mora tok han med til en gammel kirkegård i Sauherad da han var liten. Der blei han tatt med til grava til Åste Gunnarsrud og fortalt historia om hvordan jenta som lå der, var blitt drept fordi hun var tjenestejente og gravid utenfor ekteskap. Barnefaren var en gutt som var over hennes stand. Mordet ble aldri rettslig forfulgt, selv om «alle» visste at det var gutten eller hans familie som hadde drept henne, men gutten tilhørte den velstående bondestanden. Denne historia gjorde inntrykk på unge Skobba, og han forteller at han som gutt blant annet malte bilde av gravstøtta til Åste Gunnarsrud. Som voksen traff han en slektning etter henne som hadde noen gamle dokumenter om saken. Skobba bestemte seg for å få dokumentert historia. Skobba har skrevet bok, holdt foredrag og laget flere kulturarrangement om drapet på Åste Gunnarsrud. «Det har jo vært et eventyr egentlig. Boka har vært utsolgt i flere opplag, og jeg har holdt utallige foredrag om saga om Åste med og uten Halvor Bringa [lokal folkemusiker] som sang de lokale visene om ho.» Dette illustrerer hvordan Skobba har engasjert seg i historier om småfolk og «det som ikke snakkes om». Lokale ildsjeler holder nå liv i både historien og visa om drapet på Åste Gunnarsrud, med en markering på gravplassen hennes ved Sauherad kirke 1. mai hvert år.

Inn og ut av museumsreformen

Ikke langt fra Skobbas hus ligger både prestegården og Bø Museum. I første omgang hadde vi ikke tenkt å intervju noen derfra, siden vi allerede hadde snakket med flere fra tilsvarende type kulturvern. Men fordi vi ville snakke med noen som driver innsamling og dokumentasjon gjennom

ei Facebook-gruppe, endte vi likevel opp med en informant med nære bånd til både Bø Museum og Bø Prestegard. Vi prøvde altså først å få tak i noen som vi vet ikke jobber i kulturvernet, men fikk ikke napp hverken hos den første, andre eller tredje vi kontaktet. De ønsket ikke å bidra, eller hadde ikke anledning. På fjerde forsøk fikk vi positivt svar fra initiativtaker til gruppa «Midt-Telemark i bilder» om et intervju. Hun heter Rita Eckbo og har vært administrator for Facebook-gruppa i vel åtte år (siden 2012). Gruppa viser seg å være bare ett av mange frivillige kulturvernsprosjekt som Eckbo har engasjert seg i – i Bø-området. Over to perioder var hun styreleder ved Bø Museum, hun har jobbet som daglig leder og styreleder ved Norsk Hardingfelesenter som sprang ut av Bø Museum, og nå sitter hun i styret for Bø Prestegard som er en del av stiftelsen Midt-Telemark Museum. Eckbo har ingen utdanning innenfor historiefag, selv forklarer hun sitt frivillige engasjement med daværende livssituasjon. Da hun flyttet til en gård i Bø, hadde hun behov for å komme i kontakt med folk. Det var mye hun ikke kunne noe om, men syntes var spennende. «Måten å bli kjent med folk på er jo å delta i organisasjonslivet. Det er mange som engasjerer seg. Så blir du også gjerne spurt om det du kan», forteller Eckbo. Eckbo har bakgrunn som økonom, med master i ledelse. I alle organisasjonene hun har gått inn i, har hun også vært opptatt av god styring, av økonomistyring og spørsmål knyttet til ledelse og samarbeid. I sin «frivillige karriere» har hun tatt til orde for profesjonell organisering av det arbeidet som gjøres.

Vi kommer tilbake til Facebook-gruppa, som jo var grunnen til at vi tok kontakt med Eckbo, for det er umulig å først komme utenom Eckbos erfaring med museumsreformen. Eckbo var styreleder ved Bø Museum i ni år, fram til museet ble konsolidert med Telemark Museum i 2002/2003. Selv var hun imot konsolideringen. Hun mente prosessen var for kontrollert av ledelsen ved Telemark Museum, og at de frivillige ville få liten innflytelse i driften. Da Bø Museum etter en tiårsperiode valgte å trekke seg ut av det konsoliderte Telemark Museum, ble Rita Eckbo nok en gang involvert. Hun som kjente museet og dets samlinger, ble spurt om hun ville lede prosessen ut av Telemark Museum. Fra 2014 var Eckbo sentral i å

lede «skilsmisse-arbeidet» og få tilbakeført de lokale samlingene. I tiden mellom 2014 og 2018 fungerte hun igjen som styreleder for stiftelsen. I de to siste årene av hennes engasjement konsentrerte hun seg om Bø Prestegard, som også inngår i stiftelsen Midt-Telemark Museum. «Stiftelsens mål er å drive kulturvern på en profesjonell måte, men der det lokale eierskapet ivaretas», forteller Eckbo. I den forbindelse har Bø Museum og Evju Bygdetun samarbeidet om å kjøpe inn linsens på det profesjonelle og landsomfattende registreringsverktøyet Primus og Digitalt museum ved å spytte inn kr 50 000 hver. Dette gjør de lokale museene digitalt synlige i det landsomfattende og digitale museumsfellesskapet. I august 2020 var det registrert 4987 gjenstander i Digitalt museum, der Midt-Telemark Museum var oppført som eier. Det er slik profesjonell frivillighet Eckbo er opptatt av. For det er mulig å være profesjonell i en «uprofesjonell organisasjon», mener hun. Hun trekker videre fram viktigheten av å dokumentere det arbeidet som gjøres, og gi de som yter museene penger, det som de er lovet.

Eckbo er tydelig i sin tale. Hun mener det er viktig at de store, konsoliderte museene ikke struper frivilligheten: «Da får du døde museer.» I stedet er hun opptatt av at museene må ta i bruk alle de frivillige kreftene som ligger der. «Vi som frivillige er så høyt utdannet at vi kan lære oss masse – for eksempel kan det være biologer som kan drive med historiske hager. Vi kan ikke være så arrogante. Vi må akseptere at folk har kompetanse uten at de nødvendigvis har den riktige høyskolekompetansen», sier hun.

Et digitalt, selvgrodd landskap

Det var interesse for slektsforskning og et ønske om å få fram flere bilder fra Midt-Telemark som var Eckbos utgangspunkt for å starte opp Facebook-gruppa «Midt-Telemark i bilder». Under oppstarten av gruppa hadde hun lang fartstid i bildeinnsamling fra Bø Museum som har en stor samling fotografier. Med Facebook-gruppa ønsket hun å komme på sporet av

Sauherad Rockhistorie

Offentlig gruppe · 895 medlemmer

Bli medlem

Om Diskusjon Medlemmer Arrangementer Medier Filer Spørsmål

Om denne gruppen

Den Rytmske musikktradisjonen i Sauherad skriver seg fra tidenes morgen, eller så lenge det har bodd folk i området. Den Rytmske musikken er universell, men med ganske ulik karakter og "dialekt" alt ettersom hvor i verden man befinner seg. Den Rytmske musikken er ellers et fellesbegrep for musikk som er trommebasert og ganske nær knyttet til dans. Innslag av improvisasjon er alltid med i den Rytmske musikktradisjonen.

Rockhistoria er en del av den Rytmske musikktradisjonen. I vår kultur representerer den folkelige Sang,Dans og Spill tradisjonen den Rytmske musikken.

Myllarguten og Lars Fykerud tilhører den Rytmske musikktradisjonen i Sauherad. Likeså er byggedansen, ivaretatt bl.a av Nes Nasjonale Dansaring, en del av den samme Musikktradisjonen, Facebooksida Sauherad Rockhistorie er et forum for deling musikkhistorie og dokumentasjon av den Rytmske Musikktradisjonen i Sauherad.

Omfanget behøver ikke å ha noen geografiske grenser siden Sauherad - tro det eller ei - er en del av den store verden! Skjønt den lokale tilknytningen gjør stoffet ekstra interessant.

Jeg ønsker å samle mest mulig informasjon og kunnskap om Rock i Sauherad gjennom tidene - fra 50 tallet og opp til idag.

Til det trenger jeg masse navn, bilder, dokumentasjon og historier. Det håper jeg medlemmene kan bidra med.

Sauherad Rockhistorie representerer my kreativitet og evne til å realisere musikalske ideer og prosjekter. Donki Boys på femtitallet hentet inspirasjon og låtmateriale fra populærmusikken i USA. Populærmusikken derifra var afro,gospel,blues og latininspirert i en salig blanding. Og om lokale band f.eks kalte seg orkester, så var de faktisk band med 3 – 6,7 mann. Og Rockhistoria handler mye om band i alle versjoner, med ganske åpne og frie sjangergrenser. Utviklinga går i retning av at musikere lager, framfører og spiller inn mer eget materiale idag. Lokalt skjedde det et skifte på slutten av åttitallet! **Se mindre**

Det vokser fram et nytt, selvgrodd kulturvern i sosiale medier. Der lokale miljøer tidligere gikk sammen om å samle gjenstander, er trenden i dag at dette gjøres digitalt. Bilder og historier samles og deles i grupper i sosiale medier. Det er sjelden fokus på bruk av metadata eller planer for videre arkivering.

fotografier som hun visste at museet ikke hadde. De var to damer med ulik tilknytning til Bø Museum som tok initiativ til hver sin gruppe – Eckbo med ansvar for «Midt-Telemark i bilder», og den andre med ansvar for «Slekt i Bø og bygdene rundt». Per august 2020 hadde «Midt-Telemark i bilder» 1796 medlemmer. Gjennom Facebook-sida etterlyses det bilder, og det legges ut bilder med og uten spørsmål og informasjon. Dette resulterer ofte i kommentarer og informasjon om hvem som er avbildet, hvor, når, fotograf, og gjerne også historier som knytter seg til bildene. Eckbo forteller entusiastisk om hvordan det har dukket opp ukjente tegninger av bygninger i Bø gjennom denne gruppa.

Slik fungerer gruppa som en dynamisk plattform for lokal kunnskapsutveksling og kunnskapsproduksjon om steder og folk i Midt-Telemark. Eckbo forteller at gruppa nærmest lever sitt eget liv. Samtidig er det ikke laget en plan for hvordan innsamlingen skal følges opp, men Eckbo mener det ville vært naturlig å legge oppgaven til Bø Museum. «Men jeg har tenkt at på et eller annet tidspunkt så bør vi gjøre noe med det», forteller Eckbo, «kanskje særlig gjennom ulike bokprosjekt. Men foreløpig har Bø Museum en stor mengde fotografier som fortsatt ikke er ferdig-registrert eller digitalisert.»

I de to kommunene finnes det mange Facebook-grupper som driver med innsamling, dokumentasjon og diskusjon om kulturvernsrelaterte tema. Det er særlig bilder og informasjon knyttet til bilder som samles inn gjennom Facebook-grupper, men også dialektord. Gruppa «Du vet du er fra Notodden når ...» var veldig aktiv en periode, nå mindre, slik Facebook-gruppers livsløp ofte er. Det finnes tilsvarende «Du veit du e frå Heddal når ...» og «Du veit du e frå Bø når du ...» samt «Folk-trad Notodden». Det finnes grupper som «Ord o uttrykk i Heddalsdialekten» og «Me som snakker bøhæring (eller likær dialekten)». I Sauherad finnes gruppene «Sauherad før og nå», «Sauherads musikkhistorie» og «Kulturminner i Sauherad»; sistnevnte ble opprettet i forbindelse med det tidligere nevnte prosjektet om kartlegging av kulturminner i Sauherad som Lønheim var primus motor for. Det finnes flere grupper omkring bilhistorie, blant annet «Ungdomsbiler på Notodden før og nå» og «Ungdomsbiler i Bø før og nå». Tilsvarende Facebook-grupper er opprettet i regi av kulturverninstitusjoner; for

eksempel har Norsk Industrierbeidermuseum Facebook-sida «Viktig og vakker – Notoddens historiske foto».

I slutfasen av manusarbeidet synes vi at vi fortsatt mangler litt empiri om det kulturvernet som gjøres i Facebook-gruppene, fortrinnsvis av folk som ikke har noen tilknytning til kulturverninstitusjonene. Tilfeldigvis intervjuer lokalavisa Bø Blad Jon Jarle Haugen som står bak Facebook-gruppa Sauherad Rockhistorie, om akkurat dette.⁴⁹ Haugen er pensjonert musiker og musikk lærer fra Sauherad. Han har i 40 år vært aktiv i å utvikle det lokale musikklivet – både gjennom egne musikkprosjekter, som gründer for musikkopplæring og lærer i musikk skolen, og som tilrettelegger for barn og ungdom. Facebook-gruppa blei opprettet i 2015 med mål om å samle informasjon og formidle kunnskap om rock- og musikkhistorie i Sauherad fra 1950-tallet og fram til i dag. Gruppa har cirka 750 medlemmer. Haugen er også involvert i arbeidet med den tidligere omtalte kultursoga for Sauherad. Han er en av to forfattere som skriver om lokalt musikk liv. For oss er han et eksempel på hvordan personer helt utenfor kulturvernet for øvrig bruker sosiale medier til å samle og formidle informasjon om et bestemt tema. For Haugens del handler det om musikk livet i Sauherad, et miljø Haugen selv har vært med på å bygge opp og jobbe profesjonelt med i sin yrkeskarriere. Det er nært, det er personlig – det handler om å skrive historie med utgangspunkt i sitt eget liv og yrkesliv.

Driver vi med kulturvern?

Den siste lokale representanten for det frivillige kulturvernet som vi har intervjuet, befinner seg i ytterkanten, både geografisk og organisatorisk. Så langt har de frivillige vi har snakket med, vært godt voksne, og de har stort sett hatt tette bånd til både det offentlige kulturvernet og det organiserte, frivillige kulturvernet. Det er først under det siste intervjuet vi gjennomfører at vi møter en helt utypisk informant i denne sammenheng. En informant

49 «Jon Jarle skriv om sauheradrocken før og nå», *Bø blad* 23.10.2021.

som representerer noe vi kan kalle undergrunnen i kulturvernet, altså et kulturvern uten kontakt med kulturvernet ellers, hverken som et offentlig eller organisert frivillig anliggende. Helene Braaten er 26 år og en av arrangørene av Kardang Festivalen, en festival for gamle lastebiler. Det skal nevnes at Braaten er tredje kvinne vi prøver å få i tale om vern av gammel bilkultur. Vi har nemlig først prøvd å få to andre ledere av lokale veteranbilorganisasjoner, begge kvinner, til å bidra som informanter, men de har ikke ønsket å stille. Men nå har vi altså fått med oss Braaten, og alt er såre vel.

Braaten forteller at de har arrangert lastebilfestivalen i fem år, og at den har blitt større og bedre for hvert år. Festivalen gjennomføres i Øvrebø, helt nordvest i Midt-Telemark kommune, på grensa til Seljord. I sentrum for festivalen står lastebilene: mellom 50 og 100 lastebiler kommer, mange er eldre enn 30 år, fortrinnsvis med kardangdrevet overføringssystem, derav festivalnavnet. I fjor var 200–300 personer innom festivalen. Mange av de besøkende kommer i veteranbiler, slik har festivalen blitt et samlingssted ikke bare for folk med gamle lastebiler, men veteranbiler generelt. Under festivalen går folk rundt og ser på lastebilene, diskuterer og utveksler kunnskap, men alt foregår i uformelle former. «Vi har ikke foredrag eller noe sånt», sier Braaten, «det er liksom at folk går rundt og ser og snakker med hverandre.» Høydepunktet på festivalen er en konvoi, der lastebilene kjører 10 mil i prosesjon gjennom Bø, Lunde, Ulefoss og Gvarv. Sentralt i festivalen står kåringer av ulike priser, blant annet fineste og best restaurerte veteranlastebil. De kårer også ferdigheter hos sjåførene, for eksempel hvem som kan legge på kjetting raskest. «Men mest av alt er det et sosialt møtested for alle som er interessert i gamle lastebiler», forteller Braaten.

Festivalen har ei Facebook-side der det informeres om festivalen. Braaten forteller at det innimellom også legges ut bilder der av gamle lastebiler, men at de ikke driver noen form for innsamling eller dokumentasjon. Når jeg spør om det utveksles kunnskap om gamle motorer og sånn på denne siden, sier Braaten at det skjer i liten grad. «Lastebilsjåfører foretrekker nok å snakke framfor å skrive. De ringer hverandre, så kunnskapen er muntlig og i hodet på dem som er interessert», forklarer hun.

Kardang Festivalen i Bø i Telemark er en festival med fokus på veteranlastebiler. Festivalen har stor publikumsoppslutning av folk med stort hjerte for og kunnskap om gamle lastebiler, men lite bevissthet om at de driver med frivillig kulturvern.

Det er to fedre og to døtre som står bak festivalen. De to fedrene er yrkessjåfører som har kjørt lastebil hele sitt liv, de to døtrene har fått interessen fra fedrene. Braaten jobber til vanlig i et entreprenørfirma, og har ikke selv jobbet med bil eller lastebil, men interessen har alltid vært der. «Jeg er nesten vokst opp i en lastebil», forteller Braaten. «Første gang jeg var med pappa i lastebilen, var jeg tre måneder. Jeg er en sånn typisk guttejente som alltid har vært interessert i bil og motor. Både venner og familie har bidratt til det.» Når vi spør om hva som er motivasjonen til å bruke så mye tid på å arrangere en festival, svarer Braaten at hun drives av at alle synes det er så positivt. «Jeg blei jo først med for å avlaste og hjelpe pappa, men så var det så mange som kom, og alle synes det er så moro. Da får jeg lyst til å fortsette. Jeg har kanskje ikke tenkt så mye på at det er kulturvern vi driver med, men det er i hvert fall en kultur som mange engasjerer seg i.» Den frivillige innsatsen handler om å administrere og koordinere festivalen – det er praktisk arbeid med selve festivalområdet og det å få med frivillige. Braaten er engasjert i alt dette, men særlig det administrative er hennes ansvar. «Alle bidrar med å klargjøre festivalområdet og bygge fasiliteter, men det er det aller mest pappa som gjør, siden festivalen arrangeres hjemme på gården hans.»

«Vi er ikke en del av de større organisasjonene», forteller Braaten. «Vi holder bare på som en dugnadsgjeng. Men vi har sendt inn noen bilder til noen av de bladene da – og fått litt omtale og sånn», sier hun. Heller ikke økonomisk bruker festivalen infrastrukturen for kulturvern. I det hele tatt har Braaten liten bevissthet rundt at det de driver med, også er kulturvern. De har private, lokale sponsorer, stort sett fra transportbransjen. Offentlige støtteordninger er Braaten ukjent med. I den grad festivalen går med over-skudd, har de brukt dette til å forbedre fasilitetene på festivalen året etter.

Mange roller, personlig engasjement

Med lastebilkonvoien avsluttes vår reise gjennom Notodden og Midt-Telemark. Vår beskrivelse av frivillig kulturvern i kommunene Midt-Telemark

og Notodden sier framfor alt noe om det frivillige engasjementet i akkurat dette området, med de partikulære trekk som preger lokalsamfunnene her. Med tanke på verdensarvstatusen er det eksempelvis grunn til å tro at det er sterkere fokus på industriarv på Notodden enn det er andre steder i Norge, der for eksempel vern av samisk eller skogfinsk kultur, kystkultur eller pakistansk kultur kan stå mer sentralt. Likevel mener vi at de frivillige og det de driver med her, representerer trekk og forhold som karakteriserer frivillige kulturvernere mer generelt – enten de bor i Midt-Telemark eller i Tromsø og er opptatt av beltestakker, kipaer (jødiske luer) eller gákti (samiske koffer), lastebiler eller seilskuter, industrihistorie eller romfolkets møteplasser. Den følgende oppsummering reflekterer noen slike trekk.

Vi møtte mange godt voksne og ei ung, vi snakket med menn og kvinner, patrioter, fagfolk, entreprenører, aktivister, idealister, de med en mer pragmatisk tilnærming, ja til og med ideologer. Vår jakt på det frivillige kulturvernet førte oss inn i en kompleks vev av enkeltpersoner, ildsjeler, foreninger og offentlige aktører. Innvandringssmiljøer støtte vi ikke på. Mange av dem vi snakket med, var både ansatte og frivillige i kulturvernet. Mange har svært relevant profesjonsbakgrunn, slik at grensen mellom profesjonell og frivillig kan være vanskelig å trekke. En del kulturvern blir gjort av frivillige organisasjoner som ikke har kulturvern som primær agenda, slik som DNT-Notodden, idrettslag, bygdelag og andre foreninger, men mye gjøres av folk tilknyttet kulturvernorganisasjonene og frivillige tilknyttet museene. Flere av dem vi snakket med, viste seg å være ildsjeler med en rekke kulturvernballer i luften. På den måten kom en del av de utfordringene med hensyn til grensedragning vi gjorde rede for innledningsvis, og som vi også fornemmet gjennom undersøkelsen av organisasjonene, virkelig til overflaten. Det gjelder grensen mellom frivillig innsats og profesjon, mellom kulturvern og kulturbruk, mellom frivillighet og ikke-pålagt overtid, mellom ulønnet og kommersiell virksomhet. Det frivillige kulturvernet er et grenseløst felt.

De frivillige oppga en lang rekke motivasjoner for engasjementet sitt: lokalpatriotisme, lokal verdiskaping, utvikling av egen arbeidsplass, fagpolitiske grunner, sosiale fellesskap, folkehelse, brobygging og inkludering

og bærekraft. Utover disse mangfoldige begrunnelsene snakket nesten alle om personlige minner når vi spurte om hvorfor de var opptatt av dette. Gjennom det frivillige arbeidet aktiveres, brukes og ivaretas minner fra barndom og oppvekst, slekt og yrkesliv. Og for de fleste hadde den frivillige innsatsen en klar stedlig forankring. De frivillige er engasjert i kultur, historie og minner fra et (eller flere) bestemt(e) område(r). På den måten er engasjementet personlig, det knytter seg til egne eller familiens minner. Det frivillige kulturvernet er personlig – det kommer innenfra. Det er i dette drivkraften befinner seg for de fleste.

Undergrunnen i det frivillige kulturvernet fant vi (til slutt) i innsamlingsgrupper på Facebook og i bilmiljøene. En del av Facebook-gruppene og veteranbilmiljøene står helt utenfor politikken, organisasjonene og kulturverndiskursen. Mange lokale kulturvernrelaterte Facebook-grupper er etablert og administrert av folk utenfor kulturverninstitusjonene; det kan vi se av hvem som administrerer dem. Disse var det også vanskeligst for oss å komme i kontakt med. Flere ønsket ikke å stille som informanter til denne boka. Også hos veteranbilkubbene var det vanskelig å finne informanter. Men selv om denne delen av det frivillige kulturvernet skiller seg ut, hadde de vi snakket med, likevel til felles med det organiserte frivillige kulturvernet at mye handlet om innsamling, dokumentasjon og deling av materiale knyttet til personlige minner fra barndom, oppvekst og yrkesliv.

De frivillige produserer og overfører mange former for kunnskap. Også kunnskapen er gjerne nær og personlig. Den kan være lokalt og stedlig forankret. Den kan være taus, sanselig og knyttet til en rekke ulike håndverk. Kunnskapen er ofte detaljert, men lite kritisk og uten metaperspektivene som kjennetegner den vitenskapelige kunnskapsproduksjonen. Dette er kunnskap som i liten grad finnes i det autoriserte kulturvernet. Vi møtte flere eksempler på at de frivillige har fungert som veivisere for det offentlige kulturvernet. Samtidig hadde flere blandede erfaringer med de offentlige etatene. Flere av informantene fortalte historier der både kommune, fylkeskommune og Riksantikvaren ble satt i et negativt lys, mens andre understreket tvert imot det gode samarbeidet.

Grenseløs frivillighet

I dette kapittelet vender vi tilbake til begrepene «frivillig» og «frivillighet» og det innledende spørsmålet om hva som kjennetegner frivilligheten slik den utspiller seg i *kulturvernet*. Vi diskuterer hva slags frivillighet vi her har med å gjøre, og drøfter hvordan det frivillige kulturvernet plasserer seg i forhold til lønnet arbeid, hobbyer, næring med mer. Allerede i innledningen pekte vi på det som har vist seg å være en sentral karakteristikk ved det frivillige kulturvernet: at det preges av en rekke uklare grenseoppganger mot disse andre delene av samfunnslivet. Dermed er det store utfordringer knyttet til definering og avgrensning når det gjelder frivillig kulturvern, på en helt annen måte enn det som gjelder frivillighet innenfor andre områder, slik som idrett eller redningstjenester. På mange måter kan vi snakke om et grenseløst felt, der skillet mellom profesjonell og ufaglært, mellom arbeid og fritid, betalt og ubetalt, og – som vi ser nærmere på i et seinere kapittel – kunnskap og lek, kultur og kulturvern, akademisk og praktisk/erfaringsbasert kunnskap glir over i hverandre.

Profesjonelle og frivillige

Hvem er de frivillige kulturvernerne? En tidligere nordisk undersøkelse viser at de frivillige ved museene ofte er eldre (90 prosent er over 60 år), mange er pensjonister, og cirka 70 prosent har universitets- eller høyskoleutdanning (Christidou & Hansen, 2015). Undersøkelsen er basert på empiri fra fem museer og har således begrenset gyldighet. Vi har ikke gjort kvantitative undersøkelser av de frivillige i kulturvernet i Norge, men generelt synes den nordiske undersøkelsen av disse fem museene å stemme godt med vårt inntrykk. Det kan også synes som om innsatsen øker med pensjonisttilværelsen, men andelen med høyere utdanning varierer nok avhengig av hvilken organisasjon det er snakk om.

Hvilken bakgrunn har de som befolker det frivillige kulturvernet? I møte med informantene ser vi at betegnelsen «frivillig» ikke alltid oppleves som passende for dem den brukes om, fordi den frivillige innsatsen på en eller annen måte gjøres i forlengelsen av en profesjon. Betegnelsen «frivillig» ses ofte i motsetning til det å være profesjonell. I beskrivelser av frivillig sektor generelt og innenfor flere av de kulturvernorienterte fagmiljøene er det vanlig å ta utgangspunkt i en dikotomi mellom profesjonelle fagfolk og ikke-profesjonelle frivillige, altså at de frivillige representerer amatører på området. Denne undersøkelsen viser at en slik inndeling generelt sett er problematisk – på flere måter. For det første er flere av dem som bidrar med frivillig innsats i kulturvernet, også ansatt i kulturvernet. Flere av de lokale informantene vi snakket med, representerer en slik gruppe. De tar med seg sin formelle kulturvernkompetanse over på et saksområde som engasjerer dem på et mer personlig plan. Det hørte vi om i samtaler med både organisasjonene og de frivillige selv. Verdensarvkoordinator Vicky Mikalsen jobber eksempelvis i det offentlige kulturvernet, men er i tillegg engasjert i frivillig kulturvern på fritida. Så også Jorid Vale på Bygdetunet og Guro Nordby på museet, som begge har kulturvern som både jobb og fritid. Dette gjelder også pensjonistene som fortsetter å jobbe i kulturvernet etter å ha avgått med pensjon. Historielektor Ingvar Skobba som var historielektor på jobb og lokalhistoriker etter jobb, nå pensjonist, kommer inn under denne kategorien. At mange frivillige er pensjonerte kulturvernsansatte, ble trukket fram i flere av intervjuene med organisasjonene, slik som Fortidsminneforeningen og Forbundet for Norske Museumsvenner. I noen sammenhenger har pensjonister en annen form for kunnskap enn i profesjonen, for eksempel på den måten at fagfeltene har endret seg betydelig siden de selv var aktive, og de driver kunnskapsproduksjon på en måte som er i utakt med fagmiljøene. Samtidig finnes det mange faglig oppdaterte pensjonister, derfor vil vi ikke generalisere om slike forhold.

En annen gruppe frivillige er de som ikke er profesjonelle innenfor kulturvern fag, men profesjonelle i forhold til den kulturen de verner. Kulturverninteressen er i disse tilfellene tett vevet sammen med de frivilliges jobb og yrkesprofesjon. Det kan være sjømenn, bussjåfører,

flymekanikere og piloter som vedlikeholder gamle fartøy, busser eller fly. Det kan være bunadstilvirkere eller kunst- og håndverkslærere som formidler tradisjonelle teknikker. Det kan være pensjonerte historikere som skriver lokalhistorie eller engasjerer seg i et lokalt arkiv, eller det kan være tømrere som bidrar med istandsetting av gamle hus. Disse har inngående kunnskap om håndverket eller fagfeltet de jobber med som frivillig. Denne gruppen synes å utgjøre en stor andel av de frivillige i kulturvernet. I denne undersøkelsen er blant andre den pensjonerte musikk læreren bak Facebook-gruppa Sauherad Rockhistorie et eksempel på dette. Han har ingen profesjonsbakgrunn fra kulturvernet, men er profesjonell musiker og musikk lærer, og det er den delen av kulturvernet han engasjerer seg i. Det samme gjelder for de lastebilkjørende fedrene i Kardang Festivalen og de gamle høgskolelærerne på Notodden som har engasjert seg i det gamle stabburet som var forløperen til dagens universitet. Dette stemmer godt med det Leidulf Mydland påpeker når han skriver at den offentlige kulturminneforvaltningen er upresis når den hevder at det mangler kulturminnefaglig kompetanse i kommuner og lokalsamfunn. Mydland betoner at det finnes kompetanse, men at denne er annerledes enn den offentlige og kan være basert på andre verdier (Mydland, 2011, s. 16; 2013, s. 115).

En tredje gruppe frivillige som vi finner i kulturvernet, er de historiefaglige profesjonsfelleskapene som langt på veg utgjør Norsk Folkeminnelag og enkelte av historielagene. Medlemmene har høy utdanning innen kulturvernrelaterte fag, og organisasjonene driver langt på veg med et rent akademisk virke; likevel definerer de seg som frivillige organisasjoner. Fordi de ligner profesjonsfelleskap, valgte vi å holde Den norske historiske forening og Arkivforbundet utenfor de empiriske undersøkelsene, og i arbeidet med boka har vi hatt vanskelig for å forstå hva som gjør at disse er definert som frivillige organisasjoner og ikke som faglige sammenslutninger tilsvarende for eksempel Norsk sosiologforening eller middelalderforeningen Collegium Medievale, siden medlemsmassen og aktivitetene preges av å være rettet mot de respektive fagfelt: kulturhistorie/etnologi/folkloristikk, historie og arkiv. Det kan ha sammenheng med at organisasjonene representerer fag som har en lang tradisjon for

nettopp frivillig deltakelse og for å operere i et mellomrom der forholdet mellom fritid, overtid, lønnet og frivillig arbeid er høyst glidende. I gjennomgangen av forskningslitteraturen pekte vi på at de humanistiske fagene bruker betegnelser som amatører, ufaglærte og lignende om dem som kalles frivillige i samfunnsvitenskapen. Hypotesen om at det kan ha å gjøre med fagenes behov for å hegne om nettopp profesjonen, kan med fordel utforskes videre, blant annet fordi det vi har gjort rede for her, peker i en annen retning.

I en analyse av hvem som befolker det frivillige kulturvernet, kan det også være interessant å se på organisasjonenes ledelse. Hvem er det som styrer frivilligheten organisatorisk sett? Vi har ikke undersøkt dette systematisk, men har under arbeidet fått et visst inntrykk av styresammensetningene. I flere av organisasjonene er det tette bånd mellom det frivillige og det autoriserte kulturvernet, også ved at styrene består av folk fra både academia og offentlig forvaltning. Dette er interessant i en diskusjon om frivillighet og profesjonalitet og forholdet mellom frivilligheten og den autoriserte kulturarvskursen. Som nevnt ble tidligere riksantikvar Jørn Holme valgt til styreleder for Kulturvernforbundet i perioden vi skrev denne boka. Som tidligere riksantikvar har Holme vært helt på toppen av forvaltningshierarkiet for kulturminnevernet og representert den profesjonelle, autoriserte diskursen og den nasjonale og offisielle politikken. Når han nå inntar rollen som leder for det frivillige kulturvernet og tilhørende organisasjoner, blir det frivillige kulturvernet trukket enda nærmere det autoriserte. Det kan være vanskelig å se hva som er hva. Det finnes en rekke andre eksempler på at styremedlemmer og organisasjonsledere i det frivillige kulturvernet kommer fra offentlige og halv-offentlige kulturverninstitusjoner. Styreleder i Fortidsminneforeningen er førsteamanuensis i kunsthistorie ved NTNU. Tidligere stortingspresident, minister, fylkesmann og politiker Kirsti Kolle Grøndahl er styreleder for Norsk Kulturarv. Hun har ingen bakgrunn fra kulturvernet, men har hatt en lang karriere som politiker. Frivillighetens rolle som en eventuell «folkelig motmakt» utfordres når båndene mellom frivilligheten og de profesjonelle miljøene blir så tett vevet sammen som det vi tidvis ser i det frivillige

kulturvernet. Det frivillige kulturvernet kan ikke omtales som «ikke-profesjonelt» sånn uten videre. Karakteristikken grasrotbevegelser må nyanseres. Hvordan frivillig kulturvern er «kulturvern nedenfra», må forklares.

Arbeid og fritid

Begrepet «frivillig» og forståelsen av det er tett knyttet til begrepets motsetning, nemlig lønnet arbeid. I det moderne samfunn har det vært vanlig å operere med et klart skille mellom arbeid og fritid. Dette er et skille som skriver seg fra det tidlige industrialiserte lønnsarbeidet (Kjeldstadli, 1993), men som i dag krever nyanseringer. I Bourdieu-inspirerte teorier om livsformer har for eksempel etnologen Lone Rahbek Christensen (1997) problematisert forholdet mellom arbeid og fritid, og hun trekker fram tre ulike livsformer som beskriver ulike varianter av relasjonen. I *lønnsomtakerens livsform* utføres arbeidet for å oppnå noe som ligger utenfor arbeidet. Vi går på jobb for å bli i stand til å gjøre det vi har lyst til på fritiden. *Den karrierebundne livsformen* har et annet forhold til arbeid og fritid. Arbeidet er en arena der individet «realiserer seg selv», mens fritiden er forbeholdt avkopling for å gjenvinne kreftene til neste dags arbeidsoppgaver. Den tredje gruppen kaller Christensen *de selvstendige*. Disse opererer ikke med tydelig skille mellom arbeid og fritid. Dette kan være folk som har egne firmaer, eller som jobber i en sektor der noen jobber gir betaling, andre ikke. Mange av de frivillige hører hjemme i den siste kategorien, der arbeid og fritid glir over i hverandre, og der noe arbeid er betalt, noe ubetalt. Det empiriske materialet viser ulike variasjoner av hvordan lønnsarbeid og frivillig arbeid glir over i hverandre hos informantene. For eksempel er lønnsarbeid og fritidsarbeid tett forbundet i Per Øyvind Gulliksens entreprenørske arbeid med å bygge opp vikingstedet Guvihaug på Nordagutu. For Gulliksen handler fritidsarbeidet på Guvihaug delvis om å bruke egen og andres fritid på å utvikle et sted med ambisjon om at det en gang i framtiden skal kunne gi lønn til en eller flere. Fram til det eventuelt skjer, eksisterer en form for blandingsøkonomi der enkelte av aktivitetene

gjennomføres ved hjelp av økonomiske tilskudd, uten at det nødvendigvis gir grunnlag for lønnsutbytte til Gulliksen, andre helt uten støtte. Noen av de frivillige rundt Norsk Skogfinsk Museum har kommet dit Gulliksen ønsker seg. Den frivillige innsatsen er blitt til lønnet arbeid. Etter mange år med museumsdrift utelukkende basert på frivillig innsats oppnådde museet på et tidspunkt å komme inn under offentlige støtteordninger slik at det kunne etableres som en arbeidsplass.

For flere av de frivillige vi snakket med, er forholdet mellom arbeid og fritid flytende på den måten at noe av kulturvernet ble gjort med lønn, noe uten. Det gjelder for eksempel i museumsbestyrer Jorid Vales arbeid på Evju Bygdetun. Lønnsarbeidet på bygdetunet er tett sammenvevet med fritidsarbeid samme sted og i en rekke andre kulturvernaktiviteter. Lokalhistoriker Ingvar Skobba har et enkeltpersonforetak for betalte oppdrag, men det meste han gjør som lokalhistoriker, er ubetalt. Slik ser vi hvordan kategoriene arbeid og fritid, lønnsarbeid og fritidsarbeid er tett relatert og at de tidvis glir over i hverandre. Også tradisjonsbærere kan ta seg betalt for tradisjonsformidlingen i enkelte sammenhenger (Hjemdahl & Planke, 2020).

Skillet mellom frivillig arbeid og ubetalt, ikke-pålagt overtidsarbeid kan også kan være en flytende distinksjon i kulturvernet; særlig gjelder det for dem som gjør gratisarbeid i direkte forlengelse av sin lønnede jobb. Det kan eksempelvis være museumsansatte med formidling og forskning som arbeidsoppgave. De kan skrive lokalhistorie både innenfor og utenfor arbeidstida. Til gruppen «frivillige i forlengelse av profesjon» hører det en stor andel pensjonister som har hatt relevant akademisk eller forvaltningsmessig virke som profesjon, men som nå bruker pensjonisttilværelsen til frivillig arbeid.

Sosiolog Stenøien og pedagog Laginder bruker begrepet «post-industrielt mangesysleri» når de karakteriserer læringsfortellingene de har samlet inn om læring i frivillige kulturorganisasjoner (Stenøien & Laginder, 2015). Betegnelsen «mangesysleri» viser til en blandingsøkonomi, der inntektene kommer fra mer enn én inntektskilde, en praksis som tidligere var vanlig i for eksempel jordbruk og fiske. Stenøien og Laginder finner at

en slik blandingsøkonomi er framtrødende for mange av informantene de har vært i kontakt med, og at det frivillige engasjementet handler om valg av livsstil: «motivasjonen ser ut til å vøre et ønske om å få lov til å holde på med det man virkelig gjerne vil holde på med, snarere enn et ønske om å tjene (mye) penger. Interessen skaper livsstilen og den moderne mangesysleren overskrider kategoriene arbeid og fritid» (Stenøien & Laginder, 2015, s. 189). En rekke studier om kunstnere og kunstnerisk arbeid beskriver også en slik tilnærming til arbeid, der ønsket om å arbeide kunstnerisk er primært, mens inntekt fra dette arbeidet er sekundært (se f.eks. Bille, Løyland & Holm, 2017). For å forstå det frivillige kulturvernet mener vi det er nødvendig å problematisere forholdet mellom arbeid og fritid, mellom økonomi og idealisme, ytterligere. I en videre utforskning av frivillig kulturvern mener vi det vil vøre relevant å utforske variasjonene og mangfoldet i forholdet mellom arbeid og fritid, lønnsarbeid og fritidsarbeid. Det kan handle om å søke mer kunnskap om hva som er det frivillige arbeidets mål eller motivasjon, og ikke minst hva den frivillige innsatsen eventuelt tilfører lønnsarbeidet.

Næringsinteresser

Deler av det frivillige kulturvernet befinner seg i et spenningsfelt mellom kulturvern og kommersielle næringsinteresser. På den ene siden kan det handle om kulturvern for kulturvernets skyld, på den andre om kulturvern med instrumentelle interesser. Instrumentell bruk av kultur og kulturminner som middel til utviklingsprosjekter der økonomisk vekst er målet, skiller seg fra oppfatningen om at kulturminnenes egenverdi må stå i sentrum – ikke dermed sagt at de to interessene utelukker hverandre. I den innledende historiske beskrivelsen var vi inne på at det på 1800-tallet var kommersielle begrunnelser for deler av kulturvernet. Dette gjaldt blant annet i kunstindustrimuseene og i de kunstindustrielle bevegelsene, deriblant husflidslagene. På siste halvdel av 1800-tallet var det nære forbindelser mellom næringsinteressene og den kunstindustrielle produksjonen

og verneinteressen. Den gang handlet disse forbindelsene i første rekke om å sikre nasjonens økonomi. Når det gjelder samisk duodji, er næringsdimensjonen ved håndverket fortsatt tett vevd inn i tradisjonen, slik det på mange måter var for norske håndverkstradisjoner ved begynnelsen av forrige århundre, og som vi fortsatt ser konturene av enkelte steder. Det innebærer at det forvaltningsmessige skillet mellom primærnæring, kulturnæring og kulturvern skaper utfordringer når det gjelder samiske håndverkstradisjoner all den tid disse ofte betraktes som en integrert del av reindriften (Løkka, mfl., 2019).

I dag er de økonomiske interessene ofte kommunisert ved hjelp av begrep som «samfunnsnytte» og «verdiskaping». En næringsdimensjon finnes altså i politiske målsettinger om kulturarvsbasert utvikling og verdiskaping. Dette er målsettinger som de siste årene har presset kulturvernet i en mer næringsorientert retning – generelt sett. I intervjuene med kulturvernorganisasjonene kommer det fram at mange har behov for å kunne gjøre rede for økonomisk verdiskaping og ringvirkninger. Flere vektlegger at de derfor trenger mer dokumentasjon og kunnskap om de økonomiske verdiene og effektene av virksomheten i organisasjonen med tanke på å få økonomisk støtte fra bevilgende myndigheter. Blant de frivillige selv var det særlig to informanter som var opptatt av dette: Eivind Lønheim som brukte Sauherads kulturhistorie til diverse utviklingsprosjekter på Gvarv, og Even Wiger som brukte den skogfinske kulturen til å skape vekst og utvikling på Finnskogen.

Næringsinteresser av privat karakter finnes også. Aktører kan ha personlige næringsinteresser i den frivillige virksomheten. Det kan handle om å utøve kulturvern som del av et entreprenørskap, slik vi så det hos Gulliksen som jobbet med å omskape Guvihaug til et kommersielt drevet, økonomisk bærekraftig vikingsted. En utvikling fra frivillig innsats til institusjonsbygging og lønnsarbeid har vært vanlig i kulturvernet. Frivillig innsats for å bygge opp samlinger har utviklet seg til lønnet museumsarbeid. Slik har den frivillige innsatsen også handlet om å skape arbeidsplasser. Nytt er kanskje den mer innovasjonsaktige karakteren som en del slike prosjekter kan ha i dag. Vi finner eksempler på private næringsinteresser

også hos de mange private eierne av verneverdige bygg. Norsk Kulturarv retter seg mot disse. Medlemmene av Norsk Kulturarv har til felles at de forsøker å gjøre næring ut av kulturminner, for eksempel bygningsarv. Økonomien i slike prosjekter ligger ofte i skjæringspunktet mellom offentlige tilskudd (Kulturminnefondet), privat inntjening gjennom turisme og opplevelsesnæring og frivillig egeninnsats i blant annet restaurering og vedlikehold.

Næringsdimensjonen er ikke en problemstilling som kun følger det frivillige kulturvernet, men den følger med all bruk av kulturarv. I det øyeblikket noe defineres som kulturarv, trer fortiden inn i en kompleks sfære av takserings- og verdsettingsprosesser, hevder kulturarvsforskeren Barbara Kirshenblatt-Gimblett (2006, s. 193). I boka *Memorylands* (Macdonald, 2013), særlig i kapittelet «Selling the past», analyserer antropologen Sharon Macdonald denne tematikken. Macdonald påpeker at spørsmål knyttet til økonomi sjelden befinner seg langt unna diskusjoner om kulturarv. Samtidig viser hun at det synes å være en bekymring i akademiske miljøer for å blande disse sfærene. Å koble begreper som industri, virksomhet, handel, marked og økonomiske midler til kulturarv, historie, fortid eller identitet er «helligbrøde», en krenkelse av noe hellig, innenfor noen fagfelt, skriver hun (ibid., s. 110). Hun refererer blant annet til etnografiske studier av turisme, debatter om nyskapte tradisjoner og kommersialiserte dimensjoner ved fortiden, og ikke minst i diskusjoner om musealisering. Ifølge Macdonald er det bekymring i visse fagmiljøer for at kommersialiseringen skal føre til at folk opplever å miste eierskap til sine identiteter (ibid., s. 109). Redselen handler i første rekke om at det autentiske (og vitenskapelige) går tapt gjennom kommersialisering. Mens kommersiell virksomhet betraktes som noe grunnleggende ikke-autentisk, er det motsatte tilfellet for historie og kulturminner. De oppfattes som noe ekte og virkelig. I små, private kulturarvsbedrifter finner vi gjerne et helt annerledes syn på autentisitet enn i academia og offentlig forvaltning, i tråd med slik Macdonald skisser det. I dag er det autoriserte synet på bygningsvern at bygninger helst skal bevares i opprinnelig kontekst. Mydland (2013) har imidlertid identifisert et positivt syn blant mottakere av Olavsrosa på å

flytte bygninger i den hensikt å rekonstruere autentiske gamle tun. Også i denne undersøkelsen har vi møtt frivillige som flytter gamle bygg for å skape nye, gamle kulturhistoriske miljøer. Kulturvernmiljøene utenfor den autoriserte diskursen bruker dessuten gjerne andre metoder for å skape autentiske miljøer. For eksempel brukes mat og andre sanselige opplevelser for å oppnå en slik effekt (Mydland, 2013). Per Øyvind Gulliksen på Guvihaug reflekterte over dette i intervjuet med oss, og forklarte nettopp hvordan hans forståelse av autenticitet var en annen enn i de akademiske forskningsmiljøene.

Forholdet mellom kulturvern og næring kan utforskes ytterligere, for eksempel gjennom analyser av hvordan begrep som tradisjon, historie og kulturarv brukes retorisk i private kulturarvsbedrifter. Det finnes flere undersøkelser som drøfter den instrumentelle utviklingen i kulturvernet, men fortsatt trengs mer empirisk kunnskap om forholdet mellom vern og næring. For eksempel vil det være interessant å undersøke hvorvidt en instrumentell bruk av kultur og kulturminner faktisk er en trussel mot egenverdien, slik flere fagmiljøer mener, eller om den snarere blir styrket.

Kulturarvifiserte roller og aktører

De fleste frivillige vi har intervjuet, var tilknyttet lokale lag og organisasjoner. Vi erfarte at det var vanskelig å finne folk som dreiv med kulturvern helt på egen kjøp, og som samtidig passet med definisjonen av frivillig – at det ikke skal være kommersielt rettet og at det skal ha samfunnsnytte. De som driver kulturvern på egen kjøp, viste seg gjerne å være ansatt i kulturskolen (for eksempel som lærere i folkemusikk eller folkedans), å drive næring (håndverksnæringer) eller å holde på for seg selv som en hobby. Dermed falt de utenfor det vi her har definert som frivillighet. Det betyr imidlertid ikke at de ikke er viktige aktører i kulturvernet. De tilhører imidlertid en annen kategori kulturvernere enn frivillige. Vi mener det er viktig å anerkjenne at kulturvernet består av en rekke aktører som bidrar fra ulike ståsteder, og at termen «frivillig» ikke er den mest adekvate for å

beskrive alle de som driver kulturvern utenfor UH-sektoren og de offentlige og halvoffentlige institusjonene. Etter vår oppfatning blir analysene bedre hvis det brukes en mer finmasket inndeling av aktørene. En mer systematisk, aktørorientert analyse der ulike rolledefinisjoner prøves ut, og det undersøkes nærmere hvem som gjør hva i kulturvernet, mener vi vil øke forståelsen av kulturvernet og hvordan det fungerer som en organisme. Særlig synes det relevant å få mer kunnskap om hvem som setter i gang ulike verneinitiativ og prosesser av kulturarvifisering. Hvor i prosessene kommer frivillige miljøer på banen? Når vokser det fram nye frivillige miljøer? Det kan tenkes at det vil være forskjeller mellom majoritetskulturen og minoritetskulturene på dette området. Det kan kanskje også være forskjeller mellom de ulike kulturvernområdene, altså at bygningsvern, lokalhistorieskriving og knivmaking kan ha ulike tyngdepunkt av ulike aktører som engasjerer seg i ulike faser av kulturvernprosessene.

I innledningen skriver vi at vi tar utgangspunkt i en forståelse av at kulturarv er sosialt konstruert og ikke en bestemt størrelse, og at det er sosiale og politiske prosesser som fører til at ulike handlinger og kulturuttrykk kulturarvifiseres. Dette er et relevant perspektiv også for å forstå aktørene i kulturvernet, deriblant de frivillige. For hva skjer med aktørene i møte med prosessene av kulturarvifisering? Får aktører ny status eller rolle når et kulturuttrykk kulturarvifiseres? Hvordan påvirkes vår forståelse av hva vedkommende bedriver, når et tema kulturarvifiseres? Vi har sett hvordan betegnelsen «frivillig» har mange gråsoner i kulturvernet, for eksempel mot private hobbyer. Det å vedlikeholde en gammel bil eller å drive med rosemaling defineres ofte som en privat hobby. Når blir det kulturvern, som per definisjon har en verdi for samfunnet? Hvis vi definerer aktiviteten som kulturvern, er veien kort til i forlengelsen å gi hobbyutøveren status som frivillig i kulturvernet. Vedkommende gjør en innsats, et stykke arbeid for å dokumentere eller holde levende en kultur. Tilsvarende kan en som før ble betraktet som håndverker av yrke, få endret status og omtales som tradisjonsbærer i ulike sammenhenger, eller snarere at rollene kumuleres, slik at vedkommende er både håndverker, tradisjonsbærer og frivillig kulturverner. Dette kan også skje for kulturutøvere

som i utgangspunktet driver med ytringskultur fram til denne eventuelt får status som kulturarv. Fenomenet viser hvordan en stadig videre definisjon av hva som er kulturarv og kulturvern, påvirker hvem som betraktes som frivillige kulturvernerne. Gjennom boka har vi forsøkt å synliggjøre nettopp hvordan det frivillige kulturvernet kan omfatte mange, eller veldig mange, alt etter hvordan begrepene «frivillig», «kultur» og «vern» defineres.

Kulturytring eller kulturvern

Ytterligere en grenseoppgang skal diskuteres: skillet mellom kulturytring og kulturvern. Det har vi vært inne på i beskrivelsen av bluesfestivalen på Notodden, og i beskrivelsene av urfolk og nasjonale minoriteter. Særlig for minoritetene befinner kulturvernet seg ofte i skjæringspunktet mellom kulturytring, kulturbruk og kulturvern, mellom retten til å være minoritet og utøve sin kultur i bred forstand og kulturvern i smal forstand. Intervjuene omkring den frivillige innsatsen knyttet til Tater-Millas hus, Norsk Skogfinsk Museum og Finnskogdagene har gitt oss glimt inn i to ulike minoritetskulturer, og danner eksempler på hvordan frivillig kulturvern drives der. Flere trekk kjenner vi igjen fra det frivillige kulturvernet for øvrig, men noe er også annerledes. For Nora og taterne ser vi for eksempel at anerkjennelsen fra både bygdesamfunnet, stat og kirke er av veldig stor betydning – langt større enn vi må tro den er for andre frivillige miljøer. Følelsen av å bli sett og akseptert er viktig. For Nora handler det om å få lov til å formidle sin historie og få lov til å være tater, rett og slett. Noe av det samme ser vi hos den skogfinske minoriteten når de i årevis har insistert på å få ha sitt eget skogfinske museum som de selv styrer, ikke en avdeling på et større museum. De ønsker å forvalte sin egen historie, helt uten innblanding fra majoritetskulturen. Det er mange frivillige kulturvernmiljøer som på tilsvarende vis har vært skeptiske til å inngå i et konsolidert museum. De har ønsket å ha kontroll på egne samlinger, men etter vår oppfatning er det likevel annerledes for skogfinnene i den forstand at majoritetssamfunnets maktutøvelse tidligere har hatt så negative

Hvert år arrangeres festivalen Yagori Gypsy Music Festival i Kulturkirken Jakob i Oslo. Det er en viktig arena for framvisning av sigøyneres/roms kulturuttrykk, og samtidig et kulturarrangement som bidrar til å ivareta denne gamle norske minoritetskulturen. Hvorvidt dette er kulturytring eller kulturvern, er et definisjonsspørsmål.

konsekvenser for dem. Av samme grunn er det derfor etablert seks egne samiske museer som får statsstøtten via Sametinget. Ønsket om selv å forvalte sin egen historie får en ekstra dimensjon når det gjelder urfolk og nasjonale minoriteter, siden de tidligere har erfart at majoritetssamfunnet har radert bort historien og kulturen deres. Kulturvern er mer enn kulturvern, det er kulturytring og retten til å forvalte sin egen kultur og historie.

I noen tilfeller oppleves majoritetssamfunnets tradisjon for kulturvern, kulturminneforvaltning og museum irrelevant – ja til og med som en trussel? Et slikt syn kjenner vi til at enkelte rom/sigøyner har. Her finnes stemmer som mener at å plassere levende kultur på museum kan bidra til å svekke den (Berge mfl., 2019, s. 84–85). Museum oppfattes som en norsk tradisjon, som de ikke opplever som relevant. Kulturvern hos rom/sigøyner tar dermed form av kulturytringer, og det er gjennom kulturutøvelsen at kulturen holdes levende. I et tidligere prosjekt fortalte informanter om motstand mot innsamling og dokumentasjon av tradisjonskunnskap i enkelte samiske håndverksmiljøer (Løkka, Engh & Dahl Haugsevje, 2019). Ifølge informantene i det prosjektet ønsket enkeltpersoner og familier å beholde kunnskap og tradisjoner i familien, slik det tradisjonelt hadde vært. Kunnskap om mønster og teknikk skulle overleveres fra generasjon til generasjon, ikke deles med offentligheten i åpne arkiv. Kanskje opplever minoritetene særlige utfordringer knyttet til majoritetens tradisjon for frivillig kulturvern? Slike problemstillinger bør utforskes videre.

Skillet mellom kulturutøvelse og kulturvern kan altså være mer uklart blant urfolk og nasjonale minoriteter enn hos majoritetsbefolkningen. Nettopp fordi muligheten til faktisk utøvelse av kultur kan oppleves som viktigere enn kulturarvifiseringen av den, kan operasjonaliseringen av UNESCO-konvensjonen om vern av immateriell kultur få stor betydning framover. Kaisa Johanna Maliniemi ved Vadsø museum, ansvarsmuseum for kvensk/norskskansk kultur, argumenterer for at vern av immateriell kulturarv hos minoriteter har en annen dimensjon enn hos majoritetsbefolkningen, og at kulturuttrykkene må ses som del av en helhet (Maliniemi, 2018, s. 55). Maliniemi mener museene kan få en mer relevant posisjon hos de samiske urfolkene og de nasjonale minoritetene ved å legge til

rette for revitalisering av kultur. I slike prosesser har museene tradisjonelt hatt stor makt (ibid.). For å ivareta de ratifiserte konvensjonene om urfolk og nasjonale minoriteter samt Faro-konvensjonen bør minoritetsrepresentanter utenfor kulturverninstitusjonene bli tillagt stor definisjonsmakt i framtida. Det kan i sin tur føre til mobilisering og økt bevissthet omkring enkeltindividers betydning som tradisjonsbærere, slik vi også skrev om i forrige kapittel. Da kan også museene bli bedre forankret hos minoritetene. Samtidig ligger det en fare i å presse majoritetssamfunnets strukturer og institusjoner på minoriteter som kan ønske å bruke andre arenaer. Hvordan kulturvern forstås og praktiseres blant minoriteter i Norge, er noe som bør utforskes videre. Noen av minoritetene er transnasjonale, slik at det kanskje vil være naturlig å undersøke spørsmålene med en åpnere geografisk ramme.

Et tema som vi langt på veg definerte ut av denne boka, men som delvis henger sammen med minoritetsperspektivet og som derfor likevel bør nevnes med tanke på framtidig forskning, er kulturvern i og om religiøse miljøer. Den jødiske minoriteten har jo sitt utgangspunkt i et religiøst fellesskap. Fortsatt finnes det læstadianske grupperinger i den samiske og kvenske befolkningen, så også miljøer som har revitalisert eldre samiske religiøse praksiser, tater/romani-folket har tette forbindelser til evangelistiske og andre frikirkelige samfunn, rom/sigøyner tilhører en felleseuropeisk pinsebevegelse, nyere innvandringsgrupper har sine religiøse samfunn, og ellers finnes det jo en rekke religiøse samfunn blant majoritetsbefolkningen. Hvordan vernes den religiøse kulturen til katolikker, adventister, Jehovas vitner, pinsevenner, mormonere og så videre? I vår empiriske undersøkelse har vi holdt disse spørsmålene utenfor, men religion og kultur glir over i hverandre. Kultur kan være religiøs, religion kan få kulturelle uttrykk. Hva slags religiøse kulturminner er frivillige engasjert i? Hva er gjenstand for det offentlige kulturvernets oppmerksomhet? Skjer det en form for kulturvern i religiøse miljøer? Dette er et relativt utforsket område.

I dette prosjektet var det ikke ressurser til å undersøke systematisk hvordan minoriteter i Norge forholder seg til kulturvern, og vurdere hvorvidt frivillig kulturvern tar egne former i disse miljøene. Kanskje drives det

frivillig minoritetskulturvein innenfor rammer som vi i dag har liten oversikt over? Kanskje foreligger det egne synspunkter på hva kulturvein er? Kanskje er skillet mellom kulturytring og kulturvein lite egnet?

Kunnskapens tre

Det er mange aktører som bidrar i kunnskapsproduksjonen omkring fortiden. Et sentralt spørsmål i denne boka er hva slags kunnskap som blir produsert i det frivillige kulturveinet, og hvordan denne relaterer seg til kunnskap som produseres i de vitenskapelige miljøene og i forvaltningen. Det henger sammen med spørsmålet om de frivilliges personlige interesser. Hva er begrunnelsene for å bruke tid og krefter på å produsere kunnskap om fortida? Hva slags kunnskap oppleves som relevant?

Kunnskapsteoretikere som arbeider innenfor «Science and Technology Studies» og aktør-nettverksteori, hevder at når vi skal analysere hva slags kunnskap som blir produsert, må vi undersøke den såkalte «uferdige kunnskapen», det vil si at vi må gå til «science in the making» (Latour, 1987; Mol, 2002; Law, 2004). Den nederlandske filosofen Annemarie Mol har poengtert at kunnskap ligger nedfelt i praksis – i aktiviteter, hendelser, bygninger, instrumenter og prosedyrer og ikke i subjektene selv (Mol, 2002, s. 30–31). Når vi i dette kapitlet diskuterer hva slags kunnskap som blir produsert, er det med utgangspunkt i en slik forståelse. Gjennom boka har vi beskrevet hvordan det frivillige kulturveinet utfolder seg innenfor en rekke ulike praksiser. De frivillige produserer kilder, historier og omformer levninger til tradisjon, de skaper håndverk, kulturminner og kulturarv. Men hvem skaper de kunnskap for? Hvordan skiller kunnskapen og kunnskapsproduksjonen seg fra den autoriserte diskursen? Hva er kunnskapens temaer, former og uttrykk? Slik vi ser det, bidrar frivillig kulturvein på den ene siden til den historiske kunnskapsproduksjonen som gjøres innenfor de vitenskapelige forskningsmiljøene og i forvaltningen, på den andre bidrar de frivillige med en annen form for kunnskap. Det skal vi utdype i det følgende.

Tilrettelegging for forskning og forvaltning

En del av den kunnskapsproduksjonen som finner sted i frivilligheten, står i tett relasjon til den akademiske kunnskapsproduksjonen, og til dels også til kunnskapen som produseres i det autoriserte kulturminnevernet. Som vi har sett, har mange frivillige doble roller, slik at de beveger seg mellom betalt og ubetalt innsats i det offentlige kulturvernet. Dessuten bidrar mange frivillige i en vitenskapeliggjort og autorisert kunnskapsproduksjon ved det vi kan kalle tilretteleggingsarbeid. Til en stor grad handler det om innsamling og tilrettelegging av kilder og materiale for vitenskapelig forskning, slik for eksempel Norsk Folkeminnelag gjør ved å samle og utgi fortellinger til vitenskapelig bruk, eller slik lokalhistorikere gjør både når de lager lokale samlinger og skriver lokalhistoriske tekster som seinere brukes av profesjonelle historikere som kilder til bestemte lokale forhold. En tilsvarende tilrettelegging finner sted når de frivillige bidrar med dokumentasjon og arkivering av historisk materiale som en del av det offentlige kulturvernet. Det skjer for eksempel når et museumslag bistår et museum i å registrere eller digitalisere et bestemt materiale, og når metalldetektorister samler funn som de overleverer til de kulturhistoriske museene. Her handler det frivillige kunnskapsarbeidet om å tilrettelegge eller fasilitere for vitenskapelig kunnskapsproduksjon ved å samle og ordne kilder.

I tillegg kan de frivillige selv ha status som kilder, all den tid de har spesiell kunnskap om et tema som få andre har. Det kan handle om alt fra lokalhistorie, kulturminner og kulturlandskap (ikke minst sammenkoplingen av disse) til spesialkunnskap om en bestemt bilmotor eller håndarbeidsteknikk. Et tilleggende eksempel er når frivillige lag og foreninger bistår en kommune i å lage en kommunal kulturminneplan. Ytterligere en variant er når de frivillige etablerer infrastruktur for autorisert akademisk forskning. For eksempel står frivillige organisasjoner bak fagfelleverderte publikasjonsserier som *Heimen* og *Fortidsminneforeningens årbok*, dvs. de frivillige organisasjonene eier publikasjonene, men profesjonelle utgjør redaksjonen. Dette er sentrale vitenskapelige publikasjonskanaler

innenfor sine respektive fagområder: lokal- og regionalhistorie og kulturminnevern. I alle disse tilfellene bidrar det frivillige kulturvernet direkte i kunnskapsproduksjonen som skjer i den offentlige og autoriserte delen av kulturvernet.

Håndlag og levendegjøring

Mange frivillige besitter praktisk kunnskap som tradisjonelt sett vært lite interessant for det offentlige kulturvernet. Dette er imidlertid i endring. I dag har immateriell kulturarv og håndverkstradisjoner en mer synlig plass i det offentlige kulturvernet enn tidligere. Et sentralt praksisområde innenfor det frivillige kulturvernet er ulike former for håndverk. Slik sett fremmer og forvalter frivillige miljøer læring om materielle kulturuttrykk, om deres tilkomst og virkemåte. Dette er kunnskap som utvikles og deles i de sosiale fellesskapene som de frivillige deltar i, og som gir en helt spesifikk forståelse av håndverkstradisjonene. Denne typen kunnskap omtales gjerne som «handlingsbåren kunnskap» (Velure, 2007). Begrepet henspiller på at kunnskapen ligger i handlingene. Slik settes fokus på at handlinger og kroppen er sentrale elementer i det å holde i hevd og videreføre ulike håndverk (Planke mfl., 2018). Dugnads-, vedlikeholds- og håndverksarbeidet som gjøres i det frivillige kulturvernet, må forstås som slik tradert kroppslig kunnskap. Når vikinglag lafter hus eller driver nålebinding i tråd med gamle teknikker, holder de gammel kunnskap i hevd og utvikler den – eller kanskje handler det om å utforske hva slags teknikker som kan ha blitt brukt i vikingtiden, tilgjengelig teknologi tatt i betraktning. Håndverksferdigheter kan være utfordrende å artikulere og overføre ved hjelp av språk. Det samme gjelder vedlikehold av bilmotorer eller baking av lefse eller gahkko, samisk brød. Traderingen skjer kroppslig, selv om språket alltid vil være en viktig del av den praktiske gjennomføringen (Polanyi, 1990; Rolf, 1991; Planke, 1996). Denne kunnskapsdimensjonen handler i mindre grad om produktet eller resultatet enn om prosessen, læringen og traderingen.

Mange av informantene vektla tilegnelse av håndverk og kroppslige ferdigheter som en viktig drivkraft – det gjaldt både dem som uttalte seg om organisasjonen, og de frivillige selv. Denne formen for kunnskapsproduksjon finner vi tilløp til i det offentlige kulturvernet, for eksempel der museer og håndverkssentre har fått i oppdrag å ivareta det som kalles immateriell kulturarv, og dette synes å skje i økende grad. Samtidig kan det synes som om den handlingsbårne kunnskapen får utspille seg friere og med mindre innblanding fra profesjonelle miljøer enn den skriftfestede. Det henger sammen med kunnskapens karakter: den er så tett knyttet sammen med det enkelte individ og dets kropp at den «eies» av sine utøvere. Dette er med andre ord kunnskap som ikke lar seg avpersonifisere og flytte inn i magasin eller arkiv. Eierskapet til kunnskapen lar seg ikke overdra uten videre. Kunnskapen tilhører den enkelte utøver. I den grad museene har mulighet til å innlemme slik kunnskap i sitt arbeid, blir det ved hjelp andre metoder enn de konvensjonelle innsamlings- og formidlingsstrategier. Her må de i større grad innta rollen som fasilitatorer for innsamling og tradering og som metodeutviklere for dokumentasjon. Dette er oppgaver som i økende grad kommer inn under museenes arbeid med «immateriell kulturarv». Norsk håndverksinstitutt har jobbet med slike dokumentasjonsprosjekter lenge, men nasjonalt sett befinner denne delen av kulturvernet seg fortsatt i startgropa.⁵⁰ Her sitter de frivillige i mange tilfeller på unik kunnskap som ikke finnes i andre miljøer.

Til denne mer kroppsliggjorte dimensjonen av kulturvernet hører aktiviteter der historie og kulturarv leves ut – enten som rein formidling eller som formidling der publikum deltar. Dette skjer på arrangementer der frivillige – og noen ganger også publikum – kler seg ut i for eksempel tradisjonelle klær fra bondesamfunnet, serverer mat og utfører aktiviteter knyttet til livet på gården, slik det gjøres på mange bygdetun, deriblant Evju og Heddal. Mange av de små, private kulturarvsbedriftene bruker også mat til å levendegjøre historia som formidles. Fortida kommer til live gjennom sansene. Slik kan lokalsamfunn minnes gamle dager – eller forestillinger

50 Jf. «Forslag til etiske retningslinjer for museenes arbeid med immateriell kulturarv», utkast 21.08.2020.

om gamle dager – en antiteknologisk, romaniserende mimring. En annen variant handler om at frivillige alene eller sammen med publikum går inn i historien med en total kroppslig tilstedeværelse i noe som ligner et historisk teater. Vi så dette hos de to vikinglagene i Sauherad, hvor det å ikke seg fullt vikingutstyr og leve ut en praksis eller hendelse syntes å gi kunnskap både om historien og om seg selv som menneske. For Gulliksen var det ikke nødvendigvis økt kunnskap om vikingtiden som historisk periode som var det viktige, men økt kunnskap om det å være menneske. Derfor ville han etablere en læringsarena hvor barn og voksne gjennom imitasjon av vikingtidens levemåte kan bli kjent med seg selv på nye måter. I slike miljøer er man opptatt av hvordan kroppslige praksiser bidrar til læring og ny kunnskap.

Fra personlige minner til kollektiv erindring

Den frivillige innsatsen til mange kulturvernere tar utgangspunkt i eget liv. Det kan være ivaretagelse av tradisjoner fra egen barndom, oppvekst eller yrkesliv, eller det kan være dokumentasjon av historie knyttet til egen slekt eller lokalsamfunn. For atter andre kan det handle om å historisere egen frivillig innsats på andre områder, slik som når en pensjonert fotballtrener skriver historien til det laget hun trente, eller en ringrev i politikken skriver lokal partihistorie. På denne måten bruker mange frivillige i kulturvernet eget liv og egne minner i dokumentasjons- og formidlingsarbeidet. I denne undersøkelsen trakk nesten alle informantene fram dette aspektet som en drivkraft for det frivillige arbeidet, og som en del av kunnskapen de bidro med. Dette forholdet gir oss anledning til å utfordre en klassisk tittel fra faglitteraturen, nemlig David Lowenthals mye siterte tittel og bok: *The Past is a Foreign Country* (1985). For viser ikke denne personlige dimensjonen ved det frivillige kulturvernet at «the past is a familiar [bokstavelig talt] country»?

Sosiologen Anthony Giddens har hevdet at mennesker i dag bygger sin identitet rundt en selvbiografisk fortelling – en fortelling som stadig revideres (1996). For noen er hjemsted og slekt viktige elementer i en slik

historie, for andre er yrke eller interesser det viktigste. For minoritetsbefolkningen kan det være tilknytningen til minoriteten som er viktigst. For mange av de frivillige kulturvernerne er denne identitetskonstruksjonen en viktig drivkraft for engasjementet. Den frivillige aktiviteten de driver med, er en del av arbeidet med å konstruere en «selvbiografi» som i sin tur inngår i en større historie. Dette er åpenbart for dem som driver med egen slektshistorie, men det er nok også viktig for dem som vedlikeholder tog og fly, dokumenterer norsk skipshistorie, syr bunad eller kofter, eller skriver lokalhistoriske tekster.

Den selvbiografiske dimensjonen der personlige minner danner utgangspunktet, medfører at egen historie skrives inn i den lokale, regionale og nasjonale historien. Leidulf Mydland hevder at «[i] offentlig kulturminnevern har regional og lokal verdi ikke vært en primær begrunnelse for vern, men primært en rangering av ulike verdinivåer, hvor det lokale er en motsats til det som er av nasjonal interesse» (Mydland, 2013, s. 109). Flere av de frivillige vi har møtt, har vært opptatt av å få fram at deres individuelle og lokale historie er en del av den nasjonale, mens andre er opptatt av at det lokale har en egenverdi. Det frivillige kulturvernet befinner seg på denne måten midt i distinksjonen mellom begrepene «historie» og «minne», som vi var inne på innledningsvis. Anne Eriksen (1999, s. 85) skriver at denne distinksjonen handler om to ulike fortidsforståelser, der minner oppfattes som noe individuelt og personlig, noe som står i relasjon til følelser og andre subjektive oppfatninger som ikke helt er til å stole på. Historie, derimot, er noe objektivt og fast som tilhører samfunnet, ikke individet. Denne opposisjonen mellom minner og historie er i dag utfordret teoretisk sett (Eriksen, 1999, s. 86 f.), men vårt inntrykk er at det personlig motiverte engasjementet til frivillige fortsatt kan oppleves som en motsats til *historie*, for eksempel i museene der fokus på å profesjonalisere sektoren kan ha bidratt til at ansatte akademikere kan ha blitt ekstra følsomme for slike personlige minneorienterte fortidsproduksjoner.

I masteroppgaven *Mine, dine og våre kulturminner – demokratisering og medvirkning i kulturminneforvaltningen* (Rossvoll, 2017) undersøkes det hvorvidt lokalbefolkningens syn på kulturminner skiller seg fra

The past is a familiar country. Når frivillige engasjerer seg i kulturvern, er engasjementet ofte rettet mot egen barndom og oppvekst, yrkesliv og eget lokalsamfunn. I noen tilfeller kan de være engasjert i andre kulturminner enn det offentlige. De kan også ha kunnskap om andre sider ved historien. Grønnbyen på Notodden er et eksempel på et bymiljø som frivillige lenge har engasjert seg i å bevare.

den autoriserte kulturminnediskursen. Undersøkelsen er gjort i Tromsø. Rossvoll finner ikke klare indikasjoner på at lokalbefolkningen har andre meninger om hva som er betydningsfulle kulturminner, enn den offentlige forvaltningen (ibid., s. 72), men at kulturminnets betydning nettopp blir relatert til personlig tilknytning og nær historie hos lokalbefolkningen. Teoretisk sett samsvarer dette med hvordan identitetsforståelse har blitt beskrevet i senmoderniteten. Identitet knyttes i mindre grad til størrelser som nasjon, klasse eller religion, og i større grad til «små fortellinger». Historiker Aud Mikkelsen Tretvik vektlegger også hvordan en amatørhistoriker ofte har et sterkt eierskap og emosjonelt forhold til lokalhistorien (Tretvik, 2004, s. 21), og at dette er et annet engasjement enn hva faghistorikeren har. På denne måten står det frivillige i et komplementært forhold til den kritiske distansen som faghistorikeren ofte inntar.

Erkjennelsen av at mye frivillig kulturvern handler om bruk av personlige minner og kollektiv erindring, bidrar til å forklare hvorfor det frivillige organisasjonslivet i kulturvernet delvis er kjønnsdelt, hvorfor rekruttering kan være vanskelig, og hvorfor mangfold kan være et utfordrende mål. Frivillig kulturvern motiveres i stor grad av samling om og historisering av egne tradisjoner og av å etablere kollektive erindringsfelleskap. Sannsynligvis vil ikke en person med pakistansk opprinnelse være like interessert i å holde norske slåttetradisjoner ved like, like lite som en person fra industrisamfunnet på Notodden vil engasjere seg i dokumentasjon av elvesamiske tradisjoner i Tana. Det er av samme grunn lettere å få dagens 40-åringer til å engasjere seg i kultur fra deres egen barndomstid enn fra foreldrenes, nettopp fordi det kan innlemmes i en kollektiv erindring. Empirien vi har samlet inn, gir grunnlag for å fremme en hypotese om at de (til enhver tid) dominerende kunnskapsfeltene innenfor det frivillige kulturvernet preges av interesse for tradisjoner og kulturer som dagens pensjonistgenerasjon minnes. En slik betraktning gjør at det frivillige kulturvern langt på veg må forstås som et mer dynamisk kunnskapsområde enn det offentlige, der interessene og engasjementet vil endres i takt med generasjonene, og der nye organisasjoner kommer til, mens andre kanskje dør hen eller blir atskillig mindre.

Uttrykket «kollektiv erindring» brukes om det som er felles historiske referanserammer i et samfunn. Den kan finne sted i små og store kollektiver. Den kollektive erindringen er dynamisk og stadig gjenstand for forhandling. Både den akademiske historieskrivingen og den offentlige og museale fortidsformidlingen inngår i den kollektive erindringen, men det gjør også populærkulturen og ikke minst lokale praksiser (Stugu, 2008, s. 33). Lokalt inngår bruk av stedsnavn og vegnavn, reising av statuer, spel og historiske markedsdager, årbøker og så videre i den kollektive erindringen. Det frivillige kulturvernet har stor innflytelse på slik kollektiv erindring som skjer i lokalsamfunnet. Ved å aktivere fortiden inn i nåtiden bidrar de frivillige til at samfunnet husker (og glemmer) bestemte deler av historien. Når Evju Bygdetun gang på gang serverer potetgraut på arrangementene sine, og dette annonseres i avisa, blir hele lokalsamfunnet bevisst på denne matrettens plass i den tradisjonelle bondekulturens historie, mens andre mattradisjoner fra samme tid forsvinner i stillhet. Når vikingskip seiler opp Sauheradelva fra tid til annen, blir vi minnet på at vikingtiden var en historisk epoke som kjennetegnes av vikingtokter og spesielle båter. Siden ingen skip fra 1600-tallet dukker opp på vannet, blir denne epoken mer diffus og oppleves som mindre relevant. På den måten inngår den frivillige kunnskapsproduksjonen i både lokal selvforståelse og identitets-skaping, lokal næringsutvikling og stedlig merkevarebygging på en annen måte enn den kunnskapen som produseres og formidles i det offentlige kulturvernet.

Den stedlige dimensjonen

I boka *Landscape and memory* (1996) diskuterer historikeren Simon Schama forholdet mellom steder og historie. Gjennom en rekke fortellinger viser han hvordan historie skaper steder og vice versa. Historie skjer alltid et bestemt sted. De siste årene har den stedlige dimensjonen ved historien fått stadig mer oppmerksomhet. Et kjennetegn ved kunnskapen som de frivillige kulturvernerne besitter, er nettopp den stedlige

dimensjonen. Historiske hendelser kan knyttes til bestemte steder, bestemte steder knyttes til historier – store eller små. Den praktiske kunnskapen de besitter, kan være knyttet til særegne lokale tradisjoner. På den måten har de frivillige en unik kjennskap til forholdet mellom geografiske steder og fortellinger og praksiser. Når det er lokalhistoriker Edgar Gundersen som blir brukt for å vise representanter for UNESCO-kommisjonen Notodden og for å fortelle byens historie, er det fordi han har unik kunnskap om forbindelsen mellom historien og geografien, på en helt annen måte enn en historiker fra NTNU vil ha. Lokale husflidslag forvaltet i stor grad husflidstradisjoner fra akkurat sitt område, og kanskje utvikler de nye lokale uttrykk også, slik vi ble fortalt at Notodden husflidslag gjorde ved å utvikle nye strikkemønstre med industrihistoriske motiv. Donna Haraway lanserte uttrykket «situert kunnskap» for å understreke hvordan kunnskap alltid må ses i sammenheng med hvor den kommer fra. *Situ* (lat.) betyr «sted». Haraway var særlig opptatt av sammenhengen mellom kjønn og kunnskap. For det frivillige kulturvernet kan vi si at kunnskapen er geografisk situert.

Denne stedlig forankrede kunnskapen vurderes både positivt og negativt i møte med den autoriserte diskursen. Når Riksantikvaren oppfordrer kommunene til å samarbeide med lokale lag og foreninger i utviklingen av lokale kulturminneplaner, verdsettes denne kunnskapen, mens den i historiefaglige debatter kan degraderes, fordi kunnskapen er for stedlig, i betydningen lite teoretisert eller generalisert.

Kunnskap for hvem?

De frivillige i kulturvernet produserer former for kunnskap som i mange tilfeller synes å befinne seg i mellomrommene mellom autorisert akademisk kunnskap og den offisielle kulturminneforvaltningen. Denne kunnskapen tar en rekke ulike retninger. På den ene siden retter kunnskapen seg mot og inngår i den akademiske og autoriserte kunnskapsproduksjonen, på den andre siden tar den avstand fra eller utfordrer denne. I noen tilfeller har

vi dessuten sett at det frivillige kulturvernet forvalter helt særegne kunnskapsområder som verken academia eller forvaltningen har fattet interesse for. Det gjelder særlig bevegelige kulturminner, men også andre temaer som lin og akevitt. I noen tilfeller har de kunnskapsområdene som det frivillige engasjerer seg i, blitt inkludert i det mer profesjonaliserte kulturvernet over tid, andre ganger har de blitt stående utenfor. Derfor kan vi hevde at de frivillige tidvis er alene om å produsere kunnskap om enkelte temaer.

Den lokale og gjerne personlige kunnskapen som de frivillige frambringer, kan inngå som et supplement til vitenskapelig historieskriving. Samtidig kan det være nettopp erkjennelsen av at den akademiske kunnskapsproduksjonen og den nasjonale fortellingen har feil eller mangler, som motiverer frivillige miljøer, slik Småland (2020) mener gjelder fartøyvernet som har vært opptatt av å skrive kystkulturen inn den store nasjonale fortellingen. På den måten kan frivillige miljøer være kritiske til det etablerte, utfordre det og endre det. Frivillige miljøer bidrar til en demokratisering av den historiske kunnskapsproduksjonen. Det mest slående er imidlertid at de frivillige besitter og bringer fram en helt særegen og personlig form for kunnskap både gjennom den kollektive minneproduksjonen og gjennom den praktiske og kroppslige håndverkskunnskapen. Slike former for håndverkkompetanse har bidratt til å utfordre den teoretiske og akademiske kunnskapen. Og selv om den i løpet av de siste årene til dels har vunnet innpass innenfor det autoriserte og offentlige kulturvernet (Planke mfl., 2018), utspiller denne kunnskapen seg på andre måter i et samtidig her og nå som academia og forvaltningen har vanskelig for å gripe med sine tradisjonelle verktøy.

Kunnskapens kvalitet

Vi avslutter denne delen med refleksjon over forholdet mellom kunnskap og kvalitet – ikke fordi vi tar mål av oss til å stille oss på utsiden for å vurdere kunnskapen de frivillige bidrar til å skape, men for å problematisere fra hvilket ståsted de frivilliges kunnskap kvalitativt sett vurderes. Det er

en nokså enkel øvelse å få fram hvordan den kunnskapen som produseres innenfor det frivillige kulturvernet kan sees som en negasjon til den akademiske historiske forskningen og til dels også til kulturvernforvaltningen. Den frivillige kunnskapsproduksjonen skiller seg fra akademisk kunnskap på en rekke punkter, og blir vurdert av de akademiske miljøene på grunnlag av denne kunnskapens status, slik vi forklarte innledningsvis. Den akademiske kunnskapen inngår i et institusjonalisert system for kvalitetssikring og autorisering. De frivillige forholder seg i liten grad til dette kvalitetssikringssystemet. De forholder seg sjelden til et overordnet teoretisk eller vitenskapsteoretisk rammeverk, eller til de håndverksmessige krav som stilles til utvikling av akademisk kunnskap. Innenfor det frivillige kulturvernet er det mindre interesse for å samle materiale som bygger opp under mer internasjonale forskningsdebatter, og de kritiske perspektiver er gjerne fraværende. De frivillige har ofte en deskriptiv inngang til fortiden, mer enn en drøftende og problematiserende. For eksempel er forståelsen av fortiden som noe prosessuelt i nåtiden, slik vi vektlegger her, et perspektiv som i liten grad er til stede i den frivillige kunnskapsproduksjonen. Frivillige kan ha liten kjennskap til kildebruk og forskningslitteratur. Dette står i motsetning til den akademiske som nettopp har bygd opp et helt autoriseringssystem for å sikre kvaliteten til den kunnskapen som blir produsert, da særlig i form av kvalifiseringsordninger og fagfellevurderinger.

Beskrevet på denne måten får den frivillige kunnskapsproduksjonen sine karakteristika gjennom sine mangler: for eksempel gjennom et manglende vitenskapsteoretisk perspektiv eller en manglende infrastruktur for kvalitetssikring. Et slikt perspektiv – som jo må sies å være akademikerens – gjør at den frivillige kunnskapsproduksjonen fort framstår som noe som befinner seg nederst i et kunnskapshierarki der academia står på toppen. En slik tilnærming bringer oss ikke nødvendigvis nærmere en forståelse av kunnskapen. Det kan være like fruktbart å snu relasjonen på hodet. Ved å skifte perspektiv og se det fra de frivilliges side kan kunnskapshierarkiet framstå som motsatt. Det akademiske systemet for vitenskapelighet og kvalitet har også sine svakheter, slik karakteristikkene «besserwisseri og fagleg fortrefelighet» og «det akademiske

elfenbeinstårnet» vitner om (Stugu, 2006, s. 82). Det akademiske språket kan bli forvansket og lite tilgjengelig. De frivillige forholder seg ikke nødvendigvis til begrepene som brukes i academia eller forvaltningen, eller deres metoder, men også her oppstår spørsmålet om hvilket ståsted den frivillige kunnskapsproduksjonen skrives ut ifra. I flere intervjuer med de frivillige ble det rettet en kritikk mot akademias opphøyde posisjon: deres rigide kildebruk for å etablere historisk kunnskap, deres portvoktersystemer for å få lov til å uttale seg, og ikke minst deres noen ganger begrensede tematiske interessefelt. Det var eksempelvis tilfellet for Gulliksen da han forklarte om sitt forhold til vikingtidshistorikere som var opptatt av en helt annen type kunnskap enn han, og som også hentet denne kunnskapen fra andre kilder. Det handler med andre ord om hva kunnskapen skal brukes til og hvem den er viktig for.

Kunnskapsproduksjonen som gjøres av frivillige, gjøres ikke uten kvalitetsvurderinger, men den gjøres innenfor egne og andre kvalitets-systemer enn de akademiske.⁵¹ Lokalhistorikerne er redaktører for lokale publikasjoner, håndverksmiljøene har sine egne mekanismer som kvalitetsvurderer både selve håndverket og metodene som brukes, mens andre kan være opptatt av «riktig» bruk. Med andre ord bedriver ikke de frivillige kunnskapspraksiser uten fokus på kvalitet. Det er heller ikke slik at de ikke forholder seg til de kvalitetsregimene som finnes i den kunnskapsproduksjonen som skjer innenfor academia. Situasjonen er snarere at de kvalitetsvurderingene som gjøres, til dels blir foretatt av andre aktører og på et annet grunnlag enn i academia og det offentlige kulturvernet.

Forening(er) av nytte og fellesskap

Gjennom denne undersøkelsen har vi fått mange eksempler på hvordan frivillig kulturvern handler om identitet, og slik kan vi snakke om at det frivillige kulturvernet består av ulike identitetsfellesskap. Det skal vi komme

51 Når det gjelder lokalhistorie, er dette tidligere drøftet av Stugu, 2006.

tilbake til. Men i likhet med andre undersøkelser av frivillighet viser også denne undersøkelsen at den sosiale dimensjonen er viktig. Sekulariseringen av samfunnet, med påfølgende tap av religiøse fellesskap, mer mobilisering og mindre etablerte lokalsamfunn samt langt løsere familieband enn tidligere, har ført til behov for nye fellesskap. I dette kapittelet fortsetter vi analysene av spørsmålet knyttet til begrunnelser og motivasjoner for kulturvern. Frivillig kulturvern er arbeid, det er sosialt, det er hyggelig, ja det kan til og med betraktes som lek. Slik danner det kulturvernet aktivitetene også arbeidsfellesskap, aktivitetsfellesskap og sosiale fellesskap.

Dugnadsarbeidet

En av de aller viktigste oppgavene de frivillige har i kulturvernet, er trolig drift og vedlikehold. Et stort antall timer går med til plenklipping, husmåling, vasking, reparasjoner, sette fram og rydde bort stoler, kjøre og hente mikrofoner, bord og benker, vaffelsteiking, kaffekoking og så videre. Mye av dette gjøres i fellesskap med andre, eller inngår i et felles prosjekt. Også de mer faglige oppgavene som redaksjonsarbeid, samlingsforvaltning og registrering gjøres i fellesskap. På sett og vis kan vi si at det er arbeidsfellesskapet, *dugnadsfølelsen*, som danner grunnmuren i det frivillige kulturvernet. Gjennom kulturvernet er man med på prosjekter som er større enn en selv. I fellesskap med andre gjøres aktiviteter som oppleves som meningsfulle. Aktivitetene har verdi i seg selv, verdi for den enkelte, verdi for andre og dermed også verdi for samfunnet.

Sosiale fellesskap

Både penger, kunnskap, ildsjeler og tid er viktige ingredienser i et vellykket frivillig kulturvernarbeid. Likevel kan kaffe være den aller viktigste ingrediensen. For mange av de frivillige vi har møtt i denne boka, er kaffepausen og det sosiale fellesskapet høydepunktet i det frivillige arbeidet.

Pausene, enten de er i en dugnad, i et møte, eller i en aktivitet, gir rom for samtale om en felles interesse og om alle andre mulige temaer. I Våler ble kaffekjelen et symbol for aktivitet og gjestfrihet i Tater-Millas hus, nettopp fordi det å komme sammen ble oppfattet som avgjørende for å ivareta og formidle taterkulturen, og for å forsone bygdefolket og tatermiljøet. Det sosiale fellesskapet inkluderte sang, musikk, historier og samvær, fortalte lederen Nora. I intervjuene med representanter for organisasjonene trakk alle informantene fram den sosiale dimensjonen ved den organiserte innsatsen. For Forbundet KYSTEN var eksempelvis stevner og sammenkomster svært viktig, og for akevittvennene var det dekte bord det naturlige samlingspunktet. Når vi blar i årsmeldinger og medlemsblader til de frivillige organisasjonene, er gjærbakst, kaker og kaffe sentrale innslag på bildene. Også i organisasjoner som Fortidsminneforeningen, som har en mer tydelig kulturminnefaglig profil, er den sosiale aktiviteten avgjørende. For mange av medlemmene har foreningen nærmest vært som en selskapsklubb der fellesturer har vært den mest attraktive aktiviteten (Hansen & Slagvold, 2016). Dette stemmer med andre undersøkelser som betoner hvordan frivillig kulturvern danner sosiale nettverk – også for utsatte grupper (Småland, 2020). Frivillig arbeid kan redusere ensomhet (Lorentzen, 2020, s. 11). Her spiller åpenbart det frivillige kulturvernet en viktig rolle både for den enkelte og for samfunnet.

Hos noen av de frivillige lagene har den sosiale dimensjonen blitt satt i system. Dermed kan vi snakke om sosialt entreprenørskap med utgangspunkt i frivillig kulturvern. Den sosiale dimensjonen ved frivillig innsats brukes instrumentelt. Det ble eksempelvis gjort av bygdekvinnelaget i Heddal, der målet var inkludering og integrering av innvandrerkvinner. Tradisjonsmat ble brukt som det bærende elementet i engasjementet overfor minoritetskvinner, og bygdekvinne lagene bygger broer mellom ulike kulturer ved hjelp av mat og sosiale møtesteder. Også på Evju Bygdetun blir tradisjonsmat og hagebruk brukt som metoder for integrering. Olavs menn tilbyr en sosial plattform for unge gutter som har falt utenfor andre sosiale arenaer. Andre informanter fortalte derimot at de opplevde det å skulle drive integrering gjennom rekruttering av nye landsmenn og -kvinner som

et politisk press som de fant ukomfortabelt og unaturlig. For dem var det ikke naturlig å bruke kulturvernengasjementet til å drive integreringsarbeid. Slik skaper kulturvernet på den ene siden arenaer og nettverk som er viktige i integrerings- og brobyggingsarbeid mellom majoritetssamfunnet og minoritetsmiljøer, samtidig som andre frivillige miljøer ikke finner dette naturlig. Betydningen frivillig innsats kan ha for individers livskvalitet og dermed for samfunnet, er drøftet gjennom en omfattende forskningslitteratur (for en oversikt over noe av denne se, Loga (2010)).

I forrige kapittel drøftet vi hvordan det frivillige kulturvernet preges av en rekke gråsoner, men på ett område synes grensene å gå nokså klart: mellom kjønnene. I deler av det frivillige kulturvernet er det en blanding av menn og kvinner i samme forening; for eksempel er det slik i det frivillige arbeidet rundt museene, i arbeidet med folkeminner og i slektsgranskingen. Samtidig er store deler av det frivillige kulturvernet svært kjønnsdelt, og gjenspeiler et tradisjonelt kjønnsrollemønster der menn driver med motor og mekanikk, bygningsvern, treskjæring og knivlaging, mens kvinner engasjerer seg i mat, draktsøm, tekstilproduksjon og lignende. Flere av de sosiale fellesskapene er dermed tydelig kjønnnet. Det henger sammen med det vi har skrevet om tidligere, at frivillig kulturvern for mange skjer i forlengelsen av eget eller forfedres/-mødres yrkes-, hverdags- eller lokalsamfunnsliv.

Seriøs fritid i forhandling med det lekende og lærende menneske

Det sosiale fellesskapet i de frivillige miljøene kan altså forstås som arbeidsfellesskap, men det kan også betraktes som et fritids- og aktivitetsfellesskap. I gjennomgangen av tidligere forskning viste vi til den britiske helse- og velferdsforskeren Noreen Orr (2006), som har diskutert hvorvidt og hvordan begrepet «serious leisure», seriøs fritid, er egnet til å beskrive frivillig arbeid på museum. Begrepet ble lansert av sosiologen Robert Stebbins i 1982, og har blitt et etablert begrep innenfor

museumsforskningen. «Serios fritid» handler om en systematisk jakt på hobbyer som gir muligheter til å tilegne seg og uttrykke spesifikke ferdigheter og kunnskaper, og på dette grunnlag danne en karriere også på fritida. Orr understreker at karriere i den sammenheng ikke er begrenset til en tradisjonell yrkeskarriere, men at folk kan ha andre former for karriere også i roller utenfor yrkeslivet (Orr, 2006, s. 199). Både Orr og Stebbins forholder seg til en britisk samfunnskontekst med utpreget bruk av frivillighet i enkelte sektorer. I en slik sammenheng blir fenomenet med karrierer innenfor frivillig arbeid mer relevant enn i en norsk kontekst. Likevel mener vi at karrieredimensjonen er et relevant aspekt også ved frivillig kulturvern i Norge. Særlig kan det være relevant å undersøke hvorvidt den frivillige innsatsen i kulturvernet gjøres fordi dette er en yrkesveg man skulle ønske man hadde tatt, angrep på at man ikke tok, eller noe man i pensjonisttilværelsen endelig får tid til å fordype seg i. Som vi har vært inne på tidligere, kan den frivillige innsatsen være en form for kulturelt entreprenørskap for noen, der det frivillige arbeidet gjøres for å berede grunnen for en nærings- eller yrkesmulighet.

Et annet aspekt ved begrepet «serios fritid» er relasjonen mellom allerede tilegnede ferdigheter og tilegnelse av ny kunnskap. Orr hevder at serios fritid både handler om å bruke eksisterende kunnskap og tilegne seg ny kunnskap. Meningen som frivillige finner i tilegning av kunnskap, diskuteres i Stenøien og Laginders artikkel «Praktisk-estetisk læringsinteresse – en mot-kulturell verdi?» (2015). Stenøien og Laginder hevder at den læringen som skjer i det frivillige kulturvernet, gir mening både på individnivå og på samfunnsnivå, og at den gir en såkalt merverdi og en metaverdi. Om mening på individ- og samfunnsnivå og merverdi skriver de:

«Det er altså slik at deltakelse i og læring av dans, husflid og håndverk både gir mening på individnivå, gjennom individuelle erfaringer og meningsskapende spenning mellom individ og fellesskap, og på samfunnsnivå, gjennom bevaring og utvikling av tradisjon og kultur, og gjennom merverdi som konsekvenser av valgte livsveier, opplevelse av trivsel og helse m.m.» (Stenøien & Laginder, 2015, s. 194).

Stenøien og Laginder argumenterer for at deltakelse i frivillige læringsfellesskap generelt har en rekke merverdier for den enkelte som deltar. Dette har også blitt formidlet av informanter vi har intervjuet, hvor for eksempel samværet med andre mennesker trekkes fram som en viktig motivasjon for å søke seg inn i det frivillige arbeidet. Mulighetene for å inngå i læringsfellesskap og samtidig ha det hyggelig blir av flere trukket fram som en viktig tilleggsverdi. Læringsaspektet ved frivillig kulturvern er et interessant tema for videre utforskning. Dette vil kunne gi bedre innsikt i om hva slags læringsarena og samfunnsrolle de ulike organisasjonene slik sett representerer.

Utgangspunktet for denne undersøkelsen har vært begrepet «frivillig», i betydningen å gjøre ulønnet arbeid som på en eller annen måte har en samfunnsnytte. Altså står begrepet i utgangspunktet i motsetning til en privat hobby. Kategorien «seriøs fritid» har også en iboende dikotomi, om at det også finnes en useriøs fritid. Av Stebbins blir denne forklart som en mer umiddelbar, relativt kortvarig og lystbetont aktivitet som krever liten eller ingen spesiell opplæring. Stebbins trekker fram seks typer useriøs fritid. Disse identifiserer han som lek, avslapning, passiv underholdning, aktiv underholdning, sosial samtale og sansestimulering. I gjennomgangen av forskningslitteraturen viste vi til sosiologen Lise Kjølørød som bruker begrepet «det lekende mennesket» for forstå mange av de aktivitetene som skjer utenfor det lønnede arbeidslivet. Med utgangspunkt i begrepet «lek» fokuserer hun på kreativiteten og problemløsningen som finner sted i disse aktivitetene. Hun kategoriserer og analyserer kulturvernaktiviteter som *spesialisert lek*, for å få fram både kunnskapsproduksjonen som skjer gjennom leken, og det menings- og identitetsarbeidet som skjer der (Kjølørød, 2019). Det er alltid besnærende med begrepspar som bidrar til å ordne verden, slik Stebbins gjør gjennom sin kategoriske inndeling av folks fritidsbruk. Empirien som vi har framskaffet, viser at frivillig kulturvern kan være alle de seks typene han skisserer – også for én og samme person. Opplevelsen av å gi et viktig samfunnsbidrag er ofte vevet sammen med opplevelser av underholdning, avslapning og lystbetont aktivitet. For noen kan tyngdepunktet ligge i det seriøse, det å bidra i lokal kunnskapsproduksjon om folk og steder, for andre i det lekende og

det kreative. Dessuten kommer den sosiale dimensjonen, som er svært viktig for de fleste. Intervjuene med de frivillige viser at mange vektlegger den sosiale samtalen og det hyggelige samværet i like stor grad som det arbeidet som faktisk utføres.

Det frivillige møter det offentlige kulturvernet

Innledningsvis diskuterte vi politikken som de frivillige opererer i og hvordan akademiske miljøer har forholdt seg til de frivillige. I det følgende skal vi se nærmere på relasjonen mellom det frivillige og det offentlige kulturvernet når det gjelder politisk styring, verdigrunnlag og kvalitetsvurderinger: Hvor går det konfliktlinjer, og hva slags anerkjennelse er de frivillige opptatt av? Vi kommer også inn på områder der det er friksjon innad i frivilligheten.

Det frivillige kulturvernet i Norge er finmasket – både sentralt og lokalt. Hvis vi ser historisk på det, er det klart at noen av organisasjonene har hatt stor politisk innflytelse. I Norge og Norden springer frivillige organisasjoner generelt sett ut av brede folkebevegelser som tidlig fikk en usedvanlig stor innflytelse over så vel politikken innhold som offentlig institusjonsutforming. Hvordan det frivillige kulturvernet forholder seg til de endringene som skjer i organisasjonssamfunnet generelt sett (jf. f.eks. Wollebæk & Selle, 2002), er et interessant forskningsspørsmål som kan følges i seinere undersøkelser.

Politiske mål og frivillighetens autonomi

Det er et overordnet mål for den statlige politikken at det frivillige feltet skal utvikle seg fritt og uavhengig (f.eks. St.meld. nr. 8 (2018–2019) *Kulturens kraft – Kulturpolitikk for framtida* s. 37). Gjennom stortingsmeldinger som *Framtid med fotfeste* (2012–2013), *Leve med kulturminner* (2004–2005), *Framtidas museum* (2008–2009), *Kultur, inkludering og deltaking* (2011–2012), *Kulturens kraft – Kulturpolitikk for framtida*

(2018–2019), *Frivilligeita – sterk, sjølvstendig, mangfoldig – Den statlege frivilligheitspolitikken* (2018–2019), og nå sist i *Nye mål i kulturmiljøpolitikken* (2019–2020) er det fra både Kulturdepartementet og Klima- og miljødepartementet lagt opp til en satsing på og en styrking av frivillig sektor. Den politiske begrunnelsen for å styrke det frivillige arbeidet i kulturvernet er sammensatt, men synes langt på veg å være felles for de to departementene. Det handler for det første om at frivillige sikrer kultur og historie for framtida; altså handler det om en styrking av frivilligheten for kulturvernets skyld. For det andre begrunnes det i at frivillig innsats bidrar til demokratisering, mangfold og inkludering i kulturminneforvaltningen og samfunnslivet. For det tredje at frivillig engasjement gir bedre folkehelse. Frivillighet anses med andre ord for å være positivt for kulturminnene, kulturminneforvaltningen og de frivillige selv. Frivilligheten er dermed både et mål og et middel som skal bidra til andre overordnede mål – som styrking av folkehelsen og demokratiet ved blant annet å bidra til inkludering og sikring av mangfold.

De klare politiske målene for det frivillige kulturvernet vil kunne gjøre frivilligheten enda mer utsatt for politisk styring og bidra til at mer av den frivillige innsatsen styres mot nasjonale, politiske mål, framfor at det er frivillighetens egne mål som styrer. De politiske målene rokker ved frivillighetens autonomi innenfor visse områder. Offentlige støtteordninger som mange frivillige lag er avhengig av, skal gjerne bidra til at instrumentelle mål nås, og innebærer at det frivillige kulturvernet underlegges krav og forventninger. Å måtte forholde seg til politiske målsettinger oppleves som problematisk for mange frivillige kulturvernere. Ikke minst mener de fleste organisasjonene vi intervjuet at det sterke fokuset på barn og unge i frivillighetspolitikken framstår som en tvangstrøye for aktiviteter der brorparten av dem som deltar, er pensjonister. Generalsekretær i Kulturvernforbundet, Toril Skjetne, tok også opp dette i intervjuet vi gjorde med henne. Selv om alle organisasjonene gjerne vil inkludere barn i sin virksomhet, og noen har lykket i det, er inkludering av barn og unge vanskelig for andre – av flere grunner. For Norske Akevitters Venner sier det seg selv, men det er også åpenbart at kjerneaktiviteten til flere av de

andre organisasjonene kan være utfordrende med tanke på å inkludere barn. Inkluderingsarbeid rettet mot lokale minoritetsmiljøer kan også være krevende. Som vi var inne på tidligere, er det vanskelig å motivere personer fra andre kulturer til å engasjere seg i vern og bruk av norsk kulturarv, all den tid motivasjonen for deltakelse gjerne er betinget av minner og personlige forhold. Dette er sikkert ikke umulig å få til, men kanskje vet ikke de frivillige miljøene hvordan de skal formidle hva de kan tilby av kunnskap og sosiale fellesskap.

Frivilligheten forutsetter personlig motivasjon. Derfor har myndighetene begrensede muligheter til å pålegge noen å gjøre ting på en spesiell måte. Mens for eksempel ansatte ved et museum kan bli pålagt å foreta prioriteringer i samlingsarbeidet eller å rette formidlingen mot bestemte grupper, kan ikke offentlige myndigheter pålegge frivillige tilsvarende prioriteringer. Dersom mange i et historielag har et sterkt forhold til et bestemt sted, en bygning eller en særskilt aktivitet, kan denne personlige interessen eller gruppeinteressen være bestemmende for hva de vil jobbe med. Da betyr det lite om museumsansatte eller faghistorikere mener at dette har liten nasjonal verdi eller regional relevans. Det er akkurat dette bestemte objektet eller denne handlingen som betyr noe for de frivillige, og det er den personlige betydningen som i mange tilfeller er drivkraften. Tilsvarende kan det være umulig å pålegge frivillige å benytte et avansert verktøy for fotodokumentasjon, dersom folk synes det er kjekkere å samle og formidle bilder på Facebook. Slik er det vanskelig – og i noen sammenhenger umulig – å styre frivilligheten. Den er fri i sin natur, og det er denne friheten som ligger til grunn for at folk engasjerer seg. Det er få, om noen, som vil gjøre en jobb gratis som de selv ikke kjenner seg hjemme i. Dermed lever frivilligheten sitt eget liv, følger sin egen logikk og definerer selv hva som er relevant og har kvalitet og verdi. På grunn av det personlige engasjementet som ligger til grunn for det frivillige engasjementet, at motivasjonen kommer innefra, representerer det frivillige kulturvernet en egen kraft. Med denne erkjennelsen bør det offentlige søke måter å jobbe *med* disse kreftene, ikke prøve å kanalisere dem inn mot bestemte mål.

De frivilliges kvalitetsforståelser

Som vi gjorde rede for innledningsvis, befinner kulturvernet seg mellom to sektorer: kultursektoren og miljøsektoren med sine respektive forvaltningssystemer. Det offentlige kulturminnevernet kjennetegnes av en såkalt antikvarisk tilnærming der «objektive» kriterier står sentralt i bestemmelsen av kulturminnets verdi (Myklebust, 1981; Pedersen, 2000; Mydland, 2013, s. 96–97; Svinsaas, 2016; Fjeldheim, 2020). Det er et juridisk styrt, offentlig forvaltningsapparat som sitter med makten i verdivurderingene som gjøres, der Riksantikvaren er høyeste myndighet. Kulturminnenes egenverdi tillegges stor betydning, men kulturminnevernet befinner seg samtidig i en politisk kontekst der samfunnsnytte og verdiskapingspotensial tillegges stor betydning. Verdiskapingspotensialet til et kulturminne er derfor med på å verdsette det. På den andre siden tilhører kulturvernet kultursektoren, der det framfor alt er faglige skjønn og kvalitative vurderinger som danner grunnlaget for verdsettingen. Profesjonalitet, mangfold, inkludering, barn og unge står sentralt i kvalitetsvurderingene. Er det mulig å si noe om hvordan det frivillige kulturvernet plasserer seg i forhold til de offentlige diskursene for verdsetting? Representerer de en alternativ diskurs?

Det frivillige kulturvernet styres av flere ulike verdigrunnlag. På den ene siden synes de frivillige å dele den offentlige verdsettingen basert på antikvariske verdier, men i det frivillige kulturvernet inngår historien, kulturen og kulturminnene alltid i større verdiskapende og identitetsskapende prosjekter. Noen er opptatt av næringsutvikling og verdiskaping, noen vil løfte fram sitt hjemsted, andre er opptatt av at ferdigheter knyttet til eget yrkesliv må bevares. I tillegg ser vi at kulturvernet verdsettes for sine sosiale fellesskap, og ikke minst fordi det er en arena der personlige minner vekkes og inngår i en større sammenheng. I jakten på alternative kulturarvskurser har Leidulf Mydland (2013) studert søknader til Olavsrosa, altså Norsk Kulturarvs utmerkelse til såkalte kulturarvsprodukter av særlig høy standard.⁵² Ut fra søknadene leser han at selve kulturminnet

52 <https://www.kulturarv.no/olavsrosa/sok-om-a-fa-olavsrosa>

framheves som en verdi, men at det er i formidlingen, bruken og i de sosiale aktivitetene at de viktigste verdiene ligger (ibid., s. 111). Kulturminnets verdi ligger i den nåtidige sosiale prosessen der kulturminnene inngår for mottakerne av Olavsrosa, hevder han. Så kan det nok innvendes at akkurat dette kan være særlig framhevet i søknadene siden utmerkelsen gis til kulturarvsprodukter med høy opplevelseshet. Men det i seg selv vitner jo om at Norsk Kulturarv som frivillig organisasjon gjør kvalitetsvurderinger delvis basert på andre verdier enn Riksantikvaren og Kulturrådet. Mydland mener «opplevelser av høy standard» ofte henger sammen med å levendegjøre historien, gi den lukt, smak og en følelse av autenticitet.

Autenticitet kan bety forskjellige ting i det offentlige og det frivillige kulturvernet. I flere sammenhenger har vi for eksempel hørt om frivillige som ønsker å flytte hus. Ofte handler det om å gjenskape et historisk tun nettopp for å styrke følelsen av autenticitet, men det kan også ha praktiske grunner. I Heddal og Notodden Museumslag jobber de eksempelvis for å få et gammelt hus knyttet til bunadstilvirker Anne Bamle flyttet til bygdetunet, for å kunne tilby bedre fasiliteter for formidling til besøkende og for å utvikle bygningsmiljøet på bygdetunet. Det frivillige miljøet rundt Heddal stavkirke står bak initiativet om å rekonstruere de gamle møblene fra middelalderen som forvaltes av Norsk Folkemuseum. Olavs menn har rekonstruert et vikingskip for å kunne formidle vikingtidshistorie og skape sosialt fellesskap, og så videre. Evju Bygdetun er i en prosess med å flytte flere hus til gården. Gjennom denne følelsen av autenticitet øker kvaliteten (Mydland, 2013). I Ragnar Pedersens analyse av arbeidet med domkirkeruinen på Hamar på 1990-tallet viser han til en lignende motsetning mellom de miljøene som ønsket en rekonstruksjon av ruinmuren, eventuelt hele kirka, og de som ønsket et vernebygg over ruinen (Pedersen, 2000). Selv om Pedersen hevder at det ikke var et skarpt skille mellom folkelige og vitenskapelige miljøer i denne saken, sier han samtidig at lokalsamfunnet grovt sett ønsket rekonstruksjon (Pedersen, 2000, s. 26). Å rekonstruere for å øke autenticiteten og kvaliteten på opplevelsen synes å være legitimt i mange frivillige miljøer. I det offentlige kulturminnevernet indikerer definisjonen av autenticitet at bygningen bevares på stedet.

Mydland peker på at mange private eiere beskriver kulturarven de forvalter, innenfor en nasjonalromantisk og nostalgisk ramme (2013, s. 107). I denne undersøkelsen har vi fått mange historier som viser hvordan de frivillige ofte setter fortiden inn i en harmoniserende og nostalgisk ramme, men det er heller sjelden at nasjonalromantikk danner bakteppet for nostalgien. Slik vi ser det, er det lokalromantikken som står i forgrunnen. Tett opptil lokalromantikken ligger patriotismen, slik vi husker at for eksempel Skobba uten blygsel sa: «Jeg vil skrive om Bø og bøheringer. For meg er alt mer interessant hvis det er med en bøhering.» For mange frivillige ligger kvaliteten i at det handler om lokale forhold. Nostalgi er et begrep som ofte benyttes i faglige analyser for å beskrive folks forhold til fortiden. Historikeren David Lowenthal beskriver nostalgi som «memory with the pain removed» (1985, s. 8), altså et selektert, personlig minne der man fortrinnsvis minnes de gode opplevelsene. At nostalgiske følelser er viktig for mange av de frivillige, har vi fått mange eksempler på, men at nostalgi er ensbetydende med *positive* minner, mener vi blir for enkelt. Vår erfaring er at minnene også kan handle om krig, hardt arbeid eller annet slit, men at de til tross for negative sider gis en positiv valør, for eksempel personlig stolthet. Verdien i det frivillige kulturvernarbeidet handler for mange om at de får mulighet til å gjenoppleve minner fra den tiden de var på høyden av yrkeslivet, eller den gang de som unge formet det livet de seinere har levd, og at disse minnene ved å inkluderes i et mer systematisert eller organisert kulturvern får en funksjon utover seg selv. Dette finner vi eksempler på i hele spekteret av frivillig kulturvern: fra dem som driver landskapspleie på et bygdetun, til dem som driver digital innsamling av bilder fra sitt lokalsamfunn. Verdi og kvalitet knyttes til å kunne bruke egne minner, erfaringer og kunnskap inn i en nåtidig opplevelse. Kvaliteten kan ligge i å gjenoppleve selve minnet, for eksempel ved å tilberede og servere publikum en bestemt matrett, eller ved å omgjøre det personlige minnet til dokumentasjon. Vi mener at det er denne personlige tilknytningen til kulturvernet som særlig peker seg ut som avgjørende for de frivillige, og det som skiller frivillig engasjement fra offentlig engasjement. Dette utdyper vi i siste kapittel.

Økonomisk, faglig og symbolsk anerkjennelse

Hva slags anerkjennelse er de frivillige opptatt av? Stenøien og Laginder argumenterer for at kulturvernaktivitetene har en samfunnsmessig metaverdi. En metaverdi handler både om mer allmenne forestillinger om aktivitetenes verdi og om den verdi de tillegges politisk (Stenøien & Laginder, 2015, s. 194). I gjennomgangen av de frivillige organisasjonene tilknyttet Kulturvernforbundet fikk vi et innblikk i hvilken metaverdi de ulike aktivitetene hadde, gjennom hva slags statlige økonomiske bidrag de mottok. I tillegg til at det er en nødvendig forutsetning for det frivillige kulturvernet, oppleves økonomisk støtte fra det offentlige som en viktig anerkjennelse. Generalsekretær i Kulturvernforbundet var opptatt av dette da vi snakket med henne. Og særlig var hun opptatt av at departementene har ulike tradisjoner og praksiser for statlig støtte. Noen kulturminner blir omfattet av Riksantikvarens støtteordninger, andre ikke. Enkelte faller av ulike grunner mellom to stoler, for eksempel fartøyvernet og – inntil nylig – fyrene. Dette mener Skjetne handler om status, verdi og anerkjennelse. Dersom vi bruker offentlige bevilgninger som indikator for verdi i den frivillige politikken, har bygningsvern, husflid og deler av kystkulturen høy verdi, mens rullende kulturminner får lite offentlig støtte og har tilsvarende lav verdi. Men økonomien i det frivillige kulturvernet er et komplisert område som må undersøkes ytterligere før endelige konklusjoner kan trekkes.

Samtidig er den faglige anerkjennelsen vel så viktig som den økonomiske for mange frivillige. De ønsker særlig at den kunnskapen de har og innsatsen de gjør, skal anerkjennes av det offentlige. Skjetne i Kulturvernforbundet mener at Klima- og miljødepartementet i større grad enn Kulturdepartementet/Kulturrådet anerkjenner den faglige kunnskapen som sitter hos de frivillige. Hun sa dette da vi intervjuet henne:

«Kulturdepartementet har derimot ansvar for UNESCO-konvensjon om immateriell kulturarv. Det er en 50 prosent stilling i Kulturrådet og liten interesse for det. Jeg tror det har lav status. Museumsreformen har også bidratt til å øke skillet mellom profesjonelle og frivillige på

kulturområdet. Men vi mener det er viktig å se hvordan de kan jobbe sammen. Arkivverket har vært flinke, men med museene nå er vi hår i suppa, fordi vi ikke er profesjonelle. Det er større avstand mellom profesjonell og frivillig under Kulturdepartementet enn Klima- og miljødepartementet. Hos Kulturrådet er alle organisasjonene samlet under «frivillighet», men de ser ikke at dette er ulike fagmiljøer som har mye kompetanse. Jeg vet nesten ikke hvem som har ansvar for oss i Kulturdepartementet. De fokuserer liksom på *institusjoner*, ikke *organisasjoner*.»

For å forstå dette kan vi nok en gang trekke inn begrepet «profesjonskamp». I kultursektoren kan profesjonaliseringen ha fått en slagside mot de frivillige miljøene, der de frivillige miljøene oppleves som mer konkurrerende og truende for fagene og akademien, mens de profesjonelle og de frivillige betraktes som mer komplementære i miljøsektoren.

Men ikke all anerkjennelse er økonomisk eller faglig; andre informanter var opptatt av en mer symbolsk anerkjennelse. Nora Pettersen fra Tater-Millas hus var en av dem. Hun var mest opptatt av hvor mye det betød for dem som tatere, som et folk og en kultur, da Riksantikvaren sa på NRK at taternes historie var en viktig del av norgeshistorien, eller da de anbefalte vedtaksfredning av Tater-Millas hus. Det at representanter for Den norske kirke hadde besøkt Tater-Millas hus og invitert dem inn i kirka, var også svært viktig for henne. Det henger sammen med at kirka var aktive i utøvelsen av assimileringspolitikken. Sosialantropolog Steffen Johannessen beskriver hvordan lokalsamfunnet på Rjukan er opptatt av heder og ære knyttet til sitt arbeid rundt industrihistorien og verdensarvstatusen der (Johannessen, 2019). Johannessen forteller at ære gis gjennom anerkjennelse i foredrag, taler og lokalavis, og at slik anerkjennelse er viktig for de frivillige. Tilsvarende er de frivillige kritiske til situasjoner der andre tar æren fra dem selv eller andre (ibid., s. 71–72). Johannessen beskriver det slik:

«Men mennesker som investerer frivillige timer i lokalt kultur-minnearbeid er ikke alltid organisert. I form av anerkjennelse for egen innsats forventer ildsjeler å tilegne seg symbolsk kapital, om enn ofte i marginale mengder» (s. 72).

Helene Braaten fra Kardang Festivalen var hverken opptatt av økonomisk, faglig eller symbolsk anerkjennelse fra det offentlige. Hun var opptatt av sosial anerkjennelse lokalt og innad i lastebilmiljøet. Det at folk kom på festivalen og syns det hun gjorde var bra, var anerkjennelse nok til å motivere henne. Økonomisk anerkjennelse ble søkt innenfor samme miljø. Det virket ikke som hun hadde tenkt på at det fantes offentlige økonomiske støtteordninger man kunne søke på. Heller ikke at lastebilvern kunne sammenlignes med bunadssøm fordi begge deler er kulturvern. Vi oppfattet det slik at Braaten ikke tenkte på det hun drev med, som kulturvern. Braaten og Kardang Festivalen er således eksempel på at det finnes aktører som befinner seg i en annen diskurs enn det frivillige kulturvernet for øvrig, der helt andre forhold verdsettes og gir status og anerkjennelse.

Konflikt og uenighet om vern og bruk av fortida

I Norge er kulturvernet mindre lagdelt og mindre preget av åpne konflikter enn i andre land. Samtidig finnes det tydelige friksjoner i spørsmålet om hvordan fortida skal forvaltes og brukes også her – både innad i frivilligheten og mellom det frivillige og det offentlige. Vi har allerede skrevet nokså utfyllende om profesjonskampene knyttet til de historiske fagene, men det finnes en rekke eksempler på at det frivillige kulturvernet har kommet på kant med det etablerte, både i enkeltsaker knyttet til bygningsvern, i museumsarbeid og i mer generelle tematiske satsinger. I boka *Norges kulturvernforbund 25 år: 1994–2019* forteller tidligere styreleder Johan Helberg om reaksjonen da Kulturvernforbundet valgte dagliglivets kulturminner som tema for Kulturminneåret 2009. Helberg sier: «Som forventet reagerte deler av det etablerte kulturvernet på at

oppmerksomhet, innsats og tilskuddsmidler ikke skulle konsentreres om de kulturminnene som nettopp de var opptatt av» (s. 37). Denne uenigheten om hva som er verdt å bevare, har flere informanter fortalt om. I mange tilfeller har imidlertid det offentlige kulturvernet anerkjent de frivillige interessefeltene i etterkant. Dokumentasjon av eksempelvis industrielle kulturminner og fartøyvern har først blitt tatt tak i av lokale, frivillige aktører, så har det offentlige kulturvernet kommet etter. I dag viser det offentlige relativt liten interesse for rullende kulturminner, men også her synes det å være endringer på gang. En tilsvarende bevegelse skjer innenfor det immaterielle kulturvernet, der det eksisterer et stort engasjement i det frivillige kulturvernet, men hvor rammene og temavalg synes relativt snevre innenfor det offentlige.

Et annet friksjonsfylt område, som vi allerede har skrevet om flere steder, finner vi mellom de frivillige og de profesjonelle museene. Når museene har blitt profesjonaliserte institusjoner, er grasrotbevegelsene knyttet til innsamling og dokumentasjon langt på veg presset ut. Med museumsreformen er det lokale og personlige bidraget enten profesjonalisert og satt inn i en ny institusjonell kontekst eller definert ut av det nasjonale museumsnettverket. Dette har ført til en lang rekke konflikter i museumsinstitusjonene – både i styrearbeid og i gjennomføring av museumsfaglige aktiviteter (Hylland mfl., 2020, s. 64 med henvisninger). I slike sammenhenger kan forståelsen av kvalitet og relevans stå i sentrum for konflikten.

I prinsippet «vern gjennom bruk» ligger det kimer til friksjon mellom det offisielle og frivillige kulturvernet. Tanken om at bruk er det beste vern, oppleves av de frivillige som motstridende i enkelte sammenhenger. Det kan for eksempel handle om lokale ønsker om å flytte en bygning til et miljø der bygningen kan tas i bruk, slik vi beskrev det ovenfor. Dagens forvaltningspraksis er imidlertid opptatt av at bygninger skal stå i opprinnelig kontekst. På samme tid kan lokale ønsker om tilbakeføring av gjenstander til opprinnelig kontekst, slik som inventaret i Heddal stavkirke, bli avvist av juridiske og sikkerhetsmessige grunner. Her bruker det offentlige med andre ord vikarierende argumenter. Vi har også hørt historier om frivillige som ønsker å ta historiske bygg i bruk, men som ikke får tillatelse

av vernemyndighetene til å bytte vindu e.l., og som da må skrinlegge å ta huset i bruk. Dermed blir huset stående til forfall. Særlig kom dette til uttrykk hos Norsk Kulturarv som fremmer interessene til eierne av fredede og vernede bygg, og nettopp deres behov for å sette i stand kulturminnene slik at de kan bli brukt, og eierne kan få økonomisk fortjeneste på innsatsen de legger ned. I intervjuet vektla daglig leder Erik Lillebråten at folk må få muligheten til å omdefinere og legge til rette for moderne bruk.

I andre saker står frivillig og offentlig kulturvern samlet mot andre sektorer. En av de virkelig store kampsakene knyttet til bygningsvern i norsk historie har vært Y-blokka. I den saken sto Fortidsminneforeningen og Riksantikvaren på samme side, slik at det snarere var en kamp mellom kulturminnefaglige og andre interesser enn mellom offentlig og frivillig kulturvern. Noe tilsvarende har vi hørt at pågår omkring Tinnosbanen på Notodden. Det er frivillige som leder kampen for å restaurere banen, men de har lokal og regional offentlig forvaltning i ryggen, også lokalpolitikere. I den saken er motparten Samferdselsdepartementet som har det formelle ansvaret for vedlikehold.

I noen tilfeller oppstår det konflikter/uenigheter mellom ulike frivillige miljøer. Det kan for eksempel skje når kulturvernet får en ideologisk eller normativ dimensjon. En særegen variant av normativt vern finner vi i miljøet rundt bunad og folkedrakt. Innenfor folkedrakttradisjonen sameksisterer to idealer: et ideal der bunadbruken skal føre eldre folkedrakttradisjon videre, og et mer liberalt ideal der rekonstruksjon er mindre systematisk og mer kreativ. Norsk folkedraktforum plasserer seg innenfor det førstnevnte idealet, mens Norges Husflidslag og flere andre organisasjoner er mer liberale. Bak de to idealene finner vi også to ulike verdisett knyttet til hva en bunad er. For Norsk folkedraktforum er ikke bunaden bare et pent plagg: «Som bunadsbærere er vi med på å vise fram norsk kultur», skriver organisasjonen i sin årsmelding. «Når man har på bunad, er det ikke bare for å være fin. Du skal uttrykke respekt for tidligere skjønn og mote», sier Jakob Bjerkem, lederen av Norsk folkedraktforum, når vi intervjuer han. Bjerkem er imidlertid opptatt av å påpeke at organisasjonen ikke er dømmende overfor personer som bruker bunaden på andre måter.

«Vi går ikke ut i media med det», forteller han, men innrømmer samtidig at «det er vel vi som blir oppfattet som et bunadspoliti». Blant medlemmene er imidlertid holdningen klar. Ifølge vedtektene er medlemskap forbeholdt dem som slutter seg til formålet, og videre: «Medlemmer som bevisst eller ubevisst motarbeider formålet til organisasjonen kan ekskluderast av styret.»

Et annet eksempel på ideologiske skillelinjer mellom frivillige miljøer finner vi mellom de to vikinglagene i Midt-Telemark: Guvihaug Vikinglag og Olavs menn. Til tross for at de tar utgangspunkt i samme historiske periode, holder til i samme geografiske område og driver med mange av de samme aktivitetene, forfekter de to lagene helt forskjellige ideologier. Olavs menn opererer ut fra en kristen formålsparagraf der målet er å bevare arven etter Olav den hellige. De vender seg særlig mot menn, og gjennom aktiviteter der de simulerer kamp og slag, løfter de fram et mannsideal basert på fysisk styrke – et ideal de mener menn i vår tid trenger. Guvihaug Vikinglag er derimot religionsnøytralt og henvender seg til begge kjønn. For dem skal mange av de samme aktivitetene som Olavs menn bedriver – håndverktradisjoner, båtliv og kampteknikker – bidra til selvutvikling og bedre forståelse av seg selv og samfunnet de lever i. Ideologiske forskjeller er en tematikk som kanskje særlig kommer til overflaten for vikinglag. Vikingtiden har en spesiell posisjon i høyreekstrem ideologi, noe som fører til at vikingtidsmiljøer kan tiltrekke seg høyreorienterte personer. Det har i sin tur ført til at de fleste vikingmiljøene i Norge er spesielt vare for og opptatt av å ta tydelig avstand fra alt som kan gi assosiasjoner til høyreorientert ideologi. På Facebook-sider som Vikinglivet Vårt diskuteres slike dilemmaer – hvordan de skal løses rent praktisk for det enkelte vikinglag/arrangement når uønskede personer dukker opp, men det føres også mer prinsipielle diskusjoner om hvordan høyreorientert ideologi kan bekjempes i de frivillige miljøene.

Misbruket av vikingtiden til ideologiske formål har også ført til at mange moderne vikinger er svært følsomme for at vikingtiden inngår i en mer politisert diskurs. Det kom blant annet til uttrykk da nettopp Olavs menn deltok i Hanne Nabintu Herlands YouTube-kanal, Herland

Report.⁵³ Herland er kjent for sitt kristenkonserervative livssyn. Flere av de aktive medlemmene i Facebook-grupper som Vikinglivet Vårt etterlyste i den forbindelse større etisk bevissthet omkring politisering av fortiden hos både offentlige tilskuddsgivere og arrangører. Den lokale uenigheten mellom Olavs menn og Guvihaug gjenspeiler således en høyst aktuell både nasjonal og global problemstilling – hva skjer når fortiden brukes politisk og ideologisk? Hva er greit og ikke? Når bør det offentlige kulturvernet ta tydelige avstand fra det frivillige?

De ulike konfliktlinjene i kulturvernet er interessante utgangspunkt for videre forskning, særlig er de ulike posisjonene mellom de frivillige utforsket. Hypotesen om at det foregår profesjonskamper mellom de vitenskapelige miljøene og de frivillige, og de eventuelle konsekvensene av dette, kan med fordel utforskes videre.

Kulturvernets kraft

Avslutningsvis vil vi trekke fram tre dimensjoner ved det frivillige kulturvernet som vi mener kan ha stor betydning for kulturvernet spesielt og samfunnsutviklingen generelt framover – tre dimensjoner som synliggjør det frivillige kulturvernets potensial som ressurs i samfunnsutviklingen.

Kulturvernets bærekraft

Det frivillige kulturvernet bidrar til å oppnå FNs bærekraftsmål – både økonomisk, miljømessig og sosialt. «De grønneste husene er allerede bygget», er uttalt av både Riksantikvaren og Fortidsminneforeningen – om enn med ulike ordlyd.⁵⁴ Dette utsagnet kan overføres til flere materielle

53 <https://www.youtube.com/watch?v=mPdAQiu0Xo8>
https://www.youtube.com/watch?v=Nj1N_kxD_IU

54 <https://www.riksantikvaren.no/kalender/baerekraftig-bevaring-de-gronneste-bygningene-er-allerede-bygget/>
<https://www.nrk.no/ytring/slosing-med-hus-1.15324250> (lest 17.04.2021).

uttrykk enn bare hus, og viser den miljømessige betydningen av å ta vare på ting som allerede er laget. De frivillige miljøene bidrar til økonomisk bærekraft på flere måter, framfor alt med arbeidskraft verdt store summer inn i kulturvernet. Dessuten bidrar de til lokal verdiskaping ved å lage opplevelser med utgangspunkt i eksisterende miljøer. Enten det er Norsk Kulturarv som stimulerer private eiere til å selge lokale opplevelser med utgangspunkt i sine eiendommer, eller det er et lokalt fyrlag som tilbyr overnatting på et nedlagt fyr.

Miljømessig bidrar de frivillige miljøene til at samfunnet kan drive med istandsettelse, gjenbruk, restaurering og reparasjon av materielle levninger. De frivillige bidrar med praktisk kunnskap og faktisk gjennomføring av små og store prosjekter. Frivillige miljøer har lokalkunnskap om bruk av lokale ressurser og særegen lokal håndverkkompetanse som gjør at vedlikehold, restaurering og reparasjon er mulig.

Det frivillige kulturvernet bidrar til å skape sosial bærekraft ved å dekke menneskelige behov. Det frivillige kulturvernet skaper sosiale fellesskap både lokalt og nasjonalt, det skaper nærmiljø, organisasjonsliv og bidrar til at demokratiske prosesser ivaretas ved å skrive høringer o.l. Hvis det frivillige kulturvernet også befester seg i minoritetsmiljøene i en eller annen form, vil det bidra til å skape større sosial bærekraft.

Identitetsskapende kulturarvfellesskap

Faro-konvensjonen skiller seg fra tidligere erklæringer knyttet til kulturarv ved at den ikke har fokus på hvordan kulturminner skal ivaretas materielt eller immaterielt, men setter søkelyset på den sosiale dimensjonen ved kulturarv og den mening kultur og kulturarv har for mennesker – lokalt, nasjonalt og globalt. For å få fram dette brukes som sagt begrepet «heritage communities» – kulturarvfellesskap. I artikkel 2 av konvensjonen sies det at

«[k]ulturarvfellesskap er et fellesskap bestående av mennesker som verdsetter spesifikke sider av kulturarven, som de ønsker å holde ved like og videreføre til framtidige generasjoner, innenfor rammen av offentlig aktivitet.»

Faro-konvensjonen vektlegger at alle mennesker har rett til å definere sin egen kulturarv. Konvensjonen fokuserer på at det ikke er eksperter eller byråkrater som skal bestemme hva som er verdifull kulturarv for en gruppe mennesker i et gitt område. Det er lokalsamfunnene selv som må definere dette. Dermed flytter konvensjonen oppmerksomheten fra de materielle minnene til samfunnet og sivil og frivillig sektor. Faro-konvensjonen legger altså opp til en mer demokratisk kulturminneforvaltning, og at maktbalansen i feltet endres. I stortingsmeldingen *Nye mål i kulturmiljøpolitikken* (Meld. St. 16 (2019–2020)) får deltagelse og frivillighet stor plass, og det vises nettopp til at Norge har ratifisert Faro-konvensjonen. Det presenteres tre nye nasjonale mål for kulturmiljøpolitikken, hvorav «[a]lle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø» er ett. Dette er mål som passer som hånd i hanske med frivillighetens natur. Frivillig kulturvern og tilrettelegging for dette kan bidra til at Norge oppfyller konvensjonen.

Kulturarvfellesskap er ofte sammenfallende med identitetsfellesskap. I denne undersøkelsen har vi oftest møtt disse identitetsfellesskapene som lokale, (yrkes)faglige, (interesse)faglige eller (mot)kulturelle. Det frivillige kulturvernet har en identitetsskapende dimensjon med en sterk virkningskraft. Frivillig kulturvern bidrar til å skape, revitalisere og vedlikeholde ulike identitetsfellesskap. Historiker Dag Hundstad mener nettopp dette har hatt konsekvenser for forholdet til de akademiske miljøene: «Det er nok det identitetspolitiske utgangspunktet, og ikke det at det meste av litteraturen *per se* befatter seg med rurale strøk, som gjør at man i enkelte akademiske kretser har lett for å hefte betegnelsen 'provinsiell' på den lokalhistoriske diskursen» (2018, s. 156). Et fornyet og sterkere fokus på den sosiale, økonomiske, kulturelle og faglige betydningen av kulturarvfellesskap kan kanskje bidra til at den offentlige forvaltningen og museene

kan utvikle nye mål og modeller for samarbeid med frivillige grupper. Det vil imidlertid bli viktig at mål og metoder knyttet til ulike kulturarvsfelleskap ikke erstatter mål om vern av materielle objekter og immaterielle praksiser, men komplementerer dem. Objektet for vernet må ikke mistes av syne. Hvordan identitetsfelleskapene i det frivillige kulturvernet etableres og virker sosialt og kulturelt, bør for øvrig utforskes videre, så også hvordan disse kan samvirke med det offentlige kulturvernet.

Kulturvern innenfra

I artikkel 11 i Faro-konvensjonen sies det eksplisitt at partene forplikter seg til å respektere og oppmuntre til frivillige initiativ som *utfyller* offentlige myndigheters rolle. Hva er det det frivillige kulturvernet bidrar med som ingen andre kan? Hva er det som virkelig skiller det frivillige kulturvernet fra det offentlige og som gjør at det utfyller myndighetenes rolle, slik Faro-konvensjonen legger opp til?

Som vi nå har konstatert, er det vanskelig å betrakte frivillig kulturvern som et avgrenset og samlet felt. Vi har vist at det frivillige kulturvernet henger tett sammen med det offentlige, og at mange aktører og personer hører hjemme begge steder. Selv om det finnes tilløp til grasrotbevegelser som oppstår løsrevet fra det akademiske miljøet og helt utenfor offentlig forvaltning, kan det være misvisende å si at det frivillige kulturvernet *generelt sett* utgjør en grasrotbevegelse og en alternativ diskurs. Den kritiske kulturarvsforskningen kan kritiseres for tidvis å polarisere kulturminnevernet, ved at det ofte refereres til det lokale kontra det nasjonale, det autoriserte kontra det uautoriserte, det offisielle kontra det folkelige. For eksempel beskriver Harrison offentlig og lokal kulturarv som *konkurrerende* former (2010, s. 8). I både den foreliggende og tidligere undersøkelser fra Norge ser vi at vi til en viss grad finner friksjoner som peker i den retning (f.eks. Hundstad, 2018). Samtidig er det vanskelig å gjenfinne en slik klar empirisk motsetning, der det artikuleres en tydelig og entydig motdiskurs mot det autoriserte (Pedersen, 2000; Mydland, 2013). Ofte

inngår det det frivillige kulturvernet i det offentlige på en komplementerende måte snarere enn en konkurrerende. Hundstad beskriver lokalhistorie på følgende måte for å få fram hvordan lokalhistorikere kan bidra til rikshistorien: «I virkeligheten er det ofte et mål for lokalhistorikere å vise at det lokalsamfunnet de behandler, *ikke* samsvarer med utviklingen på nasjonalplan. De vil tvert imot nyansere den nasjonale fortellingen og lage flere fasetter» (Hundstad, 2018, s. 157). På den andre siden ser vi at det frivillige kulturvernet historisk sett har engasjert seg i kultur og kulturminner som det offentlige ikke har vært opptatt av. På den måten kan frivilligheten representere miljøer som har en annen tilnærming til hvilken kultur som har verdi og hvorfor den er verdifull.

Vi har også sett at det frivillige kulturvernet sitter på en annen kunnskap enn de profesjonelle fagmiljøene. Kunnskapen er nærere, mer personlig, mer kroppslig, mer stedlig forankret. Dette er kunnskapsdimensjoner som kan utfylle den akademiske kunnskapen. Med utgangspunkt i private eieres forhold til kulturminnene argumenterer Mydland (2013, s. 112) for at det nærmeste som finnes en alternativ diskurs hos de private eierne, er hvordan det materielle og immaterielle er koplet sammen på andre måter her enn i det offentlige. Det er levendegjøringen av de materielle minnene som skiller de to aktørene fra hverandre i kulturvernet. I denne undersøkelsen ser vi mye av det samme. Det materielle danner rammer for levendegjøring og opplevelser, der for eksempel minner, håndverk, rekonstruksjoner, mat med mer står sentralt. Med andre ord gir de frivilliges kunnskap og kraft *liv* til det som er objektene for vern – i både materiell og immateriell forstand.

Selv om mye frivillig kulturvern opererer i klar dialog med det offentlige, finnes det eksempler på tydelige grasrotbevegelser der enkeltpersoner eller lokale miljøer helt uten kontakt med det offentlige kulturvernet setter i gang kulturvern på eget initiativ. Dette møtte vi i miljøer som var opptatt av rullende kulturminner, men framfor alt i aktivitetene i sosiale medier. Vi kan derfor si at det er Facebook-gruppene som utgjør det nye «sjølvgrodde landskapet» av kulturvern, jf. en mye sitert beskrivelse av museene i Norge (St.meld. nr. 22. (1999–2000)), men denne gang er det

selvgrodde landskapet digitalt. Det å forstå og omtale frivillig kulturvern i Norge som kulturvern *nedenfra* kan likevel føre til mange forbehold og forklaringer. Det kan kanskje passe bedre å forstå frivillig kulturvern som kulturvern *innenfra*? Hos de frivillige vi har møtt i denne undersøkelsen, finnes det et personlig engasjement og en kroppslig kunnskap bak det frivillige arbeidet som i mange tilfeller handler om personlige minner og historier om slekt og venner, om barndom og oppvekst, om hjemsted og yrkesliv – og ikke minst praktisk erfaring. I så måte er fortida et kjent og familiært land for mange frivillige.

Frivillig kulturvern gjøres av folk med personlige erfaringer, engasjement og sterke følelser, altså krefter som kommer innenfra. Hovedbudskapet i den siste stortingsmeldingen om kulturpolitikken, *Kulturens kraft* (Meld. St. 8 (2018–2019)), er at kunst og kultur er ytringer med samfunnsbyggende kraft, og kanskje er det dette personlige engasjementet i kulturvernet som er kulturvernets kraft – og denne kraften finnes primært hos de frivillige. Det finnes mange ansatte i kulturvernet som brenner for faget sitt og som er fulle av engasjement, men de skal per definisjon ha en kritisk tilnærming og upartisk behandling i arbeidet. Det er de frivillige fritatt fra. Den personlige dimensjonen ved frivilliges motivasjon kan imidlertid oppleves som utfordrende i akademiske miljøer og den offentlige forvaltningen, ja til og med negativ, fordi den står i veien for faglig funderte, saklige vurderinger. Vårt inntrykk er at mange fagfolk, i hvert fall i akademia og kultursektoren, verdsetter frivillige *på tross av* at de har personlige interesser. Men kanskje er det nettopp *fordi* det er personlig og følelsesmessig at de frivillige bør engasjeres og verdsettes. Det er i det nære og følelsesbaserte, det lokale og stedlige at de bringer noe nytt og annerledes til kulturvernet enn det offentlige og akademiske. Gjennom minner, følelser, håndverk og personlig engasjement kommer fortiden nærmere, den blir mer mangfoldig og mer levende. Betegnelsen «amatør» som i dag har en negativ klang, kommer av det latinske ordet *amare*, elske. Slik sett passer vi begrepet godt på de frivillige likevel.

Der det er frivillig engasjement, er det kultur som betyr noe for folk. Det handler om personlige historier og om hvem vi er og hva vi synes er viktig å

ta vare på for dem som kommer etter oss. Folk engasjerer seg med hjertet, og de kjemper for sine saker, de bruker tid og kunnskap. Dette er en kraft som det offentlige nok i enda større grad kan jobbe med, og ikke mot. Så gjenstår det å utvikle gode modeller der de ulike sektorene kan jobbe sammen for å få et kulturvern som er vernende, verdiskapende, kvalitets-sikret, personlig og levende på samme tid.

Kilder

Intervjuer

Tor Anders Bekken Martinsen, generalsekretær, Landslaget for lokalhistorie

Jakob Bjerkem, leder, Norsk folkedraktforum

Helene Braaten, Kardang Festivalen

Rita Eckbo, Bø Museum / Midt-Telemark i bilder

Heidi Eikremsvik, styreleder, Norsk Fyrhistorisk Forening

Ola Fjeldheim, styreleder, Fortidsminneforeningen

Per Øyvind Gulliksen, Guvihaug Vikinglag

Edgar Gundersen

Morten Haave, styreleder, Landsforeningen for Luftfartøyvern

Per Hillesund, daglig leder, Forbundet KYSTEN

Anne Holen, styreleder, Norsk Linforening

Stein Christian Husby, generalsekretær, Landsforbundet av Motorhistoriske Kjøretøyklubber

Marit Jacobsen, direktør, Norges Husflidslag

Erik Rønning Johansen, formann, Norges Metallsøkerforening

Kåre Karlsen, styreleder, Rutebilhistorisk Forening

Kathrine Klinkenberg, styreleder, Norsk Folkeminnelag

Erik Lillebråten, direktør, Norsk Kulturarv

Hedda Lombardo, generalsekretær, Norsk Forening for Fartøyvern

Eivind Lønheim, Sauherad historielag

Vicky Mikalsen, verdensarvkoordinator, Notodden kommune

Nils-Kristian Møller, leder, Norsk Jernbaneklubb

Per Nesje, styreleder, Foreningen Skipet

Guro Norby, Notodden husflidslag

Nora Pettersen, Tater-Millas hus

Dag Raaberg, Norsk Skogfinsk Museum

Anne Schiøtz, generalsekretær, Slekt og Data

Kaare Seeberg Sidselrud, formann, Norsk Heraldisk Forening

Toril Skjetne, generalsekretær Norges kulturvernforbund

Ingvar Skobba, Telemark historielag
Olav Smedsrud, Heddal og Notodden Museumslag
Vera Tinnes Solaas, Heddal Bygdekvinnelag
Knut Sterud, styreleder, Forbundet for Norske Museumsvenner
Jorid Vale, Evju Bygdetun
Even Wiger, Finnskogdagene/Republikken Finnskogen
Lars Ole Ørjasæter, daglig leder, Norske Akevitters Venner

Politiske dokumenter

- Meld. St. 10 (2011–2012). *Kultur, inkludering og deltaking*. Kulturdepartementet.
- Meld. St. 35 (2012–2013). *Framtid med fotfeste – Kulturminnepolitikken*. Klima- og miljødepartementet.
- Meld. St. 8 (2018–2019). *Kulturens kraft – Kulturpolitikk for framtida*. Kulturdepartementet.
- Meld. St. 10 (2018–2019). *Frivilligheita – sterk, sjølvstendig, mangfoldig – Den statlege frivilligheitspolitikken*. Kulturdepartementet
- Meld. St. 16 (2019–2020). *Nye mål i kulturmiljøpolitikken. Engasjement, bærekraft og mangfold*. Klima- og miljødepartementet.
- St.meld. nr. 22 (1999–2000). *Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og om bygningsmessige rammevilkår på kulturområdet*. Kulturdepartementet.
- St.meld. nr. 38 (2002–2003). *Den kulturelle skulesekken*. Kulturdepartementet.
- St.meld. nr. 16 (2004–2005). *Leve med kulturminner*. Klima- og miljødepartementet.
- St.meld. nr. 49 (2008–2009). *Framtidas museum – Forvaltning, forskning, formidling og fornying*. Kulturdepartementet.

Annet

Innspill fra Samisk Arkiv, Juoigiid Searvi, Senter for nordlige folk, Samisk høgskole, Riddu-ridđu-festivalen, Tana og Varanger museumssiida, Aarjelhsaemien Teatere, RidduDuottar-museat, Laponiatjuottjudus, Árran lulesamisk senter og Várdobáki samiske senter til Kulturrådet om vern av urfolks og nasjonale minoriteters immaterielle kultur. Innspillene er digitalt tilgjengelig her: <https://www.kulturradet.no/museum-kulturarv/vis-artikkel/-/aktuelt-onsker-bedre-oversikt-over-samisk-kultur>

Litteraturliste

- Aronsson, P. (2002). Historiekultur, politik och historievitenskap i Norden. *Historisk tidsskrift*, 122(2), s. 189–208.
- Aronsson, P. (2004). *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Bennett, T. (1996). The exhibitonary complex. I: B.W. Ferguson, R. Greenberg & S. Nairne (red.), *Thinking About Exhibitions* (s. 58–81). London: Routledge.
- Berge, O.K., Dahl Haugsevje, Å. & Løkka, N. (2019). *Kulturell berikelse – politisk besvær. Gjennomgang av politikken overfor nasjonale minoriteter 2000–2019*. TF-rapport nr. 490. Telemarksforskning.
- Berkaak, O.A. (1992). *Ressursbruk, bevaringsideologier og antikvarisk praksis i fartøyvernet*. Kolsås: Norsk Forening for Fartøyvern.
- Bille, T., Løyland, K. & Holm, A. (2017). Work for passion or Money? Variations in artists' labor supply. *KYKLOS*, 70(3), s. 347–380.
- Boe, L.H. (1987). Museumsarbeid – vitenskapelig arbeid eller fritidssyssel? *Dugnad – fagtidsskrift for etnologi*, 1–87(12), s. 5–18.
- Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. (2010). *Den brede verdiskapingen. Et bærekraftig utviklingsperspektiv på natur- og kulturbasert verdiskaping*. TF-notat nr. 20/2009.
- Brattli, T. (2006). *Fortid og forvaltning: En analyse av norsk kulturminneforvaltning i perioden 1990–2005, med hovedvekt på arkeologiske forhold* (doktoravhandling). Trondheim: NTNU.
- Brenna, B. (2010). Tidligmoderne samlinger. Fra det kuriøse til det normale. I: B. Rogan & A. Bugge Amundsen (red.), *Samling og museum. Kapitler av museenes historie, praksis og ideologi* (s. 27–40). Oslo: Novus Forlag.
- Brenna, B. & de Ridder, A.-T. (2018). *Museum og skole. Frå folkeopplysning til kulturell skolesekk*. Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.
- Brinkmann, S. (2018). The interview. I: N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (red.), *The Sage handbook of qualitative research* (s. 576–599, 5. utg.) London: Sage.

- Burke, P. (1978). *Popular culture in Early Medieval Europe*. London: Temple Smith.
- Burke, P. (red.) (1992 [1991]). *New perspectives on historical writing*. Cambridge: Polity Press.
- Bø, S. & Følling Eilertsen, T. (2004). *Vårt hjerte vet, vårt øye ser. Kulturvern i Norge*. Oslo: Kolofon.
- Christensen, A.L. (2011). *Kunsten å bevare. Om kulturminnevern og fortidsinteresser i Norge*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Christensen, L.R. (1997). *Hver vore veje: livsformer, familietyper og kvindeliv*. København: Museum Tusulanum forlag.
- Christidou, D. & Hansen, A. (2015). *Pride, joy and surplus values. Volunteers in museums in Denmark, Sweden and Norway: A comparative report*. Östersund: The Nordic Centre of Heritage Learning and Creativity AB.
- Dahl, M.I. (2018). Finding a new voice. Lifelong learning experience in museum volunteering. *International Journal of Lifelong Education*, 37(1), s. 120-133.
- Dammann, Å. (2003). *Kulturminner i drift: Å være eier av fredete hus på gårdsbruk i Telemark og Oppland* (masteroppgave i etnologi). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Eliassen, K.O. & Prytz, Ø. (2016). *Kvalitetsforståelser. Kvalitetsbegrepet i samtidens kunst og kultur*. Oslo: Kulturrådet.
- Eriksen, A. (1988). Muntlige kilder – kilder til hva? *Norveg*, 31, 69–82.
- Eriksen, A. (1999). *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Eriksen, A. (2007). *Topografenes verden: fornminner og fortidsforståelse*. Oslo: Pax Forlag.
- Eriksen, A. (2009a). *Museum, en kulturhistorie*. Oslo: Pax forlag.
- Eriksen, A. (2009b). Kulturarv og kulturarvingene. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 26(3-4), s. 474-480.
- Eriksen, A. (2014). *From antiquities to heritage: transformations of cultural memory*. New York & Oxford: Berghahn books.
- Eriksen, A., Garnet, J. & Selberg, T. (2002). *Historien in på livet: diskussjoner om kulturarv och minnespolitik*. Lund: Nordic Academic Press.

- Eriksen, A. & Rogan, B. (2013). Et sekel kulturhistorie. I: A. Eriksen & B. Rogan (red.), *Etnologi og folkloristikk: en fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie* (s. 9–26). Oslo: Novus forlag.
- Eriksen, S.M. (2016). *Rom for sigøynere. Begreper, retorikk og moderne sagn om rom. En kulturhistorisk analyse av romdebatten* (masteroppgave i kulturhistorie). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Eskilsson, A. (2007). *Idéer om hembygden: utmaningar för en folkrörelse med lokalsamhället i fokus i en globaliserad värld*. Linköping: Linköpings universitet.
- Fjeldheim, O.H. (2020). Kulturminnevernets verdier. *Fortidsminneforeningens årbok 2020* (s. 217–241).
- Flo, Y. (2015). Lokal historie i kommunal tvangstrøye? *Heimen*, 52(4), s. 373–387.
- Forbundet KYSTEN (2016). *Kystlagsundersøkelsen 2016*. Forbundet KYSTEN.
- Fulsås, N. (2011). Kystkulturen – forsømt i konstruksjonen av nasjonal identitet. *Heimen*, 86(4), s. 35–60.
- Garberg, A.S.H. (2014). *Ledelse av frivillige i museer – en håndbok*. Sverresborg Trøndelag Folkemuseum/Mist.
- Geertz, C. (1973). Thick description: Toward an interpretive theory of culture. *The interpretation of cultures. Selected essays*. New York: Basic books.
- Giddens, A. (1996). *Modernitet og selvidentitet*. København: Hans Reitzels forlag.
- Glabek, I. (2010). Kunstindustrimuseer og den kunstindustrielle bevegelse. I: A.B. Amundsen & B. Brenna (red.), *Samling og museum. Kapitler av museenes historie*. Oslo: Novus.
- Grewcock, D. (2013). *Doing Museology differently*. Routledge Research in Museum Studies. New York: Routledge.
- Grøgaard, S. (2016). Om kvalitet under reformbyråkratiet. I: K.O. Eliassen & Ø. Prytz.
- Grønmo, S. (2019). *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Gundersen, J., Rasmussen, J.M. & Lie, R.O. (2016). Private metal detecting and archaeology in Norway. *Open Archaeology*, 2(1), s. 160–170.
- Halbwachs, M. (1997 [1950]). *La Mémoire collective*. Gérard Namer (red.). Paris: Albin Michel.
- Hansen, T. & Slagsvold, B. (2016). Late-Life Loneliness in 11 European Countries: Results from the Generations and Gender Survey. *Social Indicators Research*, 129, s. 445–464.
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599.
- Harrison, R. (red.). (2010). *Understanding the politics of heritage*. Manchester: Manchester University Press.
- Harrison, R. (2013). *Heritage. Critical approaches*. London and New York: Routledge.
- Hastrup, K. (2010). Feltarbejde. I: S. Brinkmann & L. Tanggaard (red.), *Kvalitative metoder. En Grundbog*. (s. 55–80). København: Hans Reitzels Forlag.
- Haugen, B.S.H. (2020). Bygdetun – museum, musealisering – remusealisering. *Norsk museumstidsskrift*, 6(1), s. 7–23.
- Hegard, T. (1994). *Hans Aall, mannen, visjonen og verket*. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- Hetland, P., Pierroux, P. & Esborg, L. (red.) (2020). *A history of participation in museums and archives. Traversing citizen science and citizen humanities*. Abingdon: Routledge.
- Hjemdahl, A.-S. (2013). *Liv i museet – Kunstindustrimuseet i Oslo gjør kropp med moteklær, 1928–1960* (doktorgradsavhandling). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hjemdahl, A.-S. & Planke, T. (2020). *Håndlag for håndverk. Evaluering av Kulturminner for alle*. TF-rapport 545.
- Hoffmann, M. (1964). *The warp-weighted loom: Studies in the history and technology of an ancient implement* (Vol. 14, Studia Norvegica). Oslo: Universitetsforlaget.

- Hooper-Greenhill, E. (2007). Interpretive Communities, Strategies and Repertoires. I: S. Watson (red.), *Museum and their communities* (s. 76–94). London & New York: Routledge.
- Hougen, B. (1961). *Fra samling til museum: Opprinnelsen til Samlingen af nordiske oldsager*. Oslo: Universitetets oldsaksamling.
- Huizinga, J. (1955). *Homo Ludens. A study of the play element in Culture*. London, Boston & Henley: Routledge.
- Hundstad, D. (2018). Barfothistorikere og akademikere. Profesjonalisering og strid i lokalhistorien. I: O. Alsvik, H.P. Hosar & M. Wiig (red.), *I dørtrekken til Europa. Festskrift til Knut Sprauten i anledning 70-årsdagen 22. juni 2018* (s. 134–161). Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Hundstad, D. (2020). Lokale historier. Lokalhistorie, muntlig historie og historiefag i et historiografisk perspektiv. *Tidsskrift for kulturforskning*, 19(1), s. 5–28.
- Hylland, O.M., Løkka, N., Hjemdahl, A.-S. & Kleppe, B. (2020). *Museum og samfunn. En utredning om museenes samfunnsroller i lys av museumsreformen*. TF-rapport nr. 548.
- Høiback, Harald. (2020). *Kunnskap og begeistring: En innføring i museenes historie, hensikt og virkemåte*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Jensen, B.E. (2008). *Kulturarv – et identitetspolitisk konfliktfelt*. København: Gads forlag.
- Johannessen, S. (2019). Demokratisk industriarv? Kulturarvifisering og identitet i øvre Telemarks verdensarvområde. *Tidsskrift for kulturforskning*, 18(2), s. 57–79.
- Johansen, A. (2008). Eventyr og vitenskap: oppdagelsesreisen som kunnskapspraksis. *Tidsskrift for kulturforskning*, 7(4), s. 62–84.
- Johnsen, B.H. (1986). Innenfra-perspektivet: en metodisk utfordring i kvinnehistorie. *Dugnad*, 2/3, s. 47–72.
- Joks, S. (2015). «Laksen trenger ro». *Tilnærming til tradisjonelle kunnskaper gjennom praksiser, begreper og fortellinger fra Sirbmá-området* (doktoravhandling). Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.
- Jordheim, H. (2008). Imperiebegrepets tilbakeblikk. Et begrepshistorisk perspektiv. *Internasjonal politikk*, 66(1), s. 111–121.

- Kirshenblatt-Gimblett, B. (2006). World heritage and cultural economics. I: I. Karp mfl. (red.), *Museum Frictions: Public Cultures/Global Transformations* (s. 161–202). Durham, NC: Duke University Press.
- Kittang, D. (2006). *Trebyen Trondheim – Forvitring og fornying. Ein studie av ein byplandiskurs* (doktorgradsavhandling). Trondheim: NTNU, Institutt for byggekunst, historie og teknologi.
- Kjeldstadli, K. (1993). 8 timer arbeid, 8 timer fritid, 8 timer hvile. I: I. Grimstad (red.), *Idrett og fritid i kulturbildet*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Kjølørød, L. (2019). *Leisure as Source of Knowledge, Social Resilience and Public Commitment*. London: Palgrave Macmillian.
- Kleppe, B. & Hylland, O.M. (2011). *Det lille i det store. Gjennomgang av organiseringen ved Telemark museum*. TF-rapport nr. 293.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju* (3. utg.). Oslo: Gyldendal.
- Kvanli, J. & Sørensen Søgaard, L. (2016). Om metallsøking i Norge og formålstjenlig kulturvern av løse gjenstander i pløyelaget. *Fornvannen, 111*, s. 41–45.
- Landslaget for lokalhistorie (2016). *Historielagsundersøkelsen 2015–2016*. Landslaget for lokalhistorie.
- Larsen, A.K. (2010). Staged history in local settings. The popular Norwegian spel-tradition. *Outlines. Critical Practice Studies, 12*(2), s. 83–96.
- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social. An introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Law, J. (2004). *After Method. Mess in social science research*. Oxon, New York: Routledge.
- Lenzerini, F. (2011). Intangible Cultural Heritage: The living culture of Peoples. *The European Journal of International Law, 22*(1), s. 101–109.
- Lévi-Strauss, C. (1962). *La pensée sauvage [Den ville tanke]*. Paris: Librairie Plon.

- Lidén, H.E. (1991). *Fra antikviteten til kulturminne: Trekk av kulturminnevernets historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Loga, J. (2010). *Livskvalitet. Betydning av kultur og frivillighet for helse, trivsel og lykke. En kunnskapsoversikt*. Rapport 2010:1. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Lorentzen, G. (2020). Frivillighet – en viktig ressurs i velferdsstaten. I: G. Lorentzen & A. Midtsundstad (red.), *Frivillighet. Nye former for frivillig arbeid i norske kommuner* (s. 11–25). Bergen: Fagbokforlaget.
- Lowenthal, D. (1985). *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Løkka, N. (2014). Demokratisk dialog i kulturminneforvaltningen – et slag om fortiden? *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 17(2), s. 235–252.
- Løkka, N. (2017). Tilbakeføring av historiske gjenstander fra nasjonale museum til lokale arenaer. *Praksis, politikk og ideologi. Nordisk museologi* (2), s. 37–54.
- Løkka, N., Engh, M. & Dahl Haugsevje, Å. (2019). *Duodji for framtida. Evaluering av Duodjeinstituttet og veilederordningen under Duodjeinstituttet*. TF-rapport nr. 476. Telemarksforskning.
- Løkka, N., Hylland, O.M. & Kleppe, B. (2019). *Pasjon og resignasjon. Evaluering av museumsreformen i Buskerud*. TF-rapport nr. 484.
- Macdonald, S. (2013). *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*. New York: Routledge.
- Magnussen, K., Westberg Bruvik, N., Grimsrud, K. & Lindheim, H. (2018). *Kan vi måle sammenhenger mellom frivillig kulturminnevirksomhet og helse, eller andre samfunnseffekter? – Et forprosjekt*. Menonpublikasjon nr. 118/2018. Menon Economics.
- Maliniemi, K.J. (2018). Rømmekolle revival: Gjenoppliving av en gammel kulturtradisjon i et flerkulturelt samfunn. I: T. Planke, A.K. Moe & T. Walle (red.), *Immateriell kulturarv på museum*. By og Bygd 47. Trondheim: Museumsforlaget.
- Mangset, P. & Hylland, O.M. (2017). *Kulturpolitikk. Organisering, legitimering og praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Mason, R. (2008). Assessing values in conservation planning: Methodological issues and choices. I: G. Fairclough mfl. (red.), *The heritage reader*. London & New York: Routledge.
- McGuigan, J. (2004). *Rethinking cultural policy*. Maidenhead: Open University Press.
- Melve, L. (2010). *Historie. Historieskriving frå antikken til i dag*. Oslo: Dreyers Forlag.
- Mol, A. (2002). *The body multiple: Ontology in medical practice*. Durham: Duke University Press.
- Mydland, L. (2011). Skolehuset som kulturminne. Lokale verdier og nasjonale kulturminneforvaltning. *Tidsskrift for kulturforskning*, 10(4), s. 5–20.
- Mydland, L. (2013). Olavsrosa: en alternativ kulturminnediskurs. I: G. Swensen (red.), *Å lage kulturminner – hvordan kulturarv forstås, formes og forvaltes* (s. 93–117). Oslo: Novus forlag.
- Myklebust, D. (1981). Verditenking – en arbeidsmåte i bygningsvern. *Fortidsminneforeningens årbok, 135*, s. 85–106.
- Norges kulturvernforbund (2019). *Norges kulturvernforbund 25 år: 1994–2019* (T. Christiansen red.). Oslo: Norges kulturvernforbund.
- Noss, Aa. (1985). *Draktsølvet frå Den norske samlinga, Nordiska museet, Stockholm: Norsk folkemuseum, desember 1984-september 1986*. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- Noss, Aa. (1999). *Klesskikk i Tinn i Telemark : Frå tinndøklede til tinnbunad : Kvinneklede* (Vol. 103, Instituttet for sammenlignende kulturforskning). Oslo: Novus forl. Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- O'Neill, P. & Wilson, M. (red.) (2010). *Curating and the Educational Turn*. London and Amsterdam: Open Editions and de Appel.
- Opstad, L. (1983). *Vern og venn i 100 år. Foreningen til våre gamle sølvarbeiders bevaring for landet 1883–1983*. Oslo: Kunstindustrimuseet i Oslo.
- Orr, N. (2006). Museum Volunteering: Heritage as 'serious leisure'. *International journal of Heritage Studies*, 12(2), s. 194–210.

- Passeron, J.-C. & Revel, J. (2005). Penser par cas. Raisonner à partir des singularités, I: J.-C. Passeron & J. Revel (red.), *Penser par cas* (s. 9–44). Paris: École des Hautes Études en Sciences Sociales-Enquête.
- Pedersen, K.-A. (1997). *Bunad og folkedrakt – beltestakk før og nå*. Oslo: Teknologisk forlag.
- Pedersen, R. (2000). Autentisitet og kulturminnevern. En diskusjon om kulturminnevernets verdigrunnlag. *Dugnad*, 26(1-2), s. 21–47.
- Pedersen, S., Høiseth-Gilje, K., Hernes, S.M. & Fesche, B.I. (2020). *Evaluering av satsingen kulturminner i kommunene (KIK) – erfaringer fra kommunene*. Menon rapport 2020. Menon Economics.
- Pike, K.L. (1967). *Language in relation to a unified theory of structure of human behavior* (2. utg.). The Hague: Mouton.
- Planke, T. (1996). Taus kunnskap – eller døve etnologer? *Nordnytt* nr. 63.
- Planke, T. (2001). *Tradisjonsanalyse: En studie av kunnskap og båter* (doktorgradsavhandling). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Planke, T. (2016). Håndverkerens rolle i kulturminnevernet. I: K. Bakken (red.), *Bevaring av stavkirkene. Håndverk og forskning* (s. 117–134). Oslo, Pax forlag.
- Planke, T., Moe, A.K. & Walle, T. (red.). (2018). *Immateriell kulturarv på museum*. By og bygd 47. Trondheim: Museumsforlaget.
- Polanyi, M. (2000). *Den tause dimensjonen. En introduksjon til taus kunnskap*. Oslo: Spartacus forlag.
- Rasmussen, J.M. (2014). Securing Cultural Heritage Objects and Fencing Stolen Goods? A Case Study on Museums and Metal Detecting in Norway. *Norwegian Archaeological Review*, 47(1), s. 83–107.
- Riksantikvaren (2001). *Alle tiders kulturminner. Hvorfor og hvordan verner vi viktige kulturminner og kulturmiljøer*. Oslo: Riksantikvaren.
- Riksantikvaren (2007). *Rapport fra Riksantikvarens arbeid med minoritetenes kulturminner 2003–2006*. Oslo: Riksantikvaren.
- Riksantikvaren (2011). *Kulturminner i bruk: verdi, vekst og vern: Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet 2006–2010*. Sluttrapport. Oslo: Riksantikvaren.

- Riksantikvaren (2015). *Kulturarvens samfunnsnytte – verdiskapingsarbeidet 2012–2015*. Oslo: Riksantikvaren.
- Robertson, I.M. (red.). (2008). *Heritage from below*. London & New York: Routledge.
- Roede, L. (2013). Byggeskikkforskerne østafjells. I: A. Eriksen & B. Rogan (red.), *Etnologi og folkloristikk: En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie* (s. 497–524). Oslo: Novus forlag.
- Rogan, B. (1999). *Samling som lek og skapende virksomhet: om ting, metamorfose og komposisjon*. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- Rolf, B. (1991). *Profession, tradition och tyst kunskap. En studie i Michael Polanyis teori om den professionella kunskapens tysta dimension*. Nya Doxa: Lund
- Rossvoll, H. (2017). *Mine, dine og våre kulturminner: Demokratisering og medvirkning i kulturminneforvaltningen* (masteroppgave). Tromsø: UIT Norges Arktiske Universitet.
- Russell, N. (2006). Collective memory before and after Halbwachs. *The French Review*, 79(4), s. 792–804.
- Saglie, J. & Seggaard Bock, S. (2013). *Grenseløs frivillig foreldreinnsats? En dokumentasjonsrapport*. Rapport 2013:3. Bergen, Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Samuel, R. (1994). *Theatres of Memory. Past and present in contemporary culture*. London & New York: Verso.
- Sandlin, J.A., Schultz, B.D. & Burdick, J. (2010). *Handbook of public pedagogy: Education and learning beyond schooling*. New York and London: Routledge.
- Schama, S. (1996). *Landscape and memory*. London: Random House.
- Schofield, J. (2016[2014]). *Who needs experts? Counter-mapping cultural heritage*. London & New York: Routledge.
- Seggaard, S.B. (2019). *Frivillige i offentlige og offentlig finansierte kulturinstitusjoner. De frivilliges perspektiv – Delrapport 1*. Rapport 2019:3. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Seggaard, S.B. (2020). *Frivillighet i offentlige og offentlig finansierte kulturinstitusjoner. Institusjonenes perspektiv – Delrapport 2*.

- Rapport 2020:7. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Selberg, T. & Gilje, N. (2007). *Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materiell kultur*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Selle, P., Semb, A.J., Strømsnes, K. & Nordø, Å.D. (2011). *Den samiske medborgeren*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Shetelig, H. (1944). *Norsk Museers historie. Festskrift til Thor B. Kielland på 50-årsdagen*. Oslo: J.W. Cappelen forlag.
- Simon, N. (2010). *The Participatory Museum*. Santa Cruz. California: Museum 2.0.
- Skeie, J. (2018). Hva var norsk lokalhistorie? Om forholdet mellom lokalhistorie og historiskeforskning. I: O. Alsvik, H.P. Hosar & M. Wiig (red.), *I dørtrekken til Europa. Festskrift til Knut Sprauten i anledning 70-årsdagen 22. Juni 2018* (s. 444–487). Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Skogheim R. & Vestby, G.M. (2010). *Kulturarv og stedsidentitet. Kulturarvens betydning for identitetsbygging, profilering og næringsutvikling*. NIBR-rapport 2010:14.
- Smed, K., Dressler, S. & Have, P. (2016). The Vikings are here! Experiencing Volunteering at a Viking Heritage Site. *Scandinavian journal of Hospitality and Tourism*, 16(1), s. 94–109.
- Smith, G.S. mfl. (2010). *Heritage values in contemporary societies*. Left Coast Press: California.
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. New York: Routledge.
- Småland, E. (2020). *Det frivillige fartøyvernet i Noreg – Historisk bakgrunn, omfang og motivasjon* (doktorgradsavhandling). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Stebbins, R.A. (2006). Serious Leisure. I: C. Rojek, S.M. Shaw & A.J. Veal (red.), *A handbook of leisure studies* (s. 448–456). London: Palgrave Macmilan.
- Stenøien J. & Laginder, A.-M. (2015). Praktisk-estetisk læringsinteresse – en motkulturell verdi? *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift* (2), s. 184–197.
- Stugu, O.S. (2006). NLI og det lokalhistoriske kunnskapsfeltet. *Råd, ressurser og rettleiing. NLI gjennom 50 år*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.

- Stugu, O.S. (2008). *Historie i bruk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Svinsaas, S.H. (2016). Verdisyn i bygningsvernet – historie og mine før og no. *Heimen*, 53(2), s. 151–166.
- Swensen, G. (red.). (2013). *Å lage kulturminner – hvordan kulturarv forstås, formes og forvaltes*. Oslo: Novus forlag.
- Tallerås, L. (2009). *Et uregjerlig mangfold?: Lokale og regionale museer som saksfelt i norsk kulturpolitikk 1900–cirka 1970*. Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet.
- Thomas, S. (2012). Searching for answers: a survey of metal-detector users in the UK. *International journal of heritage studies: IJHS*, 18(1), s. 49–64.
- Thommesen, T. (2009). *Liv og lære. Om læring i liv med dans, husflid og bygningsvern*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Tolia-Kelly, D., Waterton, E. & Watson, S. (red.) (2017). *Heritage, affect and emotion. Politics, practices and infrastructure*. London & New York: Routledge.
- Tretvik A.M. (2004). *Lokal og regional historie*. Oslo: Det norske Samlaget.
- Tschudi-Madsen, S. (1982). Kultur, smør og politikk. *Vern og virke Oslo* (s. 28–29). Oslo: Riksantikvaren.
- Tveiten, S.R. (2016). *Frivillighet etter museumsreformen: Profesjonalisering og deltakelse* (masteroppgave). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Tveterås, F., Arntsen, T. & Jernsletten, R. (2002). *Samisk kunst- og kulturhistorie*. Nesbru: Vett og Viten A/S.
- Velure, M. (2007). Handlingsboren handverkkunnskap: utviklingslinjer av Handverksregisteret. *Maihaugen årbok 2007*.
- Vestby, G.M. (2012). *Fylkeskommunens rolle i kulturpolitikken*. Notat 2012:112. Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Wiig, M. (2018). Historien om hvordan NLI ble fanget i nettet. Rapport fra en vevkjerring I: O. Alsvik, H.P. Hosar & M. Wiig (red.), *Dørtrekken fra Europa. Festskrift til Knut Sprauten i anledning 70. årsdagen 22. juni 2018* (s. 549–586). Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Wollebæk, D. (2018). *Frivillighet i offentlige og offentlig finansierte kulturinstitusjoner*. Bergen/Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.

- Wollebæk, D. & Selle, P. (2002). *Det nye organisasjonssamfunnet. Demokrati i omforming*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Wollebæk, D. & Sivesind, K.H. (2011). *Økonomi, frivillig arbeid og deltakelse i den frivillige kultursektoren*. Bergen/Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Ågotnes, H.-J. (2007). Lokalmuseet i det sosiale landskapet. Fortidsformidling i Hordaland gjennom hundre år. I: T. Selberg & N. Gilje (red.), *Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materiell kultur* (s. 45–68). Bergen: Fagbokforlaget.
- Aamold, S., Haugdal, E. & Jørgensen, U.A. (red.). (2017). *Sámi Art and Aesthetics. Contemporary Perspectives*. Aarhus: Aarhus University Press.

Bildekrediteringer

- Side 13: Arbeiderbladet / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek
- Side 36: Dag Andre Ivarøy / Nasjonalmuseet
- Side 46: Andreas Lautz / Troms og Finnmark fylkesbibliotek
- Side 49: Norges Husflidslag og Duodjeinstituttet. Svarthvitt-bildene som er gjengitt, eies av Norsk Folkemuseum, Norsk skogmuseum og Haugalandmuseene.
- Side 94: Rune Skaane
- Side 97: Karl August Berg / Orkla Industrimuseum
- Side 101: Foto på forsida er tatt av Trond Rødsmoen / Fortidsminneforeningen
- Side 113: Olve Utne / Creative Commons
- Side 123: Norsk Jernbaneklubb
- Side 130: Håkon Beistad
- Side 146: Dagfinn Grønøset / Glomdalsmuseet
- Side 161: Anders Beer Wilse / Norsk Industriarbeidermuseum
- Side 165: Plakat fra Midgardsblot 2016
- Side 170: Kai Andersen / Telen
- Side 178: Lisa Amalie Elle / Norsk Industriarbeidermuseum
- Side 189: Per Øyvind Gulliksen
- Side 206: Skjermdump fra Facebook
- Side 210: Foto: Gro Birgitte Røiland / Bø blad
- Side 226: Foto: Zoran Garic / Yagori Gypsy Music Festival
- Side 235: Foto: Målfrid Vangen / Norsk Industriarbeidermuseum

Om forfatterne

Nanna Løkka (f. 1975) er seniorforsker ved Telemarksforsking. Hun har doktorgrad i religionshistorie fra Universitetet i Oslo (2011). Løkka har publisert en rekke bøker og artikler innenfor vikingtids- og middelalderstudier på den ene siden og kulturpolitikk og kulturarv på den andre. Hun er særlig opptatt av forholdet mellom fortid og identitet.

Bård Kleppe (f. 1978) er seniorforsker ved Telemarksforsking. Han har doktorgrad i kulturstudier fra Universitetet i Sørøst-Norge (2017). Kleppe har drevet forskning på de fleste kulturpolitiske tema, med tyngdepunkt på museum, teater og musikk. Han er både kvalitativt og kvantitativt orientert.

Anne-Sofie Hjemdahl (f. 1970) er seniorforsker ved Telemarksforsking. Hun har doktorgrad i museologi fra Universitetet i Oslo (2013). Hjemdahl har drevet forskning på ulike sider av folkekulturen, og har publisert en rekke artikler om museum. Hun er spesielt opptatt av forholdet mellom samfunn og kunnskapsproduksjon.

Frivillig kulturvern setter søkelyset på den frivillige delen av kulturvernet – arbeidet med å beskytte og bevare ulike kulturelle fenomener. Innenfor det frivillige kulturvernet finner vi alt fra historielag og bygdetun til husflidslag og veteranbilforeninger.

Denne boka er den første større undersøkelsen av det frivillige kulturvernet i Norge. Forfatterne kartlegger mange av organisasjonene som er aktive på området, og ikke minst gir de eksempler på hvordan det frivillige kulturvernet foregår i praksis – på grasrotnivå.

Den overordnede analysen i boka er inspirert av kritiske kulturarvstudier og uttrykket «kulturarv nedenfra». Samtidig viser forfatterne hvordan det frivillige kulturvernet i Norge i stor grad kan sies å være et kulturvern *innenfra* – det er drevet av et nært og personlig engasjement for lokale tradisjoner og kulturminner.

Det er ofte et dynamisk forhold mellom det frivillige og det profesjonelle kulturvernet. For å forstå kulturvernarbeidet knytter analysen seg til begreper som makt, identitet, kvalitet, kunnskap og kunnskapshierarkier.

Boka bygger på et forskningsprosjekt initiert og finansiert av Norsk kulturråd.

FAGBOKFORLAGET

www.fagbokforlaget.no

ISBN 978-82-450-3788-3

9 788245 037883